T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE KÜLTÜR TURİZMİ: ARTUKLU BAŞKENTLERİ'NDE ARTUKLU MİMARİ MİRASI ÜZERİNE BİR ROTA ÖNERİSİ

Murat IŞIK

Haziran-2024
BATMAN

T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE KÜLTÜR TURİZMİ: ARTUKLU BAŞKENTLERİ'NDE ARTUKLU MİMARİ MİRASI ÜZERİNE BİR ROTA ÖNERİSİ

Danışman
Doç. Dr. Serkan DEMİRAL

Haziran-2024
BATMAN

TEZ KABUL VE ONAYI

Doç. Dr. Serkan DEMİRAL danışmanlığında 2161151009 nolu Murat IŞIK tarafından hazırlanan "Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Kültür Turizmi: Artuklu Başkentleri'nde Artuklu Mimari Mirası Üzerine Bir Rota Önerisi" adlı tez çalışması 06/06/2024 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	**İmza**
Başkan Doç. Dr. Serkan DEMİRAL	……..
Danışman Doç. Dr. Serkan DEMİRAL	……..
Üye Prof. Dr. Umut BALCI	……..
Üye Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim GENÇ	……..

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Murat ÖTER
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

DECLARATION PAGE

I hereby declare that all information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules and ethical conduct. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all material and results that are not original to this work.

Murat IŞIK
Tarih: 06/06/2024

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE KÜLTÜR TURİZMİ: ARTUKLU BAŞKENTLERİ'NDE ARTUKLU MİMARİ MİRASI ÜZERİNE BİR ROTA ÖNERİSİ

Murat IŞIK

Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Serkan DEMİRAL

2024, 286 Sayfa

Jüri
Doç. Dr. Serkan DEMİRAL
Prof. Dr. Umut BALCI
Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim GENÇ

İnsanlar binlerce yıldır yaşam tarzları, gelenek-görenekleri ve ürettikleri sanat eserleriyle kendilerine özgü kültürel değerler meydana getirmişlerdir. Bu kültürel değerler, geçmişin izlerini günümüze taşıyan her oluşumu kapsamakta ve kültürel miras olarak kabul edilmektedir. Toplumlar ve devletler, sahip oldukları bu değerleri koruyarak gelecek kuşaklara aktarmakla yükümlüdür. Bu çalışmada, tarihi ve kültürel değerlere ev sahipliği yapmış Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Artuklu Medeniyeti'ne ait bir mimari miras rotası oluşturulup oluşturulamayacağı üzerinde odaklanılmış ve araştırma, bu hedefe ulaşmayı amaçlamıştır. Çalışmada, bölgenin tarihi, kültürel, doğal dokusu ve fiziki şartlarına odaklanılmış ve nitel araştırma modellerinden saha taraması kapsamında gezi, gözlem, görüşme, döküman ve içerik analizleri yapılmıştır. Çalışmada ilgili temel kavramlar, ulusal ve uluslararası kurumlar ve anlaşmalar, kültürel rota kavramının evrimi, rota tipleri, kültürel rota örnekleri sunulmuş ve kültürel rotaların planlanmasıyla ilgili literatür çalışmaları ve ilgili kuruluşların rehber çalışmaları değerlendirilmiş ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Artuklu Medeniyeti'ne ait bir mimari miras kültür rotası oluşturulması yönünde bir sonuca ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Kültür Turizmi, Kültür Rotaları, Türkiye Kültür Rotaları

ABSTRACT

MS THESIS

CULTURAL TOURISM IN SOUTHEAST ANATOLIA REGION: A CULTURAL ROUTE PROPOSAL ON THE ARTUKLU ARCHITECTURAL HERITAGE IN ARTUKLU CAPITALS

Murat IŞIK

Batman University Graduate Education Institute
The Degree of Master of Science in Tourism Management

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Serkan DEMİRAL

2024, 286 Pages

Jury
Assoc. Prof. Dr. Serkan DEMİRAL
Prof. Dr. Umut BALCI
Asst. Prof. Dr. Halil İbrahim GENÇ

For thousands of years, people have created unique cultural values through their lifestyles, traditions, customs, and art productions. These cultural values encompass every formation that carries the traces of the past to the present and is recognized as cultural heritage. Societies and states are obligated to preserve these values and pass them on to future generations. In this study, the focus is on whether an architectural heritage route belonging to the Artuklu Civilization in the Southeastern Anatolia Region, which has hosted historical and cultural values, could be created. The research aimed to achieve this goal. In the study the historical, cultural, natural structure, and physical conditions of the region were focuced on. Qualitative research methods, including field trips, observation, interviews, document analyses, and content analyses, were employed. In the study relevant fundamental concepts, national and international institutions and agreements, the evolution of the concept of cultural routes, types of routes, examples of cultural routes, and evaluates literature studies on the planning of cultural routes as well as guide works of relevant organizations were evaluated and in conclusion, it has been determined that a cultural route for the architectural heritage of the Artuklu Civilization in the Southeastern Anatolia Region can be created.

Keywords: : Culture, Cultural Tourism, Culture Routes, Culture Routes in Turkey

ÖNSÖZ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Artuklu medeniyetine ait mimari mirası deneyimleme konusunda derinlemesine bir inceleme ve analiz sunmayı amaçlayan bu çalışma, bölgedeki tarih ve mimariyi birleştirerek bu konudaki turistik etkinlik anlayışımızı genişletmeyi ve araştırma alanındaki kentlerde turizm faaliyetlerine katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Bu anlamda çalışmamın hazırlanmasında; Diyarbakır, Batman, Hasankeyf ve Mardin Kültür ve Turizm Müdürlükleri'ne yol gösterici yardımlarından dolayı ve çalışmamın sağlam bir temele oturması için kaynaklarından faydalandığım, kültürel rotalar konusunda Türkiye'de çalışmaları bulunan Berivan TURAN, Ayşegül KELEŞ ERİÇOK, Ezgi ÖZER vd. değerli yazarlara teşekkür ediyorum.

Öğrenim ve araştırma sürecinde, pozitif yaklaşımı, rehberliği ve desteğinden dolayı değerli hocam, danışmanım Doç. Dr. Serkan DEMİRAL'a, ayrıca çalışmama katkı sunan değerli hocam Prof. Dr. Umut BALCI'ya ve Batman Üniversitesi Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı akademik personeline minnettarım.

Son olarak, araştırmalarım boyunca sabır ve desteğiyle hep yanımda olan sevgili eşim Büşra IŞIK ile istemeden ihmal ettiğim kızım Elif'le oğlum Roni'ye teşekkürü borç bilirim.

Bizleri bugünlere taşıyan anneme ve babama saygı ve minnetle…

Murat IŞIK

BATMAN-2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **iv**

ABSTRACT ..... **v**

ÖNSÖZ ..... **vi**

İÇİNDEKİLER ..... **vii**

KISALTMALAR ..... **xi**

TABLOLAR ..... **xii**

GÖRSELLER ..... **xiii**

ŞEKİLLER ..... **xiv**

GRAFİKLER ..... **xvi**

EKLER ..... **xviii**

1. GİRİŞ **1**

1.1. Problem Cümlesi 2
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi 3
1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları 3

2. MATERYAL VE YÖNTEM **5**

3. KAYNAK ARAŞTIRMASI **7**

3.1. İlgili Tezler 8
3.2. İlgili Makaleler 11
3.3. İlgili Resmi Belgeler 16

4. KAVRAMSAL ÇERÇEVE **20**

4.1. Kültür ve Miras Kavramları 20
4.1.1. Kültür 20
4.1.2. Miras 22
4.2. Doğal ve Kültürel Miras 23
4.2.1. Doğal ve kültürel mirasın önemi ve korunması 24
4.2.2. Kültürel mirası koruma araçları olarak kültür rotaları 30
4.3. Kültür Turizmi 31
4.4. Kültürel Rota Kavramı 33
4.4.1. Kültürel rota kavramının tanımı 33
4.4.2. Kültürel rotaların önemi 35
4.4.3. Kültürel rota kavramının tarihsel gelişimi 37
4.4.4. Kültürel rota sınıflandırılması 53

4.4.5. Kültürel rota planlaması 61
4.4.5.1. Rota planlamanın başlıca amaçları 61
4.4.5.2. Planlama sürecinin gerekliliği 62
4.4.5.3. Kültürel rota planlamasında Avrupa Konseyi'nin planlama ilkeleri 63
4.4.5.4. Kültürel rota planlamasında ICOMOS'un önerdiği yöntem 66
4.4.5.5. Kültürel rota planlamasında ÇEKÜL'ün önerdiği yöntem 68
4.4.6. Dünya'da kültür rotaları 72
4.4.6.1. Avrupa Konseyi ve kültür yolları programı 72
4.4.7. Türkiye'de kültür rotaları 74
4.4.7.1. Türkiye Kültür Rotaları Derneği kültürel rotaları 75
4.4.7.2. Çekül kültür öncelikli bölgesel yol haritaları 76
4.4.7.3. Çekül rota planlama programı 2014 76
4.4.7.4. Türkiye turizm stratejisi kapsamında turizm gelişim koridorları 78

5. ARAŞTIRMA ALANI - ARTUKLU MİMARİ MİRASI 80

5.1. Artuklular'ın Tarih Sahnesine Çıkışı 80
5.1.1. Hısn-ı Keyfa Artukluları (1102-1231) 81
5.1.2. Mardin Artukluları (1102-1231) 82
5.1.3. Harput Artukluları (1185-1233) 83
5.2. Artuklu Mimari Mirası 86
5.2.1. Artukluların Diyarbakır ilindeki mimari miras değerleri 86
5.2.1.1. Diyarbakır Artuklu Sarayı (Amida höyük) 88
5.2.1.2. Diyarbakır Artuklu hanı 90
5.2.1.3. Diyarbakır Artuklu hamamı 91
5.2.1.4. Diyarbakır kalesi 92
5.2.1.5. Diyarbakir Zinciriye (Sincariye) medresesi 93
5.2.1.6. Diyarbakir Mesudiye medresesi 94
5.2.1.7. Diyarbakır Ulu beden burcu 95
5.2.1.8. Diyarbakır Yedi Kardeş burcu 96
5.2.1.9. Diyarbakır Meyyafarikin (Silvan) Ulu cami 97
5.2.1.10. Diyarbakır Malabadi köprüsü 98
5.2.2. Artukluların Batman (Hasankeyf) ilindeki mimari miras değerleri 100
5.2.2.1. Hasankeyf Artuklu hamamı 100
5.2.2.2. Hasankeyf İmam Abdullah zaviyesi 102
5.2.2.3. Hasankeyf kalesi 103
5.2.2.4. Hasankeyf kalesi - yukarı şehir (iç kale) 104
5.2.2.5. Hasankeyf kalesi - büyük saray 105
5.2.2.6. Hasankeyf kalesi Ulu cami 105
5.2.3. Artukluların Mardin ilindeki mimari miras değerleri 107
5.2.3.1. Mardin Ulu cami 107
5.2.3.2. Mardin Ulu cami hamamı 109
5.2.3.3. Mardin Kasımiye medresesi 109
5.2.3.4. Mardin Zinciriye (Sultan İsa) medresesi 110
5.2.3.5. Mardin Necmeddin (Cami'ül-asfar) külliyesi 111
5.2.3.6. Mardin Emineddin külliyesi 112
5.2.3.7. Maristan (Emineddin veya Emir Necmeddin) hamamı 113
5.2.3.8. Mardin Latifiye (Abdüllatif) cami 114
5.2.3.9. Mardin Melik Mahmud (Babu's-sûr) cami 115
5.2.3.10. Mardin Şehidiye medresesi ve cami 116

5.2.3.11. Mardin Hatuniye (Sitti Radviyye-Bab'ssor-Savurkapı) hamamı 117
5.2.3.12. Mardin Hatuniye (Sitti Radviyye) medresesi 118
5.2.3.13. Mardin Firdevs köşkü 119
5.2.3.14. Mardin Artuklu kervansarayı (Sabahattin Evrensel evi) 120

6. BULGULAR 122

6.1. Diyarbakır Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotası 126
6.1.1. Diyarbakır ana merkez rota: Artuklu Sarayı - Amida höyük 129
6.1.2. Diyarbakır 1. alt merkez rota: Artuklu kemeri 130
6.1.3. Diyarbakır 2. alt merkez rota: Artuklu hanı 130
6.1.4. Diyarbakır 3. alt merkez rota: Artuklu hamamı 131
6.1.5. Diyarbakır 4. alt merkez rota: Mesudiye medresesi 133
6.1.6. Diyarbakır 5. alt merkez rota: Zinciriye (Sincariye) medresesi 134
6.1.7. Diyarbakır 6. alt merkez rota: Ulu-evli beden burcu 135
6.1.8. Diyarbakır 7. alt merkez rota: Yedi Kardeş burcu 136
6.1.9. Diyarbakır 8. alt merkez rota: Diyarbakır kalesi 138
6.1.9.1. Kale 1. etap: Keçi burcu - Küpeli kapı 139
6.1.9.2. Kale 2. etap: Küpeli kapı – Saray kapı 141
6.1.9.3. Kale 3. etap: Saray kapı - Dağ kapı 142
6.1.9.4. Kale 4. etap: Dağ kapı - Çift kapı 143
6.1.9.5. Kale 5. etap: Çift kapı – Urfa kapı 144
6.1.9.6. Kale 6. etap: Urfa kapı – Mardin kapı 145
6.1.10. Diyarbakır 9. alt merkez rota rota: Meyyafarikin (Ulu) cami 147
6.1.11. Diyarbakır 10. alt merkez rota rota: Malabadi köprüsü 149
6.1.12. Diyarbakır alt rota önerileri 152
6.1.13. Konaklama, yeme-içme 154
6.2. Batman-Hasankeyf Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotası 156
6.2.1. Hasankeyf ana merkez rota: Artuklu hamamı 160
6.2.2. Hasankeyf 1. alt merkez rota: İmam Abdullah zaviyesi 161
6.2.3. Hasankeyf 2. alt merkez rota: Hasankeyf kalesi 162
6.2.4. Hasankeyf alt rota önerileri 166
6.2.4.1. Hasankeyf 1. alt rota: Zeynel Bey türbesi 166
6.2.4.2. Hasankeyf 2. alt rota: Diğer medeniyetlere ait yapılar 167
6.2.4.3. Hasankeyf 3. alt rota: Hasankeyf kültür park ve müzesi 168
6.2.4.4. Hasankeyf 4. alt rota: Tekne turu rotası 169
6.2.5. Konaklama, yeme-içme 170
6.3. Mardin Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotası 173
6.3.1. Mardin ana merkez rota: Arkeoloji ve etnoğrafya müzesi 175
6.3.2. Mardin 1. rota: Latifiye cami 176
6.3.3. Mardin 2. rota: Zinciriye (Sultan İsa) medresesi 177
6.3.4. Mardin 3. rota: Ulu cami ve hamamı 178
6.3.5. Mardin 4. rota: Şehidiye cami 179
6.3.6. Mardin 5. rota: Melik Mahmut cami 181
6.3.7. Mardin 6. rota: Hatuniye (Sitti Radviyye / Bab-ı Sor) hamamı 182
6.3.8. Mardin 7. rota: Hatuniye (Sitti Radviyye) medresesi 183
6.3.9. Mardin 8. rota: Artuklu kervansarayı 184
6.3.10. Mardin 9. rota: Firdevs köşkü 185
6.3.11. Mardin 10. rota: Necmeddin külliyesi 186
6.3.12. Mardin 11. rota: Emineddin küliyesi 187

6.3.13. Mardin 12. rota: Kasımiye medresesi 188
6.3.14. Mardin alt rota önerileri 189
6.3.15. Konaklama, yeme-içme..... 191
6.4. Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotası Son Durum Haritası..... 191
6.5. Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotası ve Türkiye Kültür Rotaları Derneği . 192

7. ARAŞTIRMA SONUÇLARI VE TARTIŞMA..... 193

8. ÖNERİLER..... 196

KAYNAKLAR..... 199

İNTERNET KAYNAKLARI..... 204

EKLER..... 222

ÖZGEÇMİŞ..... 267

KISALTMALAR

ICOMOS:	International Council of Monuments and Sites (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi)
DMK	Dünya Mirası Komitesi
UNESCO:	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)
TDK:	Türk Dil Kurumu
ÇEKÜL:	Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı
UNWTO:	United Nations World Tourism Organization (Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü)
EPA:	The Enlarged Partial Agreement on Cultural Routes (Kültürel Rotalar İle İlgili Genişletilmiş Kısmi Anlaşma)
CoE:	Council of Europe (Avrupa Konseyi)
EICR:	The European Institute of Cultural Routes (Avrupa Kültürel Rotalar Enstitüsü)
ICOMOS-CIIC:	ICOMOS International Committee of Cultural Routes (ICOMOS Kültürel Rotalar Uluslararası Komitesi)
CBS:	Coğrafi Bilgi Sistemleri
UNDP:	United Nations Development Program (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)
WHC:	World Heritage Committee (Dünya Miras Komitesi)
WTN:	World Trails Network (Dünya Yürüyüş Ağları)
CNCDP:	Kommagene Nemrut Korumasını Geliştirme Programı
AB:	Avrupa Birliği
BM:	Birleşmiş Milletler
TKB:	Tarihi Kentler Birliği
CDCPP:	The Steering Committee for Culture, Heritage and Landscape of the Council of Europe (Avrupa Konseyi Kültür, Miras ve Peyzaj Yönlendirme Komitesi)

TABLOLAR

Tablo 4. 1. Kültür rotaları tarihsel gelişim genel çerçeve 50
Tablo 4. 2. Chairatudomkul'un kültürel rota türleri ve miras yolları..... 54
Tablo 4. 3. Van Oers'in miras rotalarının tipolojisi 55
Tablo 4. 4. Esra KARATAŞ'ın kültür rotalarının sınıflandırılması modeli 60
Tablo 6. 1. Artuklu kültürel rota kurgusu genel çerçeve 1..... 122
Tablo 6. 2. Artuklu kültürel rota kurgusu genel çerçeve 2..... 124
Tablo 6. 3. Diyarbakır merkez rotaları genel çerçeve 128
Tablo 6. 4. Diyarbakır Meyafarikin ve Malabadi rotaları genel çerçeve 146
Tablo 6. 5. Batman-Hasankeyf rotaları genel çerçeve 155
Tablo 6. 6. Mardin rotaları genel çerçeve 172

GÖRSELLER

Görsel 4. 1. Avrupa Konseyi kültürel rotalar 33
Görsel 4. 2. Avrupa Konseyi kültür rotaları 74
Görsel 4. 3. Türkiye Kültür Rotaları Derneği kültür rotaları 75
Görsel 5. 1. Hasankeyf kalesi 82
Görsel 5. 2. Diyarbakır Artuklu sarayı (Amida höyük) kaçış tüneli 88
Görsel 5. 3. Diyarbakır Artuklu sarayı (Amida höyük) kazıdan önceki durumu 89
Görsel 5. 4. Diyarbakır Artuklu sarayı 2018-2021 yılları kazı buluntuları 89
Görsel 5. 5. Diyarbakır Artuklu hanı restorasyon öncesi 91
Görsel 5. 6. Diyarbakır Artuklu hamamı içi 91
Görsel 5. 7. Diyarbakır kalesi ve burçları 92
Görsel 5. 8. Diyarbakir Zinciriye (Sincariye) medresesi 93
Görsel 5. 9. Diyarbakir Mesudiye medresesi 94
Görsel 5. 10. Diyarbakır Ulu beden burcu 95
Görsel 5. 11. Diyarbakır Yedi Kardeş burcu 96
Görsel 5. 12. Silvan Ulu (Selahaddin-i Eyyûbi) cami 98
Görsel 5. 13. Malabadi köprüsü 99
Görsel 5. 14. Artuklu hamamı yeni yerine taşınırken 101
Görsel 5. 15. Artuklu hamamı yeni yerine taşınırken 101
Görsel 5. 16. İmam Abdullah zaviyesi yeni yerine taşınırken 102
Görsel 5. 17. Hasankeyf kalesi - yukarı şehir (iç kale) 104
Görsel 5. 18. Hasankeyf kalesi Ulu cami 106
Görsel 5. 19. Mardin Ulu cami ve Mezopotamya ovası 108
Görsel 5. 20. Mardin Kasımiye medresesi dışardan görünümü 109
Görsel 5. 21. Mardin Kasımiye medresesi ve peyzaj alanı 110
Görsel 5. 22. Mardin Zinciriye (Sultan İsa) medresesi 110
Görsel 5. 23. Mardin Necmeddin (Cami'ül-asfar) külliyesi 112
Görsel 5. 24. Mardin Emineddin külliyesi 113
Görsel 5. 25. Maristan (Emineddin veya Emir Necmeddin) çeşmesi 114
Görsel 5. 26. Mardin Latifiye (Abdüllatif) cami giriş kapısı 115
Görsel 5. 27. Mardin Melik Mahmud (Babu's-sûr) cami giriş kapısı 115
Görsel 5. 28. Mardin Şehidiye medresesi - cami ve minaresi 116
Görsel 5. 29. Hatuniye (Sitti Radviyye-Bab'ssor-Savurkapı) hamamı 117
Görsel 5. 30. Mardin Hatuniye medresesi merdivenleri ve giriş kapısı 118
Görsel 5. 31. Mardin Firdevs köşkü 120
Görsel 5. 32. Artuklu kervansarayı 120

ŞEKİLLER

Şekil 4. 1. Çekül kültür öncelikli bölgesel yol haritaları ve rota planlama için belirlenen bölgeler 77
Şekil 4. 2. Türkiye turizm stratejisi kapsamında turizm gelişim koridorları 79
Şekil 6. 1. Diyarbakır merkez rotalarının konumları 127
Şekil 6. 2. Diyarbakır - Silvan ve Malabadi rotalarının konumu 127
Şekil 6. 3. Diyarbakır Artuklu sarayı (Amida höyük) rotası 129
Şekil 6. 4. Diyarbakır Artuklu kemeri rotası 130
Şekil 6. 5. Diyarbakır Artuklu hanı rotası 130
Şekil 6. 6. Diyarbakır Artuklu hamamı rotası 131
Şekil 6. 7. Diyarbakır iç kale rotası 132
Şekil 6. 8. Diyarbakır Mesudiye medresesi rotası 133
Şekil 6. 9. Diyarbakır Zinciriye (Sincariye) medresesi rotası 134
Şekil 6. 10. Diyarbakır Ulu-evli beden burcu rotası 135
Şekil 6. 11. Diyarbakır yedikardeş burcu rotası 136
Şekil 6. 12. Diyarbakır ana merkez rota ile beraber toplam 8 rotanın son hali 137
Şekil 6. 13. Diyarbakır kalesi tüm etaplar genel rotası 138
Şekil 6. 14. Diyarbakır kalesi 1. etap rotası: Keçi burcu - Küpeli kapı 139
Şekil 6. 15. Diyarbakır kalesi 2. etap rotası: Küpeli kapı – Saray kapı 141
Şekil 6. 16. Diyarbakır kalesi 3. etap rotası: Saray kapı – Dağkapı 142
Şekil 6. 17. Diyarbakır kalesi 4. etap rotası: Dağ kapı - Çift kapı 143
Şekil 6. 18. Diyarbakır kalesi 5. etap rotası: Çift kapı – Urfa kapı 144
Şekil 6. 19. Diyarbakır kalesi 6. etap rotası: Urfa kapı – Mardin kapı 145
Şekil 6. 20. Diyarbakır ile 9. alt merkez rota (Meyyafarikin Ulu cami) arası yol 147
Şekil 6. 21. Silvan ilçe girişinden Meyyafarikin camisine gidiş 147
Şekil 6. 22. Silvan (Meyafarikin) cami rotası 148
Şekil 6. 23. Silvan ile 10. alt merkez rota (malabadi köprüsü) arası yol 149
Şekil 6. 24. Silvan-Çatakköprü beldesi girişinden Malabadi köprüsüne gidiş 150
Şekil 6. 25. Malabadi köprüsü rotası 151
Şekil 6. 26. Diyarbakır kale ve içkale genel rotaları 152
Şekil 6. 27. Diyarbakır rotalarını içeren merkezler 152
Şekil 6. 28. Diyarbakır 1. alt rota önerilen yerler 153
Şekil 6. 29. Diyarbakır 2. alt rota önerilen yerler 153
Şekil 6. 30. Diyarbakır 3. alt rota önerilen yerler 154
Şekil 6. 31. Malabadi köprüsü Batman merkez arası yol 156
Şekil 6. 32. Batman merkez - Hasankeyf arası yol 157
Şekil 6. 33. Hasankeyf ilçe girişinden Hasankeyf ana merkez rotaya (Artuklu hamamı) gidiş: 1. yol 158
Şekil 6. 34. Hasankeyf ilçe girişinden Hasankeyf ana merkez rotaya (Artuklu hamamı) gidiş: 1. ve 2. yol 159
Şekil 6. 35. Artuklu hamamı ve Abullah Bey zaviyesinin Arkeopark'taki yeni konumları 159
Şekil 6. 36. Hasankeyf Artuklu hamamı rotası 160
Şekil 6. 37. Hasankeyf İmam Abdullah zaviyesi rotası 161
Şekil 6. 38. Yeni Hasankeyf'ten Hasankeyf kalesine giden yol 162
Şekil 6. 39. Hasankeyf kale rotası 163
Şekil 6. 40. Hasankeyf 1. alt rota (Zeynel Bey türbesi) ve yükselti grafiği 167
Şekil 6. 41. Hasankeyf 2. alt rota (diğer medeniyetlere ait yapılar) ve yükselti grafiği 167
Şekil 6. 42. Hasankeyf 3. alt rota (Hasankeyf müzesi) ve yükselti grafiği 168

Şekil 6. 43. Hasankeyf 4. alt rota (tekne turu rotası) uzunluğu ve yükselti grafiği 169
Şekil 6. 44. Hasankeyf tekne turu rotası 169
Şekil 6. 45. Hasankeyf merkez rotaları, kale rotası ve alt rotalar genel görünüm 170
Şekil 6. 46. Hasankeyf – Mardin arası yol 173
Şekil 6. 47. Mardin rotası ana aks 174
Şekil 6. 48. Mardin ana merkez rota: Arkeoloji ve etnoğrafya müzesi 175
Şekil 6. 49. Mardin 1. rota: Latifiye camii 176
Şekil 6. 50. Mardin 2. rota: Zinciriye (Sultan İsa) medresesi 177
Şekil 6. 51. Mardin 3. rota: Ulu cami ve hamamı 178
Şekil 6. 52. Mardin 4. rota: Şehidiye cami 180
Şekil 6. 53. Mardin 5. rota: Melik Mahmut cami 181
Şekil 6. 54. Mardin 6. rota: Hatuniye (Sitti Radviyye - Bab-ı Sor) hamamı 182
Şekil 6. 55. Mardin 7. rota: Hatuniye (Sitti Radviyye) medresesi 183
Şekil 6. 56. Mardin 8. rota: Artuklu kervansarayı 184
Şekil 6. 57. Mardin 8. rota: Firdevs köşkü 185
Şekil 6. 58. Mardin 10. rota: Necmeddin külliyesi 186
Şekil 6. 59. Mardin 11. rota: Emineddin külliyesi 187
Şekil 6. 60. Mardin 12. rota: Kasımiye medresesi 188
Şekil 6. 61. Mardin merkez genel rotası 190
Şekil 6. 62. Artuklu mimari mirası kültür rotası 191
Şekil 6. 63. Artuklu kentleri arası mesafeler 191
Şekil 6. 64. Artuklu mimari mirası kültür rotasının Türkiye kültür rotaları derneği haritasındaki olası konumu 192
Şekil 6. 65. Artuklu mimari mirası kültür rotasının kültür rotaları derneği haritasındaki olası logosu 192

GRAFİKLER

Grafik 6. 1. Diyarbakır içkale rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği 132
Grafik 6. 2. Diyarbakır Mesudiye medresesi rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği 134
Grafik 6. 3. Diyarbakır Zinciriye (Sincariye) medresesi rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği 135
Grafik 6. 4. Diyarbakır Ulu-evli beden burcu rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği 136
Grafik 6. 5. Diyarbakır yedikardeş burcu rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği 137
Grafik 6. 6. Diyarbakır kalesi 1. etap rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği 140
Grafik 6. 7. Diyarbakır kalesi 2. etap rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği 141
Grafik 6. 8. Diyarbakır kalesi 3. etap rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği 142
Grafik 6. 9. Diyarbakır kalesi 4. etap rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği 143
Grafik 6. 10. Diyarbakır kalesi 5. etap rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği 144
Grafik 6. 11. Diyarbakır kalesi 6. etap rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği 145
Grafik 6. 12. Silvan (Meyafarikin) cami rota uzunluğu ve yükselti-eğim grafiği 148
Grafik 6. 13. Diyarbakır ana merkez rota (Amida höyük) ile 9. alt merkez rota (Meyyafarikin cami) arası yol uzunluğu ve yükselti-eğim grafiği 149
Grafik 6. 14. Diyarbakır 9. alt merkez rota (Meyyafarikin cami) ile 10. alt merkez rota (Malabadi köprüsü) arası yol uzunluğu ve yükselti grafiği 149
Grafik 6. 15. Malabadi köprüsü rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği 151
Grafik 6. 16. Malabadi köprüsü - Batman merkez arası yol uzunluğu ve yükselti-eğim grafiği 156
Grafik 6. 17. Batman merkez ile Hasankeyf arası yol uzunluğu ve yükselti-eğim grafiği 158
Grafik 6. 18. Hasankeyf Artuklu hamamı rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği 160
Grafik 6. 19. Hasankeyf İmam Abdullah zaviyesi rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği 162
Grafik 6. 20. Yeni Hasankeyf ile Hasankeyf kalesi arası yolu uzunluk ve yükselti-eğim grafiği 163
Grafik 6. 21. Hasankeyf kale rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği 165
Grafik 6. 22. Hasankeyf – Midyat arası yol uzunluğu ve yükselti-eğim grafiği 174
Grafik 6. 23. Midyat – Mardin arası yol uzunluğu ve yükselti-eğim grafiği 174
Grafik 6. 24. Mardin ana merkez rota: Arkeoloji ve etnoğrafya müzesi uzunluk ve yükselti-eğim grafiği 175
Grafik 6. 25. Mardin 1. rota: Latifiye camii rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği 177
Grafik 6. 26. Mardin 2. rota: Zinciriye (Sultan İsa) medresesi rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği 178
Grafik 6. 27. Mardin 3. rota: Ulu cami ve hamamı rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği 179
Grafik 6. 28. Mardin 4. rota: Şehidiye camii rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği 180
Grafik 6. 29. Mardin 5. rota: Melik Mahmut cami rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği 181
Grafik 6. 30. Mardin 6. rota: Hatuniye (Sitti Radviyye - Bab-ı Sor) hamamı rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği 182
Grafik 6. 31. Mardin 7. rota: Hatuniye (Sitti Radviyye) medresesi rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği 184
Grafik 6. 32. Mardin 10. rota: Necmeddin külliyesi rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği 187

Grafik 6. 33. Mardin 11. rota: Emineddin külliyesi rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği 188
Grafik 6. 34. Mardin 12. rota: Kasımiye medresesi rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği 189
Grafik 6. 35. Mardin merkez genel rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği 190

EKLER

EK 1: Dünya Kültür Rotaları Genel Çerçeve..... 222
EK 2: Türkiye Kültür Rotaları Genel Çerçeve..... 240
EK 3: Diyarbakır Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotası Panoramaları (1. gün) 252
EK 4: Diyarbakır Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotası Panoramaları (2. gün) 254
EK 5: Batman-Hasankeyf Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotası Panoramaları (3. gün) 255
EK 6: Mardin Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotası Panoramaları (4. Gün) 258
EK 7: Artuklu Kültür Rotası Tanıtım Broşürü..... 263

1. GİRİŞ

> *Yoldur: insanları, toplumları, kültürlerini birbirine bağlar; buluşturur. Binlerce yıldır yaşamın aracısıdır. Yerleşimlere ulaşır, geçime ulaşır ama en çok da istilaya yol verir; tehlikelidir. Kavuşmanın da ayrılmanın da aracısı olur. Binlerce yıldır ülkelerin sınırları değişir yollar değişmez. Çünkü yollar, üzerinden geçenin milletini, rengini, cinsini sorgulamaz: Herkes içindir* (Çevik, 2020, s. 7).

İnsanlar tarih boyunca farklı coğrafyalarda seyahat etmişlerdir. Bu seyahatler yaşamsal ihtiyaçları karşılamaktan dini, ticari, askeri ve sosyal amaçlara kadar çeşitlenmiştir. Seyahat, kutsal alanları ziyaret etmekten, ticaret mallarını taşımaya, yeni bölgeleri keşfetmeye, askeri yolculuklara ve mevsimsel göçlere kadar bir dizi etkinlikle ilişkilidir. Bireysel veya gruplar halinde, planlı veya plansız bir rota üzerinde farklı ulaşım seçenekleriyle yapılan bu hareket, insan ve uygarlık tarihini etkileyen önemli bir faktördür. Yolculuk sırasında gözlenen doğal oluşumlar, yerleşimler, insanlar ve olaylar, yolculuk deneyimini oluşturan unsurlardır. Yolculuk, sadece fiziksel değil, tüm yönleriyle deneyimlenen bir süreçtir. Örneğin, kültürel miras taşıyan bir rota, geçmişin sosyal, kültürel ve ekonomik etkileşimlerini takip etmek anlamına gelir. Bu tür ulaşım güzergâhları, dünya genelinde insan faaliyetlerinin izlerini taşır (Çekül, 2015).

Bu izler kültürel mirası oluşturan ve gelecek kuşaklara aktarılması gereken değerlerden oluşur. Bu değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılması görevini günümüzde kültür rotaları üstlenmiştir. Kültürel rotalar, kültürel mirasın yeniden keşfi için seyahatleri teşvik etme amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu düşünceyle, öncelikle 1960'lı yıllarda Avrupa merkezli çalışmalar yapılmış ve daha sonraki yıllardan günümüze kadar uluslararası kurumların katkılarıyla, rotaların kültürel mirasın korunmasında önemli bir araç olduğu kabul edilmiştir.

Bu bağlamda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, eskiden hüküm sürmüş medeniyetlerin bıraktıkları izler ve zengin miras, araştırma ve değerlendirme gerektiren ve kültür rotaları aracılığıyla geleceğe aktarılması gereken önemli bir konudur.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 1100'lü yıllardan 1400'lere kadar hüküm sürmüş olan Artuklu Medeniyeti Mimari Miras Değerleri bu çalışmanın ana konusudur. Bugüne kadar Artuklu Medeniyetine ait mimari miras varlıklarının kültürel rotalar aracılığıyla geleceğe taşınmasına yönelik herhangi bir çalışmanın literatürde yer almaması bu çalışmaya farklı ve özgün bir nitelik kazandırmaktadır.

Tez kapsamında, Güneydoğu Anadolu bölgesindeki Artuklu Medeniyeti'ne ait mimari değerlerin bütüncül bir şekilde korunarak gelecek nesillere aktarılması amaçlanmaktadır. Kültürel rotalar, bu anlamda mirasın korunmasına katkıda bulunur. Bölge halkında geçmişe yönelik farkındalık oluşturmayı amaçlayan kültürel rota önerileri, ziyaretçiler için bilgi edinebilecekleri ve yolculuk deneyimi yaşayabilecekleri güzergahlar sunmayı hedeflemektedir. Kültürel rotalar, yerel ve küresel çevre duyarlılığının arttığı, sürdürülebilirlik konusuna yönelik ilginin büyüdüğü bir dönemde tarihi mirasın korunması için bilinçlendirme sağlayan önemli araçlardır. Bu çalışma, önerilen kültür rotalarının Güneydoğu Anadolu bölgesindeki kültür turizminin gelişimine, yöre halkına ekonomik gelir sağlamasına ve bölgesel kalkınmaya katkıda bulunmasını amaçlamaktadır. Aynı zamanda, gelecekteki benzer çalışmalar için bir örnek oluşturmayı hedeflemektedir.

Tez çalışması sekiz bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, çalışmanın konusu, amacı, önemi ve sınırlılıkları hakkında bilgiler içermektedir. İkinci bölümde kullanılan materyal ve yöntemler detaylı bir şekilde açıklanmıştır; çalışma alanında kullanılan veriler, kaynaklar ve başvurulan kurumlar anlatılmıştır. Üçüncü bölüm, literatür ve ilgili araştırma alanındaki tezler, makaleler ve resmi belgeleri aktarmaktadır. Dördüncü bölüm kültür ve kültürel rotanın kavramsal çerçevesine geniş bir şekilde odaklanmaktadır. Bu bağlamda kültür ve miras kavramları, kültürel rota kavramı, kültürel rotaların tarihsel gelişimi, sınıflandırılması ve planlaması gibi başlıklar detaylandırılmıştır. Beşinci bölüm, araştırma alanının kültürel miras verilerini içermektedir. Bulguların bulunduğu altıncı bölümde araştırma alanının kültürel miras verilerinden yola çıkarak kültürel rota planlaması dâhilinde özgün bir yer kurgusu ve rota önerisi sunmaktadır. Yedinci bölümde, araştırma ile ilgili genel sonuçlar ve tartışmaya yer verilmiştir. Çalışmanın sekizinci ve son bölümündeyse öneriler yer almaktadır.

1.1. Problem Cümlesi

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Mezopotamya'nın beşiği olarak adlandırılır ve kültür turizmi için büyük bir potansiyele sahiptir ancak çeşitli sebeplerle bu potansiyelden yeterince faydalanamamaktadır. Günümüzde en tanınmış yerler genellikle kültür şehirleri ve bölgeleridir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi, tarihi ve köklü kültürüyle bilinmeyi ve tanıtılmayı en çok hak eden bölgelerden biridir, ancak ülkenin

artan turizm geliri göz önüne alındığında, bu bölge aynı düzeyde tanınmamış ve bu nedenle hem kültürel hem coğrafi açılardan büyük bir öneme sahip olamamıştır. Medeniyetin başlangıç noktası olarak kabul edilmesine rağmen, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, istenilen sosyo-ekonomik gelişme düzeyine henüz ulaşamamış ve kültür turizminde belirgin bir bölge olamamıştır (Ateş, 2016).

2020'li yıllarda turizm hareketlilikleri artmış olsa da Ateş'in de yukarıda belirttiği gibi Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde turizm faaliyetleri yetersizdir. Bununla beraber bölgede kültür rotaları aracılığıyla Artuklu Medeniyeti'ne ait mimari miras varlıklarının deneyimlenmesine yönelik literatürde herhangi bir kaynağa rastlanmamıştır. Tarihteki en parlak dönemlerinden birini Artuklular döneminde yaşamış olan bu bölgenin günümüze ulaşan Artuklu medeniyetine ait mimari miras değerlerinin bir rotaya eklenerek gelecek kuşaklara aktarılması bu boşluğu doldurma açısından gerekli ve önemlidir.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın ana hedefi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Artuklular'ın medeniyet kurduğu dönemlerdeki yaşam tarzını deneyimleme imkânı sunan, mimari miras öğelerinin birbirleriyle ilişkilendirildiği bir ulaşım ağı olarak hizmet eden bir kültür rotası oluşturmaktır. Bu bağlamda, konaklama, yeme-içme, alışveriş gibi değişkenler ziyaretçi ihtiyaçlarını karşılamak için rota üzerinde belirlenmiştir. Önerilen rota, kültür rotası planlamalarına altyapı sağlamayı ve turizm acentaları ile turist rehberlerinin bu rotayı benimsemelerini teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Köklü bir kültürel tarihe sahip Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, yeni kültür alanlarına dikkat çekmek ve bu çalışma ile yeni bir kültürel rota oluşturmanın önemini vurgulamak amaçlanmaktadır.

Multidisipliner açıdan da bakıldığında bu çalışmanın tarih, coğrafya, jeoloji, arkeoloji, mimarlık, sanat tarihi, antropoloji vb. alanlara katkı sunması önem arz etmektedir.

1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma Artuklu döneminde başkentlik yapmış olan Diyarbakır, Hasankeyf ve Mardin kentleri ile sınırlandırılmıştır. Bu kentler Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde

yer alır. Çalışmanın kapsamına ilçelerin dahil edilmemesinin başlıca nedeni ziyaretçilerin rotayı doğrusal bir ana aks üzerinden daha rahat deneyimlemelerine olanak sağlamak içindir. Bunu yanında Artuklu döneminde başkentlik yapmış olan bir diğer kent Harput'tur. Bir Artuklu başkenti olan Harput, Elazığ il sınırları içinde ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer almaktadır. Çalışma sadece Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kültür turizmine odaklandığından bu kent araştırmaya dahil edilmemiştir. Bunun yanında Harput kenti araştırmaya konu olan yere olan uzaklığından dolayı da ziyaretçilerin rotayı deneyimlemede sorun oluşturacağı göz önünde bulundurulduğundan çalışmaya dahil edilmemiştir.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırma, nitel araştırma yaklaşımlarından biri olan durum çalışması yöntemine uygun bir şekilde yürütülmüştür. Bu metot, gözlemler, mülakatlar, görsel ve işitsel materyaller, dökümanlar gibi çeşitli bilgi kaynakları aracılığıyla kapsamlı ve derinlemesine bilgi toplamanın bir yoludur (Creswell, 2020, s. 98-99).

Çalışma kapsamında literatür taranmış ve resmi dokümanlar ile veriler incelenmiştir. Araştırma alanında yapılan gözlem ve incelemeler, elde edilen fotoğraflar ve yazılı materyallerin yanı sıra Avrupa Konseyi, ICOMOS, ÇEKÜL ve YÖK gibi kuruluşların internet sitelerindeki tüzükler, anlaşmalar, tezler, makaleler ve resmi belgeler incelenerek kuramsal çerçeve oluşturulmuştur.

Diyarbakır, Batman, Hasankeyf ve Mardin Kültür ve Turizm Müdürlükleri'nde yetkililerle yüz yüze görüşmeler de yapılmıştır. Bu kapsamda Diyarbakır Restorasyon ve Konservasyon Bölge Laboratuvarı Müdürlüğü'nden Osman Fadıl ÜNER (Lab. Müdürü), Batman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nden Abdülaziz DEMİR (Müdür Yrd.), Hasankeyf Müze Müdürlüğü'nden Şehmus GENÇ (Müze Müdürü) ve Mardin Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nden Mesut ÖĞMEN (Sanat Tarihçisi) ile yapılan görüşmelerde özellikle mimari yapıların gezilip fotoğraflanması, özel izinler ve yönlendirme gibi konularda kendilerinden destek alınmış ve bu durum çalışmanın daha sağlam temellere dayanmasına imkan tanımıştır.

Diyarbakır merkez, Silvan merkez, Malabadi, Batman-Hasankeyf ve Mardin merkez bölgeleri çalışmanın alanını oluşturur. Bu bölgelerdeki mimari miras değerleri, Artuklu kültürü, sanatı, yaşam tarzı, dini inançlar gibi birçok konuda bilgi sunmaktadır. Alan incelemesi için belirlenen mekanlar bizzat gezilmiş, yürüyüş ve araç güzergahları kullanılarak deneyimlenmiş ve fotoğraflanmıştır. Bu sayede araştırma sahasına ilişkin hem birincil (ampirik) hem de ikincil veriler toplanarak veri çeşitliliği sağlanmıştır.

Çalışma kapsamında Google Earth Pro programı kullanılarak mimari değerlerin konumları, özellikleri ve aralarındaki mesafeler fiziki olarak belirlenerek Artuklu Kültür Rotası haritası ve diğer haritalar oluşturulmuştur. Bu adımlar, bölgedeki kültürel rota bileşenlerini tespit etmek ve aralarındaki ilişkileri anlamak için kullanılmıştır. Tüm bu süreçler, araştırmanın materyalini oluşturmaktadır. Toplanan veriler düzenli bir şekilde çalışmaya aktarılarak süreç sistematik bir biçimde yürütülmüştür. Bu temel bilgiler, önerilen rota için sağlam bir çerçeve oluşturmuş ve rota planlamasının temeline sağlam

bir dayanak oluşturmuştur. Rota için gerekli bilgiler tüm boyutlarıyla araştırılarak not edilmiş ve detaylı bir rota haritası oluşturulmuştur.

Kültürel rota planlaması hazırlanırken Avrupa Konseyi Rota Oluşturma İlkeleri, ICOMOS, ve ÇEKÜL'ün Kültürel Rota Planlama Modelleri'nden yararlanılmıştır. Avrupa Konseyi bu anlamda sadece Avrupa kültürünün bilinip deneyimlenmesine yönelik amaçlar ve çalışmalar ortaya koymakta ve genele hitap etmemektedir. Bu yüzden bölgedeki rotanın oluşturulmasında daha çok ICOMOS ve ÇEKÜL'den faydalanılmıştır. ICOMOS rota planlaması için Araştırma, Finansman, Koruma – Değerlendirme, Sürdürülebilir Kullanım, Yönetim ve Halkın Katılımı gibi bir sıralama yaparken ÇEKÜL Altyapı, Bakış, Planlama, ve Yönetim gibi bir akışla metodolojiler oluşturmuşlardır. Bunun yanında ICOMOS mimari miras değerlerinin korunması gerektiğini tüzükler aracılığıyla da belirtmiştir.

Bu kapsamda, rotayı oluşturan yerler belirlenerek araştırma çalışmaları yapılmıştır ve Kültürel Rota Planlaması verileri oluşturmak için gezi-gözlem, görüşme ve saha taraması yöntemleri aralarındaki ilişki bağlantıları kullanılarak araştırma çalışmaları tamamlanmıştır.

Araştırma, 8 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, çalışmanın konusu, amacı, önemi ve sınırlılıkları hakkında bilgiler bulunmaktadır. İkinci bölümde, kullanılan materyal ve yöntemler anlatılmıştır. Üçüncü bölümde literatür ve ilgili araştırma alanında yapılan tezler, makaleler ve resmi belgeler aktarılmıştır. Dördüncü bölümde, kültür ve kültürel rotanın kavramsal çerçevesine geniş bir yer verilmiştir. Bu kapsamda kültür ve miras kavramları, kültürel rota kavramı, kültürel rotaların tarihsel süreç içinde gelişimi, sınıflandırılması ve planlaması gibi başlıklar detaylandırılmıştır. Bunun yanında, dünya genelinde ve Türkiye'de bulunan kültürel rota bilgilerine yer verilmiştir. Beşinci bölümde, araştırma alanının kültürel miras verileri ile ilgili bilgiler sunulmuştur. Altıncı bölümde, araştırma alanının kültürel miras verilerinden yola çıkarak kültürel rota planlaması yapılmış ve özgün bir rota önerisi geliştirilmiştir. Yedinci bölümde, araştırma ile ilgili genel sonuçlara ve tartışmaya yer verilmiştir. Çalışmanın sekizinci ve son bölümünde ise önerilen rotaların değerlendirmesi yapılmış ve öneriler sunulmuştur.

Yapılan araştırma, önerilen rotanın sadece mimari miras açısından değil, aynı zamanda tarih, kültür ve coğrafya boyutlarıyla zenginleştirilmiş bir deneyim sunma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir.

3. KAYNAK ARAŞTIRMASI

Yök Tez internet sayfasında Kültür Turizmi alanında yapılan akademik çalışmalar incelendiğinde, "kültür rotaları" konusuyla ilgili yapılan çalışmaların daha çok Coğrafya, Tarih, Sanat Tarihi, Şehircilik ve Bölge Planlama, Arkeoloji, Mimarlık, Peyzaj Mimarlığı, Sosyoloji ve Turizm İşletmeciliği gibi disiplenlerde yoğunlaştığı, buna karşın Turizm Rehberliği alanında kültür rotaları ile ilgili çok az çalışmanın literatürde yer aldığı görülmektedir.

Bunlardan (çoğu yukarıda sayılan disiplinlerden olan 31 adet yüksek lisans tezinden) sadece 3 tanesi Turizm Rehberliği alanındaki tezlerdendir. Bunlar;

- Özdemir'in (2023) *Aeneas Avrupa Kültür Rotası'nın Turizm Açısından Değerlendirilmesi: Paydaş görüşleri,*
- Kavak (2019)'ın *Frig Yolu'nun Turizm ve Kültür Rotası Açısından Değerlendirilmesi* ve
- Aytemir (2023)'in *İnanç turizmi: Sufi Yolu Rotası*'dır.

Kültürel Rota konusunun özellikle yürüme ve gezme ile yani turizm ile ilişkili olduğu düşünüldüğünde Turizm Rehberliği alanında rota başlığı altında neden çok az çalışmanın yer aldığı şaşırtıcıdır. Yapılan çalışmalar nitelik olarak özgündür ancak yetersizdir. Akademik çalışmaların bu anlamda daha fazla yoğunlaştırılması, turizm rehberliği alanında standartlar ve yönergeler oluşturulması, kültür rotalarının daha etkili bir şekilde planlanması ve hayata geçirilmesi için önemli ve gereklidir. Bu tür çalışmaların arttırılması kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilir turizmin teşvik edilmesine ayrıca katkıda bulunabilir. Bunun yanında, turizm alanında çalışanların, ziyaretçilere daha derinlemesine bilgi ve deneyim sunabilmelerini sağlayabilir.

Yukarıda sayılan nedenlerden dolayı, akademisyenler, yerel yönetimler, turizm profesyonelleri ve diğer ilgili kurum ya da kişilerin kültür rotaları konusunda daha kapsamlı ve nitelikli çalışmalar ortaya koymaları önemlidir. Bu, kültürel mirasın korunması, turizmin geliştirilmesi ve toplumların refahının artırılması açısından önemli bir adım olacaktır. Sonuç olarak, bu çalışmanın Turizm Rehberliği alanına ve bu alandaki rota boşluğuna katkı sunacağı düşünülmektedir.

Bu bölüm, tezin literatür taraması kısmını destekleyen tez, makale, rehber ve tüzük gibi çeşitli kaynakları içermektedir. Çeşitli akademik çalışmalardan elde edilip kültürel mirasın korunması, turizm ile etkileşimi, arkeolojik mirasın yönetimi ve mekansal planlama konularında önemli bilgileri içeren bu belgeler, tezin konusu olan

Artuklu mimari mirası konusunu desteklemekte ve kültür rotaları ile ilgili çeşitli perspektifleri ele almaktadır. Genel olarak, bu bölümde yer alan kaynaklar, kültür rotalarının planlanması, yönetimi, sosyal ve ekonomik etkileri gibi çeşitli boyutları ele almaktadır. Tez ile ilgili olduğu düşünülerek araştırılan bu kaynakların literatür taramasını zenginleştireceği ve tezin çerçevesini daha sağlam bir temele oturtabileceği düşünülmektedir.

3.1. İlgili Tezler

Kavak'ın (2019) *Frig Yolu'nun Turizm ve Kültür Rotası Açısından Değerlendirilmesi* adlı yüksek lisans tezinde Frig Yolu, kültür rotası kavramı kapsamında ele alınmış ve bu rota üzerinde bulunan Frigler ve ardından gelen diğer uygarlıklar tarafından inşa edilen kültürel varlıklar ile doğal güzellikler hakkında ayrıntılı bilgiler sunulmuş ve Frig Yolu kültür rotasına yönelik ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca, Frig Yolu'nu gezen turistlerin demografik özellikleri, seyahat alışkanlıkları, seyahat motivasyonları, genel memnuniyet düzeyleri ve davranışsal niyetleri de araştırma kapsamında ele alınmıştır. Tezde, kültür rotası kavramının tanımı ve tarihsel gelişimi, Avrupa ve dünyadaki başlıca kültür rotaları ve ilgili kuruluşlar, Türkiye'deki başlıca kültür rotaları, kültür rotalarının sınıflandırılması, kültür rotası programlarının genel amaçları gibi başlıklara yer verilerek çalışmanın kuramsal çerçevesi oluşturulmuştur. Çalışmanın temel önerisi, Frig Yolu'nun alternatif turizm bağlamında kültür rotası olarak değerlendirilmesi ve var olan kültür yolunun geliştirilmesi için farklı boyutlarda çalışmalar yapılması yönündedir. Özdemir'in (2023) *Aeneas Avrupa Kültür Rotası'nın Turizm Açısından Değerlendirilmesi: Paydaş görüşleri*, isimli tezinde Aeneas Avrupa Kültür Rotasının turizm açısından paydaş görüşlerini almak ve değerlendirmek amaçlanmış ve Aeneas Avrupa Kültür Rotasının bilinirliğini arttırmak ve gelişmesine katkı sağlamak hedeflenmiştir. Bu kapsamda kültür, kültürel miras ve kültür rotası kavramlarına yer verilmiş, kültür rotalarının sınıflandırılması, dünyadaki ve Türkiye'deki kültür rotaları gibi başlıklara değinilmiştir. Aytemir'un (2023) *İnanç Turizmi: Sufi Yolu Rotası* adlı çalışmasında Mevlana ve sufilik felsefesi, bu felsefenin kabul gördüğü yerler ve Türkiye Sufi Yolu rotası ve rotayı takip eden grupların rotayla ilgili duygu ve düşüncelerini öğrenmek, önerilerini dikkate almak ve Sufi Yolu Rotası'nı araştırıp tanıtmak amaçlanmıştır.

Turan’ın (2023) *Doğal ve Kültürel Mirasın Korunmasında Bir Araç Olarak Kültürel Rotaların Van Gölü Havzası Örneğinde İrdelenmesi* isimli tezinde Van Gölü Havzası’ndaki doğal ve kültürel değerlerin korunmasında kültürel rota önerisi veya önerileri getirilerek, bölgede kültürel rotalar aracılığıyla doğal ve kültürel mirasın sürdürülebilir şekilde korunmasına katkı sağlanması amaçlanmıştır. Tez, kültürel rotalarla ilgili temel kavramlar, ulusal ve uluslararası kuruluşlar ve anlaşmalar, kültürel rota kavramının evrimi, rota tipleri ve örnekleri, kültürel rota planlaması gibi konuları içeren kapsamlı bir kuramsal çerçeve ile başlamaktadır. Ardından, çalışma alanının tarih, kültür, doğa ve fiziksel özellikleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu bağlamda, Van Gölü Havzası'ndaki yaşamış ve önemli eserler bırakmış Büyük Selçuklu Medeniyeti ve diğer medeniyetlere ait kültürel miras değerleri incelenmiştir. Sonuç olarak, doğal değerlerle ilişkilendirilen ana ve alt kültür rotası önerileri sunularak, bölgedeki kültürel mirasın korunması için somut adımlar önerilmiştir.

Tuğalan’ın (2020) *Harran ve Çevresinde Kültürel Mirasın Korunması Amacıyla Kültürel Rota Oluşturmanın Gerekliliği ve Önerisi* adlı tezinde, kültürel miras değerine sahip alanların sürdürülebilirliğinin sağlanması, bunların korunmasına yönelik çalışmaların yapılması için kültürel rota planlamasının oluşturulması hedeflenmiştir. Tez, toplamda 7 bölümden oluşup kültürel rota oluşturma süreci üzerine yapılan araştırmalar ve sunulan önerilere odaklanmaktadır. Çalışmada, kültürel rota kavramına dair kavramsal, planlama ve yönetim süreçleri ile ilgili detaylı bilgiler sunulmuştur. Ayrıca, kültürel rota sınıflandırması için öneriler geliştirilmiş ve kültürel rotalara dair dünya genelinde ve Türkiye'de bulunan bilgilere vurgu yapılmıştır. Kültürel rota planlaması kapsamında gerçekleştirilen çalışmalara özgü dinamik ve özel karakterler belirlenmiş, alanın özgün yapısı analiz edilmiş ve planlama önerisi sunulmuştur. Tezin amacı, kültürel mirası koruma ve sürdürülebilir turizm açısından etkili bir kültürel rota oluşturmak ve bu bağlamda planlama sürecine ışık tutmaktır. Babacan’ın (2020) *Adıyaman İlinin Kültür Turizmi Potansiyeli ve Alternatif Kültür Rota Önerisi* başlıklı tezi, Adıyaman ilinin turizm potansiyelini analiz etmeyi ve alternatif bir kültür rotası belirlemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, Adıyaman ilinin genel özellikleri ve turizm potansiyeli üzerine odaklanmanın yanı sıra kültür turizmi, kültür rotalarının tarihsel gelişimi, kültür rotalarının önemi, kültür rota programlarının genel amaçları, kültürel rota tipleri, kültür rotasının planlaması ve kültür rotası örnekleri gibi konulara detaylı bir şekilde değinmektedir. Tez, Adıyaman ilinin genel kültürel özelliklerini ve turizm potansiyelini içeren bilgiler sunmakta, aynı zamanda bu bölgede alternatif bir kültür

rotası önerisinde bulunmaktadır. Bu öneri, Adıyaman'ın zengin kültürel mirası ve turistik cazibesi üzerine odaklanarak bölgenin turizm açısından daha etkili bir şekilde değerlendirilmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Yaman'ın (2019) *Doğal ve Kültürel Mirasın Korunmasında Bir Araç Olarak Kültürel Rotaların İzmir İli Selçuk İlçesi Örneğinde İrdelenmesi* adlı tezinde doğal ve kültürel miras kavramları, kültürel rota kavramı, gelişim süreci, kültürel rota tipleri, rota örnekleri, rota önemi, rota peyzaj boyutu, planlaması ile Avrupa konseyi kültürel rotaları planlama ilkeleri, kültürel rota planlamasında ICOMOS'un ve ÇEKÜL'ün önerdiği metodoloji gibi konulara odaklanmaktadır. Araştırma, temel kavramları, ulusal ve uluslararası kuruluşları ve anlaşmaları inceleyerek, kültürel rota kavramının gelişim sürecini ve rota tiplerini ele alarak kültürel rota örnekleri sunmaktadır. Aynı zamanda, araştırma alanının güçlü ve zayıf yönlerini anlamak için SWOT analizi gerçekleştirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler doğrultusunda Efes-Mimas Rotası, İzmir iline bağlı Selçuk ilçesi sınırları içinde yer alan kısmı örnek alan olarak seçilerek, kültürel rota planlama önerilerini içeren genel bir çerçeve oluşturulmuş ve ana ile alt rota planlama önerileri sunulmuştur. Özer (2018), *Kültürel Mirasa Katkı Sağlayan Kültür Rotalarında Yerelin Katılımı ve Sosyo-Ekonomik Kalkınması Üzerine Bir Yaklaşım Önerisi* isimli tezinde, kültürel miras kavramı ve korumanın gerekliliği, korumada kullanılan araçlar, özellikle kültür rotalarının kavramsal gelişimi ile dünya genelinde ve Türkiye'den örneklerin incelenmesini ele almaktadır. Ayrıca Türkiye kültür rotaları derneği, Türkiye turizm stratejisi kapsamında turizm gelişim koridorları, ÇEKÜL kültür öncelikli bölgesel yol haritaları, Avrupa konseyi kültür yolları programı, güney doğu Avrupa kültür koridorları gibi konulara da odaklanılmıştır. Çalışmanın ana konusu olan kültür rotalarının bulunduğu bölgede, yerel halkın sosyal yapısı, beklentileri ve bölgenin potansiyelleri göz önünde bulundurularak, bölgeye nasıl bir katkı sunabileceğini anlamak adına kırsal kalkınma kavramı da incelenmiş ve bu bağlamda elde edilen veriler sonucunda *Kültür Rotalarında Yerelin Katılımı ve Sosyo-Ekonomik Kalkınması Üzerine Bir Yaklaşım Önerisi* sunulmuştur.

Özdemir'in (2022) *Türkiye'deki Kültür Rotalarının Kültürel Mirasın Korunmasına Katkısı; Karia Yolu Örneği* adlı tezinde, Muğla ve Aydın gibi iki önemli turizm merkezini kapsayan ve Türkiye'nin en uzun yürüyüş rotası olan 820 km uzunluğundaki Karia Yolu Kültür Rotası detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu rota, kırsal kalkınmada sunduğu avantajlar nedeniyle önemli bir kırsal turizm projesi olup, Türkiye'deki önemli ekoturizm projelerinden biri haline gelmiştir. Çalışmada, kültür,

kültür turizmi, kültürel miras, kültürel mirasın korunması, kültür rotaları, Karia Yolu Kültür Rotası ve Türkiye'deki kültür rotalarına genel bir bakış gibi konular ele alınmıştır.

3.2. İlgili Makaleler

Ulaş Asmadili ve Eser'in (2020) *Sultan Alparslan'ın Anadolu Fetih Güzergâhı Üzerinden Bir Kültür Rotası Önerisi* isimli çalışmalarında, Türkiye'de çeşitli kültür rotalarının çizilebileceği öngörülmüş ve bu rotalar arasında Türk-İslam rotasının coğrafi olarak Orta Asya'dan başlayarak Anadolu üzerinden Avrupa'ya kadar uzanabileceği vurgulanmıştır. Özellikle Büyük Selçuklu İmparatorluğu Sultanı Alparslan'ın Malazgirt zaferi öncesi Anadolu'da gerçekleştirdiği fetih güzergahını temel alan bir kültür rotası önerisi sunulmuştur. Çalışmada, kültür rotası, Avrupa ve Türkiye'deki başlıca kültür rotaları, rotanın oluşturulması, Sultan Alparslan'ın 1071 öncesi Anadolu fetih güzergâhı üzerinden kültür rotası önerisi gibi başlıklara yer verilmiştir. Gökdemir ve Güvenç'in (2020) *Şehir Turu Güzergahı Olarak Çanakkale Şehri Kültür Rotası Önerisi* adlı çalışmalarında, gözlem ve doküman incelemesi gibi nitel araştırma yöntemleri kullanılarak Çanakkale şehir dokusunun turistlere doğru ve ayrıntılı bir şekilde aktarılması hedeflenmiştir. Bu bağlamda, farklı uzunluklardaki üç ayrı kent kültür rotası önerisi olan 3 km, 5 km ve 9 km'lik tur güzergahları sunulmuştur.

Badem (2020), *Arkeolojik Alanların Korunmasında Etkin Bir Yöntem Önerisi: Kültür Rotaları* adlı çalışmasında kültür rotalarına konu olabilecek başlıklara değinerek Avrupa'da, Dünya'da ve Türkiye'de en önemli kültür rotalarına değinmiş, arkeolojik alanlar ile kültürel miraslarımızı bir zenginlik olarak görmüş ve bu zenginliğin doğru değerlendirilmesini kaçınılmaz bir sorumluluk olarak ortaya koymuştur. Bunun yanında arkeolojik alanların korunmasında somut çalışmalarından bahsetmiş ve kültür rotalarının yaygınlaşması için kültürel mirasın ve arkeolojik alanların yok oluşunu azaltmak için doğru stratejilerin ortaya konulması gerektiğinden bahsetmiş ve bu anlamda kültürel rotaların dünyaya bağlamasını önemli görerek bu konuda yapılacak olan çalışmaların kültürel rota alanlarının korunmasını sağlayacağı yönünde öneri getirmiştir.

Edebiyat Turizmi kapsamında Işık ve Balcı (2023), *Mezarlık Turizmi Bağlamında Yazar Mezarları: Bir Rota Önerisi* adlı çalışmalarında, yazar mezarlarının turistik bir cazibe noktasına getirilmesi için İstanbul'daki Aşiyan (Rumelihisarı)

Mezarlığı'nı ele almışlardır. Çalışmada alternatif turizm çeşitleri, edebiyat turizmi, yazar mezarları gibi başlıklara yer verilmiş ve sonuçta bu mezarlıkta yatan ünlü 8 yazarımızın mezarlarının turistik bir rota olarak ortaya konması hedeflenmiş ve buna yönelik bir yazar mezarları rotası önerisi getirilmiştir.

Eriçok (2019), *Van Gölü Havzası'nda Kültür Rotası Önerisi* adlı çalışmasında Van Gölü Havzası'nda bir kültür rotası oluşturulup oluşturulamayacağı sorusuyla başlamıştır. Çalışmada yollar, kültür rotaları, kültür rotalarının ICOMOS, UNESCO ve ÇEKÜL tarafından tanımlamaları yapılmış olup, kültür rotası kavramının tarihsel gelişimi, Türkiye'de planlanan kültür rotaları, kültür rotaları planlama rehberi aracılığıyla kültürel rota sınıflandırması'ndan bahsedilmiş, Van Gölü Havzası'nın tarihsel geçmişi, Urartular, Ermeniler ve Selçuklu mirası konularına ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Çalışma özelde Van Gölü Havzası'nda Urartu kültürel mirasına genel bakış konusuna değinerek değerlendirme bölümünde coğrafi bilgi sistemleri kullanılarak ve mekanlar arası uzaklıklar hesaplanarak sonuçta Van Gölü Havzası'nda Urartu Uygarlığı'na ait mirası deneyimlemek amacıyla bir kültürel rota oluşturmayı önermiştir.

Gül ve Yılmaz (2020), *Yerel Kalkınmanın Bir Aracı Olarak Kültür Turizmi ve Kültür Rotaları: Vezirköprü Yöresi Örneği* adlı çalışmalarında Vezirköprü (Samsun) yöresi örneğinde geliştirilebilecek yerel kültür rotalarına yer vermiştir. Çalışmada kültür turizmi, kültür rotaları, kültür rotalarının tarihi, kültür rotalarının faydaları, Türkiye'de kültür rotaları konularına yer verilmiştir. Çalışmada kültürel rotaların sosyal, ekonomik, kültürel olarak yerel kalkınmaya olan desteği vurgulanmıştır. Çekül Derneği tarafından Kültürel Rota Planlama Modeli uygulama süreçleri olan altyapı, planlama, bakış ve yönetim aşamaları kullanılarak Vezirköprü yöresinde 5 tane kültür rotasının yapılması planlanmıştır ve bu rotaların ulusal rotalara bağlanması önerilmiştir. Aksoy (2022**),** *Erzurum Tabyaları Kültür Rotası Önerisi ve Kültür Turizmi Olanakları* isimli çalışmasında "Kültür Yollarına İlişkin ICOMOS Bildirgesi" ile kabul ettiği kriterlere göre Kültür Rotası tanımlaması yapmıştır. Çalışmada Erzurum kenti savaş alanları ve mimarisi Erzurum kalesi ve surları, Erzurum tabyaları, cumhuriyet dönemi beton tabyalar, Erzurum'da savaş mimarisi örnekleri, sivil mimari mimarlık örnekleri, somut olmayan kültürel miras değerleri, doğal miras alanları gibi konulara yer verilmiştir. Çalışmada kültürel rotaya ait fiziki yapı ve olanaklar ve kültürel miras değerleri temelinde 3,5 gün süreli Erzurum tabyaları Kültür Rotası-1 ve 5,5 gün süreli kültür Rotası-2 olmak üzere iki adet kültürel Rota GZFT (SWOT) analizi yapılarak

önerilmiştir ve bu sayede miras değerlerinin sürdürülebilirliği ve tanınırlığı da sağlanmış olacaktır.

Güngör'ün (2022) *Kapadokya Kültür Yolunun Alternatif Turizm Rotası Bağlamında Değerlendirilmesi* isimli tarama modeli kullanarak durum çalışmasına uygun olarak yürütülen nitel çalışmasında turizm, kültürel turizm, kültürel miras, turizm rotası ve rota planlaması, Kapadokya kültür yolu, Kapadokya kültür yolu üzerinde yer alan taşınmaz kültür varlıkları, Kapadokya kültür yolunun alternatif Turizm Rotası açısından GZFT analizi gibi konulara yer verilmiştir. Gözlem ve katılımcı gözlem yoluyla birincil veriler elde edilerek rota bileşeni olabilecek kültürel varlıkların konumları ve aralarındaki mesafeler belirlenerek Coğrafi Bilgi Sistemi CBS ortamında haritalandırılmış ve Nevşehir'de 4 günlü, 70 km uzunluğundaki Kapadokya kültür yolu ile Turizm faaliyetlerinin desteklenmesi vurgulanmıştır. Tanrısever (2016), *Turizmin Çeşitlendirilmesinde Kültür Rotaları* adlı bildiride Özel İlgi Turizmi kapsamında değerlendirilen kültür rotalarına niş pazarlama temelinde yer vermiştir. Çalışmada kültür rotalarının turistik ürün çeşitlendirmesinde önemli bir niş pazar olarak görüldüğüne dikkat çekmektedir. Avrupa'nın en ünlü kültür rotaları ve Türkiye'deki kültür rotalarından bahsedildiği bu bildiride kültür rotası turlarına katılmanın en büyük avantajları sıralanmış ve bu kapsamda öneriler getirilmiştir.

Öztürk, Işınkaralar vd. (2020), *Koruma Yaklaşımı Olarak Tarihi Bir Güzergahın Kültür Rotasına Dönüştürülmesi: Kastamonu Örneği* isimli çalışmalarında Kastamonu ili temel alınarak, kültür rotalarının doğal kaynaklar, gelenek-görenekler, somut ve soyut olan miras öğelerinin keşfedilmesini sağlamadaki işlevselliğinden bahsetmektedirler. Çalışmada kültür, kültür turizmi, kültür rotası gibi kuramsal kavramların ICOMOS, UNESCO ve ÇEKÜL gibi örgütler tarafından tanımlamaları yapılmış ve bu konulara yer verilmiştir. Çalışmada literatüre de yer vererek Likya Yolu, Kurtalan Ekspresi, Erzurum Evleri, Safranbolu, Mardin, Amasya, Çanakkale ve Van Gölü Havzası gibi bölgelerde oluşturulabilecek kültürel rotaların bu bölgelerin doğal, tarihi, kültürel ve işlevsel özelliklerinden dolayı kültür turizmine önemli katkılar sağlayacağından bahsedilmiştir. Çalışmada Kastamonu ilinin doğal, kültürel ve tarihi değerleri belirlenerek elde edilen veriler Adobe Photoshop CS6 ve Google Earth 2018 programları kullanılarak Kastamonu kent merkezi ve sit alanlarına yönelik 2 adet kültür rotası çizilip önerilmiştir.

Büyük ve Can (2020), *Zeytinyağı Kültürel Rotalarının Turizm Potansiyeli Açısından Değeri ve Uygulanabilirliği* adlı çalışmalarında Türkiye'de sertifikalı bir

zeytinyağı oluşturabilmek için öneriler sunmuştur. Çalışmada kültürel rotalar ve zeytinyağı turizmi ile ilgili bileşenler tanımlanmış ve Türkiye'yi de içine alan bir zeytinyağı koridoru üzerinde kurulacak yeni bir rotanın, kırsal kalkınma ve alternatif turizm açısından değerlendirilebilirliği üzerinde durulmuştur. İlgili konuyu ele alan çalışmada zeytinyağı turizmi, Avrupa ve Türkiye'de kültürel rotalar ve ortaya çıkış aşamaları, dünyada ve Türkiye'de zeytinyağı turizmi potansiyeli ve literatürü ele alınmış, son bölümde ise zeytinyağı rotalarının Türkiye merkezli oluşturulabilmesi için değerlendirme ve önerilere yer verilmiştir. Karataş ve Şengel (2022), *Anadolu'da Antik Turizm: Bithynia Bölgesi İçin Bir Tur Rotası Önerisi* isimli çalışmalarında Anadolu'da önemli bir yere sahip olan Bithynia Bölgesi için bir kültür rotası oluşturmayı amaçlamaktadır. Çalışmada Bithynia Bölgesi'nin sahip olduğu tarihi ve kültürel önem nedeniyle böyle bir tur rotasının planlanmasının ve bunun paket turlara dahil edilmensin bölgede turizm faaliyetlerinin gelişmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışma alan yazın taraması, ikincil veri kaynakları ve uzman görüşlerine dayanmaktadır. Çalışmanın en önemli kısıtı ampirik verilere dayanmamış olmasıdır. Bölgedeki çekiciliklerin birbirine olan uzaklıkları göz önüne alınarak en olası tur planı hazırlanmıştır. Programda bazı kriterler belirlenmiş ve en önemli kriter olarak Bithynia Bölgesi ile ilişkilendirilebilecek destinasyonların seçilmesi olmuştur. Araştırma sonucunda Bithynia Bölgesi için iki gece konaklamalı ve kültür temalı bir tur önerisi geliştirilmiştir.

Avcı ve Coşkun'un (2023) *Kültürel Rota Geliştirilmesi: Evliya Çelebi'nin İzinde İzmir* isimli çalışmalarında Bozic ve Tomic'in geliştirdiği "Kültürel Rota Değerleme Modeli" kullanılarak Evliya Çelebi'nin İzmir seyahati kültürel rota olarak incelenmiştir. Kültürel rota değerleme modelinde turizme özgü unsurların yanında, bilimsel çalışmalar, rotaya özgü değerler, ekonomik önem, tedbir ve koruma önlemleri bulunmaktadır. Evliya Çelebi'nin İzmir seyahatinin, kültürel rota değerleme modelini oluşturan tüm ögelere göre, kültürel rota geliştirmeye uygun olduğu görülmüş ve sonuçta bir Evliya Çelebi İzmir Rotasının oluşturulması uygun görülmüş ve hayata geçirilmesi önerilmiş, bu sayede kültürel mirasın tanıtımı ve yaşatılması konusunda, turizmin, kültürel rota ile bir araç olabileceği vurgulanmaya çalışılmıştır.

Halaç ve Benzer'in (2018) *Küçük Yerleşim Yerlerinin Turizme Açılmasında Kültürel Mirasın Rota İle Kurgulanması* adlı makalelerinde kültürel mirasın gezi rotası ile kurgulanması üzerinde durmaktadır. Çalışma alternatif turizm ve çeşitleri, kültür turizmi, kültürel miras yönetim planı, rota nedir? nasıl kurgulanmalıdır?, küçük

yerleşimlerde kültürel miras rotasi kurgularken dikkat edilmesi gerekenler ve sonuç ve öneriler gibi ana ve yan başlıklara konu temelinde yer vermiştir. Çalışmada küçük ölçekli Anadolu kentlerinin somut ve somut olmayan kültürel miras öğelerinin kendine özgü özelliklerinin farklı kültür rotaları oluşturularak turizme açılması ve bu kentlere olan ilginin arttırılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda oluşturulacak kültür rotaları ile kentlerin kendine özgü yerel kültürel özelliklerini dönüştürmekten kaçınarak kentlerdeki kültürel miras dokusunun özgün niteliğinin korunması ve ziyaretçilerin bilgilendirilmesi amaçlanmıştır.

Özbey'in (2022) *Büyük Taarruz Kültürel Mirası Üzerine Bir Değerlendirme* adlı çalışmasında Büyük Taaruz'un aşamalarına ev sahipliği yapan somut ve somut olmayan kültürel varlıklar ele alınmıştır. Büyük Taarruz'un gerçekleştirildiği alanlar, kültürel rota ve somut olmayan kültürel miras gibi kavramların gelişmesi ile birlikte 2005 yılında T.C. Afyonkarahisar Valiliği, kültürel bir rota olarak İl Özel İdaresi aracılığıyla desteklediği Zafer Yolu projesini hayata geçirmiştir. Yerel halk ise bu mirasa Afyon Kocatepe Üniversitesi öncülüğünde Zafer Yürüyüşü yaparak destek vermiştir. Aradan geçen on sekiz yıllık süre zarfında geleneksel hale getirilen Zafer Yürüyüşü, toplumun her kesiminden destek gören somut olmayan bir kültürel mirasa dönüşmüştür. Bu durum, ulusal ya da evrensel değer taşıyan mirasların korunmasında politik yerel mekanizmaların ve yükseköğretim kurumları başta olmak üzere eğitim ve öğretim kurumlarının önemini ortaya koymaktadır.

Halaç, Çoban ve Sarıaydın'ın (2022) *Büyükada'daki Hafıza Mekanlarının Korunması ve Canlanması İçin Kültür Rotası Önerisi* isimli çalışmalarında Büyükada'nın tarihi ve kültürel mirasının mekansal karşılıkları, hafıza mekanları üzerinden ele alınmış ve mekanların deneyimlenmesini amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda hafıza mekanlarını odağına alan bütüncül bir kültür rota önerisi geliştirilmiştir. Çalışmada Hafıza mekanı, Kültür Rotası ve Büyükada konularına ve gerekli tanımlamalara yer verilmiştir. Bunun yanında kültür rotasına dahil edilecek hafıza mekanlarının tespiti için materyal ve yöntem olarak 224 adet yapı farklı kaynaklardan analiz edilerek listelenmiş, listelenen yapılar belirlenen kriterler üzerinden değerlendirilerek 75 tanesi rotaya dahil edilmiştir. Kültür rota önerisi ile hafıza mekanlarının kentin ve kentlinin hafızasındaki yerlerinin farkındalığı üzerinde durulmuş ve sürdürülebilirliği amaçlanmıştır.

3.3. İlgili Resmi Belgeler

Tüzükler Kapsamında Yapılan Çalışmalar:

Quebec Kültür Mirasının Korunmasına Yönelik Tüzük'te, (Charter for the Preservation of Quebec's Heritage, Deschambault Declaration/1982) Kanada'da bir bölge olan Quebec'teki insanların miraslarına güçlü bir bağlılık duydukları ve bunu sürdürme konusunda kararlı oldukları ifade edilmektedir. Bu tüzük, özellikle Quebec'deki mirasın içeriği üzerinden Kültürel Miras'ın korunmasının önemini vurgulamakta ve koruma sürecine dair adımları madde madde açıklamaktadır. (Icomos, 1982). *Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü'*nde (Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage/1990) Arkeolojik Miras'ın tanımına yer verilmiş, buna ek olarak bütünleşik koruma politikaları, yasa ve ekonomi, belgeleme ve araştırma yöntemleri, bakım ve koruma, sunuş, mesleki nitelikler, ve uluslararası işbirliği konularında bilgiler bulunmaktadır. (Icomos, 1990). ICOMOS tarafından Ekim 1999'da Meksika'da düzenlenen 12. Genel Kurul'da kabul edilen *Uluslararası Kültürel Turizm Tüzüğü* (International Cultural Tourism Charter/1999), turizm ile kültürel miras arasındaki dinamik etkileşime odaklanmaktadır. Tüzük, Kültürel Turizm'in İlkelerini madde madde açıklamakta ve bu çerçevede kültürel mirasa sahip alanlarda sürdürülebilir turizm endüstrisinin kurulması ve yönetilmesiyle ilgili bilgiler sunmaktadır. (Icomos, 1999). *ICOMOS Kültürel Rotalar Tüzüğü'*nde (ICOMOS Charter on Cultural Routes/2008) kültürel rota kavramı, içeriği, planlanması, yönetimi, ve koruması ile ilgili detaylı bilgiler sunulmaktadır. Ayrıca tüzük, farklı kültürel rota tiplerini, teşhisi, bütünlük ve özgünlüğü, yöntemleri, yönetimi, ve uluslararası işbirliği konularına dair bilgiler içermektedir. (Icomos, 2008).

30 Mayıs 2012 ile 17 Mart 2013 tarihleri arasında gerçekleştirilen Ulusal Mimari Koruma Uzmanları Toplantıları ve ICOMOS Türkiye Milli Komitesi'nin revizyonu ile son halini alan *ICOMOS Türkiye Mimari Miras Koruma Bildirgesi 2013,* (Icomos Turkey Architectural Heritage Conservation Charter/2013) Türkiye genelinde kamuoyuyla paylaşılacak ve kültür politikalarının oluşturulmasına kaynaklık edecek şekilde hazırlanmıştır. Bildirge, teorik bir çerçeve sunmakta olup, mimari mirasa dair temel tanımları, koruma değerlerini, koruma süreci ve araçlarını, mimari mirasın tanımlanması, çözümlenmesi ve değerlendirilmesi, müdahale ilkelerini ve biçimlerini, yasal düzenlemeleri, konu uzmanlarını, aktörleri ve paydaşları, aynı zamanda mimari mirasın korunmasında eğitimin rolünü içermektedir (Icomos, 2013). 11-14 Nisan 2013

tarihleri arasında Diyarbakır'da uluslararası koruma uzmanları, Dicle Üniversitesi, ICOMOS Türkiye ve Diyarbakır kamu kuruluşları ile mensuplarının katılımıyla gerçekleşen *Diyarbakır Kalesi ve Tarihi Şehri* toplantısının sonuç bildirgesine göre kentin anıtlarının ve dokusunun korunması, uygun olmayan binaların yıkımına dair çalışmaların devam etmesinin faydalı olacağı vurgulanmıştır. Ayrıca, tarihi kentin dokusunun, geçmişi çok uzun bir süreye dayanan, korunmasının önemine dikkat çekilmiş ve bu amaçla ciddi çabaların sarf edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bildirgede ayrıca, kültürel mirasın geleceğe aktarılması için projeler geliştirilmesi konusunda teşvik yapılması önerilmiştir. (Icomos, 2013).

Anıtlar ve Sitelerin Korunması ve Yenilenmesi Uluslararası Tüzüğü, (International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites) popüler olarak Venedik Tüzüğü olarak bilinir ve 1964 yılında hazırlanmıştır. Bu tüzükte, tarihi anıt kavramı tanımlanmış, anıtların korunması ve onarılmasındaki amaçlar belirtilmiş, anıtların bulundukları yerlerin korunmasına vurgu yapılmış ve arkeolojik kazılarda uygulanması önerilen uluslararası ilkeler hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca, bu süreçlerin çizim ve fotoğraflarla raporlaştırılması önerilmiştir. Bu tüzük, kültürel mirasın korunması ve restorasyonuyla ilgili birçok uluslararası standardı belirlemektedir (Icomos, 1964). *The Declaration of Amsterdam / 1975* olarak bilinen Amsterdam Bildirgesi, 1975 yılında kabul edilmiştir. Bu bildirge, Avrupa mimarlık mirasının sadece Avrupa'nın değil, aynı zamanda tüm dünyanın kültürel mirasının bütünleyici bir parçası olduğunu vurgulamıştır. Bildirge, bu nedenle mimarlık mirasının korunması ve sürdürülmesine yönelik temel düşünce ve önerilere, bölgesel ve uluslararası bağlamda yer vermiştir. Bu tür bir vurgu, kültürel mirasın evrensel önemine dikkat çekerek, uluslararası işbirliğinin ve koruma çabalarının gerekliliğini vurgular. (Icomos, 1975).

Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments / 1931 isimli Atina Bildirgesi'nde Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Yüksek Kurulu anıt restorasyonu konusunu ele almakta ve restorasyon kuramını tanımlayarak onaylamaktadır. Aynı zamanda, bu kurama ait temel kuralları maddeler halinde sıralamıştır. Bildirge, her anın ve her restorasyonun aşamalarının kendi özel zorluklarını ortaya koyduğu durumlarda, kuralların gözden geçirilmesi ve tartışılmasını gerektiren durumlar için temennilerini de içermektedir. Bu yaklaşım, restorasyon sürecinin esnek ve duruma özgü olması gerektiğine vurgu yapar. (Icomos, 1931). *First Brazilian Seminar About The Preservation And Revitalization Of Historic Centers / 1987* isimli tüzükte kırsal tarihi

sitelerin tanımı, koruma amaçları ve kültürel katkıları maddeler halinde yer almıştır (Icomos, 1987).

Çekül: Mekansal Planlama Rehberleri Kapsamında Yapılan Çalışmalar:

Türkiye Belediyeler Birliği'nin desteğiyle, Tarihi Kentler Birliği adına, ÇEKÜL Vakfı tarafından yürütülen "Kültür Öncelikli Bölgesel Yol Haritaları – 2014 yılı ROTA Programı" kapsamında;

- *Niksar ve Çevresi Kültürel Rotalar Sistemi Kısa Erimli Uygulama Önerileri - Kültür Öncelikli Bölgesel Yol Haritaları*
- *Gaziantep Mekansal Planlama Rehberi Kültürel Rotalar Sistemi - Kültür Öncelikli Bölgesel Yol Haritaları – 2014*
- *Çukurova Mekansal Planlama Rehberi Kültürel Rotalar Sistemi - Kültür Öncelikli Bölgesel Yol Haritaları – 2014* ve
- *Kelkit Havzası Mekansal Planlama Rehberi Kültürel Rotalar Sistemi - Kültür Öncelikli Bölgesel Yol Haritaları – 2014* isimli çalışmalarda rota kurgularıyla

ilgili çeşitli ana ve alt başlıklara yer verilerek belirtilen yerlerle ilgili tarihi, mimari, kültürel ve doğal mirasları içine alan kırsal ve kentsel alanların rota planlamalarına yer verilmiştir (Çekül, 2014).

Kültürel mirasın korunması ve yönetilmesi, bir toplumun tarihini, değerlerini ve kimliğini muhafaza etme çabasının temelidir. Yukarıda sunulan tezler, makaleler, belgeler, tüzükler ve rehberler, kültürel mirasın farklı yönlerini ve korunmasıyla ilgili kapsamlı bir bilgi yelpazesi sunmaktadır. Bu kaynaklar, tarihi ve mimari zenginliklere sahip bölgelerde kültürel rotalar oluşturulması gibi projeler için önemli birer rehber niteliğindedir.

Tarihi anıtların korunması ve restorasyonu konusunda Venedik Tüzüğü gibi belgeler, mimari mirasın tanımını yapmakta ve onarım süreçlerinde izlenmesi gereken prensipleri belirtmektedir. Bunun yanı sıra, kültürel rotaların oluşturulması ve yönetilmesi konusunda rehber niteliğindeki belgeler, turizm ile kültürel miras arasındaki dengenin sağlanması ve sürdürülebilir turizm endüstrisinin geliştirilmesi için önemli bilgiler sunmaktadır. Mekansal planlama rehberleri ise kültürel mirası içeren bölgelerde rotaların nasıl planlanacağı, yönetileceği ve korunacağı konusunda somut örnekler sunar. Bu belgeler, benzer kültürel miras projeleri için yöntem ve stratejiler sunarken, yerel katılımın ve eğitimin koruma sürecindeki önemini vurgular.

Tüm bu kaynaklar, bu çalışmada ele alınacak olan Artuklu mimari mirası üzerine kültürel rota oluşturma sürecini zenginleştirecektir. Mimari mirasın korunması

ve kültürel rotaların oluşturulması konularında kapsamlı bir perspektif sunarak, çalışmanın temelini sağlamlaştıracak ve sürdürülebilir bir kültürel miras yönetimi için rehberlik edecektir.

4. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

4.1. Kültür ve Miras Kavramları

4.1.1. Kültür

Kültür kelimesi, farklı bağlamlarda çeşitli anlamlar kazanmış ve Fransızca'dan dilimize aktarılmıştır (Gülel, 2012). Güvenç (2011), kültürün açıklanmasının, tek bir kelime veya hatta tek bir denemeyle bile kolayca yapılabilen bir iş olmadığını belirtirken (2011, s. 121), tanım çeşitliliği açısından kültür tanımına değinen Kroeber ve Kluckhohn, "Kavram ve Tanımların Eleştirel Bir Değerlendirmesi" adlı çalışmalarında "kültür" sözcüğünün tarihsel evrimine 60 sayfa ayırmış ve 164 farklı tanımı derleyip tartışmışlardır (1952, s. 9-70). Güvenç, bir kavrama bu denli çok anlam yüklenmesinin, tanım çeşitliliğinin ortaya çıkmasının doğal bir sonucu olduğunu ifade ederken (2011, s.122), benzer görüşlerle Welsch ve Vivanco (2023), birçok farklı "kültür" tanımının varlığından bahsederek, bunun güçlü bir disiplinin göstergesi olduğunu vurgulamaktadırlar.

Pekin ise (2011) İnsan ve Kültür adlı çalışmasında kültür sözcüğünün oldukça geniş bir kapsamı içerdiğini ve bu nedenle kişiden kişiye değişen tanımlarla açıklanabildiğini açıklamıştır. Ona göre kültür, en geniş anlamıyla ele alındığında her türlü insan etkinliğiyle ilişkilendirilebilir (s.150). Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre kültür, tarihsel ve toplumsal gelişme sürecinde üretilen maddi ve manevi değerlerle, gelecek nesillere aktarma araçlarının toplamı, hars veya ekin terimleriyle ifade edilen insanın çevresine egemenlik ölçüsünü içerir. Aynı zamanda, özgün düşünce ve sanat eserlerinin bütünü de kültürdür (TDK, 2023). Kültür ve Turizm Bakanlığı tanımına göre ise kültür, toplumların özgün kimliğini oluşturan, değişen bir yaşam tarzı, sanat, inançlar, gelenekler ve davranışları kapsayan, toplum içinde birlik ve dayanışma sağlayan değerleri içerir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023).

UNESCO'nun Dünya Kültür Politikaları Konferansı Sonuç Bildirgesi'ne göre ise kültür, bir toplumu tanımlayan maddi, manevi, zihinsel ve duygusal özelliklerin bir bütünüdür. Sadece bilim ve edebiyatı değil, aynı zamanda yaşam biçimleri, temel haklar, değer yargıları, gelenekler ve inançları içerir (Unesco, 1982). Kültür tanımına değinen Demirtaş'a (2017) göre kültür, insanlar tarafından oluşturulan ve paylaşılan bir

yapıdır; toplumsal bir özellik taşır. Kuşaktan kuşağa aktarılan maddi ve manevi ürünlerin bütünüdür (s. 52).

Günümüzde oldukça eski kalmış olsa da, bütünlükçü kültür tanımlarının belki de en etkili olanı, İngiliz akademisyen Sir Edward B. Tylor tarafından yapılmıştır. Sir Edward B. Tylor'a göre kültür, öğrenilen, saklanan ve eğitimle yeni kuşaklara aktarılan bir içeriğe sahiptir (Güvenç, 2011, s. 129). Bu içerik, bir topluluğun üyesi olarak insanın elde ettiği bilgi, inanç, sanat, ahlak, kanun, gelenek ve diğer yetenek ve alışkanlıkların olduğu karmaşık bir bütündür (Wesch ve Vivanco, 2023). Kültürün çevre ve doğayla uyumuna değinen Emekli'ye göre, kültür çevreye uyumun bir yansımasıdır. Halkın hayat tarzları ve hakim değerleriyle birlikte coğrafyanın etkisiyle şekillenen bir birikimdir. Emekli, doğal çevrenin farklılığının, kültüre ve topluma etki ettiğini belirtmiştir (2007, s. 53). Bunun sebebinin insanın tercih ettiği yaşam alanlarının çeşitliliğinin, direkt olarak yaşam tarzına ve kültürüne yansımasından kaynaklanmasındandır, zira kültür, insanın doğayla bir arada yaşayabilmesi için ürettiği her şeyi içerir (Açıcı, Ertaş ve Sönmez, 2017, s. 53).

Kültürün turizm ile ilişkisine bakıldığında Uygur ve Baykan turistlerin, kendilerine yabancı olan kültürleri tanımak için seyahat ettiklerini, böylece farklı milletlere ait kültürel değerleri yerinde gözlemleme fırsatı bulduklarını ifade etmektedir (2007, s. 30). Bunun sebebi, Bandeoğlu'na göre (2016) genellikle, bir toplumda özgün olan kültürün, genellikle başka yerlere taşınamaz veya farklı toplumlarda yaşanamaz olmasıdır. Dolayısıyla kültür, kendine özgü olduğundan farklı yerlerde turizm talebi yaratır (s. 156). Yaşam tarzı bakış açısıyla kültür tanımına değinen Köse, Tetik ve Ercan'a göre (2001) kültür, insan yaşamının temel bir parçası olmanın yanı sıra tanımlanması zor bir kavramdır. İnsanın yaşam biçimi olan kültür, yaşamdaki süreçlerle etkileşim halindedir. Her insanın kendine özgü özellikleri olduğu gibi bir arada yaşayan insanlar da kendilerine özgü bir yaşam tarzı ve ürünler geliştirirler. Bu nedenle, ekonomik ve sosyal sistemlerin bir parçası olan örgütlerin kendi kültürlerini oluşturur (s. 220-239).

Ülkemizde kültür kavramını ilk detaylı bir şekilde inceleyen kişi Ziya Gökalp'tir. Ziya Gökalp, kültürü milli ve medeniyeti milletler arası bir kavram olarak tanımlamıştır. Kültür, bir toplumu birleştiren, dayanışma oluşturan kurumları içerir. Gökalp, kültürü, bir milletin ahlaki, hukuki, dini, akli, estetik hayatının toplamı olarak ifade etmiştir (Gökalp, 1994., Akt: Altuntop, 2019, s. 7). Türk kültürü de, Türk milletinin yaşam

tarzını temsil eder. Tarihsel süreç içinde çeşitli medeniyetlerle etkileşime giren Türk kültürü, insanlık tarihinde en zengin kültürlerden biri haline gelmiştir (Anonim, 2023).

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı gibi kültür, bir topluluğun veya toplumun bireyleri arasında paylaşılan, öğrenilen, kuşaktan kuşağa aktarılan ve çeşitli unsurları içeren karmaşık bir bütündür. Sanat, dil, tarih, din, mimari yapı, yaşam tarzı gibi farklı alanlarda ortaya çıkan unsurlar, kültürü zenginleştiren öğelerdir. Bu unsurlar, toplumsal bir bağlamda ortaya çıkar ve bir toplumun ortak belleğini oluşturur.

Kültür, toplum içinde bireyler arasında bir dayanışma ve kimlik duygusu oluşturarak toplumsal bir özellik taşır. Değişken bir yapıya sahip olan kültür, zaman içinde evrim geçirebilir; farklı coğrafyalarda, etnik gruplarda veya zaman dilimlerinde çeşitlilik gösterebilir. Gelenekler, görenekler, değerler ve pratikler kültürün temelini oluşturan öğelerdir ve bu unsurlar, toplumun değer sistemini, yaşam tarzını ve normlarını belirler. Kültür, bir toplumun geçmişiyle, şu anıyla ve geleceğiyle doğrudan bağlantılıdır. İnsanların çevreleriyle etkileşime geçtikleri süreçte oluşturdukları kültür, bir toplumun birikimli uygarlığını temsil eder. Bu bağlamda kültür, sadece bireylerin düşünce tarzlarını ve davranışlarını etkilemekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal yapının ve sosyal ilişkilerin şekillenmesinde etkili bir role sahiptir.

4.1.2. Miras

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre miras, bir kimseye, aramızdan ayrılan bir yakınının geride bıraktığı malvarlığı, para veya servet, kalıt, bırakıt ya da terekeyi ifade eder. Bir kuşağın, kendisinden sonraki nesle aktardığı unsurları temsil eder (TDK, 2023).

Cambridge İngilizce Sözlüğü'ne göre miras, belirli bir toplumun kültürüne ait, geçmişte oluşturulmuş ve hala tarihi öneme sahip özellikler, tarihsel, geleneksel ve kültürel bağlamda bir kişinin geçmişini temsil eder. Tarihi öneme sahip düşünülen binalar, yerler, sanat eserleri vb. belirli bir ülkenin, toplumun veya şirketin geçmişten gelen ve önemli olan tarihi, gelenekleri, uygulamalarıdır (Cambridge Dictionary, 2023). Merriam İngilizce Sözlüğü ise mirası bir selef tarafından aktarılan veya ondan edinilen bir şey, genellikle önceki bir dönemden veya bir önceki nesilden devralınan bilgi, gelene, öğüt, öğreti veya miras olarak tanımlar (Merriam Webster, 2023). Bir ülkenin uzun süredir sahip olduğu tarihi, geleneksel ve niteliksel özellikler miras olarak kabul edilir. Oxford İngilizce Sözlüğü, miras'ı miras yoluyla alınan özellik olarak tanımlar; bir

miras, önceki nesillerden devralınan tarihi binalar gibi kıymetli varlıklar ve korunmaya değer tarihi veya kültürel değeri olan unsurlarla alakalıdır. (Oxford Learner's Dictionaries, 2023).

Mirasa ilişkin farklı dil kaynaklarına göre yapılan tanımlara bakıldığında, miras teriminin geniş bir yelpazede ele alındığını ve çeşitli bağlamlarda kullanıldığını göstermektedir. Genel olarak, miras kelimesi sadece maddi varlıkları değil, aynı zamanda kültürel, tarihi ve değerler gibi soyut kavramları da içeren zengin bir anlam yelpazesine sahiptir. Her bir tanım, terimin farklı yönlerine vurgu yaparak geniş bir perspektif sunmaktadır.

4.2. Doğal ve Kültürel Miras

Miras araştırmacıları, mirası tanımlayan temel bir kavram üzerinde hemfikirdir. Bu, geçmişten miras aldığımız ve günümüzde kullandığımız şeydir. Basitçe ifade edilirse, tarih geçmiştir, oysa miras, geçmişin günümüzde turizm ve diğer amaçlar için kullanılmasıdır. Geniş anlamda bu, hem doğal hem de kültürel mirası içerir. Doğal miras, kanyonlar, yağmur ormanları, göller, nehirler, buzullar, dağlar, çöller ve kıyı şeritleri gibi doğal olarak meydana gelen olayları içerir. Kültürel miras ise insanlığın yarattığı geçmiş ve onun çeşitli tezahürleridir. Günümüzde kullandığımız kültürel miras, hem somut hem de somut olmayan unsurları bünyesinde barındırmaktadır. Binalar, kırsal manzaralar ve köyler, şehirler, sanat koleksiyonları, müzelerdeki eserler, tarihi bahçe, el sanatları ve antikalar gibi maddi nesneler biçiminde gelir, ancak aynı zamanda müzik, dans, inançlar gibi maddi olmayan kültür unsurlarını da kapsar. , sosyal adetler, törenler, ritüeller ve folklor. Bunların hepsi turizm ve diğer amaçlar için kullanılan mirasın önemli bileşenleridir (Timothy, 2011, s. 3).

Miras, önceki nesillerden devraldığımız bir varlıktır. Kültürel miras ifadesi, sadece para veya mülk değil, kültür, değerler ve geleneklerle ilgilidir. Kültürel miras, paylaşılan bir bağ ve bir topluluğa ait olma anlamına gelir, tarihimizi ve kimliğimizi temsil eder. Bu, geçmişle, günümüzle ve gelecekle olan bağımızı yansıtır (Franchi, 2023). Tarih öncesi ve tarihi dönemlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili olan yerüstü, yeraltı veya su altındaki tüm varlıkları kapsayan doğal ve kültürel miras, (Açıcı, Ertaş ve Sönmez, 2017, s. 53) bir topluluğun üyelerine ortak geçmişlerini anlatan ve aralarındaki dayanışma ile birlik duygularını pekiştiren önemli bir varlıktır.

Tarih boyunca biriktirilen deneyimler ve gelenekler, geleceğin sağlıklı şekilde inşa edilmesine katkı sağlar (Çekül, 2023).

Her iki miras türü de geçmişle olan bağlantıyı yansıtarak insanların kültürel ve doğal çevrelerindeki önemli unsurları korur ve gelecek nesillere aktarır. Hem doğal hem de kültürel miras, turizm gibi farklı amaçlar için kullanılır. Kültürel miras, topluluklar arasında dayanışma ve birlik duygularını pekiştiren bir varlık olarak önem taşır. Doğal ve kültürel miras, sürdürülebilir kalkınma ve toplumların geçmişlerini anlamalarına katkı sağlar.

Genel olarak, doğal ve kültürel miras, insanlığın geçmişiyle, doğal çevresiyle ve kültürel kimliğiyle bağlantısını sürdürmesine yardımcı olan zengin ve çeşitli unsurları içerir. Bu miras, sadece bugünkü kuşakları değil, aynı zamanda gelecek nesilleri de etkiler ve onlara önemli bir bilgi ve değer kaynağı sunar.

4.2.1. Doğal ve kültürel mirasın önemi ve korunması

Türkiye, binlerce yıllık zengin uygarlık geçmişine ev sahipliği yaparak kültürel mirası koruma sorumluluğu yüksek bir ülkedir. Kültür mirasının sadece geçmişin değerlerini aktarmakla kalmayıp aynı zamanda geleceğin temel kaynağı olarak değerlendirilmesi yaşamsal bir gerekliliktir. Ulusların kültürel kimliklerini yeni çevrelerle bütünleştirmeleri, kişilikli toplumlar oluşturmak açısından önemlidir. Tarihsel, arkeolojik ve kentsel korumanın bir amacı da geçmişin mimari öğelerini kullanarak gelecek yerleşimlerin tasarlanması ve kültür köprüsü kurulmasıdır. Türkiye, doğu ve batı arasında köprü niteliğinde olması, ticaret yolları üzerinde bulunması nedeniyle zengin bir sentez kültürüne sahiptir. Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait mimari örnekler, ülkenin her yerini tarihi ve kültürel bir mekân haline getirmiştir. Binlerce yıllık uygarlık tarihinde doğrudan veya doğa ile birlikte yaratılan Kültürel ve Doğal Miras'ın korunması, günümüzde önemli bir konudur (Tunçer, 2017).

Doğal ve kültürel miras, hızlı kentleşme ve küreselleşme süreçlerinde zarar görmüştür. Bu yüzden kentlerde evrensel değerleri koruma politikaları geliştirilmektedir. Devletlerin yanı sıra kurumlar, dernekler ve sivil toplum örgütleri de bu alanda etkilidir. Kültürel miras, toplumların şekillenmesinde belirleyici bir role sahiptir. Bundan dolayı politikalar, mirasın korunmasını ve geleceğe aktarılmasını sağlama yönünde adım atmalıdır. Bireylerin bu değerlere sahip çıkması ve eğitimle bilinçlenmesi gerekiyor. Miras, kent ve kırda yaşayan herkesin ilgisini çekiyor ve

korunması önem taşıyor. Günümüz insanları, bu değerleri sürdürülebilir kılmak için sorumluluk almalıdır (Özer, 2018, s. 8-9). Tapan, son yıllarda küresel çapta yaşanan doğal afetler ve insan kaynaklı etkenlerin, kültürel mirası ve mimari eserleri ciddi şekilde tehdit ettiğini ifade etmiştir. Ona göre şiddetli fırtınalar, depremler, kuraklık ve aşırı yağışlar gibi doğal felaketlerin yanı sıra savaşlar, terör olayları, yerel çatışmalar, mega projeler ve kitle turizmi gibi faktörler kültürel mirası olumsuz etkilemektedir. Örneğin, Ukrayna-Rusya Savaşı sırasında Kiev'de bulunan çok değerli tarihi ve kültürel yapılar çatışmalar nedeniyle tahrip olmuş, hatta bazıları tamamen kaybolmuştur. Irak'ta ise DEAŞ terör örgütünün saldırılarının antik kentleri tamamen yok ettiğini belirtmiştir (2022, s. 452).

Benzer şekilde ülkemizde 6 şubat 2023 tarihinde yaşanan deprem felaketi sebebiyle pek çok miras değerimiz zarar görmüştür. Zarar gören miras değerlerimizi korumak ve gelecek nesillere aktarmak büyük önem arz etmektedir, çünkü mirasımız, geçmişten devraldığımız ve gelecek nesillere aktarırken koruduğumuz değerlerimizdir. Miras, kimliğimizi şekillendirir, değerlerimizi vurgular, toplumumuzun gelişimine dair ipuçları sunar ve kültürümüzün temel taşıdır. Bu kapsamda hem devlet politikaları hem de yerel paydaşlar temelinde zarar görmüş olan değerler onarılıp geleceğe taşınmalıdır.

Kültürel Mirasın Korunması İçin Atılan Adımlar

Venedik Tüzüğü:

Kültürel miras, 2. Dünya Savaşı öncesi sadece tek yapıları değil, aynı zamanda 2. Dünya Savaşı sonrasındaki kent yıkımlarıyla birlikte anıtsal yapıları, sivil mimari örneklerini ve kentsel dokuyu da içine alacak şekilde genişlemiştir. Savaş sonrasında kaybedilen değerler üzerine alınan önemli kararlar, 1964'te kabul edilen Venedik Tüzüğü ile daha da genişletilmiştir (Özer, 2018, s. 5).

Tüzüğün ilk maddelerine göre;

Madde 1 - Tarihi anıt terimi, sadece mimari eserleri değil, aynı zamanda belirli bir uygarlığın, önemli bir gelişmenin veya tarihi bir olayın tanığı olan kentsel veya kırsal bir yerleşmeyi içerir. Bu tanım, yalnızca büyük sanat eserlerini değil, aynı zamanda zamanla kültürel anlam kazanmış daha basit eserleri de kapsar.

Madde 2 - Anıtların korunması ve onarımı için, mimari mirasın incelenmesine ve korunmasına yardımcı olabilecek tüm bilim ve tekniklerden faydalanılmalıdır.

Amaç: Madde 3 - Anıtların korunması ve onarılmasındaki amaç, bunları sadece bir sanat eseri olarak değil, aynı zamanda bir tarihi belge olarak da korumaktır.

Koruma: Madde 4 - Anıtların korunmasındaki temel ilke, korumanın kalıcı olması ve sürekliliğinin sağlanmasıdır (Icomos, 1964).

UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme:

UNESCO'nun 17. Genel Konferansı, 17 Ekim-21 Kasım 1972 tarihleri arasında Paris'te gerçekleşmiştir ve 16 Kasım 1972'de UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme'yi kabul etmiştir. Türkiye, bu sözleşmeye katılarak 14.04.1982 tarihinde 2658 sayılı kanun ile taraf olmuştur. Bakanlar Kurulu tarafından 23.05.1982'de 8/4788 sayılı kararla onaylanan bu karar, 14.02.1983'te Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Türkiye, gerekli belgeleri UNESCO Genel Merkezi'ne sunarak Sözleşme'ye resmi olarak 16.03.1983 tarihinde taraf olmuştur. Dünya Mirası Komitesi (DMK) tarafından oluşturulan ve 1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi'ne göre belirlenen Dünya Mirası Listesi'nde 1157 miras yer almaktadır. Türkiye, bu listede 17'si kültürel, 2'si karma olmak üzere toplamda 19 miras alanına sahiptir:

1. Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası (Sivas) 1985
2. İstanbul'un Tarihi Alanları (İstanbul) 1985
3. Göreme Millî Parkı ve Kapadokya (Nevşehir) 1985 (Karma Miras Alanı)
4. Hattuşa: Hitit Başkenti (Çorum) 1986
5. Nemrut Dağı (Adıyaman) 1987
6. Hieropolis-Pamukkale (Denizli) 1988 (Karma Miras Alanı)
7. Xanthos-Letoon (Antalya-Muğla) 1988
8. Safranbolu Şehri (Karabük) 1994
9. Truva Arkeolojik Alanı (Çanakkale) 1998
10. Edirne Selimiye Camii ve Külliyesi (Edirne) 2011
11. Çatalhöyük Neolitik Alanı (Konya) 2012
12. Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu (Bursa) 2014
13. Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı (İzmir) 2014
14. Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı (Diyarbakır) 2015
15. Efes (İzmir) 2015
16. Ani Arkeolojik Alanı (Kars) 2016
17. Aphrodisias (Aydın) 2017
18. Göbekli Tepe (Şanlıurfa) 2018
19. Arslantepe Höyüğü (Malatya) 2021 (UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, 1972).

Kültürel miras veya kültür mirası, tarih araştırmaları ve kültür turizmi çalışmalarında sıklıkla bahsedilen bir kavramdır. Bu terim, geçmiş kuşaklardan günümüze kalan, korunarak gelecek nesillere aktarılan, evrensel değerlere sahip tarihi eserleri ve kıymetleri ifade eder. Kültürel mirasın belirli kriterlere (geleneğe tanıklık etme, yaratıcı insan dehasının ürünü olma, insanlık tarihinin bir veya daha fazla dönemini temsil etme vb.) uygun olması beklenir. Somut kültürel varlıklar, soyut kültürel varlıklar ve doğal miras, kültürel mirasın ana bileşenleridir :

Somut Kültürel Varlıklar: Anıtlar, heykeller, resimler, arkeolojik eserler, kitabeler, kitaplar, peyzajlar gibi taşınabilir ve taşınmaz kültürel varlıkları içerir.

Soyut Kültürel Varlıklar: Folklor, gelenekler, dil, sözlü tarih gibi maddi olmayan kültürel öğeleri kapsar.

Doğal Miraslar: Manzara ve biyolojik çeşitlilik gibi kültürel açıdan önemli doğal unsurları içerir.

Bu unsurların geleceğe aktarımı için koruma faaliyetleri gerçekleştirilmektedir. Koruma süreci, evrensel değerlere sahip kültürel mirası korumayı, yaşatmayı ve tanıtmayı amaçlayan ulusal ve uluslararası işbirliklerini içerir. Örneğin, UNESCO'nun 1972 tarihli Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme, kültürel mirasın korunması amacıyla uluslararası bir çerçeve sunar. Türkiye, bu sözleşmeye taraf olmuş ve kültürel mirasın korunmasına yönelik çabalarını desteklemiştir (Anonim, 2018). Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi, kültürel mirası üç sınıfa ayırır:

1. Anıtlar: Sanatsal, mimari veya arkeolojik değere sahip olan eserler.

2. Yapı Toplulukları: Belirli bir konumda bulunan ve evrensel değere sahip olan tarihi yapılar.

3. Sitler: İnsan yapımı veya doğal oluşumlar, estetik, etnolojik veya antropolojik açıdan evrensel değere sahip.

Bu sınıflandırmalar, kültürel mirasın çeşitliliğini ve evrensel değerini korumak için geliştirilen koruma politikalarına rehberlik eder (UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, 1972) .

Toplumların geçmişine ait önemli eserler ve doğal çevredeki peyzaj öğeleri, imzalayan ülkeler tarafından korunmalıdır. Kültürel ve doğal mirasın korunması, toplumda farkındalık oluşturacak politikaların geliştirilmesini gerektirir. Somut mirasın korunmasıyla başlayan çalışmalar, kültürel değerlerin geniş bir yelpazede korunması gerektiği fikrini ortaya koymuştur (Özer, 2018, s. 7).

UNESCO Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi:

UNESCO'nun 2003'teki 32. Genel Konferansı'nda kabul edilen Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, yeni nesillerin bilinçlendirilmesi amacıyla öne çıkmıştır. Sözleşme, toplulukların ve grupların kültürel miraslarını yansıtan uygulamaları ve bilgileri kapsayarak somut olmayan kültürel mirası tanımlar. Bu miras, kuşaktan kuşağa aktarılırken toplulukların kimliklerini ve devamlılık duygularını yeniden şekillendirirken, kültürel çeşitliliğe ve insan yaratıcılığına saygı gösterilmesine katkıda bulunuyor. Sözleşme, sadece uluslararası insan hakları ilkelerine uygun ve karşılıklı saygı temelli olan somut olmayan kültürel mirası vurguluyor (UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, 2003).

Avrupa Konseyi Toplum İçin Kültürel Mirasın Değeri Çerçeve (Faro) Sözleşmesi:

27 Ekim 2005 tarihinde imzaya açılan Avrupa Konseyi Faro Sözleşmesi, kültürel mirası, insanların sürekli gelişen değerlerini, inançlarını, bilgilerini ve geleneklerini yansıtan bir evrim olarak tanımlar. Bu miras, insanlar ve mekanlar arasındaki uzun süreli etkileşimlerin çevresel boyutlarını içerir (Yaman, 2019, s.8). Avrupa Konseyi Toplum için Kültürel Mirasın Değeri Çerçeve Sözleşmesi'ne göre, kültürel miras, insanların evrilen değerlerini, inançlarını ve geleneklerini ifade eden geçmişten gelen bir kaynaktır. Sözleşmenin 4. Maddesi, herkesin kültürel mirastan yararlanma hakkına sahip olduğunu ve diğerlerinin kültürel mirasına saygı göstermek zorunda olduğunu belirtir. Aynı zamanda kültürel miras hakkının sadece kamu menfaati ve diğerlerinin haklarını korumak için sınırlanabileceğini vurgular (Güngör, 2006).

Icomos Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi:

Icomos Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi, 30 Mayıs 2012 ile 17 Mart 2013 tarihleri arasında gerçekleştirilen Ulusal Mimari Koruma Uzmanları Toplantıları ve Icomos Türkiye Milli Komitesi'nin revizyonu ile son şeklini almıştır. Buna göre, toplumsal bir sorumluluk olan kültürel mirasın, insanların değerlerini, inançlarını ve geleneklerini yansıtan somut ve soyut varlıkları kapsadığını vurgulamıştır. Icomos Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi, mirasın insanların kimlikleri ve toplumların sürekliliği için önemli bir kanıt olduğunu belirtmiştir. Sonuç olarak, kültürel mirasın emanet kavramıyla ilişkilendirilmesi, toplumsal bir sorumluluk bilinci oluşturarak bu mirasın sürdürülebilir şekilde gelecek nesillere aktarılmasını sağlar. Bu bilinçli çaba, kültürel mirasın korunması ve zenginliğin sadece bugünkü değil, aynı zamanda gelecek kuşaklara da aktarılmasını güvence altına alarak mirasın sürdürülebilirliğine temel oluşturur (Icomos, 2013).

ÇEKÜL:

Çekül'e göre tarihi ve kültürel miras, gençlere öğrenme fırsatları sunması, güzel duygular yaşatması ve yaratıcılığı beslemesi gibi sebeplerle korunmalıdır. ÇEKÜL'ün *Doğa ve Kültürle Varız!* sloganı, doğal mirası ve insanı ayrı düşünmemeyi vurgular. ÇEKÜL, kültürel ve doğal mirası bir bütün olarak ele alır, koruma-yaşatma çalışmalarını farklı kentlerde yürütür. Kültür, insanın doğadan yararlanarak hayatta kalması için önemli bir olgudur. ÇEKÜL, Türkiye'nin coğrafyasını bir miras olarak kabul eder ve bu mirası korumanın temel sorumluluk olduğunu savunur (2023).

Doğal ve kültürel mirasın korunması, hem insanlığın geçmişine saygı göstermek hem de gelecek nesillere zengin bir miras bırakmak açısından büyük önem taşır. Bu koruma çabaları, hem çeşitli ekosistemlerin sürdürülebilirliğini sağlamayı hem de kültürel çeşitliliği koruyarak toplumların kimliklerini güçlendirmeyi amaçlar. Doğal mirasın korunması, biyolojik çeşitliliği ve ekosistemleri kapsar. Biyolojik çeşitlilik, canlı organizmalar arasındaki genetik, tür ve ekosistem düzeyindeki çeşitliliği içerir. Bu çeşitlilik, ekosistemlerin dayanıklılığını ve insanların gıda, su ve diğer ekosistem hizmetlerine erişimini etkiler. Doğal mirasın korunması, habitat kaybını önlemeyi, endemik türleri sürdürmeyi ve ekosistemlerin sağlıklı bir şekilde işlemesini sağlamayı içerir.

Kültürel mirasın korunması ise insanlığın ortak geçmişine, kültürel kimliğine ve değerlerine saygı göstermeyi hedefler. Tarihî yapılar, geleneksel sanat formları, diller, ritüeller ve diğer kültürel ifadeler, kültürel mirasın bir parçasıdır. Bu unsurların korunması, geçmişin izlerini gelecek nesillere aktarmayı, toplumların birbirinden öğrenmeyi ve kültürel çeşitliliği kutlamayı amaçlar.

Koruma çabaları genellikle ulusal ve uluslararası düzeyde çeşitli yasal düzenlemeler, anlaşmalar ve kuruluşlar aracılığıyla yönetilir. UNESCO gibi kuruluşlar, dünya genelinde önemli doğal ve kültürel alanları belirleyerek koruma altına almak için çaba sarf eder. Ayrıca, toplumların bilinçlendirilmesi, eğitimi ve sürdürülebilir turizm gibi uygulamalar, doğal ve kültürel mirasın korunmasında önemli rol oynar.

Sonuç olarak, doğal ve kültürel mirasın korunması, sadece mevcut nesillerin değil, gelecek nesillerin de bu zenginliklere erişimini sağlamayı amaçlayan kapsamlı ve sürekli bir çaba gerektirir. Bu koruma çabaları, sürdürülebilirlik ilkesiyle uyumlu olarak, ekosistemlerin ve kültürel varlıkların uzun vadeli sağlığını ve dayanıklılığını güvence altına almayı amaçlar.

4.2.2. Kültürel mirası koruma araçları olarak kültür rotaları

Günümüzde kültürel mirası koruma ve gelecek nesillere aktarma çabalarını desteklemek için bir dizi araç bulunmaktadır. Turizm, bu çabaların temel dinamiklerinden biridir ve diğer dinamikleri içerisinde barındıran önemli bir olgudur (Özer 2018, s. 10). Saçılık ve Toptaş sosyo-kültürel değerlerin ve doğal çevresel özelliklerin korunması ve sürdürülebilirliğinin en etkili aracı olarak turizmi işaret etmiştir (2017, s. 107-119).

Farklı kültürleri ve bölgeleri keşfetme arzusundan kaynaklanan bir dizi etkinlik sonucunda, kitle turizmine alternatif turizm türleri ortaya çıkmış ve hala ortaya çıkmaya devam etmektedir. Eko-turizm, doğa turizmi, kültür turizmi, toplum temelli turizm, kırsal turizm, agro-turizm, gastronomi turizmi gibi turizm türlerinin örneklerini çoğaltmak mümkündür. Bu alternatif turizm türleri esasen kültürel mirası keşfetme ve deneyimleme üzerine odaklanmaktadır. Aralarında benzerlikler, ilişkiler ve bazı durumlarda birbirlerini tamamlama özellikleri bulunmaktadır. Bu turizm türleri, turizm sektörünü çeşitlendirirken aynı zamanda kültürel mirasın korunmasına ve tanıtılmasına katkıda bulunur (Özer, 2018, s. 10).

Kültür rotaları, kültürel mirasın korunmasında ve keşfinde etkili araçlardır. Bu rotalar, farklı turizm türlerinde bulunur ve ziyaretçiler çeşitli amaçlarla gelir. Ziyaretçiler, tarihi yapıları görme isteğiyle birlikte kırsal yaşamı, yerel kültürü deneyimleme arzusu taşırlar. Kültür rotaları, kültürler arası etkileşim sağlar ve gelenekleri paylaşırken üstün evrensel kültürel mirası keşfetmeye olanak tanır. Bu rotalar, bölgenin tanıtımına ve korunmasına katkı sağlar, örneğin Likya Yolu gibi rotalar yerel ekonomiyi destekler (Özer, 2018, s. 13-14). Kültür rotaları, başka toplumların yaşamını deneyimlemek ve kültürel mirası korumak için gidilen seyahatlerdir. Bu rotalar, doğal ve kültürel mirasın keşfi için önemli araçlardır ve insanları doğaya yönlendirerek dinlenmeye teşvik eder. Bu yollar, geçmişin bugünle buluştuğu bir deneyim sunar. Kültür rotaları, bu nedenlerle kültürel mirasın korunmasında, sürdürülebilir turizmin gelişiminde ve toplumlar arası bağların güçlenmesinde önemli bir araç haline gelmiştir (Özer, 2018, s. 17).

Kültürel mirası koruma araçlarından olan kültür rotaları, manevi mirasımızı sadece korumakla kalmayıp aynı zamanda yaşatmayı ve toplumlar arası bağları güçlendirmeyi amaçlar. Turizm türlerinin çeşitlenmesi, kültürel mirası farklı perspektiflerden keşfetmeyi ve koruma çabalarına destek olmayı sağlar. Bununla

beraber, yerel kültürleri ve gelenekleri koruma ve tanıtma konusunda etkili stratejiler sunar.

4.3. Kültür Turizmi

Turizm, bireylerin yaşam tarzına, beklentilerine ve ilgi alanlarına bağlı olarak çeşitlilik gösterebilir. Bu kapsamda turizm, doğal ve kültürel mirası deneyimleyerek keşfetme, farklı kültürleri tanıma ve geçmiş ile bugün arasında bağlantı kurma gibi çeşitli işlevlere sahiptir (Babacan, 2020, s. 15). Turistler, sadece deniz ve güneşe değil, farklı ilgi alanlarına da yönelmektedirler. Dinlenme, eğlenme, sağlık, din, spor gibi unsurlarla birlikte kültür, seyahat motivasyonunda etkilidir. Son yıllarda özellikle kültür, seyahat etme sebepleri arasında öne çıkmıştır. Kültür turizmi, en hızlı gelişen turizm türleri arasında ve gelecekteki büyüme potansiyeli yüksektir. Bu nedenle kültür turizminin geliştirilmesi, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan büyük önem taşıyor (Uygur ve Baykan, 2007, s. 30-49).

Kültür turizmi hakkında birçok tanım bulunmaktadır ve bu tanımlar arasında büyük farklılıklar vardır. Genel olarak, kültür turizmi turistik bir etkinlik olarak, ziyaretçilerin öncelikle keyif ve gezi amaçlı olarak, ancak bu sırada ziyaret edilen değerlerin anlamlarını fark etmelerini içerir (Bandeoğlu, 2016, s. 157).

UNWTO Genel Kurulu'nun 22. oturumunda kabul edilen tanıma göre Kültür Turizmi, ziyaretçinin temel motivasyonunu kültürel çekiciliklerin öğrenilmesi, keşfedilmesi, deneyimlenmesi ve tüketilmesi oluşturan bir turizm türüdür. Bu cazibe merkezleri, sanat, tarih, kültürel miras, mutfak, edebiyat gibi toplumun özgün özelliklerini kapsar (UNWTO, 2017). Kültür turizmi, insanların çağdaş ve tarihsel kültürlerin somut ve somut olmayan unsurlarını görmek, öğrenmek ve bu alanlarda deneyim kazanmak için satın alımlarla ilişkili olarak gerçekleştirdiği bir turizm türüdür (Ateş, 2016, s. 112).

Pekin (2011), kültür turizminin özelliklerini şöyle sıralamıştır:

- Kültür turizmi, ekonomik anlamda nadir ve özgün bir ürün olup, Türkiye'nin benzersiz kültürel çeşitliliği ve tarihsel zenginliği sayesinde mukayeseli bir üstünlük gösterir.
- Terör ve savaş dışında diğer turizm türlerine göre daha istikrarlı bir talep görür.
- Katılımcılar genellikle daha yüksek sosyal statüye sahip, eğitimli ve kültürel etkinliklere ilgi duyan bireylerdir.

- Kültür turizmi, turistik gelirleri geniş bir alana yayma ve bölge halkına daha fazla pay sağlama potansiyeli sunar.
- Bu turizm türü, çevresel duyarlılık, tarihi ve kültürel mirasa saygı gibi sürdürülebilir turizm özelliklerini taşır.
- Aynı zamanda, yerel halkı da içine alan toplumsal bir boyutu vardır ve geleneksel G-D-K turizminin olumsuzluklarına alternatif bir çözüm sunar (s. 150).

Kültürel turizme katılan turistler, kültürel bilgilerini artırmak, farklı mekânları ziyaret ederek yeni deneyimler kazanmak amacındadır. Bu turizm türüne katılanlar genellikle kültür turisti olarak adlandırılır. Turistlerin ilgi alanları, tarihî yapılar, kaleler, yöresel yemekler, folklor, fuarlar, çiftlik evleri, özel ilgi bahçeleri, eski maden alanları ve yöresel el sanatları gibi geniş bir yelpazeye yayılmaktadır (Tapan, 2022, s. 452-453).

Türkiye de sahip olduğu doğal güzelliklerinin yanı sıra köklü kültür geçmişi, hemen hemen her köşede tarihi bir değerin ortaya çıktığı, birçok medeniyetin yaşadığı ve izler bıraktığı olağanüstü bir kültürel potansiyele işaret eder. Türkiye, zengin geleneksel kültürü, dünya çapında tanınan mitolojik öyküleri, eşsiz yemekleri, dansları, gelenek ve görenekleri ile bilinir ve iklimi ile coğrafi yakınlığı göz önüne alındığında, deniz-güneş turizmi alanında rekabet ettiği diğer ülkelerden daha avantajlı bir konumda bulunmaktadır. Amerikalı turizm yazarı Tom Brosnahan'ın ifadesiyle, *tarih bakımından Türkiye'nin sonu yoktur* (Bandeoğlu, 2016, s. 156).

Kültür turizmi, sadece tarihi ve kültürel mirası gezmekle sınırlı olmayan, aynı zamanda yaşam tarzları, gelenekler, sanat eserleri, doğal çevre ve diğer kültürel unsurları içeren geniş bir turizm anlayışını ifade etmektedir. Bu turizm türü, geçmişe ve güncel kültürel değerlere odaklanarak zengin ve çeşitli bir deneyim sunmaktadır.

Ekonomik açıdan, kültür turizmi nadir ve özgün bir ürün olup, turizm sektöründe istikrarlı bir talebe sahiptir. Katılımcılar genellikle yüksek sosyal statüye sahiptir ve bu turizm, kültür sanayilerine önemli bir pazar sağlayarak ekonomik gelişmeye katkıda bulunur.

Sürdürülebilirlik açısından, kültür turizmi yerel kültürel değerlerin korunmasına olanak tanıyabilir, ancak kötü yönetildiğinde olumsuz etkiler yaratabilir. Bu nedenle, sürdürülebilir planlamalar ve koruma çabalarıyla geliştirilmesi önemlidir.

Turist profili, kültür turizmine katılan bireylerin genellikle eğitimli, meraklı ve kültüre duyarlı olduğunu gösterir. Bu, kaliteli ve bilinçli bir ziyaretçi kitlesini temsil

eder. Kültür turizmi, kitle turizminin olumsuz etkilerine karşı bir alternatif sunar ve daha özgün, yerel ve çeşitli deneyimler sunma potansiyeline sahiptir.

Sonuç olarak, kültür turizmi, ekonomik kalkınma, kültürel çeşitlilik ve turizmin sürdürülebilirliği açısından önemli bir rol oynayan zengin bir turizm formunu temsil etmektedir. Ancak, kültür turizmi gelişirken dengeli bir şekilde yönetilmezse, yerel kültürlerin ticarileşmesine, aşırı ziyaretçi akışına ve çevresel etkilere neden olabilir. Bu nedenle, bu turizm türünün sürdürülebilir ve dengeli bir şekilde yönetilmesi önemlidir.

4.4. Kültürel Rota Kavramı

4.4.1. Kültürel rota kavramının tanımı

Yolun kaynağı olarak bilinen rota kelimesi, Türkçe'ye İtalyanca kökenli bir sözcük olan rotta'dan gelmektedir. Bu kelimenin kökeni, bölünmüş (yol) anlamına gelen Latince rupta sözcüğüdür (Vikipedia, 2023). Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre rota bir gemi veya uçağın ilerleme yönelimi, takip ettiği güzergahı ifade eder. Yolculuğun karakterine veya durumuna bağlı olarak izlenen rotadır (TDK, 2023).

Berti'ye göre (2015), rota ifadesi, sadece fiziksel yolların sınırlı anlamını değil, aynı temayı paylaşan yerler veya coğrafi bölgeler ağı anlamına gelir; her bir yerin veya bölgenin kimliğine bağlı olarak çeşitli biçimler kazanır (s. 14).

Görsel 4. 1. Avrupa Konseyi kültürel rotalar (Council Of Europe, 2023)

Icomos'a göre rota herhangi bir iletişim yolu, kendine özgü dinamik ve tarihi işlevselliği olan, aynı zamanda fiziksel olarak sınırlı ve belirli bir amaca hizmet etmeye

yönelik belirgin koşulları yerine getirmesi gereken bir özelliklere sahiptir. Bu iletişim yolu kara, su veya başka bir tür olabilir. Bu bağlamda:

- İnsanların interaktif hareketleri yanında, önemli zaman dilimlerinde halklar, ülkeler, bölgeler veya kıtalar arasında çeşitli boyutlarda, sürekli ve karşılıklı mal alışverişi, fikirlerin, bilginin ve değerlerin transferi ile karakterizedir ve bunları yansıtmalıdır.
- Bu sebeple, hem somut hem de somut olmayan mirasları etkileyen kültürlerin uzay ve zamanda etkileşimini desteklemelidir.
- İletişim yolu, varlığıyla ilişkili tarihi ilişkileri ve kültürel özellikleri dinamik bir sistem içinde entegre etmiş olmalıdır (Icomos, 2008).

Eskiden askeri, dini, ticari ve sosyal ihtiyaçlar için kullanılan ulaşım yolları, şimdi turistik amaçlar için dönüşmüş durumda ve kültürel/doğal mirasın korunması ve tanıtımı için önemli bir rol oynuyor. Bugün, uluslararası kuruluşlar tarafından özellikle kültürel rota olarak adlandırılan bu yollar;

- Geçmişte kullanılmış veya günümüzde var olan,
- Kültürel ve/veya doğal mirası taşıyan ve bu mirasın değerini koruyan,
- Koruma, kırsal kalkınma ve turizm gibi amaçlarla geliştirilebilen,
- Yerel, bölgesel veya ulusal ölçekte bir ulaşım koridoru olarak tanımlanabilir (Çekül, 2015).

Kültür rotaları, belirli bir bölge veya tema etrafında bir araya getirilen somut ve soyut kültürel mirasın birbirine bağlandığı ve bu mirasın korunup tanıtıldığı entegre edilmiş güzergahları ifade eder. Bu rotalar genellikle tarih, sanat, gelenekler, doğa, ve diğer kültürel unsurları içerir ve bu unsurları bir araya getirerek bölgenin zengin kültürel dokusunu ortaya çıkarır. Kültür rotaları, sadece turistik amaçlarla geliştirilmiş değil, aynı zamanda koruma, kalkınma ve kültürel alışveriş gibi amaçlarla da tasarlanabilir. Bu rotalar, bir bütün olarak bölgeye özgü kimliği ve tarihini vurgular, ziyaretçilere zengin bir kültürel deneyim sunar. Ayrıca, kültür rotaları, yerel, bölgesel veya ulusal ölçekte bir ulaşım koridoru olarak tanımlanabilir. Bu tanım, kültür rotalarının sadece kültürel mirası koruma amacı taşımanın ötesinde, aynı zamanda bölgesel kalkınmaya ve turizme katkı sağlama potansiyeline de işaret eder.

Sonuç olarak, kültür rotaları, belirli bir tema veya bölge etrafında birleştirilen kültürel varlıkları koruma, tanıtma ve paylaşma amacı güden entegre edilmiş güzergahlar olarak, kültürel mirası canlı tutma ve gelecek nesillere aktarma konusunda önemli bir araç olabilir.

4.4.2. Kültürel rotaların önemi

Özer (2018), insanlık tarihi boyunca yürümenin önemli olduğunu belirterek bu eylemin, günlük hayatın ayrılmaz bir parçası gibi görünse de, aslında derin duygusal katmanlara sahip olduğunu ifade etmiştir. Ona göre yürürken insanlar düşünür ve hayati kararlar alabilir (s. 18-19). Yürüme, Türk Dil Kurumu'na göre adım atarak ilerlemek, gitmek, yayan gezmek, yayan gitmek ve yol almak anlamlarına gelir. Kültürel rotalar, kimliğin keşfi ve miras değerlerinin deneyimlenmesi için önemli birer araçtır. Yürüme ve bu rotaların işbirliği, kültürel miras alanlarının korunmasına hizmet eder. İki ayaklı yürüme, beyin gelişimiyle birlikte insanları farklı sebeplerle yürümeye teşvik eder ve dünyanın farklı bölgelerinde kültürlerin yayılmasına yol açar (TDK, 2023).

Özdemir (2022), kültürel mirasın, insanlığın yaşam geçmişine dair bilgilerin nesiller arası aktarımıyla oluşan bir bilgi hazinesi olduğunu ifade etmiştir. Bu hazinenin değerinin, yüzlerce yıllık şekillenme ve eklenmenin bir ürünü olarak ortaya çıktığını ve bu zenginliğin bilinmesinin büyük önem taşıdığını belirterek kültürel mirasın önemine dikkat çekmiştir (s. 8). Kültür rotaları da, geçmişin bu izlerini geleceğe taşıyan önemli tanıklardır. Geçmişin bu önemli izleri, kültürel rotalar aracılığıyla koruma bilinci ve farkındalığı oluşturarak ortak miras algısını destekler ve bu değerleri gelecek kuşaklara aktarır (Kuruç, 2018, s. 10).

Kültür rotalarının kavramsallaşması ve anlamının genişlemesi ve buna bağlı olarak önem kazanması geçmiş yüzyılın ikinci yarısından itibaren hız kazanmıştır. UNESCO, ICOMOS, Avrupa Birliği ve yerelde Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı (ÇEKÜL) gibi kurumlar, bu konuda etkin olmuştur (Özdemir, 2022, s. 9-10). Yaman'a göre (2019), kültürel rotalar, kültürel mirasın tam anlaşılmasında kritik bir rol oynar, çünkü rotalar kullanıcının bulunduğu yerin tarihi, doğal ve kültürel özelliklerini deneyimleyerek kapsamlı bir anlayış geliştirmesine olanak sağlar (s. 33). Bunun yanında Babacan'a göre (2020), kültürel rotalar, bölge ekonomisine katkı sağlar ve kırsalda işletmelerin gelişimine destek olur. Aynı zamanda yerel ürünlerin pazarlanmasını teşvik eder, düşük maliyetli üretimi destekler ve sosyal bağları güçlendirir. Turistlere geçmiş kültürleri keşfetme alternatifi sunarak bölgeye çeşitli avantajlar sağlamaktadır (s. 22).

Kültür Rotaları, kültürel değerlerin evrimini ve ulusal sınırların ötesinde ortak bir miras olarak kabul edilmesini vurgular. Her bir unsurun değerini önemli bir bütünün parçası olarak tanır ve vurgular. Ayrıca, kültürel mirasın sürdürülebilir sosyal ve

ekonomik kalkınma için bir kaynak olduğunu gösterir. Kültür Rotaları, farklı halkların katkılarını yansıtan dinamik bağlantıları temsil eder. Aynı zamanda, barış kültürü için hoşgörü, saygı ve takdir temelinde bir ortam sunarlar. Bu rotalar, basit iletişim yolları değil, kişisel yaratıcılık ve özel tarihsel olayların ürünüdür (Icomos, 2008). Kültürel rotalar, turizmdeki yeni eğilimlere uyum sağlayarak çeşitli ürünler sunabilen potansiyele sahiptir. Bu rotalar, eşsiz deneyimler sunarak turistleri çekme ve kültürel turizmi destekleme yeteneğine sahiptir. Esnek ve akışkan yapıları, çeşitli tüketici segmentlerini hedefleme ve destinasyonlara katkı sağlama olanağı tanır. Ayrıca, yerel yaşam ve tarih temelli olmaları, geniş bir ilgi alanını kucaklayarak özellikle grup gezileri için çekicilik oluşturabilir. Son olarak, kültürel rotalar, güneş ve plaj turizmine odaklanan destinasyonları güçlendirme konusunda cazip bir yol sunar, turizm talebini çeşitlendirir ve gezginlerin deneyimlerini zenginleştirir (UNWTO, 2015, s. 51).

Kültür rotaları, kültürel mirasın korunması, tanıtılması, ve turizm açısından değerlendirilmesiyle birlikte bir dizi önemli boyut içermektedir. Bu rotalar, kültürel varlıkların korunmasına katkıda bulunurken aynı zamanda turistlere benzersiz ve zengin deneyimler sunar.

Öncelikle, kültür rotaları, tarihi, doğal ve kültürel özellikleri bir araya getirerek bu değerlerin bütüncül bir şekilde anlaşılmasına olanak tanır. Bu, kültürel mirasın sadece korunması değil, aynı zamanda yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılması için önemli bir araçtır. Bununla beraber kültür rotaları, kültür turizminin gelişmesine ve çeşitlenmesine katkıda bulunur. Turistlere, geleneksel turistik rotalardan farklı olarak daha derinlemesine ve etkileşimli bir kültür deneyimi sunar. Bu, turistlerin sadece eğlenceye odaklanmaktan ziyade bilgi edinmeye ve keşfetmeye yönlendirilmesini sağlar. Ayrıca, kültür rotaları, yerel ekonomilere ve kültürlere ekonomik katkıda bulunabilir. Özellikle kırsal bölgelerde, küçük işletmelerin ve yerel ürünlerin pazarlanması üzerinden ekonomik fayda sağlayabilirler. Aynı zamanda, bölgesel altyapının gelişimine olanak tanıyarak yeni yatırımların çekilmesine yardımcı olabilirler.

Sonuç olarak, kültür rotaları, topluluklar arası sosyal bağların güçlenmesine katkıda bulunabilir. Ziyaretçiler ve yerel halk arasında etkileşimi teşvik ederek, kültürler arası anlayışın artmasına ve hoşgörü ortamının oluşmasına katkı sağlarlar. Bu nedenlerle, kültür rotalarının kültürel mirasın korunması, turizmin çeşitlenmesi, ekonomik kalkınma ve toplumsal etkileşim açısından önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

4.4.3. Kültürel rota kavramının tarihsel gelişimi

Bu kısımda, ulusal ve uluslararası düzeyde kültürel rotalara dair farklı bakış açılarına ilişkin çeşitli görüşler mevcuttur. Bu çerçevede, sürecin anlatılacağı çeşitli toplantılar, örgütler ve konferanslar referans alınacaktır. Kültür rotalarının kavramsal olarak ortaya atıldığı dönemden günümüze kadar olan tarihsel evrimi ile ilgili çalışmalar, bu alanda faaliyet gösteren kurumların düzenlediği konferanslar, toplantılar ve bildiriler üzerinden ele alınacaktır.

Avrupa Konseyi, kültürel rotaların gelişim sürecinde öncü bir kurum olarak öne çıkmaktadır. Avrupa Kültürel Rotalar Programı'nın oluşturulma aşamasında, Avrupa Konseyi'nin 1960'lı yıllara dayanan rota üzerindeki çalışmaları etkili olmuştur. Bu dönemde seyahatin kültürel bir faaliyet olarak kabul edilmesi, Avrupa'nın ortak mirasının keşfedilmesi ve iletilmesi amacıyla seyahatlerin düzenlenmesi fikirleri ortaya çıkmıştır (Yaman, 2019, s. 12).

1949 - Avrupa Konseyi:

Avrupa Konseyi, 1949'da kurulan ve Avrupa'nın en eski uluslararası kuruluşu olma özelliğinin yanı sıra en fazla Avrupalı kimliğine sahip olan bir kurumdur. Bu örgüt, Azerbaycan, Gürcistan, Rusya, Türkiye gibi 47 üye ülkeyi içererek Avrupa ve Asya'nın tamamını kapsar. Avrupa Konseyi'nin 1949 Tüzüğü'nde belirtilen hedefi, üyeler arasında ortak idealleri ve prensipleri korumak, miraslarını sürdürmek ve ekonomik-sosyal ilerlemeyi destekleyerek daha büyük bir birliğe ulaşmaktır. Bu örgüt, uluslararası işbirliği alanında hukuki, sosyal ve insan haklarına odaklı kültürle ilgili iddialı hedeflerini ön plana koymuştur (Denu, 2015, s. 7-9).

Avrupa Konseyi, kültürel mirasın korunmasına yönelik farkındalık oluşturmayı amaçlayarak kültürel rotalar üzerine ilk çalışmalara başlayan ilk kurumdur. Daha sonra, UNESCO ve ICOMOS'un destekleriyle ve kendi kurumsal girişimleriyle kültürel rota çalışmalarını geliştirmiştir (Kuruç, 2018, s. 19). Bu kapsamda 1954'te Paris'te oluşturulan Avrupa Kültür Sözleşmesi'nde, ilk defa kültürel rota kavramı ortaya atılmıştır. Avrupa, kültür rotası kavramının doğduğu yerdir (Council of Europe, 1954). Avrupa Konseyi, Avrupa kültürel kimliğinin oluşumuna ve gelişimine katkı sağlama amacı doğrultusunda kültür rotalarını bir araç olarak görür. Avrupa Konseyi'nin kültür rotalarına yönelik bakış açısı, Avrupai değerleri koruma odaklıdır (Durusoy, 2013, s. 37).

1949-1960 Yılları:

Avrupa Konseyi, 1960'lı yıllarda Avrupa'nın önemli kültür alanlarında boş zaman medeniyetine entegrasyonu için farkındalığı artırmak amacıyla yaptığı çalışma ile kültür rotası kavramını duyuran ilk kuruluş olmuştur (Anonymous, 2023). 1960'lardaki seyahatlerle kültürel değerlerin yaşanması, kültür rotası kavramının temelini atmıştır. Bu dönemde yürüyüş odaklı gezilerle miras alanlarının ekonomik kalkınmasını destekleyen faaliyetler, kültürel etkinliklerin oluşmasına olanak sağlamış (Kuruç, 2018, s. 19), bununla beraber, diğer toplumların doğal zenginliklerini, mimarisini ve kültürel değerlerini keşfetmek amacıyla yapılan geziler, kültür rotaları kavramının doğmasına neden olan önemli etkenlerden biri haline gelmiştir (Özer, 2018, s. 19).

1964 - "L'europe Continue":

13 ve 14 Ekim 1964'te toplanan Avrupa Konseyi çalışma grubu "L'Europe Continue", raporunda büyük kültürel öneme sahip alanlara odaklanmanın halkı bilinçlendirme gerekliliğini vurgulamıştır. Raporda belirtilen üç ana hedef şunlardı:

- Avrupa kültürünü seyahat aracılığıyla tanıtmak;
- Turizm ağları oluşturarak kültürel coğrafyaya entegre olmak;
- Turistlere Avrupa uygarlığının önemli noktalarını ve kavşaklarını ilgi çekici bir şekilde sunmak (Berti, 2015, s. 14).

1972 - Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme:

Kültürel miras anlayışındaki en önemli gelişme, UNESCO Genel Kurulu tarafından 1972'de kabul edilen Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşmesi ile gerçekleşti. Bu sözleşme, insan eliyle yapılan alanların ve doğanın insanla birlikte yarattığı eserlerin kültürel miras olarak kabul edilmesini sağlamıştır (Aksoy ve Enli, 2022, s. 28, Akt: Babacan, 2020, s. 18).

Sözleşme ile UNESCO üye devletlere kendi topraklarındaki doğal ve kültürel mirası tanımlama, koruma, sergileme ve gelecek nesillere aktarma gibi sorumluluklar yüklemiştir (Unesco, 1972).

1980 - Avrupa Kültür Rotaları Programı:

1980'lerde seyahatlerle Avrupa'nın ortak kültürel zenginlikleri vurgulanarak farkındalık oluşturma amacıyla çeşitli girişimler sürmüş ve Avrupa Kültür Rotaları için bir program hayata geçirimiştir. Bu çerçevede Avrupa Parlamenterler Meclisi, 987 sayılı öneri kararıyla (28 Ocak 1984) Avrupa Kültür Rotaları çalışmalarına başlanmıştır (Kuruç, 2018, s. 19-20).

Avrupa Konseyi'nin Kültür Rotaları programı, birbirine bağlı toplulukları destekleyerek, kültürlerarası diyaloğun zorunluluğunu vurgular ve herkesin kültüre ulaşma hakkı temelinde evrensel politikalar uygular. Kültür Rotaları, yerel mirası geniş düşünce hareketleriyle birleştirir ve işbirlikçi girişimleri teşvik eder. Bu da Avrupalı vatandaşlara miraslarını ortak bir Avrupa değeri olarak benimseme ve gurur duygusu verir (Denu, 2015, s. 9).

1987 - Santiago De Compostela:

Avrupa Kültür Rotaları programının gerçekleşmesi, Parlamenter Meclis Tavsiye Kararı ve 2. Avrupa Mimari Mirastan Sorumlu Bakanlar Konferansı (Grenada, 1985) tartışmalarının ardından Avrupa Konseyi'nin 1980'lerine dayanmaktadır (Capp, 2001). İlgili konudaki ilk girişimler, Avrupa Konseyi'nin 1984 yılında Avrupa Kültürel Rotalar Programı'nı başlatmak amacıyla üye devletleri davet etmesiyle başlamıştır (Çekül, 2015). Granada'da 1985'te düzenlenen Mimari Mirastan Sorumlu Bakanlar İkinci Avrupa Konferansı sırasında, Avrupa Konseyi, Santiago de Compostela Hac Yollarının ilk Avrupa Kültür Rotası olarak belirlenmesini önerdi (Berti, 2015, s. 14). Ekim 1987'de Santiago de Compostela Bildirisi ile birlikte Avrupa Konseyi'nin ilk Kültür Rotası'nın başlatılması, bu önerinin somut hale gelmesi üç yıl aldı (Denu, 2015, s. 9).

1987'de Avrupa Konseyi, Avrupa'nın zengin ve çeşitli mirasını keşfetmeye davet eden Kültür Rotaları programını Santiago de Compostela Deklarasyonu ile başlatmış oldu. Bu program, insanları ortak tarih ve miras ağlarında birleştirerek seyahat etmeye teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Avrupa Konseyi Kültür Rotaları, insan hakları, kültürel çeşitlilik, kültürlerarası diyalog gibi değerleri hayata geçirir. Kültür Rotaları programı, ulusötesi kültür ve turizm yönetimi için bir model sunar ve çeşitli kurumlar arasında sinerji yaratır (Council Of Europe, 2023).

Santiago de Compostela Hac Yollarını bir Avrupa Kültür Rotası haline getiren unsurlar, Avrupa Konseyi'ne göre ilk dünyayı simgeliyor gerçeğini içermesi ve gelecekteki projeler için Avrupa oluşum sürecinde referans oluşturacak ve örnek teşkil edecek bir niteliğe sahip olmasıdır (Berti, 2015, s. 14). Santiago de Compostela Rotası, Orta Çağ'da Avrupa kültürünün temel ifadelerinden biriydi. Batı Avrupa'nın farklı bölgelerindeki sanat ve medeniyet üzerinde büyük bir etkisi vardı. Farklı hac yolları, Santiago de Compostela'daki havarinin mezarında birleşir ve sanat eserleri ve mimari ile belirginleşirdi (Carreno, 2005).

Santiago de Compostela Hac Yolu, 1987'de Avrupa Konseyi Kültürel Rotası olarak resmiyet kazanmıştır. Bu hac rotası, somut kültürel mirasın yanı sıra efsaneler,

mitler, şarkılar gibi soyut kültürel unsurlarla zenginleşen bir mirasa sahiptir. Her yıl, yüz binlerce kişi bu yola çıkar, farklı yolları tercih ederek, yürüyerek, bisikletle veya Orta Çağ hacıları gibi at veya eşekle. Bu antik rota, yürüyenler arasında birlik ve toprağa aidiyet hissi yaratarak güçlü bir deneyim sunmaktadır (Council of Europe, 1987).

1987 - Sınırları Olmayan Mimarlık:

1987'de başlatılan ilk Avrupa kültür rotası programı, Santiago de Compostella'ya Giden Yollar temasıyla yürütülmüştür ve o zamandan beri genişletilerek Avrupa'daki Hac Yolları topluluğunu içine almıştır. İşbirliğini artırmak amacıyla üye devletler diğer temaları önermiş ve desteklemiştir. Bunlar arasında Sınır Tanımayan Mimarlık, Tekstil-İpek, Barok, Manastır Etkisi, Keltler, Parklar ve Bahçeler, ve The Guardian Vikingler bulunmaktadır (Anonymous, 2023).

Aynı yıl, Avrupa Konseyi başkanlığındaki Kültürel İşbirliği Konseyi, bu konulardan Sınır Tanımayan Mimarlık-Sınırları Olmayan Mimarlık'ı ikinci Avrupa Kültür Rotası olarak belirlemiştir. Ayrıca, 16 Haziran 2004'te Avrupa Konseyi Kültür Rotası sertifikası da verilmiştir (Durusoy, 2013, s. 13).

1988 - Diyalog Yolları Programı:

İpek Yolları Programı, UNESCO'nun sosyal ve beşeri bilimler alanındaki öncü girişimlerinden biri olan Diyalog Yolları projesinin önemli bir parçasıdır. Kültürlerin ve toplumların birbirleriyle etkileşimde bulunma ve birbirlerini zenginleştirme süreçlerini anlamak için değerli bir araç olarak hizmet vermektedir. Ticaret, kültür ve bilim alanındaki değişimlerden kaynaklanan paylaşılan miraslar ve çeşitli kimlikler, modern toplumların ve kültürlerin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır (Unesco, 2023).

Diyalog Yolları Programı geçmişin kapılarını aralayarak günümüze yeni bir bakış sunan cesur ve iddialı bir adımdı. İpek Yolları Çalışması, günümüzde insanların uyum içinde bir arada yaşamasını engelleyen kavramları ve vizyonları etkili bir şekilde reddetmiştir. Tarihsel bir bakış açısından kimliğin bir getto veya hapsetme biçimi olarak değil, aksine bir süreç, sentez ve karşılaşma olarak ele alınması ve tanınması gerektiğini gösteren pek çok çalışma yapılmıştır. İpek Yolları, medeniyetler ve kültürler arasındaki sürekli diyalogun etkili bir diyalektiğini ve veri-al'ı vurgulamıştır. İnsanların hareketinin, fikir ve değer akışının Doğu ile Batı arasında Budizm, Hıristiyanlık veya İslam'ın yayılması, teknoloji transferi veya bilimsel yayılma gibi yöntemlerle kültürlerin ve medeniyetlerin dönüşümüne nasıl hizmet ettiğini göstermiştir. Bu proje aracılığıyla UNESCO, Avrasya halklarını birbirine bağlayan hem maddi hem de manevi ortak

mirası aydınlatmayı amaçlamıştır. Farklı medeniyetlerin ortak köklerine dair farkındalık oluşturmak ve tüm ülkelerdeki doğa ve kültürün başyapıtlarını kucaklayan çoğul dünya mirası kavramını teşvik etmek, sonuç olarak açıklık ve hoşgörü tutumlarını desteklemek esas amaçtır. Temelde birbirine bağımlı bir dünya olan Kültürün Yolları yaklaşımındaki ana sorun, kültürdeki çeşitliliğin biyolojik çeşitlilikten daha az önemli olmadığını vurgulamaktadır (Dani ve diğerleri, 1997).

1991 - Avrupa Kültür Ağları:

1991'de Avrupa kültürüne seyahatle ilgili olarak; Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkelerin kültür bakanları, temel olarak tüm AB üyelerini Avrupa çapında kültürel organizasyonlarda aktif bir işbirliği içinde yer almaya çağıran Avrupa Kültür Ağları Kararı'nı ilan etmiştir (Durusoy, 2013, s. 13).

Konsey'de bir araya gelen Avrupa Toplulukları Konseyi ve kültür bakanları kültürel alanda Avrupa boyutu bilincini geliştirmenin kültürel sivil toplum kuruluşlarını birleştiren Avrupa ağlarının sayısını arttırdığını göz önünde bulundurarak, komisyonu, bir Avrupa kültürel ağları envanteri sunmaya ve üye devletlerle birlikte bu ağların gelecekteki kültürel faaliyetlerde daha önemli rol oynama olasılıklarını araştırmaya davet etmektedir (Anonim, 1991).

1993 - Santiago De Compostela Dünya Mirası:

1993 yılında Santiago de Compostela Hac Yolu (Santiago de Compostela Pilgrimage Route), UNESCO Dünya Miras Komitesi tarafından resmi olarak Dünya Mirası ilan edilmiştir (Unesco, 1993). Böylece, Santiago de Compostela'ya Giden Yol, küresel kayıt kataloğundaki ilk kültürel rota olmuştur. Bu yolun dünya mirası olarak seçilmesiyle birlikte, benzersiz kültürel ve doğal miras değerlerinin keşfi ve izlenmesine odaklanan Dünya Miras Komitesi profesyonelleri, Kültür rotaları konseptini daha fazla tartışmaya açmıştır (Durusoy, 2013, s. 14).

1994 - Kültür Mirasımızın Bir Parçası Olarak Rotalar:

Santiago de Compostela Hac Rotası, 1993'te Cartagena'da Dünya Mirası listesine dahil edildikten sonra, İspanya, kültürel rotaları daha detaylı şekilde ele almak ve tartışmak amacıyla uzmanları bir araya getirme kararı aldı. ICOMOS ve UNESCO'nun Madrid'de düzenlenen 1994 Dünya Miras Komitesi toplantısında, kültür rotası kavramı detaylı bir şekilde ele alındı. Toplantının ardından yayınlanan Kültürel Çalışmamızın Bir Parçası Olarak Güzergahlar Uzman Toplantısı Raporu'na göre, 24 ve 25 Kasım 1994 tarihlerinde Madrid'de gerçekleştirilen uzmanlar toplantısının sonuçları, zengin ve verimli kültürel rotalar kavramının aşağıdaki unsurlar üzerine kurulduğunu

gösteriyor ve bu unsurlar Dünya Mirası Komitesi ve UNESCO Genel Direktörü'ne değerlendirme amacıyla sunulmuştur:

- ✓ Miras rotaları içinde, karşılıklı anlayış, tarihsel çoğulculuk ve barış kültürünün bir arada işlendiği özel bir çerçeve olarak zengin ve verimli bir kavram sunulmaktadır. Bu kavram, uzayda ve zamanda gerçekleşen nüfus hareketleri, karşılaşmalar, diyaloglar, kültürel alışveriş ve çapraz verimliliğe dayanmaktadır.
- ✓ Konseptin doğası açık, dinamik ve çağrıştırıcıdır. Sosyal, sembolik ve felsefi boyutları ile sürekli doğal çevre arasındaki sayısız etkileşim çeşitliliği, Miras kapsamında ekonomik tanımanın geliştirilmesi için çabalamakta ve küresel stratejik çalışmanın sonuçlarını bir araya getirmektedir (Unesco, 1994).

Rapordaki kararlara göre, kültürel rotalar dünya mirasının ayrılmaz bir parçası olarak tanınmış ve özellikle istisnai evrensel değerlere sahip olmalarının önemine vurgu yapılmıştır (Özocak, 2021, s. 16). Kültürel Rotaların açıklanması, bağlam, içerik, kültürler arası önem, dinamik karakter ve ortam gibi unsurları kapsar ve bir bütün olarak tanımlanır (Icomos, 2008). Avrupa Kültür Yolları Programı'na kıyasla, Rotaların Kültürel Mirası belgesi geniş bir perspektife vurgu yaparak geniş ilgi alanını kapsamaktadır (Durusoy, 2013, s. 14).

1997 - Avrupa Kültür Rotaları Enstitüsü (EICR):

1997'de kurulan Avrupa Kültür Rotaları Enstitüsü (EICR), Avrupa Konseyi ile Lüksemburg Büyük Dükalığı arasındaki anlaşmanın bir parçası olarak faaliyet göstermekte ve Lüksemburg'daki Centre Culturel de Rencontre-Abbaye de Neumünster'de bulunmaktadır. Enstitü, Avrupa Konseyi Kültür Rotaları EPA'sına ve sertifikalı Kültür Rotaları ve Avrupa Konseyi Kültür Rotası sertifikasyonuna aday ağların değerlendirme döngülerinde yardımcı olur. Ayrıca aday ağlara Avrupa Konseyi Kültür Rotası sertifikasyonu konusunda tavsiyelerde bulunur, belgesel kaynakları barındırır ve güzergah ağlarına rehberlik eder. Enstitü, kültürel miras, turizm, bölgesel kalkınma ve çevre arasındaki bağlantıları teşvik eden Avrupa projelerini uygular ve Üniversite Ağı koordinasyonu sağlar. Aynı zamanda Avrupa Konseyi'nin sertifikalı Kültür Rotaları hakkında bilgi yayar ve bu rotaların görünürlüğünü artırır (Council Of Europe, 2023).

Esas olarak insanların yaşadıkları çevredeki kültürel mirası koruyarak ve doğal kaynakları yöneterek fayda elde edebilecekleri mesajı veren EICR (Durusoy, 2013, s. 14), ticari olmayan bir organizasyon olarak kurulmuştur. Danışma Komitesi'ne yeni temalar ve faaliyetlerle ilgili önerilerin hemen hemen her gün sunulmasından

sorumludur (Capp, 2001) ve Avrupa Konseyi Kültür Rotaları programının teknik ajansıdır (Council Of Europe , 2023).

1998 - CIIC-Icomos Kültürel Rotalar Uluslararası Komitesi:

1998'de ICOMOS'un girişimleriyle kurulan Kültür Rotaları Uluslararası Bilimsel Komitesi (ICCR) veya orijinal adı Comite Internacional de Itinerarios Culturees (CIIC), UNESCO'nun danışma dernek grubudur. Dernek, belirsizlikleri gidermek için çalışmalar yürüterek işlevsel kılavuzlar, bilimsel temeller ve metodolojiler sunmaktadır (Durusoy, 2013, s. 14). 1994 yılındaki toplantıyla ilk adımları atılan tanımlama ve metodoloji oluşturma çabalarının devam ettirilmesi amacıyla kurulan bu komite 2008 yılında Kültürel Yollar Tüzüğü'nü de yayınlamıştır (Gravari-Barbas, 2015, s. 54-60).

2001 - Noktadan Yola Pistler Yapmak:

2001 yılında, UNESCO ve ICOMOS iş birliğiyle düzenlenen Noktadan Patikaya Yol Yapmak: Rotaların ve Yolculukların Mirası konferansı düzenlenmiştir. Bu konferansın ana hedefi, Pasifik bölgesinden seçilen kültürel rotaları, bulundukları kültürel peyzajdaki önemli manzaralara, büyüklük derecelerine ve ana hatlarına referansla anlamaktı. Ayrıca, toplantıda kültürel rotaların kökleri, doğası, kullanımları, sahipleri, yöneticileri, araştırmacıları, tercümanları ve ziyaretçileri gibi ilgili paydaşların katkılarıyla incelenmeye çalışılmıştır (Blair, 2001).

2002 - Ortak Bir Miras: Kültürel Rotalar Ve Peyzajlar:

2002 yılında ICCR'nin kurulmasının ardından, Avrupa Kültürel Rotalar Enstitüsü Ortak Bir Miras: Kültürel Rotalar ve Peyzajlar adlı web portalını hayata geçirmiştir (Çekül, 2015, s. 15). Enstitü tarafından 2002 yılı sonunda oluşturulan bu portal, programla ilgili bilgilerin tüm Avrupa genelinde yayınlanmasını amaçlıyordu (Anonymous, 2023). Etkinlikler, haberler, makaleler, belgeler, medya kütüphanesi, hizmetler ve organizasyonlarla birlikte bu organizasyon, kültürel rotalara ilişkin değerlendirmeler, ağ onayları, sertifikalar ve forumlarla ilgili hayati bilgiler içermektedir (Durusoy, 2013, s. 15).

2003 - Uzmanlar Toplantısı:

UNESCO ve ICOMOS üyesi uzmanlar, kültürel rota kavramının uygun korunma yöntemlerini belirlemek ve bilimsel standartlarda tanımlamak amacıyla 2003 yılında Madrid'de bir araya gelmiştir. 2003-Uzmanlar Toplantısı, CIIC tarafından düzenlenmiştir. Toplantının temel amacı, en üst bilimsel ve teknik standartlara uygun bir kültürel rota kavramı oluşturmaktı. Bu, Dünya Mirası Komitesi'nin 6. Olağanüstü

Oturumu'nda ICOMOS'a verilen görevin yerine getirilmesini amaçlıyordu (Carreno, 2003).

2005 - 4 Miras Kategorisi:

2005'te kültür rotalarının Dünya Mirası Konvansiyonu'nda 4 ana miras kategorisi olarak ilan edilmesi, kültür rotalarının küresel kabulünü hızlandırmıştır (Çekül, 2015, s.15). UNESCO'nun Şubat 2005'te yayımlanan Dünya Miras Sözleşmesinin Uygulanmasına İlişkin Operasyonel Kılavuz belgesine göre, kültür rotaları dört miras kategorisinden biri olarak tanımlanmıştır (Unesco, 2023). Bu tür bir ilerlemenin kültür rotalarının dünya çapındaki popülaritesini, statüsünü ve cazibesini büyük ölçüde artırdığı ifade edilebilir (Durusoy, 2013, s. 15).

2005 - Varna Deklarasyonu:

Varna Deklarasyonu, Güneydoğu Avrupa Kültür Koridorları Bölgesel Forumu'nda (Varna, 20-21 Mayıs 2005) gerçekleşen bir diyaloğun ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bildiri, UNESCO, Avrupa Konseyi, Avrupa Komisyonu ve Bulgaristan'dan uzmanlarla sürekli bir danışma süreci sonucunda oluşturulmuştur. Devlet Başkanları, kültürel koridorların tanımlanması, korunması ve desteklenmesi hususunda taahhütlerde bulunmuşlardır. Bu web sitesi, Bildiri'nin pratik uygulanmasını içermektedir (Anonymous, 2005).

Bildiride;

- çeşitli kültürlere saygı gösterme,
- kültürel çeşitliliği koruma,
- Balkanlar'daki kültürel ilişkileri güçlendirme,
- farklı kültürler arasında oluşturulacak kültürel rotalarla kültürler arası bağlar kurma kararı alınmıştır (Anonymous, 2005).

Kültürel rotalar, bu kararların uygulanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bölgesel işbirliği için adımlar atılmış ve bölgenin tanıtımı için planlar yapılmıştır. Bildiride, mirasın sadece yapılar ve çevrelerle sınırlı olmadığı, toplumları, siteleri, kültürel manzaraları ve canlı performansları da kapsadığı vurgulanmıştır. Rotalar, somut ve soyut mirası bir araya getirerek fikirlerin ve inançların etkileşimini desteklemektedir. Kültür koridorları kavramının katılımcılarca daha iyi anlaşılması için öneriler sunulmuştur (Unesco, 2005).

Varna Bildirisi uluslararası karşılıklı anlayışın oluşturulması için kültürel çeşitliliğin ortak paydada kullanabilmesinde bir yöntem olan kültür yollarını içeren hukuki bir metin olmuştur (Kuruç, 2018, s. 31).

2006 - Kommagene Nemrut Koruma Geliştirme Programı:

2006'da, Ortadoğu Teknik Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi'nin akademisyenleri, uzmanlar, gazeteciler ve sanatçılar, Nemrut anıtlarını içeren geniş bir bölgeyi kapsayan Kommagene Nemrut Korumasını Geliştirme Programı'nı (CNCDP) oluşturmuştur. Plan, bölgeyi koruma, yorumlama ve sunum açısından güçlendirmeyi amaçlayan bir kültür rotası önermiştir (Durusoy, 2013, s. 15).

KNKGP'nın temel amacı: UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'nde bulunan Nemrut Dağı Tümülüsü merkezli olmak üzere, Nemrut Milli Parkı sınırları içinde kalan arkeolojik alanlarla, Adıyaman ili sınırları içinde bulunan Kommagene uygarlığına ait anıtları içeren bölgenin uluslararası koruma bilimi ilkeleri doğrultusunda mimari, arkeolojik, tarihsel, ekonomik, sosyal, kültürel, doğal ve ekolojik değerleri ile bir bütün olarak korunması, yorumlanması, sunumu ve sürekliliğinin sağlanmasıdır (Anonim, 2023).

2007 - Transromanica-Avrupa Mirasının Romanesk Yolları:

2007'de Avrupa Konseyi, Avrupa Mirası Transromanica-Romanesk Yolları'nı, Merkezi Rota Avrupa CrossCulTour Projesi kapsamında Büyük Avrupa Kültür Rotası olarak onaylamıştır. Transromanica, 10 Avrupa ülkesini birbirine bağlayarak Avrupa'nın kültürel, mimari ve tarihi değerlerini sergiler. Bu proje, bölgesel kalkınmayı dengelemek, kültür turizmini teşvik etmek ve geliştirmek amacıyla iki temel hedef belirlemiştir (Durusoy, 2013, s. 15-16). Romanesk Rotaları takip eden gezginler, Baltık Denizi ile Akdeniz arasında bulunan sekiz farklı ülkede, çoğu UNESCO Dünya Mirası olan etkileyici yapıları keşfedecekler. Bu geziler, farklı kültürler, lezzetler, aktiviteler ve manzaralar sunmaktadır. Ayrıca, bu rotalar Büyük Otto, Martin Luther, Matilda, Aziz Yakub gibi tarihi isimlerin izlerini taşımaktadır (Council Of Europe, 2023).

2007 – Necstour:

2007'de kurulan Avrupa Bölgeleri Turizm Ağı-NECSTOUR, sürdürülebilir turizm alanında faaliyet gösteren ve Avrupa bölgelerinin kalkınmasını hedefleyen bir dernektir. NECSTOUR, deneyimlerin, işbirliklerinin, bilgi ve bölgesel bağlantıların geliştirilmesine odaklanmaktadır (Durusoy, 2013, s. 16). NECSTouR, bölgesel ve Avrupa hükümetleri arasında entegre bir bağlantı sağlayarak turizm yönetimine katkıda bulunur ve politika gelişmelerini izler (Anonim, 2019).

2008 - Kültürel Rotalar Tüzüğü:

2008'de ICCR'nin (Kültür Rotaları Uluslararası Komitesi) çabaları sonucunda ICOMOS, ICOMOS Kültürel Rotalar Bildirgesi'ni yayınlanmıştır. Tüzük, kültürel

rotaların tanımlanması için temel oluşturarak kültürel varlıkların evrimini ve ilişkili değerlerin önemini vurgular (Durusoy, 2013, s. 16). Tüzük, rotalara dair tanımlar, sınıflandırmalar, yöntemler, temel ilkeler ve kriterleri içermektedir (Icomos, 2008). Yayımlanan bildirgede; kültür rotalarının araştırılmasında temel ilkeleri ve yöntemleri belirlemek, kültür rotalarının daha geniş bir tanımını yapmak, rotaların kullanımıyla ilgili esasları belirlemek, rotaların değerlendirilmesi, korunması ve yönetimi konularında bilgi ve deneyim birikimini sağlayacak mekanizmaları kurmak hedeflenmiştir (Çekül, 2015, s. 15).

ICOMOS'un Kültürel Rotalar Tüzüğü'nde, kültürel rotaların tanımı geniş bir bakış açısıyla sunulmuştur. Bu tanıma göre, fiziksel özelliklere sahip olan ve insan etkileşimleriyle şekillenen bu rotalar, tarih boyunca mal, fikir ve bilgi alışverişiyle süregelen, kültürel mirası yansıtan ve ileten, etkileşimi destekleyen iletişim yollarıdır. Bu tür tanım, yapıların bireysel önemini vurgulamanın yanı sıra bütünsel bir sistem olarak rotanın değerini de ortaya koymaktadır. Rota, anıtlar, kentler, kültürel peyzajlar ve endüstriyel miras gibi kültürel varlıkları içeren bir sistem olarak tanımlanmıştır ve bu varlıkların değerini arttıran bir yapı olma özelliği taşımaktadır (Icomos, 2008).

2008'de kabul edilen Kültürel Rotalar projesi, uluslararası alanda, Avrupa kültür değerleri perspektifinden ve kültür turizmine sağladığı katkı açısından önemli bir girişimdir (Özer, 2018, s. 22).

2009 - Fon ve Genişletilmiş Kısmi Anlaşma (EPA):

2009'da Bakanlar Komitesi, Kültür Rotaları Programı için ayrılan sınırlı fonun, Avrupa Konseyi'nin çabalarına yeterli katma değer sağlamadığına karar vermiştir. Bu durumda, ya faaliyeti sonlandırmak ve Varşova Zirvesi'nde belirlenen temel değerlere bağlı kalmak ya da daha etkili bir yol bulmak gerekiyordu. Bazıları, programın benzersizliği ve önemi üzerine odaklanarak, Genişletilmiş Kısmi Anlaşma (EPA) önerdi ve Bakanlar Komitesi'nin güçlü desteğini aldı. Kısmi Anlaşmalar, belirli işbirliği biçimlerini içerir ve üye devletlere özel ilgi alanlarında finansman sağlama esnekliği sunar. Bu anlaşma, 22 ülkeden oluşan bir grup tarafından desteklenmekte ve Avrupa Konseyi Kültür Yolları aracılığıyla Avrupa'nın zengin mirasını tanıtmaya taahhüt eden bir çerçevede Kültür Rotaları programını uygulama kararı almıştır (Denu, 2015, s. 10).

2010'da oluşturulan Avrupa Konseyi Kültür Rotaları Genişletilmiş Kısmi Anlaşması (EPA), Avrupa'nın derin tarihi, kültürel zenginlikleri ve az bilinen noktalarına odaklanarak, kültürel işbirliğini, bölgesel kalkınmayı ve sosyal uyumu güçlendirmeyi hedeflemektedir. EPA, yerel ağların, derneklerin, üniversitelerin ve

mesleki kuruluşların katılımıyla kültürel değişimi teşvik eder ve turizmi demokratikleştirir. Temalı turistik rotalar ve kültürel projeler aracılığıyla çeşitli mirasın korunmasına yardımcı olur. Ayrıca Avrupa Konseyi'nin politikalarını takip eder, program stratejisini belirler ve Avrupa Konseyi Kültür Rotaları sertifikasını verir. Bu anlaşma, Avrupa Konseyi üyesi ve olmayan devletlerin kültürü ve turizmi destekleyen girişimlerine politik destek sağlamaktadır (Council Of Europe, 2010).

2018'de 32 ülke anlaşmayı imzalamıştır. Türkiye, bu adımı Avrupa Birliği ile ilişkilerin ve kültür turizminin büyümesine katkıda bulunmak amacıyla atmıştır (Kavak, 2019, s. 8).

2012 - Türkiye'de Kültür Rotaları – Herkes İçin Uzun Mesafe Yürüyüş Parkurları:

2012'de Faaliyete Geçen Türkiye Kültür Rotaları Çalışma Grubu, Türkiye'nin zengin kültür rotalarını tanıtmak ve popülerleştirmek amacıyla Türk Kültür Rotaları-Herkes İçin Uzun Mesafe Yürüyüş Parkurları adlı kapsamlı bir web sitesi oluşturmuştur. Bu platform, Karian Yolu, St. Paul Yolu, İbrahim'in Yolu ve daha birçok rotayı içerir. Ayrıca, kullanıcılar vadilerden ormanlara, dağlardan kıyılara kadar uzanan bisiklet ve binicilik rotalarını keşfederken, yürüyüş, bisiklet, ve binicilik rotalarında kullanılacak rehber kitaplar, haritalar, GPS ara noktaları, tur operatörleri, yerel ulaşım olanakları ve konaklama bilgilerini içeren pratik materyalleri de bulabilirler. Bu girişim, kültürel zenginlikleri ve doğal güzellikleriyle Türkiye'yi keşfetmeye hevesli herkes için kapsamlı bir kaynak sunar (Durusoy, 2013, s. 17).

2012 - Türkiye Kültür Rotaları Derneği:

Türkiye Kültür Rotaları Derneği, 2012'de kurulmuştur ve Türkiye'nin kültür rotalarını koruma, yeni rotaların oluşturulmasını teşvik etme ve en iyi uygulama standartlarını belirleme amacını taşımaktadır. Dernek, tarihi, kültürel veya doğal temaları takip eden sürdürülebilir rotaları destekler ve bu rotaları yürüyüşçülere, bisikletçilere ve at binicilerine yönlendirir. Aynı zamanda, yerel halkı projelere dahil ederek bölge ekonomisine katkı sağlar, tarihi mekanları koruma amacıyla ilgili makamlarla işbirliği yapar, rotalara standartlar belirler ve uluslararası düzeydeki kuruluşlarla işbirliği yapar. Dernek ayrıca Türkiye Kültür Bakanlığı ile Avrupa Konseyi Genişletilmiş Kısmi Anlaşması'na katılım konusunda planlama yapmaktadır (Anonim, 2012).

2012 – Certess:

2012'de Avrupa Konseyi, kültür rotaları kavramını desteklemek adına bir dizi proje, organizasyon, toplantı ve çalıştay düzenlenmiştir. Bu çabaların bir parçası olan

CERTESS, sürdürülebilir kültür turizmini teşvik etmeyi amaçlayan bir genişleme modeli ve yasal araçlar kullanarak Avrupa Kültür Rotaları'nın geliştirilmesi, başarılması ve iyileştirilmesi konusunda ortak bir yaklaşım sunmaktadır. Ayrıca, Avrupa Kavşağı adlı yıllık konferans, 2012'de farklı kültürleri vurgulamak için tanıtılmış ve Avrupa'da kültür rotalarının önemini artıran etkinlikler arasında yer almıştır. 2012'de Avrupa Konseyi'nin girişimleri arasında yer alan CERTESS, Avrupa kültür yollarını geliştirmeyi, deneyimleri paylaşmayı ve sorunlara çözüm üretmeyi amaçlamıştır. Aynı dönemde, Crossroads of Europe adlı çalışma, kültür rotalarına ulusal ve bölgesel katılımı teşvik edip, rota bilincini artırmayı hedeflemiştir. 2012'de Avrupa Konseyi, Avrupa Casadean Yol Ağları ve Avrupa Seramik Rotası'nı kültürel rota olarak ilan etmiştir. Bu adımlar, rotalara olan ilgiyi gösterir (Durusoy, 2013, s. 17).

2012 - Colmar Deklarasyonu:

2012'de Fransa'da düzenlenen Avrupa Konseyi toplantısında, UNESCO, AB, BM Dünya Turizm Örgütü ve diğer paydaşlar, yaratıcı araçların kültür rotalarında eğitim ve katılım potansiyellerini artırmak için kullanılmasını kararlaştırmıştır. Bu toplantıdan sonra, Colmar Deklarasyonu: Avrupa Kültür Rotaları 25. Yıl belgesi yayımlanmıştır. Aynı yıl, özel sektöre, turizm firmalarına ve diğer paydaşlara kültür yollarını tanıtmak, farkındalığı artırmak ve işbirliği geliştirmek amacıyla Crossroads of Europe başlatılmıştır (Çekül, 2015, s. 15).

Avrupa Konseyi'nin Kültür Yolları Programı'nın 25. yılını anma deklarasyonu, uluslararası işbirliği, yönetişim, teknoloji ve bölgesel kalkınma konularında yeni projeleri içeriyordu. Colmar Deklarasyonu kültür rotalarını zenginleştirici ve motive edici olarak kabul edilmiştir. Bildiride vurgulanan konular arasında sürdürülebilir kültürel miras yönetimi, yeni teknoloji kullanımı ve kültürel rotaların etkisinin güçlendirilmesi için uluslararası işbirliği gerekliliği ön plana çıkmıştır. Kültürel rotaların görünürlüğü, yaygınlığı ve eğitim potansiyeli desteklenmiştir (Unesco, 2012).

2012 - Kültür Rotaları ve İnanç Turizmi Konferansı:

Aralık 2012'de Kültür Rotaları ve İnanç Turizmi konferansı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İl Kültür Müdürlükleri, Belediyeler, Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği ve Türkiye Otelciler Federasyonu iş birliğiyle düzenlenmiştir. Türkiye'nin kültür rotalarının turizme katkısı vurgulanmış ve yeni pazar alanları oluşturulmasına öncülük etmiştir (Durusoy, 2013, s.18).

1990 – Çekül:

1990 yılında kurulan ÇEKÜL (Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı), ülkemizin doğal, tarihsel ve kültürel zenginliklerini muhafaza etme amacını taşımaktadır. ÇEKÜL, doğa, kültür ve insan arasındaki dengeyi vurgulayarak, Doğa ve Kültürle Varız! ilkesiyle projeler gerçekleştirmektedir. Bu çerçevede kültürel dokunun gelecek nesillere aktarılması için kent planları oluşturup, eski mahallelerde sağlıklaştırma çalışmalarına öncülük etmekte ve tarihi yapıları, çarşıları restore ederek kent meydanlarını düzenlemektedir (Çekül, 2012).

2012'de Tarihi Kentler Birliği, Türkiye Belediyeler Birliği'nin desteklediği Kültür Öncelikli Bölgesel Yol Haritaları programını, ÇEKÜL Vakfı'nın gönüllü danışmanlığında ve Kentsel Strateji ile birlikte başlatmıştır. Program, ortak bir coğrafyayı paylaşan yerel yönetimlerin kültür odaklı gelişim dinamiklerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır (Çekül, 2012).

2015 – Çekül Kültür Rotaları Planlama Rehberi:

ÇEKÜL Vakfı tarafından TKB için geliştirilen Kültürel Rota Planlama Çalışmaları'nın bir çıktısı olan bu rehber, Türkiye'de kültürel rota planlamasının nasıl yapılması gerektiğini gösterir. Bölgesel çalışmalardan elde edilen sonuçları içerir ve kültürel rota kavramının gelişimi, uluslararası tanımlar, yurtdışındaki örnekler, işbirliği modelleri ve kavramsal altyapıyı kapsar (Çekül, 2012).

Kültür Rotaları Planlama Rehberi, Türkiye'deki kültürel mirasın korunması ve geleceğe taşınması amacıyla politika oluşturan bir kaynaktır. Bu rehber kitap, bütüncül bir yaklaşımla kültür rotası teriminin gelişimine ve anlaşılmasına katkı sağlamaktadır (Babacan, 2020, s. 20).

2020 – Türkiye Kültür Rotaları Derneği Kültür Rotaları Rehberi

Türkiye Kültür Rotaları Derneği tarafından İngilizce ve Türkçe olarak hazırlanan bu kaynak, kültürel miras yönetimi, kırsal kalkınma veya trekking turizmi üzerine çalışan veya Kültür Rotası yapmayı planlayanlar için Uzun Mesafe Kültür Rotaları oluşturulması ve yönetimi için kapsamlı bir rehberdir. Kültür Rotaları, bir rotanın geliştirilmesi, finansmanı ve pazarlanması konusunda tavsiyelerde bulunur ve uluslararası rota organizasyonları hakkında bilgi sağlar (Eryurt ve Clow, 2020).

Kültürel rotaların evrimi, doğal ve kültürel mirasın bölgesel ölçekte anlamlandırılması ve sunumunda kültürel rotalar sisteminin kullanılmasıyla Türkiye'de önemli bir gelişme yaşamıştır. Bu evrim, kırsal alanların tanıtılması, canlandırılması, alternatif turizm alanlarının yaratılması ve unutulmuş bölgelerde yeni pazarlar oluşturularak bölgesel ekonomik kalkınmanın sağlanması üzerine odaklanmıştır.

Kültürel rotalar, doğal ve kültürel mirasın bir arada bulunduğu yollar olarak tasarlanmıştır. Bu rotalar, ilgi çekici özellikleriyle finansman sağlayarak mirasların kentsel ve bölgesel ölçekte korunmasına ve rehabilitasyonuna katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda, yerel halkın koruma konusunda bilinçlenmesine yardımcı olmuştur.

Kültür rotaları, halklar arasında dostluğu ve anlayışı teşvik ederek, kültür varlıklarının tanıtımında yaşanan problemlere çözüm olmuştur. Bu rotalar, ait oldukları medeniyetle tarih serüveninde hikayeler oluşturacak şekilde planlanmıştır. Avrupa'da başlayan kültür rotaları, dünya genelinde ilgi görmüş ve Türkiye'de Likya yolu rotası gibi önemli kültür yolları oluşturulmuştur.

1960'lardan bu yana yapılan çalışmalar, kültürel rotaların önemini herkes tarafından bilinen bir kavram haline getirmiştir. Bu kavram, ülkeleri ve toplumları ortak bir amaç etrafında birleştiren kültürel miras değerlerinin korunmasında etkili bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Avrupa Konseyi'nin 45 kültür rotasını kapsayan programı, kültür rotalarının yaygın kabul gördüğünü ve koruma amacına hizmet ettiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, kültürel rotaların evrimi, kültürel mirasın korunması, tanıtılması ve sürdürülebilir turizm için etkili bir strateji olarak gelişmiştir. Bu süreç, ulusal ve uluslararası platformlarda yapılan toplantılar, konferanslar, projeler ve çalıştaylarla desteklenmiş, kavramın önemi giderek artmıştır.

Tablo 4. 1. Kültür rotaları tarihsel gelişim genel çerçeve

Yıl	İlgili Kurum	Tarihsel Gelişme
1949	Avrupa Konseyi	Avrupa'da kültürel rotalar kavramının gelişiminin önünü açmış en köklü uluslararası kuruluş olan 'Avrupa Konseyi' kurulmuştur.
1960	Avrupa Konseyi	Avrupa'nın en önemli kültürel yerleri hakkında kolektif farkındalık yaratmak ve bu alanların serbest zaman medeniyetlerine dahil edilmeleri raporuyla Avrupa Konseyinde rota kavramı tartışılmaya başlandı.
1964	Avrupa Konseyi	Bir grup uzman, "L'Europe Continue-Continuous Europe" (Sürekli Avrupa) adlı bir rapor sunarak Avrupa'nın en önemli kültürel alanları hakkında kolektif farkındalığı artırdı ve bu alanların kültürel geziler aracılığıyla boş zaman kültürüne entegrasyonunu sağladı.
1964		Venedik Tüzüğü ile kültürel mirasın korunması için ilkeler oluşturuldu.
1972	UNESCO	"Dünya Mirası Sözleşmesi", aynı zamanda "Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Hakkında Sözleşme" olarak bilinen, doğal değerlerin korunması ve kültürel özelliklerin korunması konularını tek bir başlık altında ele alan bir metin olarak, UNESCO Genel Konferansı tarafından kabul edilmiştir.
1984	Avrupa Konseyi, Mimarlık Mirasından Sorumlu Bakanlar Komitesi	"L'Europe Continue-Continuous Europe" tarafından hazırlanan rapor ışığında, "Parlamento'nun 987 Sayılı Tavsiyesi", tüm üye devletleri Avrupa Kültür Yolları Programı"nın başlatılmasını teşvik etmeye davet etmiştir.

Tablo 4. 1.'in devamı

Yıl	İlgili Kurum	Tarihsel Gelişme
1987	Avrupa Konseyi	İspanya' da 'Santiago de Compestela Yolu' ilk 'Avrupa Kültür Rotası' olarak ilan edilmiştir. Bu yolla kültür rotası kavramı somut bir hale gelmiştir.
1987	Avrupa Konseyi	'Sınırları Olmayan Mimarlık' ikinci 'Avrupa Kültür Rotası' olarak nitelenmiştir.
1988	UNESCO	UNESCO tarafından oluşturulan değişik kültürler arası kaynaşma sağlamayı hedefleyen İpek Yolu Projesi 'Diyalog Yolları Programı' ile dünya genelinde konuşulan bir konu haline gelmiştir.
1991	Avrupa Birliği (AB) Üye Devletleri	Avrupa Birliğine üye ülkelerin kültür bakanlıkları, kültürel etkinliklerde herkesin aktif rol alabilmesi için yazılı karar niteliğine geçen 'Avrupa Kültür Ağları' adlı bir yazılı metin yayınlamışlardır
1993	UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Hükümetlerarası Komitesi (Dünya Mirası Sözleşmesi)	Avrupa'nın ilk Kültürel Rota olarak belirlendikten sonra, "Santiago de Compostela'ya Giden Yol" aynı zamanda bir dünya mirası varlığı olarak sınıflandırıldı. Bu nedenle, uluslararası listeye dahil edilen ilk kültürel rota oldu.
Aralık 1994	UNESCO-ICOMOS	UNESCO ve ICOMOS'un Madrid'de uzman grup tarafından birlikte düzenledikleri 'Dünya Miras Komitesi' toplantısında kültürel rotalar ile ilgili ilk belge olan "Kültür Mirasımızın Bir Parçası Olarak Rotalar" raporu yayınlanmıştır.
1997	Avrupa Konseyi ve Lüksemburg Büyük Dükalığı	"Avrupa Kültür Yolları Enstitüsü (EICR)" Avrupa Konseyi ile Lüksemburg Büyük Dükalığı arasında yapılan bir anlaşma ile kâr amacı gütmeyen bir kuruluş olarak kurulmuştur ve 1998'den bu yana Avrupa Konseyi'nin Kültür Yolları Programı'nın gelişiminden sorumludur.
1998	UNESCO-ICOMOS	UNESCO'nun danışma organı olan "International Scientific Committee for Cultural Routes (ICCR)" veya başlangıçta "Comite Internacional de Itinerarios Culturales (CIIC)" (Kültürel Rotalar İçin Uluslararası Bilimsel Komite) adını taşıyan bu kuruluş, ICOMOS'un kültürel rotalar kavramı için daha fazla çalışma ihtiyacına yanıt vermek amacıyla kurulmuştur.
1998	Avrupa Konseyi	Avrupa Konseyi, Bakanlar Kurulu Kararı (98) 4 ile Avrupa Konseyi Kültür Yolları Programı'nın uygulanması için resmi bir çerçeve oluşturulmuştur
2001	UNESCO-ICOMOS	UNESCO ve ICOMOS'un işbirliği ile "Noktadan Yola Pistler Yapmak: Rota ve Yolculukların Mirası" adlı bir konferans düzenlendi.
2002	Avrupa Kültürel Rotalar Enstitüsü (EICR)	"Kültürel Rotalar ve Manzaralar, Ortak Bir Miras-www.cultureroutes.lu" adlı bir web sitesi düzenlendi.
2003	UNESCO	Madrid'te Kültürel Yollar üzerine uzmanlar toplantısı ile kültürel rota tanımı yapılmıştır, rotaların dünya mirası listesine dahil edilmesi kriterleri belirlenmiştir
16 Haziran 2004	Avrupa Konseyi	"Sınırları Olmayan Mimarlık – Engel Tanımayan Mimarlık " isimli kuruluş, "Avrupa Konseyi Kültürel Rota" sertifikası ile ödüllendirildi.
Şubat 2005	Avrupa Konseyi	UNESCO'nun "Dünya Mirası Sözleşmesi'nin Uygulanmasına İlişkin Operasyonel Kılavuzlar" dergilerinde, kültürel rotalar grubu 2005 Şubat'ında UNESCO tarafından belirlenen dört miras kategorisinden biri olarak kabul edildi.
2005	Avrupa Konseyi	Varna Bildirisi; Türkiye'nin de iççinde bulunduğu 10 Balkan ülkesi katılımı ile Kültürel Miras temelinde Kültürel Rota oluşturulması kararı alınmıştır. Güneydoğu Avrupa'da ile kültürel çeşitliliğin, etkileşimin desteklenmesi için Kültür Koridorları Programı oluşturulmuştur.

Tablo 4. 1.'in devamı

Yıl	İlgili Kurum	Tarihsel Gelişme
2006	ODTÜ ve Ankara Üniversitesi'nden ilgili mesleklerden akademisyenler ve uzmanlar ile bölgede çalışan uzmanlar, gazeteciler ve sanatçılar.	"Commagene Nemrut Koruma Geliştirme Programı (CNKGEP)", bölgenin korunması, yorumlanması, sunulması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla hazırlandı.
2007	Avrupa Konseyi	Avrupa Konseyi'nin Kültür Rotaları üzerine 2007 (12) Sayılı Kararı ile önceki karara eklemeler ve düzenlemeler yapılmıştır. Kültürel çatışmaların engellenmesi, uzlaşmanın desteklenmesine dikkat çekilmiştir.
Ağustos 2007	Avrupa Konseyi	"Transromanica - Avrupa Mirasının Romanesk Rotaları", "Orta Avrupa Çapraz Kültürel Tur Projesi" başlığı altında Ana Avrupa Kültürel Rotaları olarak tanındı.
2007	Avrupa Konseyi	Avrupa'nın sürdürülebilir ve rekabetçi turizm için çalışan bölgelerin bir birliği olan "Network of European Regions for a Sustainable and Competitive Tourism (NECSTOUR)" (Avrupa'nın Sürdürülebilir ve Rekabetçi Turizm İçin Bölgeler Arası Ağ) kurulmuştur.
2008	UNESCO-ICOMOS	ICOMOS Kültürel Rotalar Bildirgesi ilk referans kaynak olarak yayınlanmıştır. Bildirgede rota konseptinin amaçları, rota kullanımıyla ilgili esasların belirlenmesi, rotaların değerlendirilmesi, korunması ve yönetimi üzerine açıklamalar yer almaktadır.
2009		Avrupa Konseyi'nin rotaların gelişimine verdiği desteği tam olarak yerine getirebilmesi için verilen maddi desteğin artırılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır.
2010	Avrupa Konseyi	Avrupa Konseyi "Avrupa Konseyi Kültür Güzergahı" belgesinin verilmesine ilişkin kurallar hakkında "Avrupa Konseyi Kültür Güzergahı" sertifikalandırma sisteminin belirtilen komitelerce verilmesi ve takibinin yapılması kararı alınmıştır.
Aralık 2010	Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi	Kültürel rotalar üzerine "Genişletilmiş Kısmi Anlaşma (EPA)", kültürel rota konseptinin gelişimine özellikle ilgilenen devletler arasında daha yakın işbirliği ve gönüllü katkıları birleştirmek amacıyla uyarlanmıştır.
30 Kasım 2012	Avrupa Konseyi	"Colmar Deklarasyonu: Avrupa Kültür Rotaları 25. Yılı" bildirisi yayınlanmıştır. Sürdürülebilir kültürel miras yönetimi, yeni teknolojilerin kullanımı ve kültürel turizm alanlarında kültürel rotaların etkisini güçlendirmek için uluslar arası işbirliğiyle ortak stratejilerin oluşturulması kararları alınmıştır.
Şubat 2012	Kültür Rotaları Derneği (Türkiye)	Turkey'deki Kültür Rotaları adlı bir web sitesi başlatıldı: http://cultureroutesinturkey.com
20 - 23 Aralık 2012	Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı	Kültür Rotaları ve Dini Turizm konferansı, 2. Kültür Turizmi Zirvesi ve Sergisi kapsamında gerçekleştirildi.
Nisan-Haziran 2012	Avrupa Konseyi	"CERTESS" ve "Crossroads of Europe" gibi projeler, atölyeler ve toplantılar şeklinde kültürel rotalar konusundaki çeşitli girişimler düzenlenmiştir.
Temmuz 2012	Avrupa Konseyi	Avrupa Konseyi iki rotası olan "Avrupa Kaskad Siteler Ağı" ve "Seramik Avrupa Rotası," "Avrupa Konseyi Kültürel Rotaları" olarak belirlendi.
2013	Avrupa Konseyi	"Avrupa Konseyi Kültürel Rotalar" belgesinin verilmesine ilişkin kuralları revize eden karar ile kültürel yollar projesinin amaçları belirtilmiş, kavramın tanımı ile birlikte rota programının faaliyetleri ve kuralları detaylandırılmıştır.
2015	ÇEKÜL	ÇEKÜL tarafından Türkiye'de kültür rotalarına yönelik hazırlanan ilk kitap olan *Kültür Rotaları Planlama Rehberi* yayımlandı

Tablo 4. 1.'in devamı

Yıl	İlgili Kurum	Tarihsel Gelişme
2018		Türkiye ile Avrupa Konseyi arasında Kültürel Rotalar İle İlgili Genişletilmiş Kısmi Anlaşma imzalandı. Türkiye bu anlaşmayı imzalayan 31. Ülke oldu.
2020	Kültür Rotaları Derneği (Türkiye)	Türkiye Kültür Rotaları Derneği tarafından hazırlanan bu kaynak, kültürel miras yönetimi, kırsal kalkınma veya trekking turizmi üzerine çalışan veya Kültür Rotası yapmayı planlayanlar için Uzun Mesafe Kültür Rotaları oluşturulması ve yönetimi için hazırlanmıştır.

Kaynak: Tez kapsamında yazar tarafından derlenmiştir**.**

4.4.4. Kültürel rota sınıflandırılması

Bu bölümde, ICOMOS Kültürel Rotalar Uluslararası Bilimler Komitesi Kültürel Rotalar Bildirgesi ve Avrupa Konseyi Kültür Rotaları Enstitüsü'nün tanımlamaları ve ÇEKÜL gibi kaynaklardan yararlanılarak kültürel rotaların sınıflandırılması ele alınmıştır.

Kültürel rotaların sınıflandırılması, onları anlamak, analiz etmek, algılamak ve belgelemek için kritiktir. Planlama ve yönetim süreçlerine uygun müdahale yöntemleri seçilmelidir. Farklı tanımlar, yaklaşımlar ve görüşler, konunun sınıflandırma eğilimlerini anlamada önemlidir (Durusoy, 2013, s. 27) çünkü kültür rotaları zengin çeşitlilik sunar, dinamikleri, oluşumları ve fiziksel yapılarına bağlı olarak çeşitli amaçlara hizmet eder. İlgili kurumlar tarafından çeşitli sınıflandırmalarla incelenmelerinin nedeni bundandır (Özer, 2018, s. 24), ancak günümüze kadar kültürel rotalar için kesin bir sınıflandırma yapılmamıştır. Seçilen örneklerin ortak özellikleri göz önüne alınarak sadece tipolojik, işlevsel, tarihsel, bağlamsal ve/veya fiziksel benzerlikler gibi birkaç tartışma yapılmıştır (Durusoy, 2013, s. 27). Bu bağlamda Avrupa Konseyi, ICOMOS ve UNESCO'nun düzenlemeleri, kültürel rotaların sınıflandırılmasına dair genel temel bilgiler sunmuş, ancak detaylı analizler yapılmamıştır (Kuruç, 2018, s. 39).

Kültürel rotalar, çeşitli biçim ve özelliklerle sınıflandırılır. Tarihi miras veya yeniden kurgulanan güzergah olabilirler. Farklı amaçlar için sınıflandırma, sistematik bir anlayış sunarken (Kuruç, 2018, s. 39) farklı zamanlarda yapılan sınıflandırmalar, rota kavramının amaçlarını anlamayı ve hafızada daha kalıcı olmayı sağlar (Özocak, 2021, s. 27).

Kültür rotaları, dünya genelinde çeşitli ölçeklerde ve farklı bölgeleri birleştirme fonksiyonuna sahiptir. Yürüyüşün yanı sıra bisiklet, atlı doğa yürüyüşü gibi alternatifler

sunabilirler. Mesafe, eğim, zorluk derecesi, konaklama ve yemek olanakları, (Özer, 2018, s. 24) kullanıcı profili, zaman, ilgi alanı ve zorluk derecesi gibi faktörler, rota sınıflandırmasını ve kullanımını etkileyen önemli faktörlerdir (Çekül, 2015, s. 16).

UNESCO-ICOMOS: Kültürel Mirasımızın Bir Parçası Olan Rotalar" Belgesi:

UNESCO-ICOMOS tarafından yayınlanan Kültürel Mirasımızın Bir Parçası Olan Rotalar belgesi, kültür rotalarının sınıflandırılmasına yönelik ilk adımları 1994'te atmıştır. Belge, kültürel rotaları tanımlayan ve sınırlayan kriterleri tartışarak gruplandırmaya yönelik çeşitli önlemler sunmaktadır (Durusoy, 2013, s. 27).

Kültürel Mirasımızın Bir Parçası Olarak Rotalar belgesine göre, bir rotanın sınıflandırılması, mekansal, zamansal, kültürel özelliklere ve rol veya amaçlarına dayanmaktadır. Mekansal özellikler, rotanın uzunluğu, çeşitliliği ve bağlantı karmaşıklığını yansıtarak değişim ilgisini belirtir. Zamansal özellikler, varoluş süresi ve kullanım sıklığına odaklanır, kültürel özellikler ise etnik ve kültürel grupları birleştirme kapasitesini vurgular. Rota, toplulukların hayatta kalması ve gelişimine katkıda bulunan manevi malların veya temel ihtiyaçların değişiminde rol oynayabilir (Unesco, 1994).

Sayamol Chairatudomkul:

Sayamol Chairatudomkul, UNESCO'nun bu tipolojisini ICOMOS'un görüşleriyle sentezlemiş ve doktora tezinde aşağıdaki tabloyu düzenlemiştir.

Tablo 4. 2. Chairatudomkul'un kültürel rota türleri ve miras yolları

	Kültür Rotaları	**Miras Yolları**
Dini Etkinlikler	"Haçlı Seferleri, Haclar (Santiago de Compostela, İnanç Yolu ve Mekke'ye Hacı Haccı)	"Sih Miras Yolu, Hampshire Milenyum Yolcusunun Yolu"
Ticari Faaliyetler	"İpek Yolu, Tuz Yolu, Baharat Rota, Şarap Rotası, Buhur Rota"	"İrlanda Viski Yolu, Niagara Şarap Rotası, Waterloo- Wellington Bira Yolu, Nada Sake Yolu"
Askeri Kampanyalar	"Haçlı Seferleri, Napolyon'un Rotası, Hannibal'in Alp Geçişi	"Hadrian Duvarı Ulusal Yolu, Wenzel Rotaları"
Spor etkinlikleri	"Rom Yarışı, Paris-Pekin Rallisi, Paris-Dakar Rallisi"	"Fransa Turu Yolu"
Tarihteki Özel Anlar	"Rusya Harekatı"	"Odyssey"
Düzenli Rotalar	"İpek Yolu, Haclar"	"Hong Kong Miras Yolları, Penang Yolu"
Farklı Halklar Arasındaki Değişim	"İpek Yolu, Tuz Yolu, Demir Rota, Haclar"	"Bangkok Miras Yolu"
Saldırganlık ve Emperyalizm	"Köle Yolu, Haçlı Seferleri"	"Gözyaşı Yolu, Boston Özgürlük Yolu, Avrupa Yahudi Mirasının Rotası"
Doğal Tarih Çevre	"Aborijin Şarkı Hatları"	Chilkoot Yolu, Parklar ve Bahçeler Rotası"

Tablo 4. 2.'nin devamı

	Kültür Rotaları	Miras Yolları
Mimari İlgi	"Barok Mekanlar"	"Sınır Tanımayan Mimarlık Rota, York Şehir Duvarı"
Deniz Rotası	"Vikingler Rotası, Hansa Rotası, Köle Yolu, Baharat Yolu"	"Kent Denizcilik Mirası Yolu"
Tarihi İnsanlarla İlgili Rotalar		"Napolyon'un Rotası, Nelson Mandela Rotası, Mozart Rotası"

Kaynak: Chairatomdokul, 2008.

Chairatudomkul'un tablosuna göre, kavram iki ana başlık altında kategorize edilir: kültürel rotalar ve miras yolları. Bu iki kategori, tarihi kişilere dayalı kültürel rotaların temalar, işlevler, doğal bağlamlar, anılar ve/veya hareketlere göre düzenlendiği on iki başlık altında temsil edilir (Köseoğlu, 2023).

Van Oers:

Chairatudomkul'un gruplandırmasının yanı sıra, halihazırda Dünya Miras Listesi'nde yer alan kültür rotalarının sınıflandırılmasına ilişkin tartışmalardan biri de 2010 yılında Van Oers tarafından aşağıdaki şekilde yapılmıştır.

Tablo 4. 3. Van Oers'in miras rotalarının tipolojisi

Ulaşım	-Semmering Demiryolu (Avusturya, 1998'de yazılmıştır): Demiryolu boyunca çeşitli mülkleri (çoğunlukla villaları) içeren doğrusal adaylık. -Darjeeling Demiryolu (Hindistan, 1996'da yazılmıştır) -Canal du Midi (Fransa, 1996'da yazılmıştır)
Ticari Rotalar	-Frankincense Yolu (Umman, 1996'da yazılmıştır): Dört arkeolojik alanın seri adaylığını da içeren doğrusal adaylık.
Dini Rotalar	-Camino de Santiago (İspanya, 1993'te yazılmıştır): Rota boyunca özellikleri de içeren doğrusal adaylık. -Camino de Santiago (Fransa, 1998'de yazılmıştır): Yaklaşık yetmiş özelliğin yazılı olduğu bir seri adaylığı içeren doğrusal adaylık.
Doğrusal Anıtlar	-Çin Seddi (Çin, 1987'de yazılmıştır) -Hadrian Duvarı (İngiltere, 1987'de yazılmıştır): Duvar boyunca özellikler de dahil olmak üzere doğrusal adaylık. -Amsterdam Savunma Hattı (Hollanda, üzerinde yazılıdır) 1996): Aynı zamanda kanallar başlığının da altına giriyor.

Kaynak: Oers, 2004

Van Oers, kültür rotası örneklerini yalnızca kullanım amaçları ve doğrusal formları temel alarak sınıflandırmıştır, ancak Chairatudomkul'un listesiyle karşılaştırıldığında bu sınıflandırmanın kapsamı daha sınırlıdır. Çünkü Van Oers, tüm örnekleri ulaşım, ticari rotalar, dini rotalar ve doğrusal rotalar gibi tek bir kategori altında ele almıştır, Chairatudomkul ise daha geniş bir sınıflandırma yapmıştır (Durusoy, 2013, s. 29-30).

Kültürel Rotalar Tüzüğü:

ICOMOS Kültürel Rotalar Uluslararası Bilimsel Komitesi (CIIC), 2008 tarihli Kültürel Rotalar Tüzüğü'nde kültürel rotaları şu kriterlere göre sınıflandırmıştır:

- *Bölgesel kapsama göre:* yerel, ulusal, bölgesel, kıtasal veya kıtalararası.
- *Kültürel kapsama göre:* belirli bir kültürel bölge içinde veya kültürel değerlerin oluşumunda veya evriminde karşılıklı etkiler sürecini paylaşan veya paylaşmaya devam eden farklı coğrafi alanlara yayılmış.
- *Amaç veya işlevlerine göre:* sosyal, ekonomik, politik veya kültürel. Bu özelliklerin çok boyutlu bir bağlamda paylaşıldığı görülebilir.
- *Zaman içindeki sürelerine göre:* artık kullanılmayanlar ile sosyo-ekonomik, politik ve kültürel değişimlerin etkisi altında gelişmeye devam edenler.
- *Yapısal konfigürasyonlarına göre:* doğrusal, dairesel, haç biçiminde, radyal veya ağ şeklinde.
- *Doğal ortamlarına göre:* kara, su, karma veya diğer fiziksel ortamlar (Icomos, 2008).

Kültürel rotalar sınıflandırılırken, ilgili alanda miras türleri belirlenmelidir. UNESCO Miras Listesi için kullanılan kriterler, bu miras türlerini belirlemede temel alınır (Tuğalan 2020, s. 26). Bir yerin UNESCO Miras Listesi'ne eklenmesi için belirlenen 10 kriter bulunmaktadır. Dâhil edilecek mirasın en az birini karşılaması gerekmektedir. UNESCO Miras Listesi seçim kriterleri, "Dünya Mirası Konvansiyonunun Uygulanması için Operasyonel Kılavuz"da belirtilmiştir ve 6 kültürel, 4 doğal kriter içermektedir (Unesco, 2023).

Bir varlık, Üstün Evrensel Değer'e sahip olarak kabul edilirse, Komite bu varlığın belirli kriterleri karşıladığını kabul eder. Bu nedenle aday gösterilen varlıklar şunları içerir:

- İnsan yaratıcılığının şaheserini temsil eder.
- Zaman içinde belirli bir kültürel alanda gelişmeler sergiler.
- Eşsiz veya en azından istisnai bir tanıklık sunar.
- İnsanlık tarihinde önemli bir aşamayı gösterir.
- İnsanın çevre veya kültür ile etkileşimini temsil eden istisnai bir örnektir.
- Evrensel öneme sahip olaylar, yaşayan gelenekler, fikirler, inançlar veya sanatsal eserlerle ilişkilidir.
- Doğal bir fenomeni veya estetik öneme sahip alanları içerir.

- Dünya tarihinde önemli aşamaları temsil eder.
- Ekosistemlerin evrimini temsil eden önemli örnekler içerir.
- Biyolojik çeşitliliğin korunması için önemli doğal habitatları içerir.

Üstün Evrensel Değer'e sahip olmak için varlığın bütünlük ve özgünlük koşullarını karşılaması ve etkili bir koruma ve yönetim sistemine sahip olması gereklidir (Unesco, 2023).

Avrupa Konseyi-Berti:

Avrupa Konseyi, kültür rotalarını üç tematik alanda gruplandırarak Karar (98) 4 ile tutarlı bir çerçeve oluşturur:

- halklar,
- göçler, ve
- Avrupa'nın temel felsefi, dini, sanatsal, bilimsel, teknik ve ticari hareketleri.

Kültür Rotaları'nın işleyişi için coğrafi yapı kritiktir; alanlar arası ilişkiler, ağ yönetimi, iç ve dış iletişim ile projelerin geliştirilmesi bu bağlamda önemlidir. Avrupa Konseyi'nin Kültür Rotaları, sadece Avrupa'ya özgü uzun izole bir dizi değil; Avrupa'nın dört bir yanındaki yerleri sürekli bir ağla birbirine bağlayan ortak bağlantılardan oluşur. BERTİ'nin kültür rotaları;

- bölgesel yollar,
- doğrusal rotalar ve
- retiküler desen yolları olmak üzere üç ana kategoriye ayrılır (Berti, 2015, s. 20).

Bölgesel Desen Yolları, Kültür Rotalarını içerir ve örneğin Iter Vitis Rotası veya Pireneler'deki Demir Rotası gibi rotanın temayı paylaşan bölgelerini kapsar. Genellikle, rotanın farklı bölümlerini keşfetmek için bir dizi yol oluşturulur. Bölgesel yollar, ilgili bölgelerin bitişikliği ve ortak bir tema ile karakterize edilir, bu da görsel ve algısal bir karşılıklı bağımlılığı keşfetmeyi mümkün kılar.

Doğrusal Model Yolları, tarihi altyapıları kara ve deniz ticaret yollarında tanımlar. Bu rotalar, tarih boyunca uzak bölgeler arasında ilişkiler kurmak için kullanılan yolları temsil eder. Rotalar, kullanıldıkları topraklarla etkileşim içinde gelişir ve dönüşür, bölgeleri ve rotaları kullanan gezginler tarafından birbirine bağlanır.

Retiküler Desen Yolları, bireysel öğelerden veya toplu ürünlerden oluşan ve bir temayla birbirine bağlanan rotalardır. Bu rotalar, bölgesel süreklilik yerine bireysel öğeler arasında sanal bağlantılar içerir. Bazen doğrusal rotalarla örtüşebilirler ve farklı öğeler içerebilir, örneğin Avrupa Mozart Yolları veya Avrupa Yahudi Mirası Rotası gibi (Berti, 2015, s. 21-23).

ÇEKÜL:

ÇEKÜL, kültür rotalarını, kullanım amaçlarına, tarihsel ve fiziki özelliklerine göre sınıflandırarak dünya genelinde ve Türkiye'de inceler. Bu sınıflandırmada;

- geçmişte göç, askeri, ticari gibi amaçlarla kullanılmış ulaşım güzergahları ile
- günümüzde planlanmış kültürel ve doğal mirasa yönelik veya bir tema etrafında gelişen rotalar arasında ayrım yapılır.

Dünya ve Türkiye'deki kültür rotaları, tarihleri açısından iki ana gruba ayrılabilir. Birinci grup, ticaret yolları, kutsal yollar, göç yolları, askeri güzergâhlar gibi belirli bir dönemde kullanılmış ulaşım güzergahlarını içerir. İkinci grup ise geçmişte kullanılmamış ancak günümüzde çeşitli amaçlarla planlanmış ve geliştirilmiş rotalardır. İlk gruptaki kültür rotaları, aynı zamanda ICOMOS tarafından tanımlanan rota kavramıyla örtüşmektedir. Bu rotalar, tarihsel olarak ticaret, ibadet, göç, savaş, keşif gibi amaçlarla kullanılmış ve bölgesel etkileşimi teşvik etmiştir. Fiziksel olarak bakıldığında, bu tarihi yolların günümüze ulaşmış kalıntılarını takip etmek mümkündür; yer döşemeleri, mil taşları, köprüler, hanlar, kervansaraylar gibi anıtsal yapılar (Çekül, 2015, s. 16-17). Geçmişte belirli hedeflere hizmet eden güzergâhlar arasında; İpek Yolu, Haçlı Yolu, Baharat Yolu gibi ticaret, kutsal, göç ve askeri yollar öne çıkıyordu. Bugün ise kültürel ve doğal mirası kullanarak turizmi desteklemek, kalkınmayı teşvik etmek ve mirası korumak amacıyla oluşturulan rotalara şu örnekler verilebilir: Avrupa Endüstri Mirası Rotası, Gotik Mirası Rotası, Hitit Yolu, Appalachian Manzara Rotası gibi çeşitli tarihi, doğal ve kültürel rotalar (Kuruç, 2018, s. 42).

Esra Karataş:

Karataş kültürel rotalar üzerine yapmış olduğu yüksek lisans tez çalışmasında, kültürel rotaların sınıflandırılmasını, ülkelerin rota çalışmaları üzerinden inceleyerek temaya, işleve, bağlama ve içeriklere göre oluşturmuştur. Sınıflandırma çalışmasında, ICOMOS Kültürel Rotalar Uluslararası Bilimler Komitesi'nin Kültürel Rotalar Bildirgesi ile Avrupa Konseyi Kültür Rotaları Enstitüsü'nün tanımlamalarından faydalanılmıştır. Karataş'ın sınıflandırmasına göre kültürel rotalar iki ana grupta incelenebilir:

- Belirli bir amaç için tarihsel kullanılan rotalar,
- Günümüzde kültürel miras ve peyzajın kullanımıyla tanımlanan, sürdürülebilir kalkınmayı sağlayan turizm faaliyetlerini tanıtan rotalar veya kültürel ve doğal mirasın korunması amacına yönelik rotalar.

Her bir kategori, Karataş tarafından detaylı bir şekilde açıklanmış ve örneklerle desteklenmiştir (Karataş, 2011, s. 16).

Tablo 4. 4. Esra KARATAŞ'ın kültür rotalarının sınıflandırılması modeli

KÜLTÜR ROTALARI					
	A		B		
	Tarihin bir döneminde özel bir amaç için kullanılan rotalar		Günümüzde kültürel miras ve peyzajın kullanımıyla tanımlanan: - sürdürülebilir kalkınmayı sağlayan - turizm faaliyetlerinin tanıtımına yönelik rotalar - kültürel ve doğal mirasın korunması amacına yönelik rotalar		
Türler	**A.1** **TİCARİ ROTALAR** **HAC ROTALARI** **GÖÇ ROTALARI** **ASKERİ ROTALAR**	**A.2** **TARİHTE ÖNEMLİ ROLLER ÜSTLENMİŞ KİŞİLERİN ROTALARI**	**B.1** **TARİHİ ROTALAR**	**B.2** **TARİHİ VE DOĞAL ROTALAR**	**B.3** **DOĞAL ROTALAR**
Genel Özellikler	Tarihte düzenli olarak kullanılmış; - Kültür değişimleri ve seyahatler - Nüfus hareketleri - Mekan ve zamanda devamlılık	- Keşif, işgal vb. özel amaç gerektiren seyahatler için sadece fiziki yollar - Tarihin belli bir döneminde nüfus hareketliliği ve kültürel değişim yoktur	- Günümüzde oluşturulan: tematik olarak gerçek ya da ideal bir ağ ile ilişkilendirilip tarihi ve kültürel miras/materyal kullanılarak tanımlanan - Tarihin belli bir döneminde düzenli olarak kullanılmayan rota	- Günümüzde oluşturulan: tematik olarak gerçek ya da ideal bir ağ ile ilişkilendirilip bir coğrafyanın hem tarihi hem de doğal elemetleriyle tanımlanan - Hem tarihi hem de doğal elemenlerin gözlemlenmesini sunan, ayrıca açık alan sporları olan (kır yürüyüşü, dağcılık gibi.)	- Özel olarak aşağıdaki sporlar vb. yapma amacı taşır: - Kır yürüyüşü - Dağcılık - Bisiklete binme - Ata binme - Kanoculuk
Örnekler	- İpek yolu - Baharat yolu - Santiago de Compostela Hac Yolları - Via Maris (Deniz Yolu) - Bağımsızlık Yolu	- İbrahim Rotası - Evliya Çelebi Yolu - Aziz Paul Yolu - Büyük İskender Rotası - 19. Yüzyıl Gezginleri Rotası	- Avrupa Endüstri Mirası Yolu (ERIH) - Avrupa Brick Gothic Yolu - Mozart Yolu - Transromaica - İstanbul'un 100 rotası	- Likya yolu - Don Kişot Rotası - Hitit Yolu - Frig Yolu	- Avrupa Uzun Mesafe Bisiklet Yolları - Aspalachian ulusal manzaralı parkuru - Yenice Ormanları Yolu

Kaynak: Karataş, 2011, s. 22

Kültürel rotaların sınıflandırılması, bu rotaların çeşitli yönlerini anlamak, yönetmek ve korumak için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Sınıflandırma, rotaların farklı temel özelliklere göre gruplandırılmasını içermekte ve bu da kültürel mirası koruma, turizmi teşvik etme ve sürdürülebilir kalkınma gibi çeşitli amaçları desteklemektedir.

Sınıflandırma genellikle temel tema, işlev, bağlam ve içeriklere dayanır. Tema, bir rotanın öne çıkan özelliklerini belirtirken, işlev rotanın kullanım amacını ifade eder. Bağlam, rotanın çevresel ve kültürel bağlamını, içerikler ise rotanın üzerinde bulunan önemli noktaları kapsar.

Tarihsel rotalardan günümüzde planlanan ve geliştirilen rotalara kadar geniş bir yelpazeyi kapsayan sınıflandırma, farklı kültürlerin, tarihî dönemlerin ve coğrafi bölgelerin zenginliğini yansıtarak kültürel çeşitliliği ön plana çıkarır. Bu rotalar, turizmi teşvik etme yoluyla ekonomik kalkınmaya katkıda bulunurken, kültürel mirası koruma ve tanıtma açısından da önemli bir rol oynar.

Kültürel rotaların sınıflandırılması, bu rotaların etkileşimini, yönetimini ve sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasını kolaylaştırarak kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasını sağlar. Ayrıca, sınıflandırma, kültürel rotaların yerel topluluklar için ekonomik fırsatlar yaratmasına ve ziyaretçilere zengin kültürel deneyimler sunmasına olanak tanır.

4.4.5. Kültürel rota planlaması

Günümüzde, kültürel ve doğal mirası koruma ile ekonomik potansiyeli değerlendirme amacı güden rota planlaması, zengin bölgelerin kalkınma politikalarında sıkça yer bulan bir konudur. Rotalar, koruma ve işlevlendirme uygulamalarını bütünsel bir anlayışla bölge ölçeğinde geliştirmenin yanı sıra yerel ölçekte örgütlenmeyi, işbirliğini ve sahiplenmeyi teşvik eder (Çekül, 2015, s. 24).

4.4.5.1. Rota planlamanın başlıca amaçları

Kitlesel turizmin kırılgan mirasa olan olumsuz etkileri, kontrolsüzce uygulandığında yerel kimliğin kaybını hızlandırarak öne çıkan bir sektördür. Ziyaretçi girişlerinin kalabalık olması ve zamana bağımlı gezi programları, ziyaretçilerin yerel kimliği algılamadan ayrılmalarına neden olmaktadır. Bu noktada, kültür rotaları, kırsal

ve kentsel alanlarda bireysel veya grup deneyimlerine olanak tanıyan yönlendirme sistemleri ve tanıtım çalışmalarıyla kitlesel turizme bir alternatif olarak planlanabilir. Bu sayede özellikle hassas miras alanlarındaki turizm baskıları azaltılabilir ve daha az bilinen alanlarda çekim noktaları oluşturulabilir. Kültür rotalarının getirileri doğrultusunda, kentsel veya bölgesel yönetim paydaşları için rota planlamanın başlıca amaçları şunlar olabilir: doğal ve kültürel mirası bütüncül şekilde korumak, bölgesel kimliği algılatmak, kırsal kesimin özgün değerlerini canlandırmak, ekonomik potansiyeli harekete geçirecek projeler geliştirmek, yeni turizm alanları oluşturmak, turizm aktivitelerinin yoğun olduğu noktalardaki baskıyı hafifletmek, küçük ölçekli yatırım alanları yaratarak bölgesel kalkınmayı desteklemek, yerel paydaşlar arasında yatay işbirliği zeminleri oluşturmak, koruma bilincini artırmak ve deneyimleyenlere nitelikli bir seyahat sunmak. Sonuç olarak, kültürel ve doğal mirasın zengin olduğu alanlarda bölgesel rotaların planlanması ve uygulanması, bu değerlerin korunması ve etkili sektörlerin yönlendirilmesinde önemli bir araçtır. Aynı zamanda, bölgesel rota planlaması, kamuoyunu çeşitli sorunlara çekme ve yerel toplumu etkin bir şekilde dahil etme potansiyeline sahiptir (Çekül, 2015).

4.4.5.2. Planlama sürecinin gerekliliği

Planlama süreci, kültür rotalarının kültür mirası ve doğal yapısını geleceğe yönelik olarak tasarlamak, günümüz beklentilerini karşılamak ve sürdürülebilirliği sağlamak amacıyla belirli bir yöntemle planlanmasını gerektirir (Çekül, 2015, s. 26).

Planlama, hedefleri başarıyla gerçekleştirmek için sistemli bir eylem, seçim ve karar verme süreci olarak kabul edilebilir. Bu süreç, güçlü ve zayıf yönler, fırsatlar, tehditler, politikalar, olanaklar ve sınırlayıcıları dikkate alarak şekillenir (Durusoy, 2013, s. 33).

Planlama sürecinin gerekliliği, öncelikle sistemli bir çalışma ile sürdürülebilir program ve projelerin elde edilme ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Miras odaklı yerel ve bölgesel çalışmalarda etkinliği engelleyen yöntem eksikliği, işbirliklerinin ve hedeflerin uzun vadeli sürdürülememesine yol açar. Bu nedenle, temel yaklaşım, belirlenen temalar ve hedeflerle bütüncül bir rota planlama çerçevesi oluşturmaktır. Çalışma sürecinde elde edilen yararlarla birlikte, kültür rotası oluştururken kültürel, sosyal ve ekonomik etkilerin düzenlenmesi tanımlı bir tasarım ve planlama süreciyle mümkündür. Kültürel ve doğal mirasın kırılganlığı, bu mirasın anlaşılması, anlatılması

ve korunması gerekliliği, kontrolsüz turizmin miras ve yerel kimlik üzerindeki tehditleri ve yerel kalkınmanın desteklenmesi gibi amaçlar, kültür rotası geliştirmenin tanımlı bir planlama süreciyle sürdürülmesini zorunlu kılmaktadır (Çekül, 2015, s. 26).

Kültürel rota planlaması, kültürel mirası ve çeşitli deneyimleri vurgulayan bir seyahat veya turizm yaklaşımını içerir. Bu planlama, bölgenin tarihi, sanatsal, doğal ve kültürel zenginliklerini keşfetmeyi amaçlayan kapsamlı bir süreçtir. Kültürel rota planlaması, turistlere zengin ve anlamlı deneyimler sunarken, yerel kültüre saygı gösterir ve sürdürülebilir turizmi teşvik eder. Bu yaklaşım, turizmin bölgesel kalkınmaya pozitif katkıda bulunmasını amaçlar.

4.4.5.3. Kültürel rota planlamasında Avrupa Konseyi'nin planlama ilkeleri

Avrupa Konseyi'nin "CM/Res(2013)67 - Kültür Rotası" belgesi, Avrupa Konseyi Kültür Rotaları programının uygulanmasına ilişkin resmi bir çerçeve sağlar. Bu belge, kültür rotalarının oluşturulması ve sertifikalandırılması için belirlenmiş kriterleri içerir. Kültürel Yollar, düzenli olarak EPA (Genişletilmiş Kısmi Anlaşma) tarafından değerlendirilir ve Avrupa Konseyi tarafından şu kriterlere dayanarak sertifikalandırılır:

- Avrupa değerlerini temsil eden ve en az üç Avrupa ülkesinde ortak olan bir tema içermeli;
- Uluslararası, disiplinlerarası bilimsel araştırmanın konusu olmalı;
- Avrupa'nın hafızasını, tarihini ve mirasını güçlendirmeli ve günümüzdeki çeşitliliğin yorumuna katkıda bulunmalı;
- Gençler için kültürel ve eğitimsel değişimleri desteklemeli;
- Kültürel turizm ve sürdürülebilir kültürel gelişim alanında örnek ve yenilikçi projeler geliştirmeli;
- Farklı gruplara yönelik turistik ürünler ve hizmetler geliştirmeli (Council Of Europe, 2023).

İşte bu süreçte takip edilmesi gereken temel adımlar:

1. Başvuru Yapma: Kültür Rotası sertifikası için başvuruda bulunmak gerekir. Başvuru süreci, genellikle belirli bir rotanın tanımlanması, rotanın kültürel değerleri, turistik potansiyeli ve sürdürülebilirlik planı gibi faktörleri içerir.

2. Kriterlere Uygunluk Değerlendirmesi: Başvuru, CM/Res(2013)67'de belirtilen kriterlere uygunluk açısından değerlendirilir. Bu kriterler arasında kültürel çeşitliliğin

korunması, sürdürülebilir turizmin teşvik edilmesi ve rotanın kalitesi gibi unsurlar bulunabilir.

3. Uzman Değerlendirmesi: Başvuru, uzmanlar tarafından değerlendirilebilir. Bu değerlendirme, rotanın kültürel zenginlikleri, turistik çekiciliği, yönetimi ve sürdürülebilirliği gibi çeşitli faktörlere odaklanabilir.

4. Belgelendirme ve Sertifikasyon: Başvurunu başarıyla değerlendirildikten sonra, Kültür Rotaları için sertifikalandırma sürecine geçebilirsiniz. Bu aşamada, rotanızın belgelendirilmesi ve sertifikasyonu sağlanır.

5. Sürdürülebilir Yönetim: Kültür Rotası sertifikasını almak, sadece başvuru aşamasında değil, aynı zamanda rotanın sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesi sürecinde de önemlidir. Sertifikayı almak, rotanın uzun vadeli sürdürülebilirliğini sağlama taahhüdünü içerir.

Bu süreç, Avrupa Konseyi Kültür Rotaları programının amaçlarına ve CM/Res(2013)67 belgesinde belirtilen kriterlere uygunluk sağlamak amacıyla tasarlanmıştır. Başvuru süreci ve kriterler, zaman içinde değişebileceğinden, güncel ve spesifik bilgileri almak için Avrupa Konseyi'nin resmi web sitesinin düzenli olarak kontrol edilmesi gerekir (Berti, 2015, s. 35).

Aşağıda belirtilen beş öncelikli eylem alanı, bir Kültür Rotası projesinin başarılı bir şekilde geliştirilmesi için kritik öneme sahip adımları içerir:

1. Temanın Tanımlanması:

- Tema seçimi, rotanın bütünlüğünü sağlamak ve yolculuğun bir bütün olarak anlamını güçlendirmek için temel bir adımdır.
- Tema belirlenirken, Avrupa genelinde ilgi çekici, kültürel açıdan zengin ve çeşitli bir konseptin seçilmesine özen gösterilmelidir.

2. Miras Unsurlarının Belirlenmesi:

- Rotanın geçtiği bölgelerdeki kültürel miras unsurları belirlenmeli ve vurgulanmalıdır.
- Her bir miras unsuru, rotanın temel temasına nasıl katkıda bulunacağını düşündüren özel bir hikaye veya anlam taşımalıdır.

3. Yasal Statüye Sahip Bir Avrupa Ağı Oluşturmak:

- Kültür Rotası'nın sürdürülebilirliği ve korunması için bir Avrupa ağı oluşturulmalıdır.
- Bu ağ, rotanın geçtiği ülkeler arasında işbirliği, bilgi paylaşımı ve koordinasyonu sağlamak amacıyla kurulmalıdır.

4. Ortak Eylemleri Koordine Etmek:

- Temanın ve miras unsurlarının geliştirilmesi için ortak projeler planlanmalı ve koordine edilmelidir.
- Proje ortakları arasında etkili bir iletişim ve işbirliği sağlanarak ortak hedeflere ulaşılmalıdır.

5. Ortak Görünürlük Yaratmak:

- Kültür Rotası'nın tanıtımı için ortak bir görünürlük stratejisi oluşturulmalıdır.
- Ortak pazarlama, tanıtım etkinlikleri ve dijital medya kullanılarak rotanın geniş bir kitleye ulaşması sağlanmalıdır.

Bu beş öncelikli eylem alanı, Kültür Rotası'nın sadece bir turistik çekim noktası olmanın ötesine geçerek, bütün bir hikaye anlatımı ve kültürel deneyim sunma potansiyelini artırmaya yöneliktir. Aynı zamanda, Avrupa genelindeki kültürel çeşitliliği vurgulamak ve sürdürülebilir turizmi teşvik etmek için önemli bir stratejik yaklaşım sunar (Berti, 2015, s. 36-40).

EICR'nin Önemi:

EICR, Avrupa Konseyi Kültür Rotaları metodolojisi konusundaki deneyimine dayanarak proje başlatıcılarıyla yakın işbirliği içinde çalışır. Başlangıç ve hazırlık aşamalarında kilit bir rol oynar; yeni güzergahlara destek sağlar, teknik yardım sunar ve teklifleri değerlendirir. Avrupa Konseyi Kültür Rotaları EPA onayına ve Avrupa Konseyi Kültür, Miras ve Peyzaj Yönlendirme Komitesi CDCPP onayına tabidir.

EICR:

- ❖ Yeni Kültür Rotaları projelerini kabul eder,
- ❖ Her proje başlangıç durumunu analiz eder,
- ❖ Çalışma zaman çizelgesi oluşturur,
- ❖ Genel toplantılara ve bilim komitesi toplantılarına katılarak proje başlatıcılarına Avrupa ağları kurma veya güçlendirme konusunda destek sunar,
- ❖ Rotanın faaliyetlerinde işbirliği yapabilecek uzman ve akademisyenleri önerir, proje başlatıcılarına tavsiyelerde bulunur,
- ❖ Başvuru dosyasının hazırlanmasında proje başlatıcılarına yardımcı olur. EICR, her proje için bir rapor hazırlar; projenin arka planını ve gelişimini sunar, güçlü ve zayıf yönleri vurgular. Bu raporlar, Avrupa Konseyi EPA Bürosu'na ve bağımsız uzmanlara sunulan dosyaların bir parçasıdır (Berti, 2015, s. 41).

Avrupa Konseyi'nin Kültürel Rota Planlama Metodolojisi, kültürel rotaların etkili bir şekilde tasarlanması ve yönetilmesi için sağlam bir rehber sunar. Metodoloji,

tematik odak, miras unsurlarının belirlenmesi, yasal statü oluşturma, koordinasyon, görünürlük ve genç Avrupalılar için kültürel değişim gibi beş öncelikli eylem alanına odaklanır. Projelerin Avrupa Konseyi standartlarına uygunluğunu sağlamak amacıyla EICR gibi teknik bir birimle işbirliği yapılmasını öngören metodoloji, kültür turizmi ve sürdürülebilir kalkınma konularını da içerir. Bu geniş kapsamlı metodoloji, Avrupa'nın çeşitli kültürel dokularını bir araya getirerek entegre bir yaklaşım sunar.

4.4.5.4. Kültürel rota planlamasında ICOMOS'un önerdiği yöntem

Kültür Rotası kavramı, özel bir metodoloji gerektiren araştırma, değerlendirme, koruma, muhafaza, kullanma ve yönetme süreçlerini içerir. Genişliği ve değeriyle bir bütün olarak değerlendirildiğinde, bu metodoloji, koordineli ve bütünsel faaliyetler sisteminin kurulmasını talep eder. Rotanın bütünsel ve bireysel bileşenlerinin tanımlanması, varlıkların envanteri ve koruma durumlarının analizi, korumak için stratejik bir plan oluşturmayı kolaylaştırır. Plan, kamunun ve özel kuruluşların rotaya olan ilgisini artırmak amacıyla tedbirleri içermeli ve rotanın tüm unsurlarının koordineli korunması, kullanılması ve yönetimi için özel yasal araçları içermelidir (Icomos, 2008).

ICOMOS'un 2008'de yayımlanan 'Kültürel Rotalar Tüzüğü' raporunda vurgulandığı üzere, kültürel mirasın etkili bir şekilde korunması ve tanımlanması için kültürel rotaların planlanması önemlidir. Her rota, özgün ve bütüncül yönetimle kültürel yol kavramının en iyi şekilde keşfedilmesini, tanımlanmasını, korunmasını ve sunulmasını sağlar (Özocak, 2021, s. 36).

1. *Araştırma:* Araştırma, Kültürel rotaların geniş coğrafi bölgelere yayılabilirliğini vurgular. Bu nedenle, incelenen Rota için ana karakteristik noktalarda birden fazla araştırma ekibi önerilir. Araştırma metodolojisi, miras değerlerinin tanımlanması ve değerlendirilmesi için uygulamaları içerir; böylece rota, tarihi önemde kayıplar yaşamaz.
2. *Finansman:* Kültür Rotası'nın değerlendirilmesi ve vurgulanması, projelerin finansmanını dengeli ve koordineli bir şekilde sağlamayı gerektirir. Koruma, kullanım ve yönetim projelerinin aşamalı olarak desteklenmesi önemlidir. Değerlerin tahmini için öncelikler belirlemek ve stratejiler uygulamak, işbirliği ve özel organların finansmanını gerektirir. Devletlerin çıkarlarına yönelik bölgesel organlar işbirliğini teşvik etmeli ve özel bağışlar da önemlidir.

3. *Koruma – Değerlendirme:* Kültür Rotaları ve çevreleri, koruma, muhafaza ve değerlendirme için yeni yöntemlere ihtiyaç duyar. Rastgele koruma yeterli değil; değerlerin detaylı envanterleri ve bütünlüğünün değerlendirilmesi gereklidir. Bozulmayı kontrol altına alacak stratejiler ve bütünsel koruma önlemleri hayati önem taşır. Kültürel Rotaların müdahale öncesi değerlerinin anlaşılması kritiktir.
4. *Sürdürülebilir Kullanım – Turistik Faaliyetlerle İlişkisi:* Kültür Rotaları, sürdürülebilir kalkınma ve toplumsal-ekonomik faydaları destekleyen bir araç olarak kullanılabilir. Turist rotaları ile Kültür Rotaları kavramları arasındaki ayrım önemlidir. Kültür Rotaları, bölgesel bütünlük ve sürdürülebilir kalkınma için kritik bir rol oynar. Bilgi sahibi olmak, turistik kullanımın sürdürülebilirliği ve risklerin azaltılması için önemlidir. Kültür Rotası, tarihi değerleri koruyarak turistik faaliyetleri entegre etmelidir. Yönetim, çevresel etkileri dengelemeli ve yerel katılımı teşvik etmelidir. Uluslararası şirketlerin tekeline karşı mücadele edilmelidir. Kültür Rotası, bütünlüğüyle her parçasının gelişmesine katkı sağlar. Bu nedenle, olumlu gelişmelerin teşvik edilmesi diğer bölgelere de fayda sağlar.
5. *Yönetim:* Kültür rotalarının idaresi, bilgilerin araştırılması, değerlendirilmesi ve paylaşılmasını koordine etmek için kilit bir prensiptir. Koruma, bölgesel organizasyon ve sürdürülebilir kalkınma politikalarının entegrasyonunu gerektirir. Ulusal ve uluslararası düzeyde risklere karşı koruma planları önemlidir.
6. *Halkın katılımı:* Kültür Rotası'nın sürdürülebilir yönetimi, kamu bilincinin artırılmasını ve rotayı paylaşan toplulukların katılımını içermelidir. Rotanın korunması, muhafaza edilmesi ve tanıtılması, yerel halkın aktif katılımını teşvik etmeyi hedeflemelidir (Icomos, 2008).

Uluslararası İşbirliği:

Uluslararası işbirliği, farklı ülkeleri kapsayan tarihi yolların Kültür Rotalarıyla ilgilidir. Bu rotaların varlıkları araştırılmalı, değerlendirilmeli ve korunmalıdır. Gelişmiş ülkeler, diğerlerine teknik destek ve bilgi alışverişiyle yardımcı olmalıdır. UNESCO gibi kuruluşlar, bu projeler için işbirliği ve destek mekanizmaları oluşturmalıdır. Kültür Rotaları, geçmişte paylaşılan değerleri yeniden birleştiren işbirlikçi projelere hizmet etmelidir (Icomos, 2008).

IÇOMOS Rota Planlaması Metodu, kültürel rotaların korunması, yönetimi ve sürdürülebilir kullanımı için etkili bir çerçeve sunmaktadır. Bu metodoloji, kapsamlı bir araştırma ve değerlendirme sürecini içerir ve kültürel rotalara özgü özellikleri anlamak

adına tarihî belgeler, arkeolojik kazılar ve yerel bilgi kaynakları gibi kaynakları içerir. Çok disiplinli bir yaklaşımı vurgular, bu da arkeologlar, mimarlar, coğrafyacılar ve antropologlar gibi farklı alanlardan gelen uzmanların bir araya gelmesini içerir. Ayrıca, yerel toplulukların katılımını esas alarak, koruma çabalarının etkili ve sürdürülebilir olmasını sağlar. ICOMOS metodolojisi, kültürel rotaların tarihi, kültürel ve çevresel değerlerini koruma amacı güderken, aynı zamanda toplumların bu süreçlere aktif bir şekilde dahil olmalarını teşvik eder.

4.4.5.5. Kültürel rota planlamasında ÇEKÜL'ün önerdiği yöntem[1]

Kültürel rotaların kapsamlı yapısı, düzenli bir planlama gerektirir. Süreç boyunca, özellikle yerel yönetimlerin katılımı ve sorumlulukları, rotanın bütünlüğü ve devamlılığı için önemlidir. Yerel kimliği yansıtarak, koruma ve sürdürülebilirlik sağlayacak bir rota, ilkeli planlama ile mümkündür. Bu süreç, alandaki çeşitlilik ve yerel dinamiklere göre değişebilir. Ancak, esnek bir rota planlama modeli, bakış, planlama ve yönetim adımlarını izlemelidir.

1. *Altyapı (Süreç Hazırlığı):*

- Rota planlama süreçlerinde işbirliği esastır. Birden fazla yerel birimin birlikte çalışması gerekir. Yerel yönetimlerin aktif katılımı, sürdürülebilir ve işlevsel bir planlama için gereklidir.
- Başlangıçta, süreci yönlendirecek aktörler, finansman, temel roller gibi konular belirlenmelidir. Doğru hazırlık, başarılı bir rota planlamasına olanak sağlar.
- Çalışma birimleri, mirasın korunması, yerel kalkınma ve değerlerin tanıtılmasını hedefler. Belediye ekipleri ve uzmanlar, rota planlamasında önemli roller üstlenir.
- Yönetim komitesi, karar süreçlerini yönetir, bütçe organizasyonunu sağlar. Planlama birimi, projeleri üretir ve iletişim stratejileri oluşturur. Teknik ekip, ziyaretçi yönetimi ve koruma çalışmalarını yürütür.
- Bilim kurulu, süreci yönlendirir ve uzman görüşlerini sunar. Ortak ilkeler ve düzenli iletişim sürece katkı sağlar.

[1] Bu başlık ve ona ait alt başlıklar ÇEKÜL Vakfı tarafından Tarihi Kentler Birliği Yayınları adına hazırlanan "Kültür Rotaları Planlama Rehberi 2015" referans alınarak hazırlanıp çalışmaya aktarılmıştır.

- Tutarlılık ve takip için süreç çizelgesi oluşturulmalı, esneklik sağlanmalıdır. Detaylı çizelge, işlerin zamanlaması, sorumluluklar, finansmanı içermelidir. Değişkenler, yerel dinamiklere, yönetim kapasitesine göre şekillenir.

2- Bakış (Araştırma ve Değerlendirme):

- Bir miras öğesini koruma ve geliştirmenin temel adımı, öğeyi tüm detaylarıyla tanımaktır. Bu tanıma süreci, mirası sahiplenmeyi beraberinde getirir ve sonrasında koruma çabaları gündeme gelir. Kültür rotası planlaması, öncelikle belirli bir bölgenin anlaşılması ve değerlendirilmesi üzerine odaklanmalıdır. Mekânsal kapsama bağlı olarak genişleyen anlama ve değerlendirme adımları, özelleşen başlıklar, temalar ve kararlar içerebilir. Esas amaç, çalışılan bölgeyi diğerlerinden farklı kılan ve kültür rotasına özgü değerleri belirlemektir.

Yer Seçimi: Kültür rotası planlamasında başarılı bir yer seçimi, bölgedeki değerlerin varlığına dayanmalıdır. Kültürel mirasın yoğunluğu, doğal güzellikler ve işbirliği potansiyeli yüksek olan bölgeler tercih edilmelidir. Örneğin, kırsal alanlardaki özgün köyler veya tarihi kent merkezleri gibi belirgin özelliklere sahip bölgeler, rota planlaması için uygun olabilir.

Tematik Bütünlük: Çalışılan alanın tematik bütünlüğü, rotanın tarihsel, kültürel veya doğal bağlamda kurgulanmasını sağlar. Örneğin, belirli bir uygarlığın yayılım alanında veya doğal bir oluşum etrafında kurgulanan bir rota, fiziksel ve anlamsal bütünlük içinde olabilir. Tematik bütünlük, rotanın çeşitlenmesine ve zenginleşmesine katkı sağlar.

Bölge Analizi: Kültür rotası planlama sürecinde, bölgenin tarihî, kültürel ve doğal özelliklerini anlamak için detaylı bir analiz yapılmalıdır. Üst ölçekten başlayarak alt ölçeklere inmek, bölgenin konumunu ve komşu bölgelerle ilişkilerini ortaya koymak açısından önemlidir. Bu analiz süreci, rota planlamasının temelini oluşturur.

Araştırma Araçları: Yerel bilgiyi doğru yöntemlerle araştırmak, rota planlamasının başarısı için önemlidir. Literatür taraması, eski haritalar, gezi notları, uzman görüşleri ve bölgedeki çalışmalar gibi araştırma araçları kullanılmalıdır. Bu araçlar, kültür rotasının planlamasına değerli girdiler sağlar.

Araştırma Başlıkları: Araştırma aşamasında ele alınacak başlıklar, bölgenin tarihsel ve kültürel bağlamını, tarihi yol izlerini, arkeolojik izleri, kırsal dokuyu, tarihi kentleri, somut olmayan kültür mirasını, sembolik değerleri, doğal ve endemik değerleri kapsamalıdır. Bu başlıklar, kültür rotasının benzersiz ve özgün bir kimlik kazanmasını sağlar.

Araştırma Sonuçlarının Değerlendirilmesi: Araştırma sonuçlarının değerlendirilmesi, "kültür rotası" kavramı çerçevesinde bölgesel verilerin analiziyle şekillenir. Değerlendirme sürecinde, öne çıkan yerel değerler belirlenir ve bölgesel sorunlar detaylı bir şekilde ele alınır. Bu aşama, rota planlamasının temelini oluşturur.

Değerleri sınıflandırma adımında, bölgenin öncelikli yerel değerleri belirlenir ve farklı değer grupları arasında bir hiyerarşi kurulur.

Tematik alt-bölgeler belirleme aşamasında, bölge genelinden başlayarak alt birimlere inilir. Bu, rota planlamasında çeşitli seçeneklerin ve senaryoların üretilmesine olanak sağlar.

Görünür ve saklı değerleri belirleme sürecinde, kültür mirasının korunması ve geliştirilmesi amacıyla detaylı bir yaklaşım benimsenir. Bu aşamada, geliştirilebilecek görünür değerler belirlenirken aynı zamanda unutulmuş veya gizlenmiş değerler de canlandırılmaları için ortaya çıkarılır. Rotanın tanıtımında ve durak noktalarında uygulanacak eğitim atölyeleri ve yerel satış noktaları gibi çalışmalarla desteklenir.

3- Planlama (Bölgesel Rota Kurgusu):

- Rota planlaması, bölgesel kültür rotalarının belirlenmesi ve düzenlenmesi için bir dizi adımdan oluşur. Planlama değişkenleri arasında, rota temaları, servis kapasiteleri, arazi koşulları ve kullanıcı profilleri gibi faktörler yer alır. Bu değişkenler, rota kurgusunu şekillendirir ve rotanın mekânsal anlamda nasıl oluşturulacağını belirler.
- Planlamada kabul edilmesi gereken ilkeler arasında özgün bölge değerlerinin korunması, aktörler arası işbirliğinin sağlanması, rota çalışmasının sürdürülebilirliğinin temin edilmesi ve yerel katılımın önemi bulunur. Bu ilkeler, rota etaplarının ve bileşenlerinin belirlenmesinde ve bütüncül bir sisteme dönüştürülmesinde etkili olur.
- Rota sistemi kurgulanırken öncelikler belirlenmeli ve güzergâhlar, yerleşimler ve miras alanları üzerinden ilerlenmelidir. Kurgu öncelikleri, korunmuş doğal değerlerin geçilmesi, erişilebilir kültür mirasının ziyaret edilmesi, kullanıcı ihtiyaçlarının karşılanması ve yerel kalkınma potansiyeli olan yerleşimlerin geçilmesi şeklinde sıralanabilir.
- Rota sistemi içerisinde ana güzergâhlar, ikincil güzergâhlar, ana rota odakları ve destekleyici odaklar gibi bileşenler bulunur. Bunlar, sistemin omurgasını oluşturur ve rota deneyimini çeşitlendirir.

- Özel proje alanları belirlenirken nadir bulunan değerler, sembolik değerler, korunmuş alanlar ve aktivite odakları gibi faktörler dikkate alınır. Özel karakter alanları, belirli kullanıcı grupları için sembolik olan yerler veya rota temasını temsil eden yoğunlaşmış değerler olarak tanımlanırken, aktivite alanları, özel ilgi alanları için geliştirilebilecek spor veya etkinliklere yönelik bölgelerdir. Bu alanlar, yerel ekonomiyi destekleyecek ve rota sistemini güçlendirecek odaklar olarak düşünülür.

4- *Yönetim (Gerçekleştirme ve Tanıtım Süreci):*

Kültür rotalarının etkili yönetimi, bir dizi önemli unsuru içermektedir. Bu unsurlar arasında paydaşların aktif katılımı ve işbirliği büyük bir rol oynamaktadır. Yerel yönetimlerin yanı sıra, sponsorlar, danışmanlar ve yerel halk gibi çeşitli paydaşların koordinasyon içinde çalışması, başarılı bir kültür rotası oluşturulmasını sağlamaktadır.

Yönetim açısından, araştırma sonuçlarına dayalı olarak belirlenen tematik alt-bölgeler, yönetim bölgeleri olarak kabul edilebilir. Bu alt-bölgeler, kendi içlerinde rota uygulamalarını yürütme esnekliğine sahipken, aynı zamanda ana sisteme entegre bir yapı içinde bulunmalıdır.

Uygulama sürecinde, belirlenen standartlara uyulması, güvenli güzergahların planlanması ve düzenli izleme-bakım mekanizmalarının kurulması önemlidir. Ayrıca, detaylı bir eylem planı oluşturulmalı ve kısa, orta ve uzun vadeli hedefler belirlenerek süreç takibi sağlanmalıdır.

İletişim stratejisi, kültür rotasının ziyaretçilere ve yerel halka etkili bir şekilde tanıtılmasını içermelidir. Bu strateji, bölgesel değerlerin bütünlük içinde ve uygun araçlarla sunulmasını hedeflemelidir.

Son olarak, rota tanıtımı için kullanılan araçlar önemlidir. Basılı kaynaklar, yenilikçi teknolojiler ve bilgilendirme-yönlendirme sistemleri gibi araçlar, rota kimliğiyle uyumlu bir şekilde tasarlanmalı ve kullanılmalıdır (Çekül, 2015).

ÇEKÜL Kültürel Rota Planlama Modeli, kültürel mirasın sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesini ve turizm potansiyelinin etkin bir biçimde değerlendirilmesini amaçlayan kapsamlı bir strateji sunmaktadır. Bu model, başarılı kültürel rotaların oluşturulması ve sürdürülmesi için önemli adımları içermektedir.

Modelin birinci aşaması olan Araştırma ve Kurgu, rota oluşturma sürecine bilimsel bir temel kazandırır. Bu aşama, kültürel ve doğal mirası detaylı bir şekilde

inceleyerek, rotanın tematik alt-bölgelerini belirleme konusunda önemli bir rehberlik sağlar. Böylece, rota, zengin ve çeşitli bir kültürel deneyim sunabilir.

İkinci önemli aşama Yönetim: Gerçekleştirme ve Tanıtım Süreci olarak adlandırılır. Bu aşama, kültürel rotanın hayata geçirilmesi ve sürekli bir tanıtım stratejisinin uygulanması sürecini kapsar. Yerel yönetimler, sponsorlar ve yerel halk gibi paydaşlar arasında etkin bir işbirliğini öne çıkararak, yönetim sürecinin başarısını güvence altına alır.

Üçüncü aşama Uygulama Paydaşları ve Sorumluluklar ise modelin uygulanmasında rol alacak aktörleri belirler. Bu aşamada, yerel yönetimlerin, kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesinden sorumlu birimler olarak öne çıkması önemlidir. Ayrıca, paydaş sorumluluklarının net bir şekilde tanımlanması ve sahiplenilmesi, sürecin sorunsuz bir şekilde ilerlemesine katkı sağlar.

Modelin dördüncü aşaması Temel Uygulama İlkeleri, rota sisteminin bütünlüğünü sağlamak amacıyla ortak kararlar ve ilkelerin belirlenmesini vurgular. Rota standartları, güvenli güzergahlar ve izleme-bakım süreçleri gibi temel ilkeler, kültürel rotanın işleyişini sürdürülebilir kılmak için önemlidir.

Son olarak, İletişim Stratejisi ve Sunum ve Tanıtım Araçları, modelin uygulama sürecinde kültürel rotanın etkili bir şekilde tanıtılması ve duyurulması için özel stratejiler ve araçlar önerir. Hedef kitlelere yönelik bütüncül bir sunum, basılı kaynaklar, yenilikçi teknolojiler ve bilgilendirme yönlendirme sistemleri gibi çeşitli iletişim araçları, rota deneyimini zenginleştirmek ve geniş kitlelere ulaşmak adına kritik rol oynar.

ÇEKÜL Kültürel Rota Planlama Modeli, kültürel mirasın korunması ve turizm potansiyelinin artırılması için kapsamlı ve disiplinli bir yaklaşım sunar. Başta yerel yönetimler olmak üzere, çoklu paydaşların işbirliğiyle uygulandığında, sürdürülebilir kültürel rotaların oluşturulmasına büyük katkı sağlayabilir.

4.4.6. Dünya'da kültür rotaları

4.4.6.1. Avrupa Konseyi ve kültür yolları programı

Dünya çapında farklı türlerde ve kapsamlarda birçok kültürel rota bulunmaktadır. UNESCO ve Avrupa Konseyi, kültürel mirası koruma ve tanıtma amacıyla çeşitli rotalar oluşturarak, kültürel rotaların önemini vurgulamaktadır. Bu

rotalar, kültürel mirasın sürdürülebilir turizmle birleştirilmesine katkıda bulunarak, kültürel rotaların tanımını aydınlatmaktadır (Özocak, 2021, s. 43). Bu yönüyle Avrupa Konseyi, Avrupa'daki kültür rotalarının uygulanmasını ve devamlılığını sağlayan kurumdur (Babacan, 2020, s. 30).

Avrupa Konseyi tarafından 1987 yılında başlatılan Kültür Rotaları, zaman ve mekanda bir yolculuk yaparak, Avrupa'nın farklı ülke ve kültürlerinin mirasının, paylaşılan ve yaşayan bir kültürel mirasa nasıl katkıda bulunduğunu göstermektedir (Council Of Europe, 2023). Bu rotalar Avrupa'nın zengin mirasını keşfetmeyi ve insanları ortak tarih ve kültürel bağlar üzerinde birleştirmeyi hedefler. Bu program, Santiago de Compostela Deklarasyonu ile 1987'de başlatılmış olup, insan hakları, kültürel çeşitlilik ve sınırlar arası paylaşımları destekler (Council Of Europe, 2023).

2023 yılında Avrupa hafızasını, tarihini ve mirasını gösteren ve günümüz Avrupa'sının çeşitliliğinin yorumlanmasına katkıda bulunan çok farklı temalara sahip 47 Avrupa Konseyi Kültür Rotası bulunmaktadır. Bunlardan:

- ✓ Viking Rotası
- ✓ Fenikeliler Rotası
- ✓ Avrupa Yahudi Mirası Rotası
- ✓ Zeytin Ağacı Rotası
- ✓ Avrupa Tarihi Termal Kentler Rotası ve
- ✓ Demir Perde İzi Rotası (Council Of Europe, 2023) Türkiye'den geçmektedir.

Avrupa Kültür Rotaları Programı, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinin kültür miraslarını birleştirerek ortak bir kültürel mirası vurgular. Seyahatin zaman ve mekândaki yolunu gösterir, Avrupa Konseyi'nin temel ilkelerini, insan hakları, kültürel demokrasi, çeşitlilik ve kimlik, diyalog, sınırları aşan alışveriş ve zenginleşmeyi destekler (Tanrısever, 2016).

Avrupa Konseyi'nin desteklediği rotalar, bir kısmı uluslararası koridorları oluşturarak Avrupa'yı Asya'ya bağlamak, kültürel zenginlik yaratma amacını taşımaktadır (Tuğalan, 2020, s. 37).

Görsel 4. 2. Avrupa Konseyi kültür rotaları (Council of Europe, 2023)

Bkz. EK 1: Dünya Kültür Rotaları Genel Çerçeve

Dünya genelindeki kültürel rotalar, çeşitli temalar, tarihî izler ve kültürel zenginlikleri keşfetmek amacıyla oluşturulmuş benzersiz yolları içerir. Bu rotalar, antik medeniyetlerin izlerini takip etmek, dini ve tarihi mirası keşfetmek, doğal güzellikleri deneyimlemek gibi farklı amaçlara hizmet eder. Avrupa Konseyi ve UNESCO'nun desteklediği kültür yolları ve benzer uluslararası projeler, kültürel mirasın korunması ve paylaşılması için küresel çapta çaba sarf eder. Bu rotalar, sürdürülebilir turizmi teşvik ederek kültürler arası diyaloğu artırma potansiyeline sahiptir.

4.4.7. Türkiye'de kültür rotaları

Türkiye, 2018'de Avrupa Konseyi Kültür Yolları Genişletilmiş Kısmi Anlaşması'nı (EPA) imzalamıştır (Council Of Europe, 2018), ancak şu ana kadar, resmi olarak uygulamaya geçmiş herhangi bir öz kültürel rotaya sahip değildir (Büyük ve Can, 2020, s. 197).

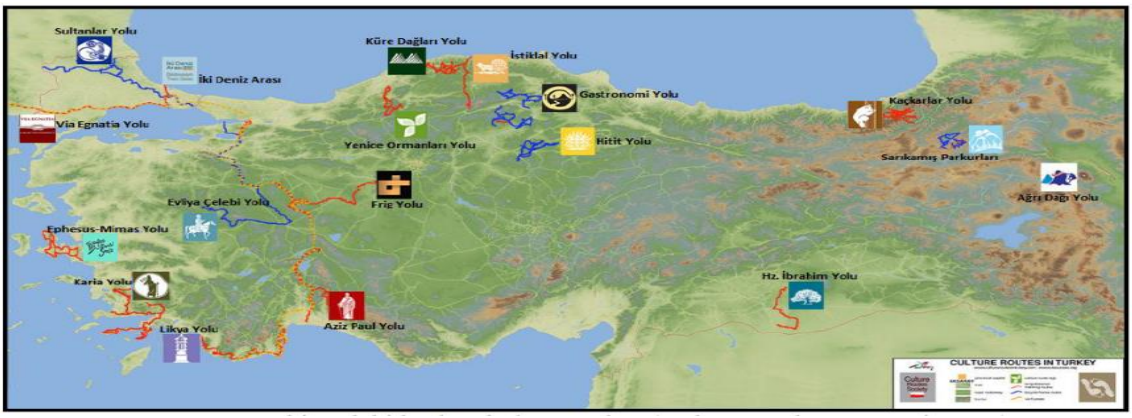
Türkiye'nin coğrafyası, zengin tarihi geçmişiyle birçok önemli antik kent, anıt ve tarihi yapıya ev sahipliği yapmıştır. Üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye, bakir koylar, ormanlar, yaban hayatı, iç kesimlerde ise dağlar ve göllerle doğal bir güzelliğe sahiptir. Geçmişte ticaret, göç, keşif, hac gibi amaçlarla kullanılan yürüyüş güzergahları genellikle kırsal bölgelerde bulunmaktadır. Türkiye, 1999'da Likya Yolu ile kültür rotalarına katılmış ve 2012'de Türkiye Kültür Rotaları Derneği'nin kuruluşuyla bölgesel

ve kırsal kültür rotaları oluşturma çabalarına başlanmıştır. Kültür rotaları, insanlara kültürel mirası yürüyerek deneyimleme fırsatı sunarak mirasın tanınmasını ve benimsenmesini destekler. Dernek, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın desteğiyle gizli kalmış doğal ve kültürel mirası ortaya çıkarmak amacıyla uluslararası platformlarda faaliyet gösterir. Şu ana kadar 21 farklı rota belirlenmiştir (Özer, 2018, s. 33-34).

Türkiye'de, Kültür ve Turizm Bakanlığı, ÇEKUL Vakfı, Tarihi Kentler Birliği, Kültür Rotaları Derneği ve belediyeler, çeşitli rotalarla bölgenin kültürel mirasını tanıtmak için çalışmaktadır. Araştırmalara göre, bu rotalar daha çekici ve finansman desteği bulmada etkili. Bu desteklerle yerel kalkınma, turizm pazarı oluşturma ve koruma daha etkili bir şekilde gerçekleştiriliyor. Kültürel rotalar, sürdürülebilir turizm ve koruma sistemi oluşturmada önemli bir rol oynuyor (Özocak, 2021, s. 49).

4.4.7.1. Türkiye Kültür Rotaları Derneği kültürel rotaları

1999'da Likya Yolu ile başlayan kültürel rotalar, turizm rotalarından farklı olarak antik Likya Uygarlıkları'nın kültürel değerlerini keşfetmeyi ve korumayı amaçlar. Bu rotalar, doğal miras değerlerini ekleyerek yerel kalkınmayı teşvik eder. Türkiye Kültürel Rotalar Derneği'nin çalışmaları devam etmektedir (Kuruç, 2018, s. 67). Kültür Rotaları Derneği, Türkiye'deki rotaların korunması, yeni rotaların oluşturulması ve yüksek standartlarda tanıtılması amacıyla kuruldu. Dernek, 21 tematik rotayı yönetiyor (Babacan, 2020, s. 34) Bu rotalar, farklı temalara ve yürüyüş, bisiklet, at binme gibi çeşitli aktivite seçeneklerine sahip olabilmektedir (Özocak, 2021, s. 44).

Görsel 4. 3. Türkiye Kültür Rotaları Derneği kültür rotaları (Anonim, 2012)

Bkz. EK 2: Türkiye Kültür Rotaları Genel Çerçeve

4.4.7.2. Çekül kültür öncelikli bölgesel yol haritaları

Tarihi Kentler Birliği adına, Türkiye Belediyeler Birliği'nin destekleriyle, Kentsel Strateji'nin gönüllü danışmanlığında, 2012'de ÇEKÜL Vakfı tarafından Kültür Öncelikli Bölgesel Yol Haritaları programı başlatıldı. Program, aynı coğrafyayı paylaşan yerel yönetimlerin ortak bir miras anlayışıyla bu değerlere sahip çıkmasını amaçlar. Kalkınma stratejileri çerçevesinde kültür öncelikli gelişim dinamiklerini ortaya çıkarmayı, ortak kaynakların paylaşımcı ve akılcı bir şekilde değerlendirilmesini hedefler.

2012'de 4 bölgede gerçekleştirilen Kültür Öncelikli Bölgesel Yol Haritaları;

- Trakya Birleştirici Güç,
- Altın Üçgen,
- Göller Bölgesi Etkileşim Planı,
- Kapadokya Stratejik Yön Planı,
- Gaziantep Geleneksel Doku Canlandırma Planı gibi çalışma alanlarını içerir.

2013'te ise;

- Trakya Ağ Eylem Planı,
- Muğla Doğa ve Kültür Öncelikli Vizyon Planı,
- Çukurova Vizyon Planı,
- Güney Marmara Kırsal Miras Strateji Planı,
- Van Gölü Havzası Kültür Öncelikli Vizyon Planı gibi 5 bölgede çalışmalar yürütüldü (Çekül, 2012).

Anadolu'nun ortak değerlere sahip coğrafyalarında kültür öncelikli bölgesel yol haritalarının hazırlanması, idari sınırların ötesine geçen bir bakış açısıyla doğa ve kültür öncelikli planlama ilkelerini incelemeyi amaçladı. Bu süreçte, bir bölgenin geçmişinden günümüze değerlendirilmesi ve geleceğine dair bir çerçeve çizme, temel hedef olarak belirlendi (Çekül, 2015, s. 85).

4.4.7.3. Çekül rota planlama programı 2014

ÇEKÜL Rota Planlama Programı 2014, Anadolu'nun özgün coğrafyasında rotaların planlanmasıyla ilgili kavramları, ilkeleri ve uygulamaları araştırarak öneriler geliştiriyor. Bölgesel düzeyde koruma, sunum ve tanıtım faaliyetlerini destekleyen,

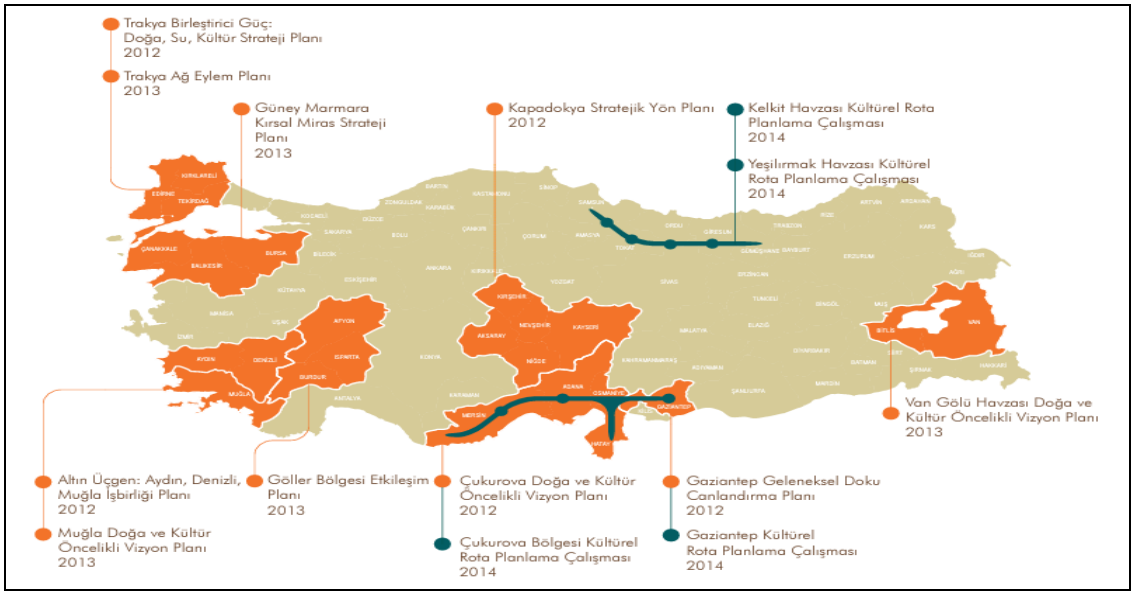
işbirliği zeminlerini güçlendiren rota planlamasının ardından bilgiler bir rehber kitapta birleştirilecek; bu kitap, kültürel rota planlamak isteyen belediyelere rehberlik edecek.

ÇEKÜL, daha önce çalışmalar yürüttüğü ve rota planlama için belirlenen bölgeleri şu şekildedir:

1. Günümüz Çukurova'sını kapsayan Adana ve Mersin illeri, antik Kilikya coğrafyası
2. Gaziantep ve çevresi
3. Kelkit Havzası'nı kapsayan Tokat ve ilçeleri
4. Yeşilırmak Havzası'nı ele alan Tokat, Amasya ve Samsun çevresi
5. Niksar ve çevresi

Bu alanlarda yapılan arazi incelemeleri ve kavramsal çalışmalar, her bölge için rota planlamasının temel yaklaşımını, ilkelerini ve adımlarını belirleyen "Mekânsal Planlama Rehberleri"ni ortaya çıkardı. Bu çalışmalar, yerel yönetimlere, sivil toplum kuruluşlarına ve bölge sakinlerine, rota planlaması konusunda rehberlik edecek önemli birer kaynak olarak değerlendirilebilir (Çekül, 2015, s. 89).

Türkiye Belediyeler Birliği'nin desteklediği rota programı, Tarihi Kentler Birliği tarafından yürütülmektedir. Çukurova, Gaziantep, Kelkit ve Yeşilırmak havzaları gibi bölgelerdeki çalışmalar 2014 yılında tamamlanmıştır (Çekül, 2012).

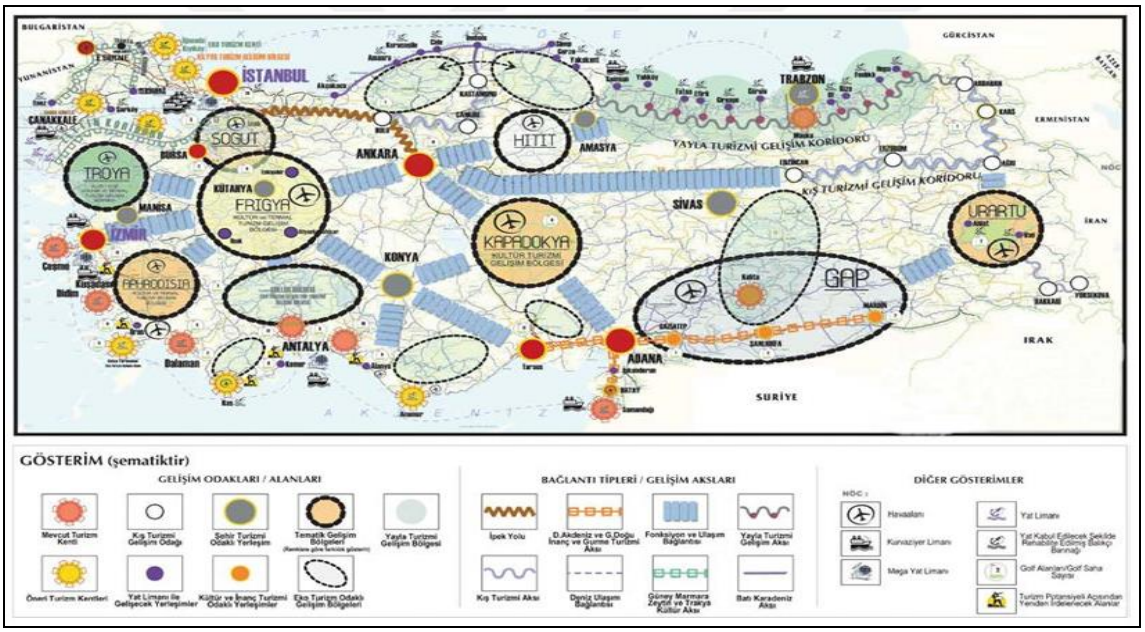
Şekil 4. 1. Çekül kültür öncelikli bölgesel yol haritaları ve rota planlama için belirlenen bölgeler (Çekül, 2015, s. 87)

4.4.7.4. Türkiye turizm stratejisi kapsamında turizm gelişim koridorları

2007'de Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından açıklanan 2023 Türkiye Turizm Stratejisi raporu, 7 tematik turizm gelişim koridorunu içermektedir. Bu gelişim stratejisi, belirli bir güzergahın kültürel ve doğal dokusunun yeniden düzenlenerek turizm amaçlı geliştirilmesini içermektedir. Ancak, belirlenen hedeflere ulaşma konusundaki beklentiler, kurulan turizm koridorlarının 3-4 yıl içinde tamamlanması hedefine rağmen, belirtilen süre zarfında karşılanamamıştır.

Bu turizm koridorları şunlardır:

- ✓ *Zeytin Koridoru:* Güney Marmara Zeytin Koridoru, Bursa ili Mudanya ve Gemlik ilçeleri, Çanakkale ili Ezine ilçesine kadar uzanan kıyı bölgesi, Erdek Kapıdağ Yarımadası ve Marmara adasını içerir.
- ✓ *Kış Koridoru:* Erzincan, Erzurum, Ağrı, Kars ve Ardahan illerini kapsayan kış turizmi merkezlerini içerir.
- ✓ *İnanç Turizmi Koridoru:* Tarsus'tan başlayarak Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa ve Mardin yörelerini içerir.
- ✓ *İpek Yolu Turizm Koridoru:* Ayaş-Sapanca Koridoru, İstanbul, Adapazarı, Bolu, Ankara ve çevresini kapsar.
- ✓ *Batı Karadeniz Kıyı Koridoru:* Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlere hizmet edecek bir iç turizm gelişim koridorunu amaçlar.
- ✓ *Yayla Koridoru:* Samsun'dan Hopa'ya kadar olan bölgeyi kapsar ve Türkiye'nin yayla ve doğa turizminde öne çıkan merkezlerini içerir.
- ✓ *Trakya Kültür Koridoru:* Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ illerini kapsar ve Marmara bölgesinin Avrupa yakasındaki çanaktır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007, s. 31-33).

Şekil 4. 2. Türkiye turizm stratejisi kapsamında turizm gelişim koridorları (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007, s. 82-83).

Turizm Gelişim Koridorları çerçevesinde;

- Varış noktalarında ulaşım çeşitliliği artırılarak kalite yükseltilecektir.
- Koridorlardaki turizm, düşük yoğunluklu, nitelikli, yıl boyu hizmet sunan butik konaklama yerlerine yönlendirilecektir.
- Koridorlar bütünlük içinde planlanacak, yönetilecek ve tanıtımı gerçekleştirilecektir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007, s. 31).

Türkiye genelindeki kültürel rotalar, zengin tarihi ve kültürel mirasa odaklanarak çeşitli bölgelerde turizmi teşvik etmek amacıyla oluşturulmuştur. Bu rotalar, tarihi mekanlar, doğal güzellikler ve kültürel mirasın yanı sıra yürüyüş, bisiklet, at binme gibi çeşitli aktiviteleri içerir. Örneğin, Likya Yolu, Anadolu Yolu, Egnatia Yolu, Pontika Yolu gibi rotalar, farklı bölgelerdeki zengin kültürel mirası ve doğal güzellikleri keşfetmek isteyenler için cazip seçenekler sunar. Türkiye'deki Kültür Rotaları Derneği'nin çalışmalarıyla bu rotaların sayısı artmakta ve kültürel turizmin gelişimi desteklenmektedir. Her bir rota, bölgesel özelliklere odaklanarak turistlere benzersiz deneyimler sunar, aynı zamanda yerel ekonomiyi canlandırır ve kültürel mirasın korunmasına katkıda bulunur. Bu kültürel rotalar, Türkiye'nin tarihi ve doğal zenginliklerini keşfetmek isteyen yerli ve uluslararası ziyaretçiler için çekici bir seyahat seçeneği oluşturur.

5. ARAŞTIRMA ALANI - ARTUKLU MİMARİ MİRASI

5.1. Artuklular'ın Tarih Sahnesine Çıkışı

Mezopotamya bölgesinde, Fırat ve Dicle nehirleri arasında, tarih boyunca birçok medeniyet ortaya çıkmıştır. Artuklular, Yukarı Mezopotamya'da hüküm süren en eski medeniyetlerden biridir (Mardin Valiği, 2023).

Artuklular veya Artuklu Beyliği, 1102-1409 tarihleri arasında Mardin, Hasankeyf ve Harput bölgelerinde egemenlik sürmüş bir Oğuz Türkmen Beyliğidir. Artuklular üç ana kol altında yönetilmiştir: Hasankeyf, Mardin ve Harput. Hasankeyf kolunun kurucusu Sökmen Bey'dir, başkenti ise Diyarbakır'dır. Ancak, 1231'de Eyyubiler tarafından yıkılmışlardır. Mardin kolunun lideri İlgazi Bey'dir ve sırasıyla Anadolu Selçuklu, Eyyubi ve Moğol egemenliğine girmişlerdir. Ancak, 1409'da Karakoyunlular tarafından yıkılmışlardır. Harput kolunun kurucusu ise Mardin Artuklularından Melik İmameddin Ebubekir'dir ve 1224'te I. Alaaddin Keykubad, Harput'u fethederek bu kolun sonunu getirmiştir (Bilgipedia, 2023).

Artuk Bey, Artuklu Hanedanı'nın kurucusu olarak bilinir ve Türkmen beyi Eksük ya da Eksik'in oğludur. Anadolu'nun fethine katılarak Yeşilırmak vadisini ele geçirmiştir. Artuk Bey, 1086-1091 yılları arasında Selçukluların Kudüs valisi olarak görev yapmış, daha sonra Tutuş'a geçerek Süleyman Şah'ın ölümünde etkili olmuştur. Artuklular'ın Döger (Töger) boyuna bağlı olup olmadığı konusu tartışmalıdır; ancak kendi paralarında Kayı damgasını kullanmaları, Artuklular'ın Oğuzlar'ın Kayı boyuna bağlı olduğu izlenimini verir (Altun, 1971, s. 3).

Artuklular'ın tarihi en uzun süre ellerinde bulundurmuş oldukları bu 3 yer etrafında incelenir. Hasankeyf (Hısn Keyfa) 1101-1231, Harput 1185-1233, Amid (Diyarbakır) 1183-1232 ve Mardin'i 1108-1408 arasında merkez olarak kullanan Artuklular (Altun, 1971, s. 4), ayrı yönetim birimleri olarak varlıklarını sürdürme fırsatını elde etmiş ve bunu başarıyla gerçekleştirmiştir. Bu fırsatı yakalamak XII. yüzyılın başlarına kadar uzun zaman alsa da, Doğu Anadolu ve Suriye'nin kuzeyindeki Haçlılara karşı verdikleri mücadeleler ve bıraktıkları ilmî, kültürel, sanatsal ve özellikle mimari eserlerle tarih sahnesinde önemli bir konum elde etmişlerdir (Bedirhanoğlu, 2019, s. 22-23).

Sanat ve mimarinin yanında bilimsel anlamda da Artuklular döneminde öne çıkan El-Cezeri (Bediüzzaman Ebul İz), sibernetiğin ilk kurucusu olarak kabul edilen

bir şahsiyettir. Haberleşme, kontrol, denge kurma ve ayarlama bilimine odaklanan El-Cezeri, su saatleri, mekanik müzik aletleri, tulumbalar ve şifreli kilitler gibi birçok icat yapmıştır (Buran, 2021).

Artuklular'ın ilk döneminde, Büyük Selçuklular'ın hanedan içi çatışmalar ve zayıflamaları sırasında güçlenen ve Anadolu ile Kuzey Suriye'yi fethedip Haçlı seferlerine katılarak bu bölgede varlıklarını sürdürebilen bir konuma gelmişlerdir. İkinci dönemde, Selçuklular'ın egemenliğini ve Abbâsî halifesinin etkisini teorik olarak kabul etmelerine rağmen, kendi topraklarında siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmeyi sağlamışlar ve stratejik öneme sahip bölgelere hakim olmuşlardır. Zenginler ve Eyyubiler döneminde giderek büyüyen Artuklular, üçüncü bir aşamaya geçmiş, ancak Moğol istilası sonrasında diğer Türkmen beyliklerinin, özellikle Akkoyunlu ve Karakoyunlu baskısı altında çökerek uzun süre kontrol ettikleri Mardin'i de Karakoyunlular'a terk ederek siyasi sahneden çekilmişlerdir (Altun, 1971, s. 4).

5.1.1. Hısn-ı Keyfa Artukluları (1102-1231)

Musul Emiri Kürboğa'nın ölümü üzerine Musul'da idareyi Sungurca adlı bir emir devralmıştır. Ancak Musul halkı Sungurca'dan memnun olmadığı için Hısn-ı Keyfa hakimi Musa'yı şehre davet etmiştir. Musa, Sungurca'yı öldürerek Musul'a hakim olmuştur. Çökürmüş, bu karışıklıklardan faydalanarak Musa'yı mağlup ettikten sonra Musul'a sığınan Musa, Sökmen'den yardım istemiştir. Sökmen, Kudüs'ten sonra Seruc'u kaybetmişti ve bu fırsatı değerlendirmek için hemen harekete geçti. Çökürmüş, Sökmen'in yardıma geldiğini öğrenince kuşatmayı kaldırarak geri çekildi. Ancak Musa'nın Sökmen'i karşılamaya çıkarken Kürboğa'nın köleleri tarafından öldürülmesi üzerine Sökmen, hızla Hısn-ı Keyfa üzerine yürüdü ve Musa'nın naiplerinden şehri teslim almıştır. Böylece Hısn-ı Keyfa Artukluları olarak bilinen ilk Artuklu Beyliği kurulmuş oldu (Usta, 2000, s. 471-481). Melik Mesud döneminde, Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Kamil, önce Amid'i ve daha sonra da Hısnıkeyfâ'yı fethederek Artuklular'ın bu koluna son vermiştir (Altun ve Alptekin, 2016-2024).

Hasankeyf 17. yüzyılda, İslam orduları tarafından fethedilmiştir. Emeviler ve Abbasiler'in ardından Hamdaniler (906-990) ve Mervaniler (990-1096) kontrolünde kaldı, daha sonra ise Artukoğulları'nın hâkimiyetine geçti. Artuklular, Türkmen bir sülale olup, Hasankeyf'e en parlak dönemini yaşatmışlardır (Hasankeyf Kaymakamlığı, 2023).

Görsel 5. 1. Hasankeyf kalesi (Artuklu Üniversitesi, 2023)

5.1.2. Mardin Artukluları (1102-1231)

Mardin Kolu'nun kurucusu olan Necmeddin İlgazi, Mardin'i alarak Artuklular'ın Mardin Kolunu kurmuştur (1106-1409). İlgazi, Haçlılara karşı başarılı mücadele verip ve Antakya Hâkimi Roger'ı Tel İfrîn vadisinde mağlup etmiştir (1119). Irak Selçuklu Sultanı Mahmud, İlgazi'yi Gürcüler üzerine sefere göndermiş ve Meyyâfârikin'i (Silvan) ona ikta etmiştir. İlgazi, Zerdena Kalesi'ne düzenlediği sefere çıkarken hastalanarak 1122'de hayatını kaybetmiştir. İlgazi'nin ölümünün ardından oğulları ve yeğenleri Mardin, Halep ve Meyyafarikin'de hüküm sürmüştür.

II. Kutbüddin İlgazi döneminde Eyyubi Hükümdarı Selahaddin, Harran, Habur, Dara ve Nusaybin gibi merkezleri ele geçirmiştir. II. İlgazi'nin ölümüyle Hüsâmeddin Yavlak Arslan tahta geçmiş ve Anadolu Selçukluları'nın Eyyubiler'e karşı mücadelesi devam etmiştir. Yavlak Arslan'ın zamanında Ahlat Şahı II. Sökmen, Mardin Artukluları'nı himayesi altına almıştır. Sökmen'in ölümüyle Eyyubiler'in müdahalesi artmıştır. Yeni Eyyubi hükümdarı el-Melikü'l-Adil, Mardin'i kuşatmış (1202) ve Mardin Artukluları, Eyyubiler'in hakimiyeti altına girmiştir.

Mardin'de Eyyubiler döneminde iç çatışmalar ve baskılar yaşanmıştır. Moğol baskınına maruz kalan Mardin, çaresiz bir duruma düşmüştür. Mardin, 1409'da Karakoyunlu Kara Yusuf'a teslim edilerek böylece Artuklular'ın Mardin kolunun tarihi sona ermiştir (Altun ve Alptekin, 2023).

5.1.3. Harput Artukluları (1185-1233)

Harput Kolu (1112-1124 ve 1185-1233) lideri Belek b. Behrâm, 1112'de Harput'u alarak kendi beyliğini kurmuştur; Palu, merkez olmuştur. Belek, amcaları Sökmen ve İlgazi ile Haçlılar'a karşı mücadele etmiş ve Halep'i fethetmiştir (1123). Belek, Menbic'i kuşatsa da, bir okla vurularak ölmüştür (518/1124). Sonrasında Harput, Hısnıkeyfâ Artuklu Hükümdarı Dâvud'un kontrolüne geçmiş ve 1185'e kadar bu hâkimiyette kalmıştır. Hüsâmeddin Timurtaş, Halep'i ele geçirmiştir. Nûreddin Muhammed'in ölümünden sonra Dâvud'un kardeşi İmâdüddin Ebû Bekir, Hısnıkeyfâ'ya hükmetmiş, ancak yeğeni II. Sökmen, bölgeyi önce Selâhaddin'e teslim etmiştir. Harput ve çevresini bağımsız bir beylik olarak yönetmeyi başarmıştır (1185). Ebû Bekir, 1204'te ölünce yerine oğlu Nizâmeddin İbrâhim geçmiştir. İbrâhim'in ölümünden sonra oğlu Hızır ve sonra Nûreddin Artuk hükümdar olmuştur. Bu, son Harput Artuklu hükümdarlarıydı ve Eyyûbî hâkimiyetini tanımışlardır. Anadolu Selçukluları Sultanı Alâeddin Keykubad'ın komutanlarından Kemâleddin Kamyar, Eyyûbîleri Harput çevresinde mağlup etmiştir. Bazı Eyyûbî komutanları Harput Kalesi'ne sığınmış ve Selçuklular, kaleyi 24 gün süren bir kuşatmadan sonra Ağustos 1234'te teslim almıştır. Alâeddin Keykubad, Artuklu hükümdarlarını affedip Akşehir'i kendisine iktâ olarak vererek 1185'te İmâdüddin Ebû Bekir tarafından kurulan Harput Artukluları da böylece tarih sahnesinden çekilmiştir (Altun ve Alptekin, 2023).

Artuklu Beyleri Listesi:

Artuklu Beyliği 1102-1409 yılları arasında Mardin, Hasankeyf ve Harput bölgelerinde hüküm süren bu Türkmen beyliği Sökmen Bey'e dayanan Sökmenoğulları ve İlgazi Bey'e dayanan İlgazioğulları olarak iki hanedana ayrılmışlardır.

Sökmenoğulları Hasankeyf ve Harput Beyleri olarak iki dala ayrılmıştır. Bu hanedana mensup beyler, hüküm sürdükleri sırayla şu şekildedir:

Hasankeyf Beyleri:

- Müineddevle Sökmen Bey (1098-1104)
- İbrahim (1104-1109)
- Rükneddin Davud (1109-1144)
- Ebulharis Fahreddin Karaaslan (1144-1167)
- Nureddin Muhammed (1167-1185)
- Mesud Kutbeddin (1185-1200)

- Salih Nasreddin Mahmud (1200-1222)
- Mesud Rükneddin Mevdud (1222-1231)

Harput Beyleri:

- İmadeddin Ebubekir (1185-1203)
- Nizameddin Ebubekir (1203-1223)
- Nizameddin İbrahim (1223-1224)
- Şemsüddevle Süleyman (1224)
- İzzeddin Ahmed (1224-1234)[1]

İlgazioğulları ise Mardin ve Halep Beyleri olarak iki dala ayrılmıştır. Bu hanedana mensup beyler, hüküm sürdükleri sırayla şu şekildedir:

Mardin Beyleri:

- Necmeddin İlgazi (1104-1122)
- Hüsameddin Timurtaş (1122-1154)
- Necmeddin Alpı (1154-1176)
- Kutbeddin İlgazi (1176-1184)
- Hüsameddin Yavlak Yörükaslan (1184-1201)
- Mansur Nasreddin Artuk Arslan (1201-1239)
- Said Necmeddin Gazi (1239-1260)
- Muzaffer Ebulfeth Fahreddin Karaaslan (1260-1292)
- Semseddin Davud (1292-1294)
- Mansur Necmeddin Gazi (1294-1312)
- Adil İmadeddin Ali Alpı (1312)
- Salih Şemseddin (1312-1363)
- Mansur Ahmed (1363-1367)
- Salih Mahmud (1367)
- Muzaffer Davud (1367-1376)
- Zahir Mecdeddin İsa (1376-1407)
- Salih Şihabeddin Ahmed (1407-1409)

Halep Beyleri:

- İlgazi Bey (1117-1121)
- Eburebi Bedriddevle Süleyman (1121-1123)
- Belek Gazi (1123-1124)
- Timurtaş (1124)
- İzzeddin Ahmed (1224-1234) (Bilgipedia, 2023).

Artuklu Sanatı:

Artuklu Sanatı, XII ve XIII. yüzyıllarda Anadolu'nun güneydoğusunda etkili olmuş, uzun süre devam etmiş bir Türk-İslam sanatıdır. Bu sanat, Fırat nehrinin kolları arasındaki coğrafyada ve el-Cezîre'de (Kuzey Mezopotamya) Artuklular'ın hüküm sürdüğü bölgelerde şekillenmiştir. Mimari, süsleme sanatları, el sanatları ve çeşitli yapılar bu dönemin sanatsal mirasını oluşturur. Artuklu sanatında cami ve medreseler büyük önem taşır. Özellikle mihrap önünde kubbesi bulunan cami yapıları, dönemin mimari anlayışının belirgin örneklerindendir. Bu yapılar, zamanla Anadolu mimarisine de etki etmiştir. Medrese tasarımlarında da dikkat çeken değişiklikler ve gelişmeler görülür. Avlulu medrese tipleri, Artuklular döneminde ilk kez ortaya çıkmış ve zamanla farklı ölçeklerde geliştirilmiştir. Sanatlarında taş süslemeler, maden işleri, çini sanatı gibi çeşitli alanlarda ustalıklı çalışmalara imza atan Artuklular, kendilerine özgü teknikler ve tarzlar geliştirmişlerdir. Renkli taş ve küp cam mozaikler, figürlü plastikler ve maden işçiliği bu dönemin sanatsal zenginliklerindendir. Bu sanat, zamanla çeşitli dönemlerdeki yapılara da etki etmiş, Anadolu Türk mimarisinin belirleyici özelliklerinden biri olmuştur. Geniş bir yelpazede eserler bırakan Artuklular, mimari, süsleme sanatları ve el işçiliğiyle zengin bir miras bırakmışlardır (Altun ve Alptekin, 2023).

Artuklular, Orta Çağ İslam dünyasında önemli bir rol oynamış bir Türkmen hükümdarlık soyu olarak tarihe geçmiştir. 11. yüzyılın ortalarından 12. yüzyılın sonlarına kadar Anadolu, Mezopotamya ve Suriye bölgelerinde etkinlik gösteren Artuklular, genellikle Artukoğulları olarak adlandırılmıştır. Bu hanedanlık, Selçuklu İmparatorluğu'nun hizmetinde Haçlılar'a ve diğer bölgesel güçlere karşı mücadelede önemli roller üstlenmiş ve aynı zamanda kendi bağımsız beyliklerini kurarak bölgede etkili olmaya çalışmıştır.

Siyasi yönetimde Selçuklu modelini benimseyen Artuklular, hükümdarlık unvanlarında genellikle İslâmiyet öncesi Türk geleneklerine dayanan terimleri kullanmışlardır. Bu anlamda, Artuklular'ın siyasi yapısı ve yönetim anlayışı, bölgede iz bırakan önemli unsurlardan biri olmuştur.

Mimari ve kültürel miraslarıyla da bilinen Artuklular, camiler, medreseler, köprüler ve kervansaraylar gibi yapılarla tanınır. Bu eserler, sanatsal ve mühendislik açısından önemli örnekler sunar ve Artuklu mimarisinin zenginliğini yansıtır.

Artuklular'ın içtimaî ve iktisadî hayatlarına dair sınırlı bilgi bulunsa da vergi politikaları ve mali yapıları, ekonomik açıdan güçlü olduklarına işaret eder. Bölgeye yönelik ekonomik çekiciliği, çevre bölgelerden göç almasına neden olmuştur.

Eğitim ve kültürde de etkili olan Artuklular, medreselerde İslâmî ilimlerin yanı sıra tıp, matematik ve felsefe gibi dersleri öğretmişlerdir. Ayrıca, büyük kütüphanelerin kurulması, hanedanlığın kültürel zenginliğini ve bilgiye verdiği önemi vurgular.

Sonuç olarak, Artuklular'ın tarihi, bölgesel siyasi arenada sağlam bir varlık göstermelerini, kültürel etkileşimleri ve zengin mimari miraslarıyla tanınmalarını içerir. Orta Doğu'nun geçmişine önemli bir katkıda bulunan bu hanedanlık, tarih boyunca iz bırakmış ve kültürel çeşitliliği desteklemiştir.

5.2. Artuklu Mimari Mirası

On birinci yüzyılın sonlarından on beşinci yüzyıla kadar Artuklular, Mardin, Hısn Keyfa ve Harput merkezli beylikler kurdular. Bu dönemde, mimarlıkla matematik ve hendese (mühendislik) bilimini birleştirerek güçlü yapılar inşa ettiler. Artuklu ülkesindeki ekonomik ilerleme ve altyapı çalışmalarının hız kazanması, liderlerin mimari faaliyetlerini artırdı. Sultanlar, emirler, beyler, devlet adamları ve hayırseverler tarafından yaptırılan han, hamam, hastane, külliye, cami, medrese, kervansaray, kale, burçlar, surlar gibi yapılar, Artuklu şehirlerini mamur hale getirerek mimari mirasıyla tarih sahnesine geçirdi (Bedirhanoğlu, 2019, s. 171-172).

Artukluların artan zenginliği, imar faaliyetlerine verilen önem, devlet erkânının kamusal alanları geliştirme çabaları ve olumlu ekonomik ortamın yarattığı sosyal barış ve refah, özgün mimari ve sanat üretimini teşvik etmiş ve Artuklu mimarisine klasik bir üslup kazandırmış, bu üslupla zamanla sağlam eserlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Bedirhanoğlu, 2019, s. 191).

5.2.1. Artukluların Diyarbakır ilindeki mimari miras değerleri

Diyarbakır, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan ve Kürtçe'de Amed, Zazaca'da Diyarbekir olarak bilinen bir şehirdir. Yüzölçümü 15.168 kilometrekaredir ve denizden yüksekliği 660 m'dir. Diyarbakır, 17 ilçeden oluşur ve Adıyaman, Batman, Bingöl, Elazığ, Mardin, Muş, Malatya ve Şanlıurfa illeri ile komşudur. Dicle Nehri kıyısında, tarihi Diyarbakır Kalesi'nin yer aldığı yüksek bir

platoda konumlanan şehir, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Şanlıurfa'dan sonra ikinci büyük şehirdir. Şehirde karasal iklim hüküm sürer; yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise soğuk, sert ve yağışlı geçer. Diyarbakır'ın tarihî geçmişi 9000 yıl öncesine kadar uzanır. Yontma Taş ve Mezolitik devirlerde şehrin çevresindeki mağaralarda yaşam izlerine rastlanmış, Hassuni Mağaraları ve Hilar Mağaraları çevresindeki arkeolojik kazılarda bu döneme ait kalıntılar bulunmuştur. Ergani'de yer alan Çayönü yerleşkesi gibi Neolitik Dönem'e ait tarihi kalıntılar, şehrin zengin geçmişini ortaya koymaktadır. Tarih boyunca Amida, Amid, Kara-Amid, Diyar-Bekr gibi adlarla anılan Diyarbakır, Güneydoğu Anadolu'nun merkezinde, Mezopotamya'nın kuzeyinde, El-Cezire adı verilen bölgede konumlanmaktadır. MÖ 3000 civarında Hitit ve Hurri-Mittani egemenliği yaşamış, ardından çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. İslam'ın doğuşundan sonra fethedilen Diyarbakır, Emeviler, Abbasiler, Hamdaniler ve Mervanilerin yönetimine girmiştir. Selçuklu Türkleri, İnaloğulları, Artuklular, Eyyûbîler Devleti ve Moğol istilaları şehre egemen olmuş, Akkoyunlular döneminde başkentlik yapmıştır. Daha sonra Safevîler ve I. Selim döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğine geçmiştir (Kültür Envanteri, 2023).

Artuklu döneminde Diyarbakır'da kalkınma ve ticaret faaliyetleri gözlemlenmiştir. 12. yüzyılda Artuklular'ın yönetiminde şehir, ünlü bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Özellikle halı dokuma, ticaret ve kumaş üretimi, özellikle ipek, büyük bir uzmanlık alanı oluşturmuştur. Aynı zamanda çevrede bulunan bakırın ticarette önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Surların onarımına büyük önem verilmiş, dış kaleye yeni kuleler eklenmiş ve birçok köprü inşa edilmiştir. İç kale kapsamlı bir onarımdan geçirilerek burada bir saray inşa edilmiştir. Artuklu Sarayı'nın 1210-1220 yılları arasında yapıldığı yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkmıştır. İçkale'deki Cezaevi binasının kapısındaki kitabe, Artuklu Meliki Salih Mahmud'a aittir. 1198-1199 yılında Mesudiye Medresesi ve 1198 yılında Zinciriye Medresesi eklenmiştir. Silvan Ulu Cami, Çermik Ulu Cami, Eğil Taciyan Cami, Zinciriye Medresesi, Mesudiye Medresesi, Hatuniye Medresesi, İçkale Sarayı, Urfa Kapısı, Malabadi Köprüsü, Haburman Köprüsü, Halilviran Köprüsü, Devegeçidi Köprüsü ve yıkılmış olan Ambarçayı Köprüsü, Artuklular'dan günümüze kalan önemli mimari eserlerdir (Diyarbakır Valiliği, 2017).

5.2.1.1. Diyarbakır Artuklu Sarayı (Amida höyük)[2]

Artuklu Sarayı, Diyarbakır Surları içinde Bey Nasreddin Muhammed döneminde (1200-1222) inşa edilmiş bir yapıdır. Bu saray, zamanla farklı amaçlar için kullanılmış ve günümüzde Virantepe'nin altında kalarak zamanla unutulmuştur. Ayrıca, El Cezeri'nin 30 yıl boyunca çalıştığı ve birçok tasarım ve buluşunun ilham kaynağı olan bir mekandır (Kültür Envanteri, 2023).

Diyarbakır Artuklu Sarayı, Roma Sarayı'nın temelleri üzerine Artuklular döneminde yeniden inşa edilmiştir. İlk kez 1961-62 yıllarında Prof. Dr. Oktay ASLANAPA liderliğinde gerçekleşen Diyarbakır Artuklu Sarayı Kazısı, şehirde yapılan ilk arkeolojik kazı olma özelliğine sahiptir. 2018'de Diyarbakır Müze Müdürlüğü tarafından başlatılan kazı, 56 yıl aradan sonra Prof. Dr. İrfan YILDIZ'ın bilimsel danışmanlığında devam etmektedir. 2019'dan itibaren Cumhurbaşkanlığı kararıyla yürütülen İçkale Artuklu Sarayı Kazısı, Prof. Dr. İrfan YILDIZ liderliğinde sürdürülmektedir.

Görsel 5. 2. Diyarbakır Artuklu sarayı (Amida höyük) kaçış tüneli

[2] Bu başlıkta yer alan bilgiler https://www.dicle.edu.tr/tr/birimler/arkeolojik-kazilarimiz/sayfalar/diyarbakir-ic-kale-artuklu-sarayi-kazisi-9938 sayfasından referans alınarak çalışmaya aktarılmıştır. (Erişim tarihi 19 Ekim 2023).

Görsel 5. 3. Diyarbakır Artuklu sarayı (Amida höyük) kazıdan önceki durumu

Görsel 5. 4. Diyarbakır Artuklu sarayı 2018-2021 yılları kazı buluntuları

2018-2021 yılları arasındaki Diyarbakır İçkale Artuklu Sarayı Kazısı, şehirdeki ilk arkeolojik kazı olmanın yanı sıra merkezdeki ilk yerleşim tarihini değiştirmesi, El Cezeri'nin robotlarını yaptığı mekanın ortaya çıkarılması, dünyanın en eski ısıtma sistemi, Roma dönemine ait kanallar, Artuklu dönemine ait kalorifer sistemi, kaçış tüneli, Kral Yolu'nun keşfi ve tarihi kaynaklardaki bilgilerin somut kanıtlarla desteklenmesi gibi önemli bulgular ortaya koymaktadır. Bu kazı alanı aynı zamanda UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'nde yer alması açısından da büyük bir öneme sahiptir.

Prof.Dr. İrfan YILDIZ ve Ekibinin Çalışması:

Prof. Dr. İrfan YILDIZ ve ekibinin Diyarbakır İçkale Artuklu Sarayı Kazısı, Diyarbakır'ın merkez Sur ilçesi Saray Kapı bölgesindeki Sahabe Kabirlerinin kuzeybatısında gerçekleştirilmiştir. Bu bölge, Amida Höyük olarak bilinen, deniz seviyesinden 663,00 metre yükseklikteki bir taban üzerinde yaklaşık 20 metre

yüksekliğinde olan bir höyüğü içermektedir. Höyük, 9 bin yıldır kesintisiz bir yerleşim yeri olarak Diyarbakır'ın kalbinde yer almaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Dicle Üniversitesi Rektörlüğü'nün izin ve desteğiyle yapılan kazı çalışmaları, Amida Höyük'ün zengin tarihini gün yüzüne çıkarmıştır. Bu çalışmalar, Hurriler, Bitzamani Krallığı, Asurlular, Romalılar, Bizanslılar, Nisanoğulları, Eyubbiler, Artuklular ve Akkoyunlular gibi çeşitli medeniyetlere ait izleri ortaya koymaktadır. Amida Höyük, Diyarbakır'ın tarihinde önemli bir stratejik rol oynamış ve farklı kültürleri ağırlamış bir yerleşim yeridir. Ayrıca, Diyarbakır Artuklu Sarayı'nın Roma dönemine ait temeller üzerine yeniden inşa edildiği 1961-62 yıllarında başlatılan kazı çalışmalarında günümüze kadar devam etmiştir. Prof. Dr. İrfan YILDIZ liderliğinde 2018 yılında tekrar başlayan kazılar, sarayın divanhanesi, hamamı ve çeşitli odalarını gün ışığına çıkarmıştır. Bu süreçte, Roma dönemine ait ısıtma sistemi, temiz su ve atık su kanalları, Halaf Dönemine ait Tolos Yapı, Kral Yolu ve Artuklu dönemine ait kalorifer sistemi gibi önemli kalıntılar tespit edilmiştir ve kazılar hala devam etmektedir..

Diyarbakır İçkale Artuklu Sarayı Kazısı, sadece arkeolojik değeriyle değil, aynı zamanda bölgenin tarihine ışık tutması ve UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'nde yer alması açısından da büyük öneme sahiptir.

5.2.1.2. Diyarbakır Artuklu hanı

Artuklular zamanında, 1308 yılında Hacı Hasan Paşa tarafından kervansaray olarak yapılmıştır. Osmanlı döneminde ise cezaevine dönüştürülmüştür. Şu anda ise Diyarbakır Restorasyon ve Konservasyon Bölge Laboratuvarı olarak hizmet vermektedir (Kültür Envanteri, 2023).

Binanın uzun yıllar boyunca hapishane olarak kullanıldığı bilinmektedir. Yapının giriş kapısı üzerinde bulunan kitabelerden en son tarihli olanına göre, Hasan Paşa döneminde onarılmış ve hapishane olarak kullanılmaya başlanmıştır. Artuklu döneminde bir han olarak inşa edildiği kaynaklarda geçmektedir. Kareye yakın dikdörtgen plana sahip olan yapı, ortasında açık avlu etrafında yer alan kapalı birimlerle planlanmıştır. Avlu, mahkum odaları ve ihtiyaçların karşılandığı bölümleri içermektedir. Yapıda herhangi bir süsleme bulunmamaktadır ve mahkûm odalarının cephelerinde küçük pencereler görülmektedir. Restorasyon sonrasında Müze Eser Deposu ve Bölge Laboratuvarı olarak kullanılmaktadır (Diyarbakır Valiliği, 2017).

Görsel 5. 5. Diyarbakır Artuklu hanı restorasyon öncesi (Diyarbakır Valiliği, 2017)

5.2.1.3. Diyarbakır Artuklu hamamı

Günümüzde Saint George Kilisesi olarak bilinen Diyarbakır'daki Artuklu Hamamı, İçkale'nin kuzeydoğu köşesinde konumlanmıştır. Kesin yapım tarihi bilinmemekle birlikte, inşa tarzı ve kullanılan malzemeye göre MS 2. yüzyıla ait olabilir. Artuklular Dönemi'nde saray hamamı olarak kullanılan bu yapıda, bazı kaynaklar Artuklu Hükümdarlarının Cizreli bilgin Eb-ül İz El Cezeri'nin imal ettiği robotları kullandıklarını yazmaktadır. Günümüzde ise sanat galerisi olarak hizmet vermektedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021).

Görsel 5. 6. Diyarbakır Artuklu hamamı içi (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021).

5.2.1.4. Diyarbakır kalesi

Diyarbakır'ın Sur ilçesindeki tarihî yapı, Diyarbakır Kalesi veya Diyarbakır surları, iç kale ve dış kale olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Ana girişler Dağ Kapı, Urfa Kapı, Mardin Kapı ve Yeni Kapı'dır. Dokuz bin yıl öncesine uzanan bu surlar, dünyadaki en uzun ve geniş savunma duvarıdır ve UNESCO tarafından 2000 yılında Dünya Mirası Geçici Listesi'ne dahil edilmiş, 2015 yılında ise Dünya Mirası olarak tescil edilmiştir. Ayrıca, Diyarbakır'ın eski yapısı olan Keçi Burcu da Sur ilçesinde bulunmaktadır. Surlar, İç ve Dış Kale olmak üzere iki bölümden oluşur (Kültür Envanteri, 2023).

Görsel 5. 7. Diyarbakır kalesi ve burçları (Türkiye Kültür Portalı, 2023).

Diyarbakır Kalesi, Surları ve Burçları, bölgedeki medeniyetlerin ve kültürlerin etkisiyle oluşan, özgünlüğünü koruyarak 7 bin yıllık tarihsel varlığını sürdüren orijinal ve özgün kültür varlıklarıdır. Bu yapılar, dünya tarihi için önemli bir evrensel miras özelliğini taşımaktadır (Türkiye Kültür Portalı, 2023).

Sur Kapıları ve Burçları:

Diyarbakır'ın tarihî yapıları olan Sur Kapıları ve Burçları, bölgedeki medeniyetlerin, kültürlerin ve dönemin ihtiyaçlarına göre şekillenerek, 7 bin yıllık tarihsel varlıklarını sürdürmektedir. Bu orijinal ve özgün kültür varlıkları, dünya tarihi için önemli bir evrensel miras özelliğini korumaktadır. Diyarbakır Surları, Dağ Kapı (Harput Kapısı), Urfa Kapı (Rum veya Halep Kapısı), Mardin Kapı ve Yeni Kapı (Su, Satt veya Dicle Kapısı) olmak üzere dört ana kapıya sahiptir. Bu kapılar, geceleri kapatılarak kente giriş çıkışın kontrol edildiği bilinmektedir. Surların kuzeydoğusundaki

İçkale, Saray Kapı, Küpeli Kapı, Oğrun Kapı ve Fetih Kapı ile sur içine, Oğrun Kapı ve Fetih Kapı ile sur dışına açılmaktadır.

Dağ Kapı: Roma dönemine ait olan Dağ Kapı, iki burç arasında yer almaktadır. Üzerinde Latince, Grekçe, Abbasi ve Mervani dönemlerine ait kitabeler bulunmaktadır.

Urfa Kapı: Artuklu hükümdarı Sultan Mehmet tarafından onarılmış, üzerine insan ve hayvan figürleri eklenmiştir. Osmanlı zamanında saltanat kapısı olarak kullanılmıştır.

Mardin Kapı: Amidli mühendis Ahmed tarafından 909-910 tarihlerinde onarılmıştır.

Fetih Kapısı: Kutbüddin II. Sökmen döneminde 1198 yılında inşa edilmiştir.

Dış surlarda 82, İç Kale'de 19 burç bulunmaktadır. Yapılan incelemeler sonucunda 82 burcun 3'ü 1930'lu yıllarda yıkılmış, 4 burcun zaman içinde yıkıldığı belirlenmiştir. Savunma amaçlı tasarlanan burçlar genellikle üç veya dört katlıdır.

Keçi Burcu: En eski burç olup Mervaniler döneminde onarım görmüştür.

Ulu Beden Burcu (Evli Beden Burcu): Artuklu hükümdarı Melik Salih tarafından yapılmış, son hali Bercis oğlu İbrahim Bey tarafından 1208 yılında verilmiştir.

Yedi Kardeşler Burcu: Aynı mimar tarafından Ulu Beden Burcu ile aynı zamanda inşa edilmiştir ve çift başlı kartal ve aslan motifleriyle süslenmiştir (Anonim, 2023).

5.2.1.5. Diyarbakir Zinciriye (Sincariye) medresesi

Sincariye Medresesi, Diyarbakır'ın Sur ilçesinde konumlanan tarihi bir eğitim kurumudur (Kültür Envanteri, 2023).

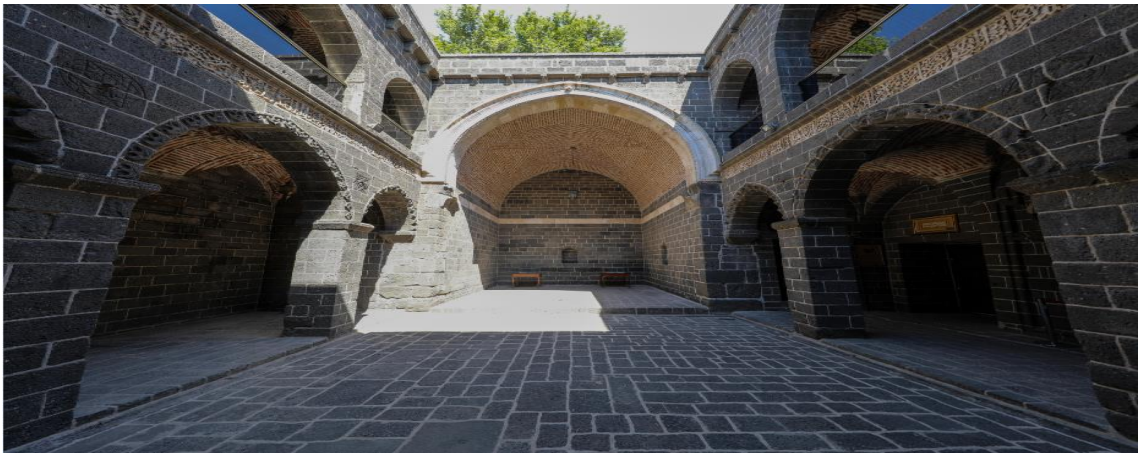
Görsel 5. 8. Diyarbakir Zinciriye (Sincariye) medresesi (Anonim, 2023)

Ulu Cami'nin güneybatısında bulunan medrese, Artuklu hükümdarı Kutbuddin Muzaffer II. Sökmen döneminde, 1198 yılında inşa edilmiştir. Yapının yapımında tamamen siyah bazalt ve beyaz kalker taşı kullanılmıştır. Mimari unsurları ve dekoratif öğeleriyle dikkat çeken bu yapı, dört cephesindeki kemerleri, ayetlerden oluşan kitabelerle süslüdür (Diyarbakır Büyükşehir Bld. Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Bşk., 2022).

Zinciriye Medresesi, Melik Salih Necmeddin veya İsa Ebu Dirhem tarafından yapılmıştır. Kesme taştan oluşan bu yapı, açık medrese planına uygun tek katlı bir yapıdır. Bezemesi sade olan ön cephesi, diğer dönem yapılarından farklılık gösterir. Avlu, çevresinde beşik tonozlu bir revakla çevrilmiştir. Ana eyvanın sağında ve solunda beşik tonozlu odalar bulunurken, sağ tarafta dikdörtgen planlı bir mekan yer alır. Avlu revak kemerleri çeşitlilik gösterir; bazıları dekorsuzken bazıları at nalı şeklinde taşmaktadır. Zinciriye Medresesi 1934'te onarılarak Diyarbakır Arkeoloji Müzesi haline getirilmiştir. Daha sonra müze, yeni bir binaya taşınmıştır (Anonim, 2023).

5.2.1.6. Diyarbakir Mesudiye medresesi

Mesudiye Medresesi, Ulu Cami'nin kuzeyinde, 1198 yılında Artuklu Emiri Ebu Muzaffer Sökmen tarafından inşa edilmiştir. Sanat eseri niteliğindeki bu medrese, avludaki mihrabın yanlarına yerleştirilmiş döner taş sütunlarla desteklenmiştir. Bina, kesme taştan iki katlı olarak yapılmıştır ve Anadolu'daki ilk üniversite öğrenimine ev sahipliği yapmıştır (Türkiye Kültür Portalı, 2020).

Görsel 5. 9. Diyarbakir Mesudiye medresesi (Anonim, 2023)

Artuklu dönemine ait Mesudiye Medresesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da eğitim amacıyla kullanılmış ve uzun yıllar boyunca Osmanlı vakıf sistemi içinde yer almıştır. Medrese, Diyarbakır Ulu Camii'nin kuzeyinde konumlanmış ve şehrin eğitim ihtiyacına önemli bir katkı sağlamıştır. XVIII. yüzyılda medresede görev yapan personel, eğitim, idari, mali, bakım, onarım ve dini hizmetler gibi çeşitli alanlarda faaliyet göstermiştir (Nasıroğlu Aydın, 2022, s. 268-286).

5.2.1.7. Diyarbakır Ulu beden burcu

Evli Beden Burcu veya diğer adıyla Ulu Beden Burcu, Diyarbakır surlarında konumlanmış bir kuledir. Bu burç, surların güneybatısında bulunur. Halk arasında "Ben-u Sen" olarak adlandırılan bu burçlar ve önündeki vadi, baba-oğul tarafından yapıldığı için "Ben ve Sen Vadisi" olarak bilinir. Önceden yoksul aileler tarafından barınak olarak kullanıldığı için Evli Beden Burcu olarak da halk arasında tanınmaktadır (Kültür Envanteri, 2023).

Artuklu Hükümdarı Melik Salih adına, Mimar Caferoğlu İbrahim tarafından 1208 yılında inşa edilen Ulu Beden Burcu, üzerinde hakimiyetin sembolü çift başlı kartal, gücü simgeleyen kanatlı aslan ve burcu süsleyen kitabelerle mukarnas süslemeleri bulunduran bir yapıdır.

Görsel 5. 10. Diyarbakır Ulu beden burcu (Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, 2022).

Yedi Kardeş Burcu'na benzeyen silindirik planlı burç, uzun bir efsaneyle çevrilidir. Bir usta ve kalfası, en güzel burcu yapma iddiasında bulunur. İkisi de burçları inşa eder, sonra halkın önünde birbirlerine "Ben mi, sen mi?" diye sorarlar. Usta, kalfanın üstünlüğünü kabul eder ve kendini surlardan aşağı atar. Kalfaysa bu durumu

kaldıramayarak ustasının ardından atlar. Bu olayın geçtiği yer, günümüzde "Ben u Sen" olarak anılmaktadır (Diyarbakır Büyükşehir Bld. Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Bşk., 2022).

5.2.1.8. Diyarbakır Yedi Kardeş burcu

Diyarbakır'ın surlarını kuşatan Yedi Kardeş Burcu, şehrin güneyindedir. Bu burç, Artuklu Hükümdarı Melik Salih adına, Hicri 605 Miladi 1208 yılında Mimar İbrahim'in oğlu Yahya tarafından inşa edilmiş olan Ben-u-sen burcudur (Diyarbakır Büyükşehir Bld. Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Bşk., 2022).

Görsel 5. 11. Diyarbakır Yedi Kardeş burcu (Kültür Envanteri, 2023)

Burcun detaylı süslemeleri ve çift başlı kartal, kanatlı aslan kabartmaları, kitabeyi saran süslemelerle etkileyici bir görünüm sunar. Besmele-i Şerife'nin bulunduğu kitabedeki çift başlı kartal motif, aslan figürlerini simetrik olarak böler. Kartal, şehri kötülüklerden koruyan tılsımlı bir motif olarak kabul edilirken, kanatlı aslanın kullanımı olağanüstü gücü simgeler. Burcun efsanesine göre, Yedi Kardeş Burcu'nu savunanlar kuşatma altındayken teslim olmazlar. Kral, ele geçirmek için elçiler gönderir ve Yedi Kardeşler, kralın kendisiyle gelmesi durumunda teslim olacaklarına dair söz verirler. Kral, komutanlarıyla birlikte gelir, ancak burcu ele geçirmeye çalışırken kale havaya uçar. Kral, komutanlar ve Yedikardeş ölür, düşman dağılır. Bu olaydan sonra burca "Yedi Kardeş Burcu" adı verilir (Diyarbakır Valiliği, 2017).

Artuklular'ın Diyarbakır'daki mimari mirası, tarihi ve kültürel zenginliğin önemli bir yansımasıdır. Bu döneme ait surlar ve burçlar, savunma stratejilerini sergileyerek estetik bir değer taşımaktadır. Ulu Beden Burcu ve Yedi Kardeş Burcu gibi yapılar, hem mimari zarafetleriyle hem de tarihi savunma hikayeleriyle dikkat çekmektedir.

Mesudiye Medresesi ve Zinciriye Medresesi gibi eğitim kurumları ise döneminde bilim ve kültür alanında önemli bir rol oynamış, mimari güzellikleri ve eğitim faaliyetleriyle öne çıkmıştır. Diyarbakır Artuklu Sarayı ise kazı çalışmaları sonucu gün yüzüne çıkarılmış, avlulu yapısı ve çini süslemeli havuzlu divanhanesiyle geçmişin saray yaşantısını yansıtmaktadır.

Artuklu mimarisi, Selçuklu, Abbasi ve Bizans etkilerini içinde barındırarak bölgedeki kültürel çeşitliliği yansıtmaktadır. Bu etkileşim, sanat ve mimaride çeşitliliğin ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca, bu mimari mirasın zaman içinde sürdürülebilir bir öneme sahip olması, Osmanlı döneminde de korunarak yaşatılmasına katkı sağlamıştır.

Sonuç olarak, Artuklular'ın Diyarbakır'daki mimari mirası, tarihî, kültürel ve sanatsal açıdan zengin bir geçmişi yansıtarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bu eserler, bölgenin kültürel kimliğine katkıda bulunmanın ötesinde, estetik ve tarihî birer değer olarak hala büyük bir ilgiyle ziyaret edilmekte ve gelecek nesillere aktarılmaktadır.

5.2.1.9. Diyarbakır Meyyafarikin (Silvan) Ulu cami

Meyyafarikin (Silvan) şehri, Dicle Nehri'nin 40 km kuzeyinde ve Batman Çayı'nın yaklaşık 20 km batısında konumlanmıştır. Batman çayını oluşturan farklı akarsular boyunca uzanan birçok yolun kesişim noktasında yer almaktadır. Günümüzde şehir, Diyarbakır'a yaklaşık 70 km uzaklıktadır (Bedirhanoğlu, 2019, s. 129).

Meyyafarikin (Silvan), tarihi el-Cezîre bölgesinin önemli bir merkezi olup, 17/640 yılında İyaz b. Ğanem tarafından fethedilmiş ve Müslümanlar tarafından yönetilmiştir. Şehir, erken dönemlerde merkeze bağlı olarak idare edilmiş; IX. yüzyılın ikinci yarısında Şeybânîler, Hamdânîler, Mervânîler, Selçuklular, Artuklular ve Eyyûbîler hâkim olmuştur. Mervânîler döneminde parlak bir dönem yaşayan şehir, Artuklu Emiri Necmeddîn'in hâkimiyetiyle tekrar yükselişe geçmiş, bu dönemde önemli mimari eserler inşa edilmiştir, örneğin Malabadî Köprüsü ve Silvan Ulu Camii (Alican, 2013, s. 1-17). Silvan Ulu Camii Artuklu döneminden kalan bezemesi ve mimarisiyle bir abide olan nadide eserlerden biridir. Caminin yapım tarihiyle ilgili bilgiyi kubbe

kasnağında yer alan Artuklulardan Timurtaş'ın oğlu Necmeddin Alpi'nin kitabesinden öğrenmekteyiz. Dikdörtgen plan şemasında inşa edilen yapının üzerini basık, piramit bir külah örtülüdür (Diyarbakir Valiliği Kültür Turizm Birimi, 2017).

Eyyûbî döneminde 1227 yılında onarılmış ve bu onarımda bir mihrap ilave edilmiş. Bu yüzden Selahaddin-i Eyyûbî Camii adıyla da biliniyor (Silvan Belediyesi, 2022).

Görsel 5. 12. Silvan Ulu (Selahaddin-i Eyyûbi) cami (Silvan Belediyesi, 2022)

Cami, doğu-batı ekseninde uzanır ve dikdörtgen planlıdır; mihrapın paralelinde dört nef ve bir mihrap önü kubbe içerir. Farklı boyutlarda pencerelere sahip olan camide, taş konsollara dayanan bir silme bulunur. Temel malzeme olarak bölgenin diğer yapılarında da gördüğümüz gibi kesme taş kullanılmıştır. Mihrap, kuzey cephede bulunan iki sütunçe oturur ve kapı ve pencereler aracılığıyla simetrik bir düzenleme gösterir. Kalıntılardan yola çıkarak kuzey cephede bir avlu olabileceği tahmin edilmektedir (Bedirhanoğlu, 2019, s. 189).

5.2.1.10. Diyarbakır Malabadi köprüsü

Diyarbakır il sınırlarında, Batman Çayı üzerinde yer alan Malabadi Köprüsü, Artuklular döneminde Timurtaş bin İlgazi bin Artuk tarafından 1147 yılında inşa edilmiştir. Taşlardan yapılan köprü, 7 metre genişliğinde ve 150 metre uzunluğundadır. Yüksekliği, su seviyesinden kilit taşına kadar 19 metredir. Malabadi Köprüsü, dünyanın en büyük taş kemer köprüsü olup 40.86 metrelik sivri ana kemer açıklığına sahiptir. Tarihi köprü, kervanlar tarafından sıklıkla kullanılmış ve köprüdeki kemerin her iki

yanında ve iç tarafta, kervan ve yolcular tarafından barınak olarak kullanılan iki oda bulunmaktadır (Silvan Kaymakamlığı, 2023).

Köprü nöbetçileri tarafından kullanılan bu odaların, geçmişte dehlizlerle yolun dipleriyle bağlantılı olduğu ve gelen kervanların ayak seslerinin bu dehlizler aracılığıyla daha uzaktan duyulabildiği söylenir. Ünlü seyyah Evliya Çelebi köprüyü şu şekilde anlatır:

> *Köprünün her iki yanında kale kapıları gibi demir kapılar var. Bu kapıların içinde, kemerin altında hanlar bulunuyor; gelen misafirler burada konaklayabilir. Köprünün altında bir dizi oda var. Demir pencerelerde misafirler oturup karşı taraftaki insanlarla sohbet edebilir veya balık avlayabilirler. Köprünün her iki tarafında pencereli odalar da bulunuyor. Korkuluklar Nehcivan çeliğinden yapılmış. Ama bir demirci ustası, özenle kafesli korkuluklar yapmış, ustalığını göstermiş. Gerçekten, ustalıkla bir mühendis, bu köprüde eşsiz bir işçilik sergilemiş.*
>
> (Akt: Silvan Belediyesi, 2022).

Görsel 5. 13. Malabadi köprüsü (Silvan Belediyesi, 2022).

Evliya Çelebi'ye göre, bu köprü Abbasiler dönemine aittir ve zengin bir tüccarın hayratı olarak inşa edilmiştir. Ancak, başka bir kaynağa göre, köprünün Artukoğulları Beyliği dönemine ait olduğu ve Artuk'un torunu Timurtaş tarafından 1147 yılında yaptırıldığı belirtilir. Aynı zamanda Mostar Köprüsü'nün ikizi olarak kabul edilir (Batman Valiliği, 2023).

Fransız mimar Albert Gabriel, köprü için, "Modern statik hesapların olmadığı bir dönemde bu ölçekte, o zamanlar için böyle bir yapı hayranlık ve takdire değerdir. Ayasofya'nın kubbesi rahatlıkla bu köprünün altına sığardı. Bu ölçekte, bu yaşta, Balkanlar'da, Türkiye'de, Orta Doğu'da başka bir köprü yok" diyor (Silvan Kaymakamlığı, 2023).

5.2.2. Artukluların Batman (Hasankeyf) ilindeki mimari miras değerleri

Hasankeyf, Batman ilinin Artuklu kültürel mirasını oluşturan önemli bir bölgedir. Dicle Nehri'nin iki yakasında yer alan bu tarihi ilçe, 1981'de doğal koruma alanı ilan edilmiştir. Artuklu mirasının zenginliği ile bilinen Hasankeyf, Ilısu Barajı'nın sular altında bıraktığı bir yerleşim yeridir. 2020 yılı Mayıs ayında sular altında kalan bu tarihi yerleşimde, pek çok kültürel miras kaybolmuştur. Sular altında kalmadan önce, bazı yapılar ileri teknoloji yöntemleri kullanılarak yeni Hasankeyf'e taşınmıştır (Vikipedia, 2023).

5.2.2.1. Hasankeyf Artuklu hamamı

Yeni kurulan Hasankeyf'e taşınan yapılardan bir tanesi Artuklu Hamamı'dır. Hamam, Batman'ın tarihi ilçesi Hasankeyf'te 12 Mayıs 2017 tarihinde bütünsel olarak taşınan Zeynel Bey Türbesi'nin yakınına 6 Ağustos 2018'de taşındı. Aşağıda yer alan gazete haberleri bu bilgiyi doğrulamaktadır:

> TARİHİ ARTUKLU HAMAMI TAŞINDI[3]
>
> *Batman'ın Hasankeyf ilçesindeki bin 500 ton ağırlığındaki Artuklu Hamamı, Hasankeyf Yeni Kültürel Park Alanı'ndaki yeni yerine taşındı. 256 tekerlekli "SPMT" aracıyla taşınan tarihi hamamın taşınma işlemi saat 05.00'te başladı, 11.40 itibari ile sona erdi. Batman'ın Hasankeyf ilçesindeki bin 500 ton ağırlığındaki Artuklu Hamamı, Hasankeyf Yeni Kültürel Park Alanı'ndaki yeni yerine taşındı. Batman Valisi Ahmet Deniz, yaptığı açıklamada, Ilısu Barajı ve HES Projesi kapsamında eser taşıma çalışmalarının dünyaya örnek niteliğinde olduğunu söyledi. Deniz, tarihi varlıkların baraj gölünden çıkartılmasının aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin büyüklüğünün de bir göstergesi olduğunu vurguladı. Vali Deniz, "Bu eserlerin yanı sıra 6 eser daha taşınacak. Hasankeyf gerçek anlamda tarihi kimliğini koruyacak. Yeni Hasankeyf turizmin gözbebeği olacak." dedi. (Kaynak: Anadolu Ajansı)* (06.08.2018).

[3] Gazete haberi https://basin.ktb.gov.tr/TR-215023/tarihi-artuklu-hamami-tasindi.htmld adresinden alınmıştır [Erişim tarihi: 1 Mayıs 2023].

Görsel 5. 14. Artuklu hamamı yeni yerine taşınırken (Anonim, 2018)

Görsel 5. 15. Artuklu hamamı yeni yerine taşınırken (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018)

Zeynel Bey Külliyesi'ne ait Artuklu Hamamı, külliye içindeki diğer yapı topluluklarından 200 metre uzakta, Dicle Nehri'nin kuzeyinde yer alır. Yapının üzerinde kitabe veya vakfiye kaydı bulunmaz. "Osmanlı Hamamı" veya "Mescidi" olarak bilinen kalıntının altında 2005-2006 dönemlerinde yapılan kazılarla klasik planda tasarlanmış bir Artuklu Hamamı ortaya çıkarılmıştır. Orijinalinde düzgün kesme taş kullanılmıştır ve sadece Osmanlı Dönemi'nde yenilenmiş kare planlı, kubbeli soyunmalık bölümü ayakta kalmıştır (Batman Belediyesi, 2023).

2005-2008 arasındaki kazılarla gün yüzüne çıkan hamam, Artuklu devrine aittir ve XIII. yüzyılın başlarında klasik planda tasarlanmıştır. Osmanlı döneminde, Dicle'nin taşması nedeniyle yıkılan hamamın yerine inşa edilen soyunmalık bölümü, batıya doğru ılıklık ve sıcaklık bölümlerinin toprak altındaki kalıntılarını izler. Halvet hücreleri, Osmanlı Dönemi'nde üst katta yeniden şekillendirilmiştir. Günümüzde soğukluk kısmı ayakta kalırken, hamamın diğer birimleri büyük ölçüde harap olmuştur (Hasankeyf Kaymakamlığı, 2019).

30.08.2008 tarihinde başlayan Artuklu Hamamı onarım çalışmaları, Kültür Bakanlığı tarafından düzenlenen Onarım İhalesi kapsamında hazırlanan projeler doğrultusunda kapsamlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Hasankeyf'teki Artuklu Hamamı, plan ve mimari özellikleriyle öne çıkan tek örnek olarak bilinir. Osmanlı döneminde yeniden inşa edilen "soğukluk" bölümü, 06.08.2018 tarihinde yeni Hasankeyf'e taşınmıştır. Yanındaki Artuklu Hamamı kalıntıları ise sular altında kalmıştır. Arkeopark'taki kopyası, soğukluk bölümünün taşınmasıyla birlikte eklenmiştir (Uluçam, 2021, s. 94).

5.2.2.2. Hasankeyf İmam Abdullah zaviyesi

İmam Abdullah Zaviyesi, küçük bir tepe üzerinde yer alıyordu ve buradaki zaviye, Hz. Muhammed'in soyundan geldiğine inanılan İmam Abdullah'a aittir. Yöre halkı tarafından büyük saygı gören bu zaviye, zaman içinde gelişerek bir külliye halini almıştır. Asıl zaviyenin XII. Yüzyılda Artuklular döneminde yapıldığı ve bu yapıların Eyyûbi Sultanı Takıyyeddin Abdullah (1249-1294) zamanında yeniden inşa edildiği bilinmektedir. Türbe girişindeki onarım kitabesine göre, 1478 yılında Akkoyunlular tarafından tamir edilmiştir (Hasankeyf Kaymakamlığı, 2019).

İmam Abdullah Zaviyesi'nde 21.07.2006'da başlayan kazılar ve onarım çalışmaları; duvarlardaki bozulmaların giderilmesi, kubbe, eyvan, iç mekan ve minarede yapılan uygulamaları içeriyordu. Bu çalışmalar tamamlandıktan sonra İmam Abdullah Türbesi 10.09.2018, Minare ve Eyvan ise 13-19.10.2018 tarihleri arasında Arkeopark'a nakledildi (Uluçam, 2021, s. 103-112).

Görsel 5. 16. İmam Abdullah zaviyesi yeni yerine taşınırken (Namlı, 2018)

Arkeopark'ta taşınan türbe ve zaviyenin çalışmaları tamamlandıktan sonra, İmam Abdullah'ın naaşı da Hasankeyf Müzesi'nde dualar eşliğinde korunan yeni yerine nakledildi. Batman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün web sitesine göre, İmam Abdullah, M.S. 638'de Hasankeyf Kalesi'ni Bizans hakimiyetinden kurtarmak amacıyla düzenlenen son İslami akınlarda Halid Bin Velid'in ünlü komutanı İyaz Bin Ganem'in sağ kolu olarak görev yapmış ve Hasankeyf kuşatması sırasında şehit olmuştur. Hz. Muhammed'in amcaoğlu Caferi Tayyar'ın oğlu İmam Abdullah'ın türbesi, Eyyübiler döneminden Osmanlıların son dönemine kadar birçok kez onarılarak günümüze kadar gelmiştir (Anonim, 2019).

5.2.2.3. Hasankeyf kalesi

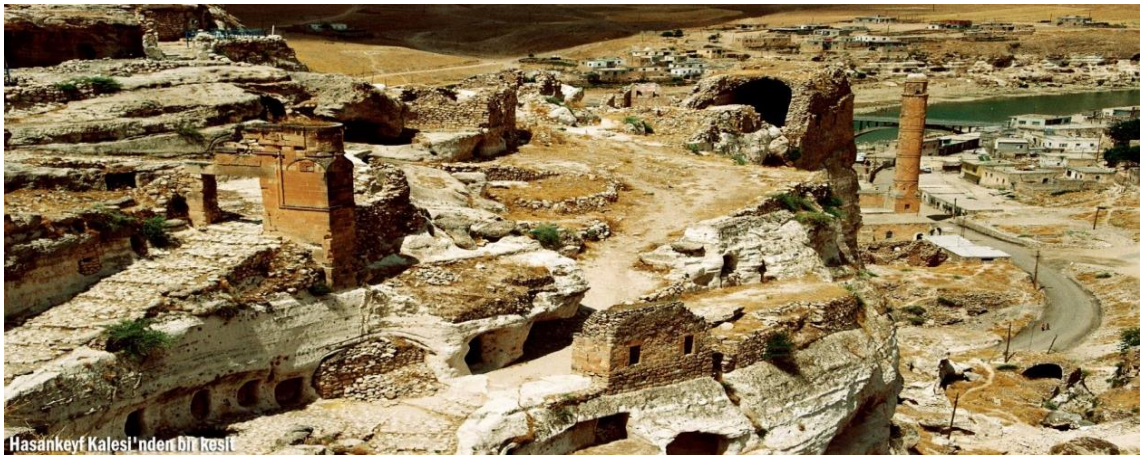
Hasankeyf Kalesi, tek parça taştan yapılmış, Dicle Nehri kıyısında ve 200 metre yüksekliğinde bulunan bir yapıdır. M.S. 363'te Bizanslılar tarafından inşa edilen kale, Süryani piskoposluğunun merkezi olmuştur. Hıristiyanlığın yayılması sonrasında Hasankeyf Piskoposluğu'na Kardinal unvanı verilmiştir. "Hısno Koyfa" olarak bilinen kale, Bizanslıların doğuda inşa ettiği en sağlam kalelerden biridir. 638 yılında İslam orduları tarafından fethedilen kale, Selçuklu döneminde Artuk Oğulları Beyliği'nin başkenti olarak kullanılmıştır. Moğol istilası sırasında, 1260 yılında halk, kaleye sığınarak zulümden kısmen korunmuştur. Kalenin iki girişi vardır: İmam Abdullah Kapısı (doğu) ve Sır Kapısı (batı). Dicle Nehri'ne inen iki takviye yol, su taşımak amacıyla yapılmıştır ve hala sağlam durumdadır (Batman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023).

İç Kale, MS IV. yüzyılda Roma İmparatorluğu tarafından askeri üs olarak kullanılmış ve 1970'lere kadar yerleşim alanı olarak hizmet vermiştir. Manzaraya hakim noktalarda hükümdar aileleri için saraylar inşa edilmiştir. Kalede, doğu ve güneydoğusundaki vadide mağara benzeri ev ve dükkanlar bulunmaktadır. Bu konutların çoğu kayaya oyulmuş olup birçok evin önünde kuyular bulunmaktadır. Kalenin dikkat çeken özelliklerinden biri, Eyyubiler ve Artuklular dönemlerinde buraya kaynak suyu getirilmiş olmasıdır. Ayrıca, yüksek mevkilerden kaleye su taşımak amacıyla yapılmış membalardan su iletildiği görülmektedir. İç Kale'nin ilk giriş kapısı, surlar ve Büyük Saray'ın ana kütlesi Roma Dönemi'ne aittir. Ulu Cami'nin ilk yapısı, Büyük Saray'ın bir bölümü ve kaleye ulaştırılan su sistemleri gibi Artuklu Devleti'ne ait eserler, kente ikinci bir kimlik kazandırmıştır. Yukarı Şehir'in günümüzdeki görüntüsü

ise Eyyûbi Dönemi eserlerinden oluşmaktadır. Küçük Saray, Büyük Saray'ın bir bölümü ve üç kale kapısı ise Eyyûbiler tarafından yapılmış veya onarılmıştır. İç Kale, Osmanlı Dönemi'nde terk edilmiş ve mağaralar yeniden düzenlenerek yerleşime açılmıştır (Batman İl Kültür Envanteri, 2023).

5.2.2.4. Hasankeyf kalesi - yukarı şehir (iç kale)

Yukarı Şehir, ortalama 135 metre yükseklikte tek parça kaya üzerine kurulmuş bir yerleşim alanıdır. Doğal koruma sağlayan dik yamaçlarla çevrili kaya kütlesine, iki farklı kontrol noktasından çıkılan kapılar ile erişilmektedir. İç Kale olarak adlandırılan bu alanda, insan eliyle şekillendirilmiş mağara konutları ile Urartu, Roma, Artuklu, Eyyubi ve Osmanlı dönemlerine ait yapılar yer almaktadır. Kale, kuzey, kuzeybatı, batı, doğu ve orta kesimlerinde yoğun bir yerleşim görmüştür. Eğimli bir arazi üzerinde yer alan yaklaşık iki bin evden oluşan kale, dar sokakları, kuyuları ve sarnıçlarıyla tam bir Ortaçağ yerleşimi atmosferine sahiptir. İç Kale, 1970'lerde halkın şu anki yerleşim yerine taşınmasıyla terk edilmiştir (Hasankeyf Kaymakamlığı, 2019).

Görsel 5. 17. Hasankeyf kalesi - yukarı şehir (iç kale) (Türkiye Kültür Portalı, 2021)

İç Kale Gezi Güzergahı:

Hasankeyf kazılarında İç Kale'nin giriş ve çıkışlarını kontrol altına almak amacıyla, mevcut rotanın batısındaki kaya kütlesinin doğusuna 3.00 m genişliğinde bir yol platformu eklenmiştir. Bu platformun doğusuna iki destek duvarı inşa edilmiştir. İç Kale gezisi sırasında, ziyaretçi yoğunluğuna, yağışa ve diğer etkenlere bağlı olarak oluşan yol sorunlarını çözmek için 464.00 m uzunluğunda, 3.50 m genişliğindeki yol

güzergahında merdiven ve rampa platformundaki taşlar değiştirilerek yürüyüş yolu daha güvenli hale getirilmiştir. İniş ve çıkışların güvenliği için bazı alanlarda ana kaya dokusuna müdahale edilmeden yol genişletilmiş ve çevresi örgü ile çevrilmiştir. Gezi güzergahında potansiyel tehlike oluşturan bölgelerde 430.00 m uzunluğunda, 0.20 m yüksekliğinde parapet uygulanmış ve çeşitli ölçülerde demir korkuluklar ile uyarı levhaları yerleştirilmiştir. Bu sayede Hasankeyf İç Kalesi'ne rahatça ulaşılabilecek güvenli bir gezi yolu oluşturulmuştur. Ayrıca, İç Kale'de yapılan kazılarda ortaya çıkan mimari dokuyu ve mezarlığı korumak amacıyla, Büyük Saray'dan Ulu Cami'ye kadar olan alan boyunca 2.00 m yüksekliğinde tel örgü ile çevrilmiştir (Uluçam, 2021, s. 168-169).

5.2.2.5. Hasankeyf kalesi - büyük saray

Sarayın büyüklüğü ve konumu, İç Kale'nin en yüksek noktasında yer aldığı için önemini vurgulamaktadır. Roma döneminde askeri amaçlı kullanılan bu yapı, Artuklu ve Eyyubi dönemlerinde saray olarak işlev görmüştür. Yaklaşık 2.300 metrekarelik bir alanı kaplayan Büyük Saray, Roma dönemi garnizon yapısı olduğunu gösteren plan ve mimari özelliklere sahiptir. Ne zaman inşa edildiğiyle ilgili herhangi bir kitabe bulunmasa da, savunma amaçlı kullanılan büyük koridorlar, salonlar, farklı büyüklükte odalar ve bağımsız üniteler içeren yapı, iç kaledeki muhafız birliklerini barındıran askeri bir yapıyı temsil eder (Hasankeyf Kaymakamlığı, 2019).

İç Kale'de yer alan Büyük Saray kompleksi, Hasankeyf yönetimi ve kültürlerin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Savunmaya uygun topoğrafik konumu ve etkileyici yapısıyla, uzaktan dikkat çeken bir görüntü sunmaktadır (Uluçam, 2021, s. 94).

5.2.2.6. Hasankeyf kalesi Ulu cami

İç Kale'nin kuzeyinde, sarayın harem bölümünün güneybatısında yer alan Ulu Camii, değişikliğe uğramış ve tahrip olmuş bir halde günümüze erişmiştir. Yapının yapılış tarihi ve kim tarafından inşa edildiği net değildir. Ancak, en yüksek noktada bulunan Roma dönemi tapınağının üzerine yapıldığı düşünülmektedir. Artuklu devrine ait camilerle benzer özellikler gösteren bu yapı, Artuklu eserlerinin bir devamı olabilir. Aynı zamanda, caminin önceleri bir kilise olduğu da düşünülmektedir. Ulu Camii,

dikdörtgen bir plana ve tek nefe sahip olup minaresi kuzey cephesinde alçı süslemelerle donatılmıştır. Caminin kuzeyinde geniş bir avlu alanı bulunmakta olup avlu, düzgün kesme taşlarla döşenmiştir (Hasankeyf Kaymakamlığı, 2019).

Görsel 5. 18. Hasankeyf kalesi Ulu cami (Batman İli Kültür Envanteri, 2023)

Artuklu Devleti'nin Batman İli'nde bıraktığı kültürel miras, bölgenin tarihi ve kültürel zenginliğini derinlemesine etkileyen önemli bir unsurdur. Bu miras, özellikle Hasankeyf ve çevresinde gözlemlenebilen tarihi yapılar ve izler aracılığıyla günümüze taşınmıştır. Hasankeyf Kalesi, Artukluların bölgedeki etkileyici mimari mirasını simgeler. Kale, Roma ve Bizans dönemlerinden başlayarak, farklı medeniyetlerin etkisi altında evrim geçirerek günümüze kadar gelmiştir. Artukluların dokunuşları, kalenin surlarında ve yapısında kendini gösterir. İmam Abdullah Zaviyesi, Hasankeyf'in tarihî yapısı içinde öne çıkan bir kültür ve ibadet merkezidir. Artuklular döneminden itibaren bu zaviye, bölge halkının saygı gösterdiği ve önemsediği bir yer olmuştur. Ulu Camii, Batman'ın Hasankeyf ilçesinde yer alan Artuklu dönemine ait dini bir yapıdır. Cami, dönemin mimari özelliklerini yansıtarak bölgenin tarihî ve kültürel bağlamında önemli bir rol oynamıştır.

Artuklu kültürel mirası, bölgenin sadece mimari açıdan değil, aynı zamanda kültürel çeşitliliğiyle de şekillenmiştir. Farklı medeniyetlerin izleri, bölgedeki kültürel mozaik içinde belirgin bir şekilde görülmektedir. Batman İli'ndeki Artuklu dönemine ait arkeolojik alanlar, tarih meraklıları ve araştırmacılar için keşif potansiyeli taşımaktadır. Bu alanlar, geçmişin izlerini sürmek ve bölgenin tarihi dokusunu daha iyi anlamak isteyenlere önemli fırsatlar sunmaktadır.

Artuklu Devleti'nin bıraktığı kültürel miras, Batman İli'ni tarihi bir hazinenin taşıyıcısı haline getirmiştir ve bu nedenle bu mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması için çeşitli koruma ve restorasyon çalışmaları devam etmektedir.

5.2.3. Artukluların Mardin ilindeki mimari miras değerleri

Mardin, farklı etnik ve dini grupların bir arada yaşadığı bir şehirdir. Halk, birbirini kabul edip saygı göstererek güçlü bir birliktelik oluşturmuştur. Bu dayanışma, şehrin sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik açıdan güçlenmesine katkı sağlamıştır. Artuklu emirlerinin sosyal devlet anlayışı, şehir halkının refahını artırmak için yapılan çalışmalara liderlik etmiştir. Yaptıkları mimari projelerle Mardin'i askeri bir kaleden çıkaran emirler, şehri daha belirgin bir kimliğe kavuşturmuşlardır (Arslan, 2019, s. 65).

Artuklular, fethettikleri şehirlerde bir dizi cami inşa etmiştir. Beylik yönetimine geçtikten sonra, Mardin'de kendi adlarına bir dizi cami yaptıran Artuklu Beyleri, Anadolu'daki ilk Türk-İslam camileri arasında öne çıkar. Artuklu camileri, özellikle Karahanlı mimarisinden izler taşımaktadır (Arslan, 2019, s. 67).

Mardin ve Harput Artukluları Beyliği, Anadolu'nun I. Dönem Beyliklerinden biridir. Mardin Artukluları, kurucu Artuk Bey'in oğlu Necmeddin İlgazi tarafından (1108-1409) yönetilmiş ve Hısn Keyfa Artukluları sınırında bağımsız bir beylik oluşturmuştur. Necmeddin İlgazi, 1108 yılında Diyarbakır'ı topraklarına katarak beyliğin başkentini oraya taşımış ve ertesi yıl Halep dolaylarında Haçlıları mağlup etmiştir. Ancak, sonrasında beylik, Harzemşahlar ve Anadolu Selçuklularının kontrolüne girmiş ve 1409 yılında Karakoyunlular tarafından yıkılmıştır. Harput Artukluları (1185-1234) ise merkezi Harput'ta kurulmuştur. Beylik, Anadolu Selçuklu Devleti tarafından sonlandırılmış olmasına rağmen, 50 yıl boyunca Harput bölgesinde varlık göstermiştir. Harput Artukluları, Mardin, Diyarbakır, Silvan ve Hasankeyf'e inşa ettikleri cami, medrese ve köprülerle dikkat çekmiş ve bu eserler günümüzde dahi estetik değerlerini korumaktadır (Anonim, 2023).

5.2.3.1. Mardin Ulu cami

Artuklu döneminin öne çıkan mimari eserleri, özellikle camilerdir. 12-13. yüzyıldan itibaren gelişen Artuklu cami geleneği, oldukça kısa bir süre içinde klasik biçim ve planlarını oluşturarak olgunluğa erişmiştir. Bu mimari geleneğin, Anadolu'nun

diğer bölgeleriyle pek fazla bağlantısı olmasa da, ilerleyen yüzyıllarda batı ile olan ilişkilerin artmasıyla bu bölgelere etki edebilmiştir (Bedirhanoğlu, 2019, s. 171).

Mardin Ulu Camii, kesme taş kullanılarak inşa edilmiş bir yapıdır. Minarenin kaidesindeki kitabeye göre 1176'da yapıldığı düşünülen cami, farklı kitabelere sahiptir. Revaklı bir avluya sahip olan yapı, mihrap önü kubbeli yapılar arasındadır. Avludaki şadırvanın yanı sıra şafiler ve kadınlar bölümleri bulunmaktadır. Caminin minaresi tek şerefelidir ve üzeri dilimli bir kubbe ile örtülüdür. Güney cephesindeki destekleme payeleri çörtene sahiptir. Yapının duvarlarında renk bozulmaları ve biyolojik bozulmalar gözlemlenmiştir. Boyalı tonoz yüzeylerinde dökülmeler ve rutubetlenmeler bulunmaktadır. Caminin harim kısmındaki derz dolguları kireç esaslı harç kullanılarak yapılmıştır (Kozbe ve Güngör, 2022, s. 12).

Mardin Ulu Cami, Artuklu Dönemi'nin önemli bir mimari örneğidir. Güneydoğu cami planını yansıtan bu yapı, Artuklu mimarisinin temel özelliklerini taşır. Caminin yapısı, aynı zamanda, çevredeki birçok yapı tarafından taklit edilmiş bir modeldir. Cami ibadete açıktır. Mardin'in sembolü olan cami, şehrin en eski ve en önemli mabedidir. Dokuz asırdan fazla bir süredir ayakta olan bu kültür mirası, kent merkezinde, tarihî dokunun yoğun olduğu alanda bulunur. Artuklu Sultanı Kutbettin İlgazi tarafından 1176'da inşa edilen cami, özel bir çeşmeye de ev sahipliği yapar; suyun akışıyla yaşamın sembolizasyonu yapılır. Avluda, doğumdan ölüme kadar insan hayatının sembolik tasvirleri bulunur. Ayrıca, Hz. Muhammed'in "Sakal-ı Şerif"inin burada bulunması camiyi özel kılar. Hala ibadet ve ziyaret için açık olan Ulu Cami, şehrin önemli bir kültürel ve dini merkezidir (Mardin Valiliği, 2019).

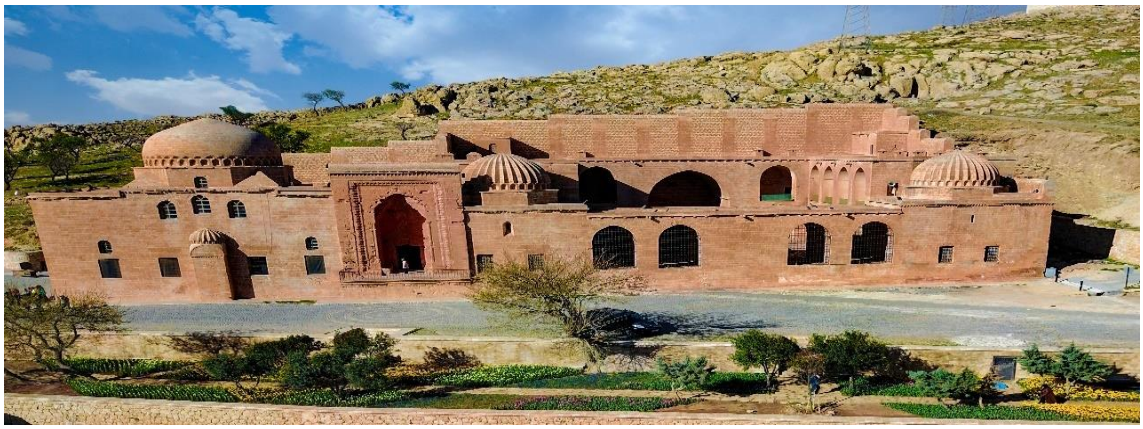
Görsel 5. 19. Mardin Ulu cami ve Mezopotamya ovası (Mardin Valiliği, 2019)

5.2.3.2. Mardin Ulu cami hamamı

Mardin Ulu Camii Hamamı, Mardin'in Artuklu ilçesinde bulunur. Kim tarafından ve ne zaman yapıldığı kesin değil ancak kaynaklar, Artuklu Sultanı Melik Salih (1312-1364) tarafından Ulu Camii'nin bir parçası olarak yaptırıldığını belirtiyor. Dikdörtgen planlı yapının malzemesi kesme, düzgün kesme ve moloz taşlardır. Soyunmalık, ılıklık ve sıcaklık bölümlerinden oluşan hamam, özel mimariye sahiptir. Hamamın yapısında çeşitli tahribatlar mevcuttur: dökülmeler, renk bozulmaları, sıva ve boya hasarları, aşınmalar ve yapısal sorunlar dikkat çeker. Cephelerdeki taş yüzeylerde de benzer tahribatlar bulunmaktadır (Kozbe ve Güngör, 2022, s. 211).

5.2.3.3. Mardin Kasımiye medresesi

Sultan Kasım Medresesi, inşasına Artuklular Dönemi'nde başlanmıştır. 2 katlı, dikdörtgen avlulu medrese, türbe, Hanefiler bölümü, Şafiiler bölümü, derslik ve öğrenci odalarından oluşmaktadır. Avlu, revaklıdır ve çeşitli öğrenci odalarını çevreler. Medrese avlusundaki taş yüzeylerinde temizleme ve derz doldurma işlemleri yapılmış, ancak bazı tahribatlar gözlemlenmektedir (Kozbe ve Güngör, 2022, s. 6).

Görsel 5. 20. Mardin Kasımiye medresesi dışardan görünümü (Mardin Valiliği, 2021)

Medrese, cami, türbe ile birlikte külliye niteliği taşır. Artuklular tarafından başlanan bu yapı, 15. yüzyılda Cihangiroğlu Kasım Padişah tarafından tamamlanmıştır ve bu sebeple Sultan Kasım'ın adıyla anılmaktadır. Artuklu Dönemi'nin son eserlerinden biri olmasına rağmen, yapının özellikleri dönemin tarzını tam olarak yansıtmamaktadır (Mardin Valiliği, 2021).

Görsel 5. 21. Mardin Kasımiye medresesi ve peyzaj alanı (Mardin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023)

Avluda büyük bir havuz ve çeşme bulunur. Güney cephesi ovaya açılır ve Mardin'in en büyük yapılarındandır. Bu mekan sadece bir medrese değil, bir külliye gibi düşünülmüş olabilir, zira yanında zaviye-türbe bulunmaktadır (Mardin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023).

5.2.3.4. Mardin Zinciriye (Sultan İsa) medresesi

Sultan İsa Medresesi, Mardin'deki son Artuklu Sultanı Melik Necmettin İsa bin Muzaffer Davud tarafından 1385 yılında inşa edilmiştir. Melik Necmeddin İsa, bu medresede Timur ve ordusuyla yapılan savaşta hapsedilmiştir, bu olay Mardin tarihinde bir ilk olarak kaydedilmiştir (Mardin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023).

Görsel 5. 22. Mardin Zinciriye (Sultan İsa) medresesi (Artuklu Kaymakamlığı, 2023)

Bu nedenle "Sultan İsa Medresesi" olarak da anılır. Halk arasında "Zinciriye Medresesi" denmesinin sebebi, eskiden arasına gerilen zincirden gelir. Geniş bir alana sahip olan dikdörtgen yapı, avlu, cami, türbe ve ek mekanları içerir. Öne çıkan dilimli kubbeleri ve yüksek taç kapısıyla dikkat çeken bu medresenin güneyinde Sultan İsa'ya ait türbe yer alır. Eski kitabeler medresede bulunur. Ayrıca, Mardin Müzesi'nin önceki binası olarak kullanılmıştır (Artuklu Kaymakamlığı, 2023).

Kesme ve düzgün kesme taşlar ile bazalt kullanılarak yapılan bu medrese, 2 katlıdır ve revaklı avlu, cami, türbe, derslik, öğrenci odaları gibi bölümleri içerir. Batı ve doğu girişleri farklı tarzlarda olup, girişlerin üst kısmında çeşitli süslemeler ve kitabeler bulunmaktadır. Restorasyon geçiren alanlarda çeşitli bozulmalar tespit edilmiş olup, taşlarda, duvarlarda, avlu çevresindeki öğrenci odalarında ve çeşmede çeşitli bakım ihtiyaçları gözlemlenmektedir (Kozbe ve Güngör, 2022, s. 1-2).

5.2.3.5. Mardin Necmeddin (Cami'ül-asfar) külliyesi

Mardin Artuklu Beyliği'nin kurucusu ve ilk lideri Necmeddin İlgazi tarafından tamamlanan külliye içinde günümüze ulaşabilen yalnızca bir camidir. Bu külliye, benzer Artuklu külliyeleriyle aynı tasarıma sahiptir. Silvan'da vefat eden Necmeddin İlgazi, buraya getirilerek kendi inşa ettirdiği külliyesine defnedilmiştir (Kültür Envanteri, 2021).

Necmettin Külliyesi, dikdörtgen planlı avlusuna güneydeki basık kemerli kapıdan geçiliyor. Harim mekanına dikdörtgen girişlerden ulaşılıyor. Harim mekanının güneyinde yuvarlak kemerli mihrap ve batısında ahşap minber bulunuyor. Cami, çeşitli formlarda pencere açıklıklarına sahip. Caminin kuzeydoğusunda kare kaideli yuvarlak gövdeli minare var. Tek şerefeli olan minarenin üzeri kubbe ile kapatılmış. Batı ve kuzeyde bulunan "L" planlı avlunun sonradan eklenmiş olabileceği düşünülüyor. Caminin güneyinde yazlık mihrap, kuzeyinde abdest alma yeri yer alıyor. Restorasyonlarla harim mekanı ve medrese odalarına boya uygulanmış. Duvarların taş yüzeyleri temizlenmiş, bazı taşlar yenilenmiş. Ahşap malzeme ile kaplanan duvarlar, taşlarda yüzey kirliliği ve aşınma gösteriyor. Minarede de yüzey kirliliği ve aşınma var. Özellikle caminin doğu duvarında renk bozulması yoğun görünüyor (Kozbe ve Güngör, 2022, s. 8).

Görsel 5. 23. Mardin Necmeddin (Cami'ül-asfar) külliyesi (Kozbe ve Güngör, 2022, s. 8)

Külliyeler, toplumun sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlar. Genellikle siyasi veya ekonomik seçkinler tarafından desteklenirler. Bu yapıların elemanları zaman içinde eklemelerle gelişebilir. Bir mimari eser, külliye olarak adlandırılabilmek için en az iki unsura sahip olmalıdır. Toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için inşa edilen külliyeler, sadece mimari eserler değil, aynı zamanda şehrin kültürel kimliğini oluşturan somut yapılar olarak öne çıkar (Bedirhanoğlu, 2019, s. 168).

Mardin'deki Necmeddin (Cami'ül-Asfar) Külliyesi ve Emineddin külliyesi gibi özgün yapılar, şehirlerin oluşumu ve gelişiminde büyük bir rol oynamıştır. İslam'ın ilk yıllarında camiler, dini, siyasi, ekonomik ve kültürel işlevleri bir arada barındıran merkezi yapılar olarak belirmiştir. Ancak zamanla, toplumsal organizasyonun ilerlemesiyle, bu çok yönlülük farklı yapıların kurulmasına ve görev paylaşımına yol açmıştır. Bu süreçte özel yapılar farklı işlevlere hizmet etmek üzere inşa edilmiştir. Külliyelerin ortaya çıkışı bu evrimin bir sonucudur (Bedirhanoğlu, 2019 s. 167).

5.2.3.6. Mardin Emineddin külliyesi

Eminüddin Külliyesi, Mardin'in Eminüddin Mahallesi'nde yer alır. Anadolu'nun en eski şifahane ve tıp medreselerinden biridir. 12. yüzyılın başlarında inşa edilen külliye, Emineddin İlgazi tarafından başlatılmış ve Necmeddin İlgazi tarafından tamamlanmıştır. 2019-2020'de tamamen restore edilen külliye, dikdörtgen bir alana yayılan avlu, cami, medrese, hamam, çeşme ve hela gibi yapıları içerir. Cami, çeşitli formlarda nişlere sahiptir ve içten beşik tonozlu, dıştan düz dam ile örtülüdür. Medrese günümüzde misafirhane olarak kullanılmaktadır, hamam ise ahır olarak hizmet

vermektedir. Avlunun diğer bölümleri arasında yazlık mihrap, teras, hela ve abdest alma yeri bulunmaktadır (Kozbe ve Güngör, 2022, s. 9-10).

Emineddin Külliyesi, Anadolu'da bilinen ilk külliye olmasıyla 12. yüzyılın başında önem taşır (Kayseri ve Sivas Selçuklu şifahanelerinden önce inşa edilmiştir). Yapılış tarihi 1093'e dayanmaktadır. Külliyenin hamamı, Mardin'deki en eski Türk hamamıdır ve büyük ölçüde yıkılmış durumdadır, 11 metre çapında kubbeli kare bir yapıydı (Mardin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023).

Görsel 5. 24. Mardin Emineddin külliyesi (Mardin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023)

5.2.3.7. Maristan (Emineddin veya Emir Necmeddin) hamamı

Emineddin veya Emir Necmeddin Hamamı, Mardin'in Mâristan (Mesken) Mahallesi'nde yer alır. Bu 12. yüzyıl yapısı, günümüzde sadece soyunma bölümüyle ayakta. Kubbesinde büyük bir aydınlık feneri olan hamamın, sıcaklık bölümüne dar bir geçiş sağlanır. Sıcaklık bölümü, merkezi kubbeyle örtülü olup köşelerinde eyvanlar ve aralarında sekizgen odalar bulunur (Mardin Büyükşehir Belediyesi, 2021).

Hamamın sıcak su ile tedavi amacıyla kullanıldığı bilgilerden anlaşılmaktadır. Bu nedenle külliyenin hamamının Anadolu'daki ilk tıp şifahanesi olarak inşa edildiği düşünülmektedir. Günümüzde hamam oldukça harap durumda. Prof. A. Süheyl Ünver, 1938'de hamamın bir planını çizdi ve bazı bölümlerinin yıkılmadan önceki konumu hakkında bilgi verdi. Haç şeklinde bir sıcaklık bölümü olduğu ve buraya çeşmenin arkasındaki bir geçişten ulaşıldığı anlaşılmaktadır (Anonim, 2020).

Maristan Çeşmesi:

Maristan Çeşmesi, Mardin'in Artuklu ilçesinde, Eminettin Mahallesi'nde yer alır. Günümüzde çeşmeye ait inşa kitabesi bulunmamaktadır. Emînüddin Külliyesi, H. 502-516 (M. 1108-1123) tarihlerinde Artuklu Sultanı Necmeddin İlgazi ve kardeşi Emînüddin tarafından yapılmıştır. Çeşmenin 12. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği düşünülmektedir. Yapı, yığma tekniğiyle kesme ve düzgün kesme taş kullanılarak yapılmıştır. Çeşme, yuvarlak kemerli bir nişe sahiptir ve taş yüzeylerinde renk bozulması, yosunlaşma, tuzlanma ve aşınma gözlemlenmektedir (Kozbe ve Güngör, 2022, s. 218).

Görsel 5. 25. Maristan (Emineddin veya Emir Necmeddin) çeşmesi (Kozbe ve Güngör, 2022, s. 218)

5.2.3.8. Mardin Latifiye (Abdüllatif) cami

Abdüllatif (Latifiye) Camii, Mardin ili, Artuklu ilçesi, Latifiye Mahallesi'nde bulunur. Melik Salih ve Melik Muzaffer'e hizmet etmiş olan Abdullatif tarafından 1371 yılında yaptırılmıştır. Restorasyonlarla harim mekânındaki taş yüzeyler temizlenmiş, bazıları yenilenmiştir. Taşlarda aşınma ve çatlaklar olsa da genel olarak bakımlıdır. Minarenin üst kısmı dilimli kubbe ile örtülüdür ve şerefelerde mukarnas süslemeleri bulunmaktadır. Tonoz yüzeylerinde nemlenme gözlemlenmektedir. Dış duvarlarda renk bozulmaları ve biyolojik bozulmalar saptanmıştır. Minarenin taşlarında renk bozulmaları ve aşınmalar vardır (Kozbe ve Güngör, 2022, s. 18-19).

1371 yılında Artuklu Dönemi'nde Abdüllatif bin Abdullah tarafından inşa edilen Cami'nin minaresi, 1846'da dönemin Musul Valisi tarafından eklenmiştir. Mardin'deki kapıların en iyi korunmuş olanı olan taç kapısı, doğu girişinde gösterişli bezemelerle süslüdür (Mardin Valiliği, 2019).

Görsel 5. 26. Mardin Latifiye (Abdüllatif) cami giriş kapısı (Mardin Valiliği, 2019)

Ana mekânın ortasında tromplu mihrap önü kubbesi bulunur, iki yana açılan sivri beşik tonozlarla nefler halinde yer alır. Avludan ana mekâna geçiş üç ayrı kapıdan sağlanır. En iyi korunmuş cümle kapısı avlunun doğusunda bulunur. Avlunun kuzeyinde selsebilli bir eyvan yer alır. Kuzey kanadı çapraz tonozlarla örtülüdür. Doğu ve batı kanatlarında iki katlı medrese bölümü bulunmaktadır. 1968'de avluda büyük değişiklikler yapılmış, kuzey kanadı odalara dönüştürülmüştür. Minberi, ağaç işçiliği ve dilimli köşk kubbesiyle öne çıkar (Altun, 2023).

5.2.3.9. Mardin Melik Mahmud (Babu's-sûr) cami

Savur Kapı' da bulunan Cami'nin kitabesine göre Melik Mahmut Cami, 1312-1362 yılları arasında Artuklu Hükümdarı Melik Salih tarafından yaptırılmıştır (Mardin Valiliği, 2019).

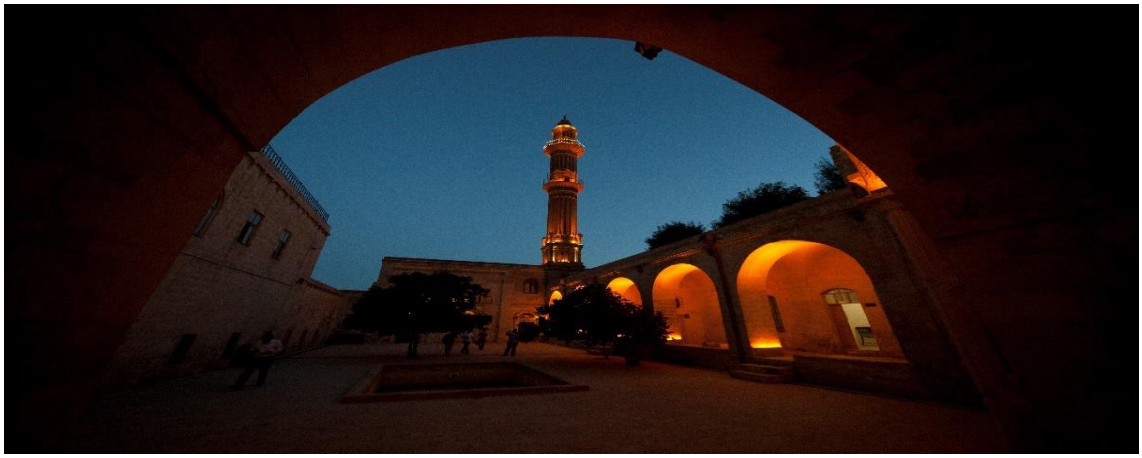
Görsel 5. 27. Mardin Melik Mahmud (Babu's-sûr) cami giriş kapısı (Mardin Valiliği, 2019)

Melik Mahmud (1367-1368)'un burada defnedilmiş olmasından da bu camiye Melik Mahmud Camisi denmektedir (Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Tesisler İşletme Müdürlüğü, 2023).

Melik Mahmut Camii, dikdörtgen planlı, avlulu ve mihrap önü kubbeli bir yapıdır. Kesme taş ve yığma tekniği kullanılarak yapılmıştır. Caminin girişi, taç kapı ile çevrili bir avlu üzerinden sağlanır. Avluda yer alan sıralı moloz taşlarda harç dökülmesi gözlemlenmiştir. Eyvandaki selsebil, çimento esaslı sıva ile kapatılmış ve rutubetlenme nedeniyle dökülmeler meydana gelmiştir. Restorasyon çalışmaları kapsamında kapı ve pencere doğramaları ahşap ve demir malzeme ile değiştirilmiştir. Mihrap ve kubbe üzerinde yapılan restorasyonlar, caminin taş yüzeylerinde temizleme ve derz doldurma işlemleri içermiştir (Kozbe ve Güngör, 2022 s. 26).

5.2.3.10. Mardin Şehidiye medresesi ve cami

13. yüzyılın başlarında, Artuklu Sultanı Melik Nasreddin Artuk Aslan tarafından inşa edilen bu yapı, sonradan yapılan medrese eklemeleriyle özgünlüğünü kaybetmiştir. Ancak zengin süslemelerinden izler hala görülebilmektedir. Yapının güneyinde küçük bir cami bulunmakta olup, minaresi 1916-1917 yıllarında Sarkis Lole tarafından eklenmiştir (Mardin Valiliği, 2019).

Görsel 5. 28. Mardin Şehidiye medresesi - cami ve minaresi (Mardin Valiliği, 2019)

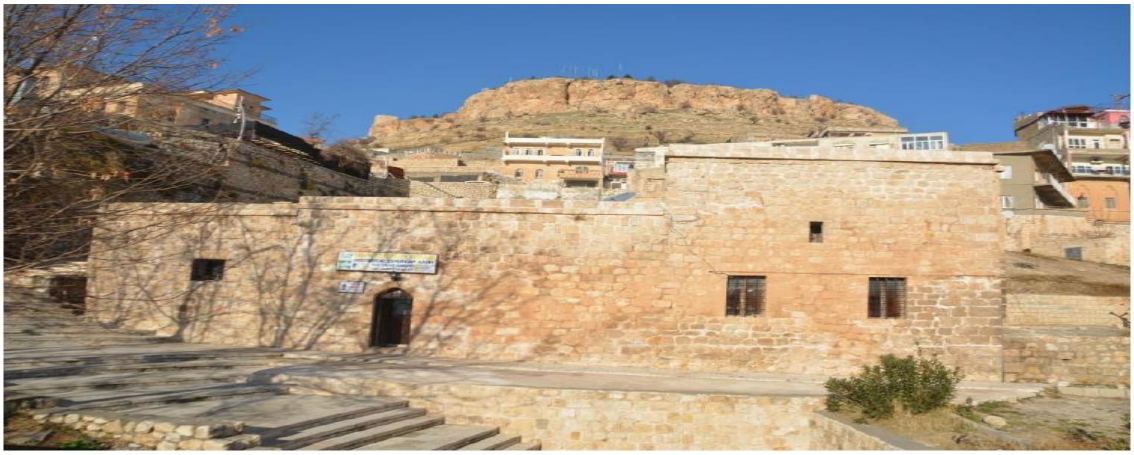
Caminin yapıldığı bölgede birkaç şehit mezarının bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca, Nasıreddin Artuk Arslan, Mardin Artuklu beylerinden Nizameddin Alpkuş ve kölesi Lülü'yü 601/1204 yılında öldürerek, caminin inşa edilmeden önce doğusundaki

araziye gömmüştür. Bu sebeple, cami Şehidiye Camii olarak bilinir (Bedirhanoğlu, 2019, s. 178).

Şehidiye Camii ve Medresesi, Mardin ili, Artuklu ilçesi, Şehidiye Mahallesi'nde konumlanmıştır. Yapı, revaklı ve eyvanlı bir avlu etrafında yer alır, harim mekânı sivri kemerlerle iki sahına ayrılmıştır. Harim mekânının güney sahını beşik tonozlu, kuzey sahını çapraz tonozlu kaplar. Caminin güney duvarında iki adet mihrap bulunmaktadır. Harim mekânındaki tonoz yüzeyleri restorasyon çalışması kapsamında boyanmış ve taş yüzeyleri temizlenmiştir. Caminin avlu duvarlarında biyolojik bozulmalar gözlemlenmiş, selsebilin tonozu çimento esaslı sıva ile kapatılarak rutubetlenme ve dökülmelere neden olmuştur. Restorasyon sonucunda, taş yüzeylerinde aşınma, renk bozulması ve çatlaklar belirginleşmiştir (Kozbe ve Güngör, 2022, s. 14).

5.2.3.11. Mardin Hatuniye (Sitti Radviyye-Bab'ssor-Savurkapı) hamamı

Bab'ussor (Sitti Radviyye/Savurkapı) Hamamı, inşa kitabesi olmadığından Sitti Radviyye (Hatuniye) Medresesi'nin vakfı olarak bilinir. Medresenin 1176/77-1184/85 yılları civarında inşa edildiği düşünüldüğü için hamamın da aynı dönemde yapıldığı tahmin edilmektedir. Kesme taş kullanılan hamam, soyunma, ılıklık ve sıcaklık bölümlerinden oluşur. Restorasyonlarla kapı ve pencerelerde ahşap doğrama kullanılmış, tonozlar sıvanmış ve aşınmalardan dolayı dökülmeler meydana gelmiştir. Derzlerde kullanılan harcın tuzlanma nedeniyle zarar gördüğü gözlemlenmiştir. Yapı, çeşitli doğal ve beşeri etkilere maruz kalmıştır (Kozbe ve Güngör, 2022, s 208).

Görsel 5. 29. Hatuniye (Sitti Radviyye-Bab'ssor-Savurkapı) hamamı (Kozbe ve Güngör, 2022, s 208)

5.2.3.12. Mardin Hatuniye (Sitti Radviyye) medresesi

Mardin'deki Hatuniye (Sitti Radviyye) Medresesi, kitâbesinde Hatuniye olarak anılsa da, halk arasında Sitti Radviyye (Radaviyye) olarak bilinir. Mardin'in Gül Mahallesi'nde konumlanan bu yapı tarihi süreçte pek çok müdahaleye uğramış ve orijinal halinden büyük ölçüde uzaklaşmıştır; bazı bölümleri günümüzde cami olarak kullanılmaktadır. Bu yapı Anadolu'nun en eski iki katlı, revaklı avlulu, açık üstü, iki eyvanlı medreselerinden biri olarak mimari tarih içinde özel bir yere sahiptir (Altun, 2023). Cami'nin bir başka önemli özelliği ise Hz. Muhammed'e ait olduğu kabul gören ayak izinin burada bulunmasıdır (Mardin Valiliği, 2021). Mihrabın yanındaki bir camekân içinde Hz. Muhammed'in ayak izi görülebilir (Türkiye Kültür Portalı, 2020).

Görsel 5. 30. Mardin Hatuniye medresesi merdivenleri ve giriş kapısı (Mardin Valiliği, 2023)

İnşasında kesme ve düzgün kesme taşlar kullanılmıştır. Yapı, dikdörtgen avlulu ve iki katlı olarak planlanmıştır. Avluya giriş kuzeydoğu ve güneybatıdan yapılır.. Avlunun batısında, beşik tonozlu öğrenci odaları bulunur ve günümüzde farklı amaçlarla kullanılır. Avlunun güneyindeki eyvan mescit olarak düzenlenmiştir. Eyvanın duvarına mihrap eklenmiş ve hemen kuzeyinde çokgen planlı bir havuz yapılmıştır. Mescid, dikdörtgen planlıdır ve beşik tonozlu bir yapıya sahiptir. Doğu ve batıdaki açıklıklardan türbeye geçiş yapılır. Burada Artuklu Sultanı Kutbeddin İlgazi ve annesi Sıtti Radviye'nin mezarları bulunur. Türbenin üzeri kubbe ile örtülmüş ve içi çeşitli formlarda pencere açıklıkları ile donatılmıştır. Yapı zaman içinde farklı dönemlerde restore edilmiş ve çeşitli değişikliklere uğramıştır. Duvarlar sıva ve boya ile kaplanmış, mihrabın desenlerinde bazı kopmalar tespit edilmiştir. Yüzeylerde kirlenme ve renk bozulmaları gözlemlenirken, bazı bölgelerde biyolojik bozulmalar saptanmıştır.

Yapıdaki taşlar yer yer kapatılmış, doğramalar ahşap olarak yenilenmiştir ve metal kapılar eklenmiştir (Kozbe ve Güngör, 2022, s. 3-4).

5.2.3.13. Mardin Firdevs köşkü

El-Melikü's-Sâlih Necmeddin Mahmûd'a (1312-1364) atfedilen Mardin Firdevs Köşkü, Kâtib Ferdî'nin XIV. yüzyıl başlarında el-Melikü'l-Mansûr Necmeddin Gazi'nin burada yaz aylarını geçirdiğini belirtmesiyle daha önce yapılmış olabileceği düşünülüyor. Yapının Artuklu dönemine ait olduğu kesin bir bilgi olarak bilinmektedir. Firdevs Köşkü, Mardin ev mimarisinin özel bir örneğidir. Köşkün ikinci katında bulunan cihannümâ, bina ile uyumlu bir yapıya sahiptir. Bahçedeki duvarın orijinal olduğu düşünülmektedir. Eyvan selsebilleri ve çeşme başları sanat açısından önemlidir. Köşkte genellikle kesme taş kullanılmıştır. Günümüzde ise terkedilmiş durumda ve içinde bir aile yaşamaktadır (Ertuğrul, 2023).

Mardin'in tamamını gören ve Mezopotamya Ovası'na doğru muazzam bir manzaraya sahip olan bu köşk, sürekli rüzgar alması nedeniyle yaz aylarında tercih edilmiştir. Bu köşk, tarihi boyunca Mardin'in yöneticileri tarafından kullanılmış ve bu sebeple birçok değişikliğe uğramıştır (Türkiye Kültür Portalı, 2021).

Melik Mansur Necmeddin için söylenen "baharda makam-ı Dicle'de, yazı ravzayı Firdevs'te (Firdevs bahçesi), güzü Rişmil, kışı Harzem'de geçirirdi" ifadesinden bu kasrın Artuklu hükümdarları tarafından yazlık olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Hem Mardin hem de Mezopotamya manzarasına sahip olan bu 13. yüzyıl yapı, Selsebilli eyvanı, cihannüması ve bahçesiyle dikkat çeker. Günümüzde Ensari ailesi tarafından kullanılan kasır, eğimli ve dörtgen bir alanda, kesme ve düzgün kesme taştan inşa edilmiş olup 2 katlıdır. Doğu cephesindeki yuvarlak kemerli tek kanatlı metal kapıdan girilen yapı, avlulu, teraslı ve eyvanlı plan tipine sahiptir. Zemin kat, dikdörtgen planlı avlu etrafında yer alan mekanlardan oluşur. Kasırın en geniş ve yüksek eyvanı, avlunun doğusunda bulunmaktadır. Sivri kemerli dikdörtgen planlı selsebilli eyvan, beş bölümlü havuzu ile dikkat çeker. Avlunun kuzeyindeki merdivenle çıkılan 1. kat, dikdörtgen planlı bir terasın etrafında şekillenir (Kozbe ve Güngör, 2022, s. 268).

Görsel 5. 31. Mardin Firdevs köşkü (Kozbe ve Güngör, 2022, s. 268)

5.2.3.14. Mardin Artuklu kervansarayı (Sabahattin Evrensel evi)

Görsel 5. 32. Artuklu kervansarayı (Kozbe ve Güngör, 2022, s 198).

Artuklu Kervansarayı, Mardin'in Savurkapı Mahallesi'nde 1. Cadde üzerinde bulunur. Dikdörtgen formlu bir kitabe 4. Kat'ın güney cephesindedir. Yapı, eğimli ve dikdörtgen bir alana konumlanmıştır. 4 katlı, teraslı, revaklı ve eyvanlı bir yapıdır. Kesme ve düzgün kesme taşlar kullanılarak inşa edilmiştir. Günümüzde bir otel olarak hizmet vermektedir. Binaya, güney cephesindeki sivri kemerli ahşap kapıdan girilir. Zemin Kat, 8 odadan oluşan dikdörtgen planlı bir holün etrafında yer alır. Otel odaları, lobi, restoran, çamaşırhane ve idari ofisler bu katta yer alır. 1. Kat, 16 odalı dikdörtgen planlı bir holün bulunduğu kat olup, kuzeydoğusunda revaklı bir teras, doğusunda su kuyusu ve eyvan mevcuttur. 2. Kat, 16 odadan oluşur ve bir oda kral dairesi olarak düzenlenmiştir. 3. Kat, 6 odalı bir terasın etrafında yer alır ve odalar çeşitli tonozludur. Yapının çeşitli detaylarında aşınma ve renk bozulmaları gözlemlenir. (Kozbe ve Güngör, 2022, s 198).

Mardin, Artuklu Beyliği'nin egemenliğinde geçmişe uzanan zengin bir mimari mirasa sahip bir şehirdir. Bu mimari miras, tarihi, kültürel ve dini unsurları bir araya getirerek bölgenin karakterini belirlemiştir. Artuklu mimarisi, Mardin'in siluetini şekillendiren ve geçmişin izlerini günümüze taşıyan bir dizi etkileyici yapıyı içerir.

Kervansaraylar, ticaret yollarının önemli kavşaklarında yer alarak tüccarların konaklaması ve malların depolanması için hizmet veren büyük yapılar arasındadır. Bu kervansaraylar genellikle büyük avlular, tonozlu odalar ve zarif süslemelerle dikkat çeker. Artuklu Beyliği'nin ekonomik canlılığı ve ticaretin gelişimi, bu kervansarayların mimarisine önemli bir etki yapmıştır.

Medreseler, dini ve bilimsel eğitimin verildiği merkezler olarak Artuklu mimarisinin önemli bir parçasını oluşturur. Bu yapılar, öğrencilere dini öğretilerin yanı sıra matematik, astronomi ve tıp gibi bilim dallarında da eğitim imkanı sunmuştur. Medreselerin genellikle avlulu, revaklı ve iki katlı yapıları, dönemin eğitim anlayışını yansıtan önemli örneklerdir.

Kasır ve köşkler, Artuklu hükümdarlarının yazlık ikametgahları olarak öne çıkar. Firdevs Kasrı gibi yapılar, estetik tasarımları ve iç mekanlardaki zarif detayları ile dikkat çeker. Bahçeler, eyvanlar ve teraslarla çevrili bu konutlar, sadece mimari değil, aynı zamanda doğal çevre ile de bütünleşmiş yapılar olarak öne çıkar.

Artuklu camileri ve mescitleri, dönemin İslam kültürünü yansıtan önemli ibadet mekanlarıdır. Bu yapılar, zarif mihrapları, özgün minareleri ve kubbe tasarımlarıyla dikkat çeker. İslam mimarisinin öne çıkan unsurları, Mardin'deki bu dini yapıları görmek isteyen ziyaretçileri cezbetmektedir.

Sivil mimari, Artuklu mimarisinin sadece dini yapılarla sınırlı olmadığını gösterir. Geleneksel konutlar, oyma ve süsleme detaylarıyla zenginleşmiş, şehrin genel mimari dokusuna katkıda bulunmuştur. Bu konutlar, geçmişin yaşam tarzını ve sosyal yapısını günümüze taşıyan önemli izler taşır.

Kaleler ve sur duvarları ise şehrin savunma sistemini güçlendirmek için inşa edilmiştir. Bu yapılar, Artuklu Beyliği'nin Mardin'i savunma stratejisini yansıtır ve şehrin tarihini bugüne taşır.

Mardin'deki Artuklu mimari mirası, çeşitli yapılar ve detaylar aracılığıyla bölgenin zengin tarihini, kültürünü ve estetik değerlerini yansıtarak, ziyaretçilere unutulmaz bir deneyim sunar. Bu izler, Mardin'in geçmişle olan köklü bağını korumaktadır ve bu miras, gelecek nesillere aktarılması gereken bir hazinedir.

6. BULGULAR

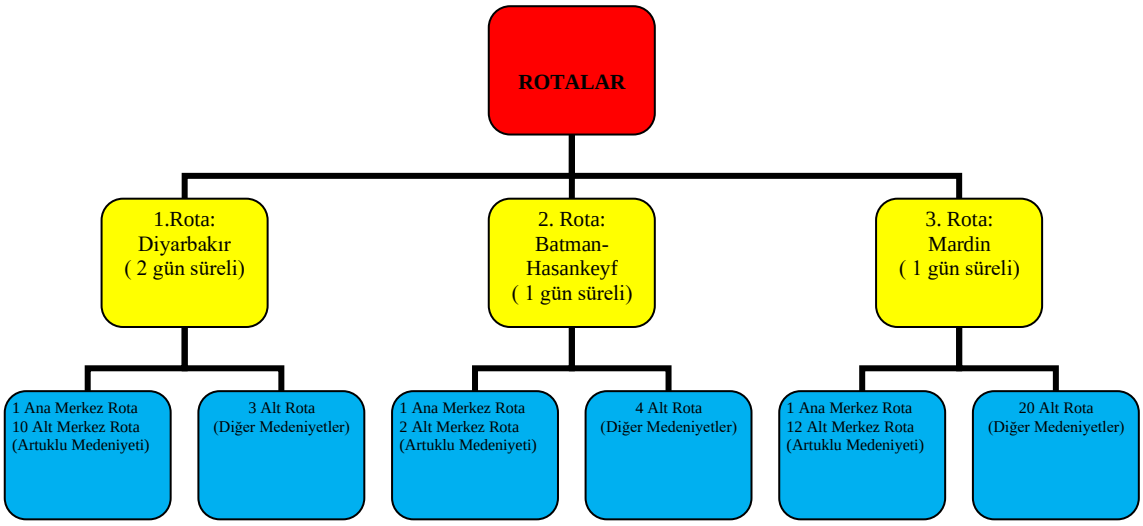
Yapılan araştırmalardan anlaşıldığı gibi GDA Bölgesi'ndeki Artuklu başkentlerinde Artuklu dönemine ait kültürel miras öğeleri kültür öğeleri olarak öne çıkmaktadır. Bunlardan elde edilen veriler ve değerlendirmeler ışığında GAB'de Artuklu mirasını deneyimleme imkanı sunan bir kültür rotası oluşturma potansiyeli olduğu görülmüştür. Bu yüzden bu bölümde GDA'da bulunan Artuklu başkentlerindeki Artuklu kültürel miras değerlerinden oluşan 3 adet Artuklu kent rotası ve bu rotalara ait ana merkez, alt merkez ve alt rota önerileri getirilmştir.

Çekül'e göre kültür rotaları çok bileşenli yapıları nedeniyle sistematik bir planlama süreciyle hayata geçirilmelidir. Bunun için rota için belirlenen alanlardaki doğal ve kültürel miras öğeleri detaylıca araştırılıp bu alanların kurgusu yapılmalıdır. Bu kapsamda GDA'da bulunan Artuklu kentlerindeki (Diyarbakır, Hasankeyf, Mardin) mimari miras değerleri araştırılıp incelenmiş ve bu değerler her Artuklu başkenti haritalar üzerinde gösterilmiş ve rota kurguları yapılmıştır.

Araştırmalardan elde edilen kültürel miras öğelerinden hareketle;

1. Rota: Diyarbakır Artuklu Mimari Mirası Rotasını,
2. Rota: Batman-Hasankeyf Artuklu Mimari Mirası Rotasını ve
3. Rota: Mardin Artuklu Mimari Mirası Rotasını oluşturmaktadır.

Tablo 6. 1. Artuklu kültürel rota kurgusu genel çerçeve 1

Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotası kapsamında Tablo 6. 1.' den de anlaşıldığı gibi toplam 3 adet rota önerilmiştir. Bu 3 rotanın her biri birer ana merkez rotaya yani başlangıç noktasına sahiptir. Bunun yanında ana merkez rotalara bağlı alt merkez rotalar belirlenmiştir. Artuklu rotalarına bağlı olmayıp Artuklu mimari mirası dışında kalan ve gezilmesi önerilen diğer yerler için de alt rota önerileri getirilmiştir.

Tüm rotalar teker teker doğrusal rota iken, tüm bölge için ele alındığında döngüsel bir rotaya dönüşmektedir. Tüm rota güzergahları oluşturulurken hem araç hem de yürüyüş için karayolları referans alınmış ve buna göre düzenlenmiştir. Rotalara ait bir tanıtım broşürü de Çekül'ün tanıtım süreci kapsamında hazırlanmıştır.

Bkz: EK 7: Artuklu Kültür Rotası Tanıtım Broşürü

Önerilen rotalar, sosyal ve kültürel açılardan da ele alınmış olup rotalar boyunca birçok farklı kültürel değeri görme fırsatı da elde edilmeye çalışılmıştır. Her bölgede turizmin süreklilik arz etmesi ve dinç tutulması için yöresel yiyecek, içecek, giyim, müzik, vb. ürünlerin tanıtımı ve satışlarının da yapılabilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Burada amaç rotanın geçtiği bölgelerde ekonomik getiri elde etmein yanısıra bölgelere ait geleneksel ürünlerin de devamlılığını sağlamaktır. Örneğin, Diyarbakır rotası için rota dışında dengbej evine uğramak isteyen bir ziyaretçi grubu burada elde ettiği deneyimi başkalarına da anlattığı taktirde bu gelenek sürekli talep görecek ve ve sürdürülebilirlik anlamında olumlu etki bırakacaktır.

Her bir Artuklu başkenti için oluşturulacak olan kültür rotası için illerin Turizm ve Kültür Müdürlükerinden yetkili kişilerle yüz yüze görüşmeler yapılmış ve kendilerinden fikir alınarak en uygun rotalar oluşturulmaya çalışılmıştır.

Özgün ve süreç odaklı bir çalışma ortaya koyma adına bir iş takvimi ile çalışılmaya gayret edilmiştir. Bunun için öncelikle her Artuklu başkenti ilgili yönleriyle incelenmiş ve her ilde bulunan mimari değerler "yaşatmak istediğini yaşa ki başkalarına da aynı hissiyatla anlatıp yaşatabilesin" düsturuyla en az bir kere ziyaret edilip bizzat deneyimlenmiştir. Teze konu olan mimari öğeler yerlerinde görülerek incelenmiş, aralarındaki mesafeler yürünmüş ve gerekli bilgiler not edilerek sistemli bir şekilde çalışmaya aktarılmıştır.

Alanyazın anlamında oldukça geniş bir çalışma yapılmıştır. Dünya'da ve Türkiye'deki kültür rotaları değişik yönleriyle ele alınmış ve bunlardan mevcut çalışmaya en yakın olanları çalışmaya kaynak oluşturmuştur.

Rotaların oluşmasında en önemli etken çalışmaya konu olan yerlerin bizzat yerinde incelenerek gerekli verilerin çalışmaya aktarılmasıdır. Döküman analizi, gözlem

ve ilgili kamu kuruluşlarının yetkili ve bilgili kişileriyle yapılan görüşmeler çalışmaya ait rotaların haritalandırılmasında önemli adım olmuştur. Rotaların bizzat yazar tarafından deneyimlenmesi ile rotaların türü, yer nitelikleri, rota bitiş ve başlangıç noktaları, güzergah çeşitliliği, ziyaret edilmesi önerilen mevsim, ziyaretçi profili ve konaklama ile yeme-içme vs. gibi değişkenler tez kapsamında değerlendirilmiş ve çalışmaya aktarılmıştır (Tablo 6.2.). Bunların yanında bu bölümde yer alan tüm panoramik fotoğraflar da çalışma kapsamında yazar tarafından çekilip sırasıyla gezintilemek üzere panoramadan panoramaya geçişte ok işaretleri kullanılarak çalışmaya Ek'ler (Ek: 3, 4, 5, 6) kısmında yer verilmiştir.

Rota haritaları oluşturulurken Google Earth Pro uygulamasından faydalanılmıştır. Google Earh Pro uygulaması hazırlanan haritalar için rotalar arası mesafe, yeryüzü şekilleri arasındaki yükselti farklar, mekan belirleme gibi gerçek zamanlı veri sağlamış ve rotalaların haritalandırılmasında birincil kaynak sağlamıştır.

Tablo 6. 2. Artuklu kültürel rota kurgusu genel çerçeve 2

	Rota Adı		
	1. Rota: **Diyarbakır Artuklu Mimari Rotası**	**2. Rota:** **Batman-Hasankeyf Artuklu Mimari Rotası**	**3. Rota:** **Mardin Artuklu Mimari Rotası**
Rota türü	Tarihi-Kültürel-Mimari	Tarihi-Kültürel-Mimari	Tarihi-Kültürel-Mimari
Deneyimlenecek Yerlerin Niteliği	Artuklu Mimari Yapıları	Artuklu Mimari Yapıları	Artuklu Mimari Yapıları
Başlangıç noktası	Amida Höyük (Artuklu Sarayı)	Artuklu Hamamı	Mardin Müzesi
Bitiş noktası	Malabadi Köprüsü	Hasankeyf Kalesi	Kasımiye Medresesi
Güzergah çeşitliliği	Karayolu	Karayolu	Karayolu
Ulaşım türü	Araç, yürüyüş	Araç, yürüyüş	Araç, yürüyüş
Ziyaretçi profili	Çocuk, genç, orta, yaşlı	Çocuk, genç, orta, yaşlı	Çocuk, genç, orta, yaşlı
Rota zorluk derecesi	Kolay	Kolay, Orta	Kolay
Gün sayısı	2 günlü	1 günlü	1 günlü
Rotayı gezilecek mevsim	İlkbahar, yaz, sonbahar	İlkbahar, yaz, sonbahar	İlkbahar, yaz, sonbahar
Konaklama-Yeme İçme	Mevcut	Mevcut	Mevcut
Kamu kurumları servis durumu	Mevcut	Mevcut	Mevcut
Alt rotalar	3	4	20
Öneri okuma listeleri	Diyarbakır Kültür Envanteri (Diyarbakır Valiliği)	Arkeolojik Kazılar Işığında Hasankeyf (Abdüsselam Uluçam)	Mardin Kültür Envanteri (Gülriz Kozbe)

Bu çalışmadaki kültür rotalarının ana amacı tarihte belli bir zamanda medeniyet kurmuş olan Artuklulara ait mimari varlıklarının bilinirliğini artırmak ve her yaştan sürdürülebilir bir özel ilgi turizmi döngüsü ortaya koymaktır. Bu döngü sayesinde Artuklulara başkentlik yapmış olan şehirlerde turizm talebinin sonucu olarak turistik canlanma, kültürel varlıkların korunması ve geleceğe taşınması ve ekonomik getirinin ortaya çıkması beklenmektedir.

Elde edilen veriler kapsamında turizm öğeleri içerisinde konaklama-barınma, yeme-içme, ticaret, ulaşım gibi değişkenler de analiz edilmiştir. Her üç bölgede de bu anlamda yeterli düzeyde hizmet standartları olduğu görülmüştür. Bunun yanında gerek araçla gerek yürüyerek yapılacak olan gezintilerde arazi koşullarının oldukça iyi olduğu ve risk taşımadığı, tüm bölgelerde güvenlik hizmetine önem verildiği görülmüş ve hemen hemen her yaştan ziyaretçinin problem yaşamadan rotaları deneyimleyebileceği sonucuna varılmıştır. Rotaların deneyimlenmesi için grupla katılım önerilmiş olup gerektiğinde bireysel deneyimleme de uygun görülmüştür. Rotalar her bir kent için her kentte bulunan mimari öğelerin sayısına ve içeriğine bağlı olarak farklı tasarlanmış ve ona göre gezinti süresi atanmıştır.

Çalışma kapsamında ele alınan kültürel varlıkların genel durumlarına bakıldığında Kültür ve Turizm kuruluşları tarafından oldukça üzerinde durdukları görülmüş ve beşeri şartlardan dolayı zarar görmüş olan bazı yapıların restorasyondan geçtiği ve tahribat görmüş olan bazı varlıkların hala restorasyon sürecinde olduğu sonucuna bizzat gözlem ve görüşmeler yapılarak varılmıştır. Örneğin, bu çalışmanın yazıldığı tarihte Diyarbakır'da onlarca burcun tarihi bir restorasyondan geçtiğine şahit olunmuştur. Bu durum kültür değerlerine verilen önemi ortaya koymakta ve turizmde sürdürülebilirliği artırmaktadır. Aslında bu çalışmanın amacı da yapılan bu gözlemlerle örtüşmektedir çünkü bu çalışmada hedeflenen noktalardan biri de kültürel değerlerin daha fazla bilinip her zaman yaşatılması için onları sahiplenmektir.

GDA Bölgesi'nde Artuklu kültürel miras değerleri incelendiğinde yoğunluklu olarak Mardin, Diyarbakır ve Batman-Hasankeyf'te yoğunlaştığı görülmektedir. Bu şehirlerde Artuklu dönemine ait çok sayıda mimari eser bulunmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde rotalar;

- Ana Merkez ve Alt Merkez Rotalar (Artuklu Mimari Mirası)
- Alt Rotalar (Diğer Medeniyetler veya Başka Yerler) olarak belirtilmiştir.

Ana Merkez ve Alt Merkez Rotalar Artuklu mimari mirasını deneyimlemek için kullanılmıştır. Alt rota ifadesi ise gezilen bölgede Artuklu dışında kalan başka

medeniyetlere ait mimari yapıların ve yerlerin ana ve alt merkezlere yakın olmalarından dolayı deneyimlenmesini önermek ve rota bütünlüğünü sağlamak amacıyla belirtilmiştir.

Rota bütünlüğü açısından;

- ✓ Diyarbakır merkez rotalarının 1. gün,
- ✓ Diyarbakır Meyyafarikin ve Malabadi Köprüsü rotalarının 2. gün,
- ✓ Batman-Hasankeyf rotasının 3. gün,
- ✓ Mardin rotasının ise son gün olan 4. günde deneyimlenmesi önerilmiştir.

6.1. Diyarbakır Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotası

Rota Diyarbakır İçkale'de bulunan Artuklu Sarayı (Amida Höyük)'ten başlayıp Silvan ilçesinin Çatakköprü beldesine bağlı Malabadi köprüsünde sonlanmaktadır.

Diyarbakır Artuklu Kültür Rotası kapsamında ana merkeze bağlı alt merkez rotalarının çoğu yürüyüş mesafesinde olup araç kullanımı gerektirmeyecek kadar yakındır. Bu sebeple bu ana rota kapsamında yapılacak kültür rotası gezisi kısa sürede çok sayıda Artuklu mimari mirası deneyimleme imkanı sunmaktadır. Yürünecek yollar parke taşlarıyla, araçla gidilecek rotalar ise asfaltla döşenmiştir. Diyarbakır Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotası 2 gün sürelidir.

Diyarbakır şehir merkezindeki Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotasını içeren gezinme yerleri arasındaki yükselti farkı çok az olup yürüyüş için sorun teşkil etmemektedir.

Rota;

- 1 ana merkez,
- 10 alt merkez ve
- 3 alt rotadan

oluşmaktadır.

- ➢ Ana Merkez Rota: Artuklu Sarayı-Amida Höyük (Başlangıç noktası)
- ➢ 1. Alt Merkez: Artuklu Kemeri
- ➢ 2. Alt Merkez: Artuklu Hanı
- ➢ 3. Alt Merkez: Artuklu Hamamı

- 4. Alt Merkez: Mesudiye Medresesi
- 5. Alt Merkez: Zinciriye (Sincariye) Medresesi
- 6. Alt Merkez: Ulu-Evli Beden Burcu
- 7. Alt Merkez: Yedikardeş Burcu
- 8. Alt Merkez: Diyarbakır Kalesi.
- 9. Alt Merkez: Silvan-Meyyafarikin (Ulu) Camii
- 10. Alt Merkez: Malabadi Köprüsü (Bitiş noktası) (Şekil 6.1 ve 6.2).

Şekil 6. 1. Diyarbakır merkez rotalarının konumları

Şekil 6. 2. Diyarbakır - Silvan ve Malabadi rotalarının konumu

Birinci gün

Tablo 6. 3. Diyarbakır merkez rotaları genel çerçeve

DİYARBAKIR MERKEZ **BAŞLANGIÇ: AMİDA HÖYÜK** → **BİTİŞ: DİYARBAKIR KALESİ**				
Rotalar		**Rota Deneyimleme Türü**	**Rota Uzunluğu**	**Süre**
Ana Merkez Rota: Artuklu Sarayı - Amida Höyük (Başlangıç noktası)		Yürüyüş	274 m	15 dk.
1. Alt Merkez Rota: Artuklu Kemeri		Yürüyüş		15 dk.
2. Alt Merkez Rota: Artuklu Hanı		Yürüyüş		15 dk.
3. Alt Merkez Rota: Artuklu Hamamı		Yürüyüş		15 dk.
İçkale Rotası		Yürüyüş	1.044 m	1 saat
4. Alt Merkez Rota: Mesudiye Medresesi		Yürüyüş	677 m	1 saat
5. Alt Merkez Rota: Zinciriye Medresesi		Yürüyüş	118 m	30 dk.
6. Alt Merkez Rota: Ulu Beden Burcu		Araç + Yürüyüş	2.008 m	45 dk.
7. Alt Merkez Rota: Yedikardeş Burcu		Araç + Yürüyüş	422 m	30 dk.
8. Alt Merkez Rota: Diyarbakır Kalesi	1. Etap: Keçi Burcu - Küpeli Kapı	Araç + Yürüyüş	1.054 m	1 saat
	2. Etap: Küpeli Kapı - Saraykapı	Yürüyüş	244 m	30 dk.
	3. Etap: Saraykapı - Dağkapı	Yürüyüş	457 m	30 dk.
	4. Etap: Dağkapı - Çiftkapı	Araç + Yürüyüş	726 m	15 dk.
	5. Etap: Çiftkapı – Urfakapı	Yürüyüş	392 m	30 dk.
	6. Etap: Urfakapı - Mardinkapı	Araç + Yürüyüş	1.032 m	30 dk.
Toplamlar			**8 km 448 m**	**8 saat**
DİYARBAKIR MERKEZDE 1 GECE KONAKLAMA				

6.1.1. Diyarbakır ana merkez rota: Artuklu Sarayı - Amida höyük

Şekil 6. 3. Diyarbakır Artuklu sarayı (Amida höyük) rotası

Diyarbakır merkeze ait ana mekez rota ve ilk 3 rota Sur ilçesinde bulunan İçkale'de yer almaktadır. Diyarbakır'ın ilk yerleşim bölgelerini içine alan İçkale, 1524 ile 1526 yılları arasında Kanuni Sultan Süleyman döneminde, klasik Osmanlı mimari tarzında yeniden inşa edilmiş bir başyapıttır. 5 kilometrelik Diyarbakır surları içinde yer alan İçkale, 20 burcu ve 4 etkileyici kapısıyla hem tarih hem de fotoğraf meraklılarının en sık ziyaret ettiği yerlerden biridir. 2005 yılında aslına uygun şekilde restore edilerek turizme kazandırılan İçkale, Diyarbakır'ın tarihi mirasını koruyarak ziyaretçilere açılmıştır.

Ana Merkez Rota İç Kale'de yer alan Artuklu Sarayı'dır. Rota iç kale giriş kapısından başlar Artuklu Kemeri'nde sona erer. Artuklu Sarayı tez yazıldığı tarihte kazı çalışmaları sürdüğünden ziyarete açık değildir. Ancak bazı açılardan sarayın dış tarafı gözlemlenebilir (Şekil 6.3).

Ortaçağın en önemli mühendisi olarak kabul edilen, Arapça, Türkçe, Farsça, Osmanlıca ve Latince bilen bir saray mühendisi olan ve Artuklu Sarayı'nda kesintisiz 25 yıl (1181-1206) görev yapmış olan Cezeri'nin bilim ürettiği sarayda yaklaşık 1000 yıl öncesine ait kalıntılar yer almaktadr. Gezinti süresi 15 dakika olarak önerilmiştir.

6.1.2. Diyarbakır 1. alt merkez rota: Artuklu kemeri

Şekil 6. 4. Diyarbakır Artuklu kemeri rotası

Artuklu sarayı müzeye giden yol boyunca gözlemlendikten sonra rota müzenin ve birkaç yapının da içinde bulunduğu arkeoloji müzesi alanına doğru yürüyüş şeklinde devam etmektedir. İlk olarak ziyaretçileri Artuklu Kemeri karşılamaktadır (Şekil 6.4). Tarihi kemer için 15 dakika gezinti önerilmiştir.

6.1.3. Diyarbakır 2. alt merkez rota: Artuklu hanı

Şekil 6. 5. Diyarbakır Artuklu hanı rotası

Rota müze girişinden itibaren Tematik Sergileme-2 binasının önünden geçerek yürüyüş ile Artuklu Hanı'na (Tarihi Diyarbakır Cezaevi) çıkar ve han gezilerek tamamlanır. Gezinti süresi 15 dakikadır (Şekil 6.5).

6.1.4. Diyarbakır 3. alt merkez rota: Artuklu hamamı

Şekil 6. 6. Diyarbakır Artuklu hamamı rotası

Han gezintisinden sonra şu an Saint George Kilisesi olarak bilinen yarısı kilise diğer yarısı eski Artuklu hamamı olarak bilinen birleşik yapı ile rotaya devam edilir (Şekil 6.6). Tam inşa tarihi belirsiz olsa da, M.S. 2. yüzyılda yapıldığı tahmin edilen bu etkileyici yapı, Artuklu döneminde değişikliklere uğrayarak kullanılmıştır. Taş oyma süslemeleri ve kalın duvarlarıyla dikkat çeken bu yapının bir kısmı günümüzde bir sanat galerisi olarak kullanılmaktadır.

Artuklu hamamı tezin yazıldığı tarihte restorasyonda olduğundan dolayı ziyarete açık değildir. Ancak ziyaretçiler burayı dışardan gözlemleyip fotoğraflayabilir. Gezinmek için 15 dakika önerilmiştir.

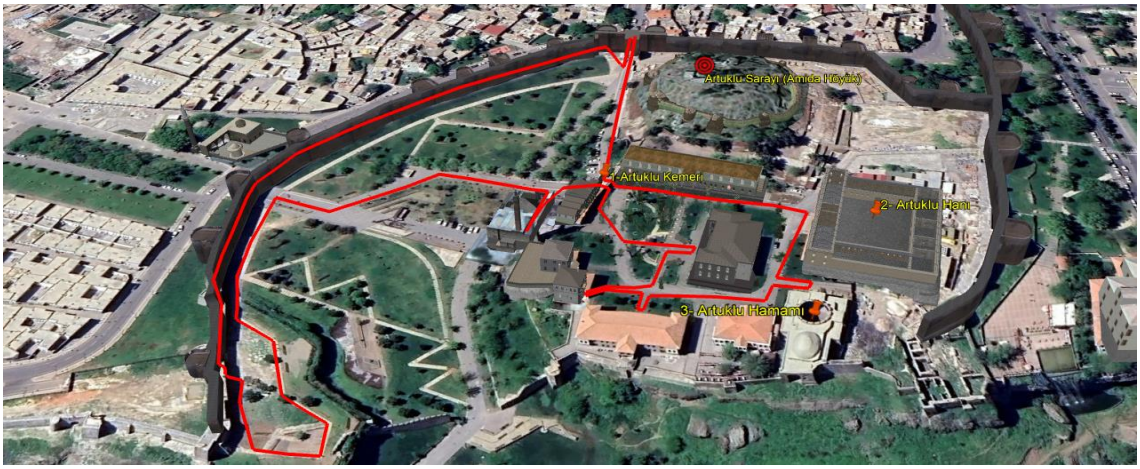
Artuklu Sarayı (Amida Höyük), Artuklu Kemeri, Artuklu Hanı ve Hamamı rota uzunlukları toplamda 274 m'dir. Gezinti süresi yürüyüş ile toplamda 1 saat olarak önerilmiştir.

Bunun yanında iç kale surlarına çıkılıp Şekil 6.7'deki rotada da belirtildiği gibi surlar boydan boya yürünerek değişik açılardan da bu yapılar, özellikle Artuklu Sarayı ve Hz. Süleyman parkı gözlemlenip fotoğraflanabilir. Diyarbakır surları içinde, yüksek bir noktada bulunan Hz. Süleyman Parkı, hem doğal güzelliklerin hem de tarihi manzaraların tadını çıkarmak için ideal bir mekandır. Park, devasa surlar ve tarihi yapılarla çevrili olup Hz. Süleyman ve 27 sahabesinin türbesine ev sahipliği yapmaktadır. Bu özelliğiyle inanç turlarının sıkça ziyaret ettiği önemli bir noktadır.

Diyarbakır, onlarca tarihi ve doğal güzellikle donatılmış bir şehirdir. Hem yerli hem de yabancı turistlerin en çok ziyaret ettiği yerlerden biri olan Diyarbakır surları Çin Seddi'nden sonra dünyanın en uzun ikinci duvarıdır. UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne

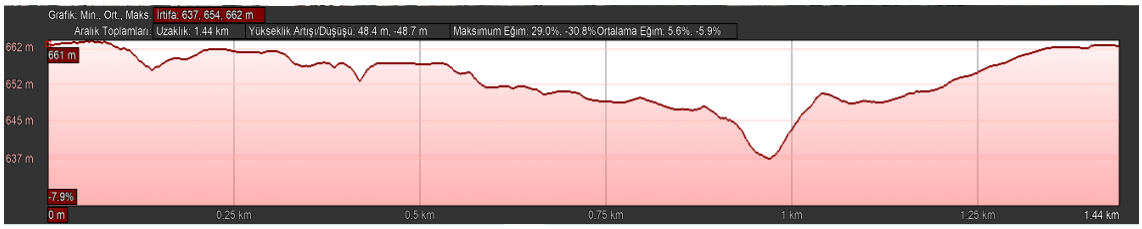
dahil edilen bu devasa surlar, yaklaşık 5 kilometrelik bir uzunluğa sahiptir ve Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine uzanan birçok medeniyetin izlerini barındırır.

Kesme bazalt taşlarla yapılan ve Karacadağ'dan Dicle Nehri'ne kadar uzanan Diyarbakır surlarının 1208 yılında inşa edildiği tahmin edilmektedir. Bu surlar aynı zamanda Diyarbakır Kalesi'nin bir parçasını oluşturur. Ziyaretçiler İçkale ve Dışkale bölgelerini ziyaret ederek surları keşfedebilir, surların koruduğu birçok tarihi yapıyı gezebilir ve kulelerden şehrin en muhteşem panoramik manzaralarını fotoğraflayabilirler.

Şekil 6. 7. Diyarbakır iç kale rotası

Burada belirtilmesi gereken nokta surlara çıkmada oluşabilecek tehlikelere karşı alınması gereken tedbirlerdir. Bilindiği gibi surlara çıkmak yasak değil ancak surlara çıkılıp yürünmesi durumunda düşme tehlikelerine karşı çok dikkatli olunması gerekmektedir. Surların üzerinde dolaşırken fotoğraf çekimleri yapılacağından dikkat dağınıklığından ya da başka nedenlerden ötürü oluşacak tehlikeli durumlardan dolayı çocukların ve yaşlı ziyaretçilerin surlara çıkmaları önerilmemiştir.

Grafik 6. 1. Diyarbakır içkale rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği

İçkalede yapılacak gezinin uzunluğu 1.044 m olup yükselti farkı surlara inilip çıkılacağından dolayı artış göstermekte ve 21 m olarak görünmektedir (Grafik 6.1). İç kalede geçirilecek süre ilk 4 rotadaki süre hariç 1 saat olarak önerilmiştir.

Buraya kadar İç kaledeki Artuklu mimari yapıları hem yakından hem de kale duvarlarından gözlemlenerek 2 saatlik bir süre içinde deneyimlenmiş olur ancak Artuklu mimari yapılarının içinde bulunduğu iç kalede başka yapılar da rota kapsamında gezilmeye değerdir. Bunlar alt rota önerileri kısmında belirtilmiştir.

6.1.5. Diyarbakır 4. alt merkez rota: Mesudiye medresesi

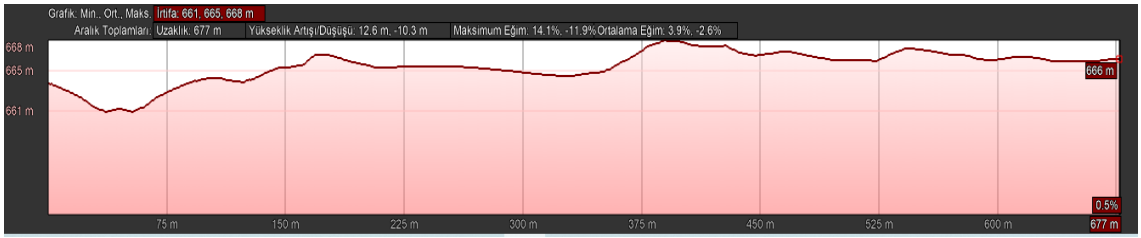
Şekil 6. 8. Diyarbakır Mesudiye medresesi rotası

Rota, Şekil 6.8'de görüldüğü gibi İç kale çıkış kapısı (Saraykapı)'dan başlar ve Ulu camide bulunan Mesudiye medresesinde biter. İç kale ana giriş kapısından çıkılarak batı yönünde bulunan sokaktan yürüyerek devam edilir. 290 metre sonra sola dönülerek dağkapıda bulunan ana cadde üzerinden 275 metre yürüdükten sonra sağ tarafta bulunan Diyarbakır Ulu camii dış avlusuna ulaşılır. Caminin dış avluya bakan kapısından iç avluya girildikten sonra hemen sağda yer alan Mesudiye medresesine varılmış olur.

Rota kapsamında gezilmeye değer bu etkileyici yapı, 1198 yılında Artuklular döneminde inşa edilmiş olup siyah beyaz bazalt kesme taşlarla yapılmış minaresi ve etkileyici kitabesiyle Diyarbakır'ın en önemli tarihi yapılarından biri olarak öne çıkmaktadır.

Anadolu'daki ilk üniversitesi olma özelliğine sahip olan Mesudiye Medresesi'nin geniş avlusunda ziyaretçiler keyifli bir gezi yapabilirler. Siyah bazalt taşlarla süslü bu medrese, tıp, astronomi, fizik, biyoloji, ilahiyat, edebiyat ve felsefe gibi farklı alanlarda

eğitimlerin verildiği taş odalara sahiptir. Ziyaretçiler iki katlı olarak tasarlanmış olan medresenin içinde dolaşarak tarihsel bir yolculuğa çıkabilir.

Grafik 6. 2. Diyarbakır Mesudiye medresesi rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği

Mesudiye Medresesi rota uzunluğu merkez rotadan itibaren 677 m'dir. Yükselti farkı yok denecek kadar azdır bu yüzden yorgunluğa neden olmayacaktır (Grafik 6.2). Gezinti süresi bir önceki rotadan itibaren yürüme mesafesi de dikkate alındığından 1 saat olarak önerilmiştir.

6.1.6. Diyarbakır 5. alt merkez rota: Zinciriye (Sincariye) medresesi

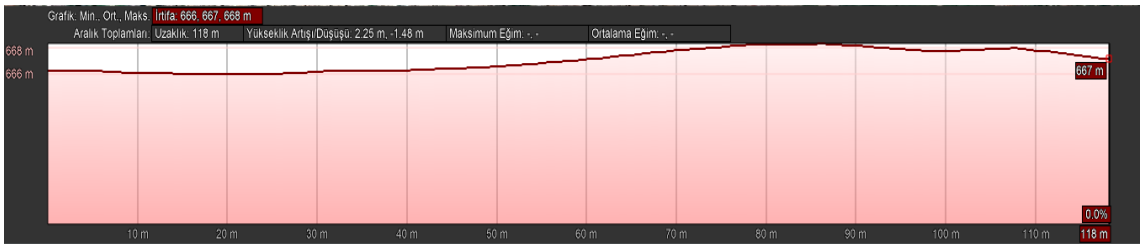

Şekil 6. 9. Diyarbakır Zinciriye (Sincariye) medresesi rotası

Rota Ulu camide bulunan Mesudiye medresesinde diğer bir deyişle Ulu caminin iç avlusunda başlar ve ulu caminin batı yönündeki arka çıkış kapısında bulunan Zinciriye Medresesi'nde biter (Şekil 6.9).

Diyarbakır'ın Sur ilçesinde rota kapsamında görülmesi önerilen önemli bir yapı olan Sincariye Medresesi'nin tam yapım tarihi bilinmemekle birlikte, Eyyübi hükümdarı Melik Salih Necmettin döneminde 1198 veya 1236 yılında inşa edildiği tahmin edilmektedir. Bu yapı, şehrin sembolik yapılarından biri olan Diyarbakır Ulu Camii'ye kısa bir yürüyüş mesafesindedir.

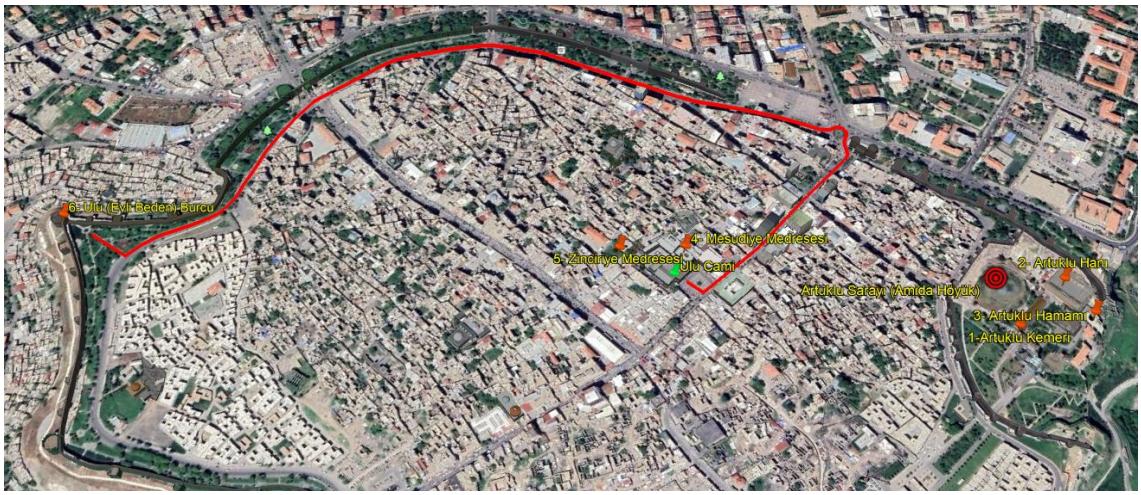
Diyarbakır'ın pek çok yapısında kullanılan siyah ve beyaz kesme bazalt taşlarla inşa edilen Zinciriye Medresesi, geniş avlusu ve dini eğitimlerin verildiği taş odalarıyla görülmeye değer bir güzelliktedir. Döneminin en ünlü mimarlarından Nisa Ebu Dirhem'in eseri olan Zinciriye Medresesi, tarih ve kültür meraklılarının yanı sıra mimariye ilgisi olanların da Diyarbakır'da ilk görmesi gereken büyüleyici yapıtlardan biridir.

Grafik 6. 3. Diyarbakır Zinciriye (Sincariye) medresesi rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği

Zinciriye Medresesi rota uzunluğu Mesudiye Medresesi'nden itibaren 118 m'dir. Yükselti farkı 1 m kadardır (Grafik 6.3). Gezinti süresi medresenin kapsadığı içerikten ve bir önceki rotadan devam edeceğinden dolayı kısa olup 30 dk. olarak önerilmiştir.

6.1.7. Diyarbakır 6. alt merkez rota: Ulu-evli beden burcu

Şekil 6. 10. Diyarbakır Ulu-evli beden burcu rotası

Rota Ulu caminin dış avlusundan başlayıp Ulu-Evli Beden Burcu'nda sona erer. Rota biraz uzun olduğu için araçla gidilecektir. Ulu cami avlusundan araçla dağkapı dönemecine doğru gelindikten sonra dönemecin solundan yola devam edilir. Kale

surları boyunca yol alınır ve Urfakapı'ya gelindiğinde 500 metre ilerde sağda yer alan Ulu-Evli Beden Burcu'na varılır (Şekil 6.10).

Diyarbakır surlarının güneybatısında bulunan, Evli Beden Burcu olarak da bilinen Ulu Beden Burcu, tamamen siyah bazalt taşlarıyla inşa edilmiş etkileyici mimarisiyle fotoğraf çekmekten hoşlananlar için vazgeçilmez bir ziyaret noktasıdır. Artuklu Hükümdarı Melik Salih adına yaptırılan ve günümüzdeki halini 1208 yılında alan bu devasa yapı, ilginç kitabesi, çift başlı kartal ve kanatlı aslan sembolleriyle sanat meraklılarının da ilgisini çekmektedir.

Diyarbakır'ın diğer burçlarından farklı bir görünüme sahip olan Ulu Beden Burcu, simsiyah mimarisiyle Diyarbakır Kalesi ve surları gezilirken yakından gözlemlenebilir. Burç hem dışardan hem de surlara çıkılarak gezildikten sonra aynı doğrultuda olan Yedikardeş Burcu rotası ile yola devam edilir.

Grafik 6. 4. Diyarbakır Ulu-evli beden burcu rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği

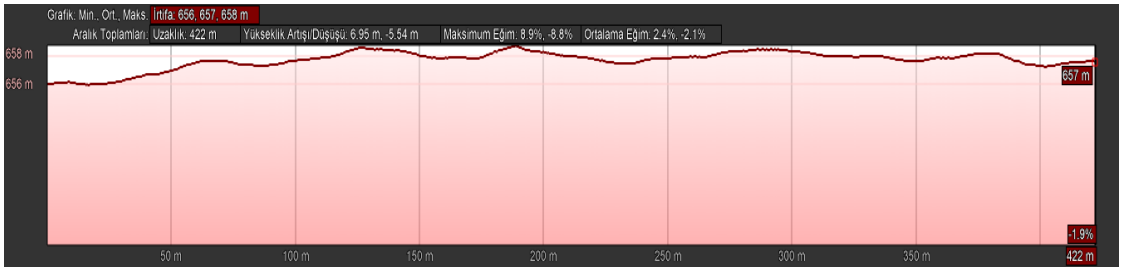
Ulu-Evli Beden Burcu rota uzunluğu bir önceki rotadan itibaren 2.008 m'dir. Yükselti farkı 11 m kadardır (Grafik 6.4). Gezinti süresi araç ve yürüyüşle olacağından 45 dakika olarak önerilmiştir.

6.1.8. Diyarbakır 7. alt merkez rota: Yedi Kardeş burcu

Şekil 6. 11. Diyarbakır yedikardeş burcu rotası

Rota Ulu-evli beden burcundan başlar ve Yedikardeş burcunda sona erer (Şekil 6.11).

Grafik 6. 5. Diyarbakır yedikardeş burcu rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği

Yedikardeş burcu rota uzunluğu bir önceki rotadan itibaren 422 m'dir. Yürüyüş ile devam edilecek olan rotanın yükselti farkı neredeyse yoktur (Grafik 6.5).

Gezinti süresi bir önceki rotadan devam edeceğinden dolayı 30 dakika olarak önerilmiştir.

Artuklu Sarayı'ndan başlayıp Yedikardeş Burcu'na kadar gelinen rotaların genel çerçevesi şekil 6.12'de gösterilmiştir.

Şekil 6. 12. Diyarbakır ana merkez rota ile beraber toplam 8 rotanın son hali

Ana merkez rota ile beraber toplam 8 adet nokta gezilmiş oldu. Rotaya bundan sonra Diyarbakır Kalesi ile devam edilir.

6.1.9. Diyarbakır 8. alt merkez rota: Diyarbakır kalesi

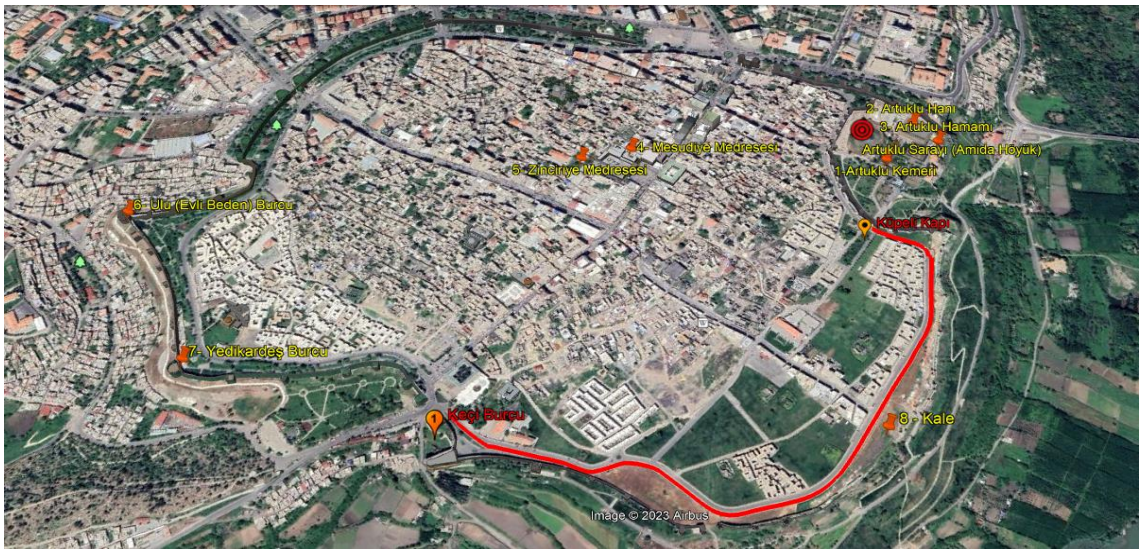
Şekil 6. 13. Diyarbakır kalesi tüm etaplar genel rotası

Diyarbakır Kalesi, şehrin en önemli simgelerinden ve tarihi hazinelerinden biridir ve turistlerin en çok ziyaret ettiği yerlerden biridir. Yaklaşık 9000 yıllık olduğu tahmin edilen ve yaklaşık 5 kilometrelik sur duvarlarıyla ünlü olan bu kale, Artuklu kültür rotasının önemli bir kısmını oluşturuyor. 2015 yılında UNESCO Dünya Miras Listesi'ne dahil edilen Diyarbakır Kalesi bu anlamda Artuklulara ait kültürel bir hava solumanın yanında dünyanın Çin Seddi'nden sonraki en uzun ve geniş savunma duvarını görmeyi sağlayacaktır.

Dağ Kapı (Harput Kapısı), Urfa Kapı (Rum Kapısı), Mardin Kapı ve Yeni Kapı (Şat Kapı) adı verilen 4 girişi bulunan Diyarbakır Kalesi, İçkale ve Dışkale olarak iki bölüme ayrılmıştır. İlk olarak M.Ö. 2000'li yıllarda Hurriler döneminde başlayan ve Roma döneminde devam eden bu devasa yapı, birbirinden güzel taş oymalarıyla süslü anıtsal kapıları ve ev sahipliği yaptığı konaklarıyla tarih ve kültür meraklılarının yanısıra fotoğrafçılar için de popüler bir mekandır. Kale bu yönüyle tarih ve kültür turlarının vazgeçilmez adreslerinden biridir. Siyah bazalt taşlarıyla inşa edilen ve 82 burcu bulunan Diyarbakır Kalesi'nin bazı bölümleri günümüzde güzel sanatlar galerisi olarak kullanılmaktadır. Artuklu, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden izler taşıyan bu kale, zamanla çeşitli eklemelerle geliştirilmiştir. Diyarbakır Kalesi'ni keşfederken şehrin diğer ünlü doğal güzelliklerinden biri olan Hevsel Bahçeleri'ni de görme şansının olduğunu unutmamak gerekir.

Kale rotasının başlangıç noktası Keçi Burcu olarak önerilmiştir. Keçi Burcu konumundan dolayı Hevsel Bahçeleri ve Dicle Vadisi'nde bulunan bazı yapıları uzaktan gözlemleme için fırsattır. Rota araç ve yürüyüş ile deneyimlenecek ve bazı yerlerde hem kale duvarı boyunca hem de surlara çıkılarak yürünerek gözlemlenip karşılaşılan eşsiz manzaralar gözlemlenip fotoğraflanacaktır. Kale rotası 6 etap şeklinde önerilmiştir. Her etabın deneyimlenme türü (yürüyerek ya da araçla) surların durumu, mesafe ve konuma bağlı olarak değişkenlik gösterecektir (Şekil 6.13).

6.1.9.1. Kale 1. etap: Keçi burcu - Küpeli kapı

Şekil 6. 14. Diyarbakır kalesi 1. etap rotası: Keçi burcu - Küpeli kapı

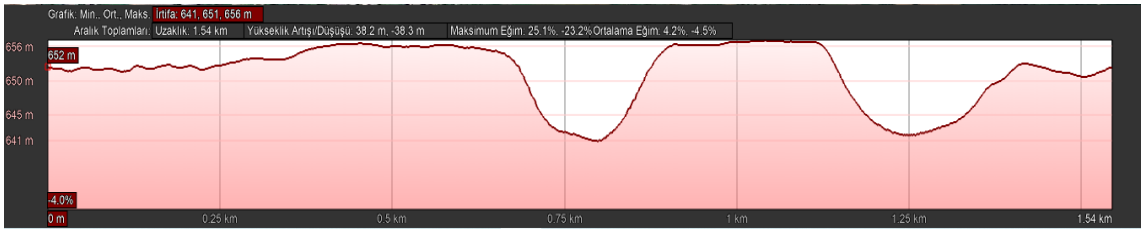
Diyarbakır surlarının en büyük ve en eski burcu olan Keçi Burcu, görkemli manzarasıyla hem yerli hem de yabancı turistleri kendine çekmektedir. Diyarbakır Kalesi'nin doğu bölümünde, özel olarak şekillendirilmiş devasa bir kaya kütlesi üzerine inşa edilen bu burcun ne zaman yapıldığı tam olarak bilinmemektedir.

1223 yılında onarımdan geçen Keçi Burcu, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de eklemelerle kullanılmıştır ve hatta bir Bizans tapınağına da ev sahipliği yapmıştır. Diyarbakır surlarıyla birlikte UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer alan bu burç, surların güvenliğini sağlamak ve gözetlemek amacıyla inşa edilmiştir. İki katlı olarak inşa edilen burcun üst katı antik dönemlerde önemli etkinlikler için kullanılmıştır. Diyarbakır'ın kilometrelerce uzanan surlarını keşfederken, devasa Keçi Burcu'ndan eşsiz manzaraları seyretmek apayrı bir keyif verecektir.

Gezintiye önce Keçiburcu’nda yapılacak duraklama ile etrafındaki bölge gezilerek başlanacaktır. Ziyaretçiler burcun tepesine kale merdivenleri ile çıkıp surlarda ve terasta yürüyerek eşsiz manzaralar seyredebilme şansına sahip olacaklar. Burası aynı zamanda Artuklu zamanından kalma eski tarım yöntemleriyle işlenen tarihi ve bereketli Hevsel Bahçelerinin de rahatlıkla izlenebilmesine olanak sağlamaktadır.

Diyarbakır'ın en ünlü doğal güzellikleri arasında yer alan Hevsel Bahçeleri, Dicle Nehri ile Diyarbakır Kalesi arasında geniş bir alana yayılmıştır. Diyarbakır surları ve bahçeler olmak üzere iki farklı bölümden oluşan Hevsel Bahçeleri, Güney Anadolu Bölgesi'nin en büyük ve en zengin kuş cenneti olarak bilinir, onlarca kuş türüne ev sahipliği yapar. Özellikle göç mevsiminde binlerce kuşun bir arada olduğu bu alan, yemyeşil doğal güzellikler arasında keyifli yürüyüşler yapmak için idealdir. 2015 yılında UNESCO Dünya Miras Listesi'ne dahil edilen Hevsel Bahçeleri, büyüleyici güzelliğiyle dikkat çekmektedir. Diyarbakır'ın tarihi hazinelerini keşfettikten sonra doğanın içinde dinlendirici zaman geçirmek ve zengin bitki ve yaşam çeşitliliği arasında muhteşem fotoğraflar çekmek için eşsiz bir yerdir. Hevsel Bahçeleri şehre çok yakın olmalarından dolayı tabiatla kolayca bütünleşmemize olanak sağlıyor. Şehrin hemen dibinde yer alan bahçeler sanki kırlarda dolaşıyormuşuz gibi bir hava yaratıyor. Dicle nehrinin serin suları kenarında gezmek apayrı bir otantik hava oluşturmaktadır. Bunun yanında Keçiburcu’nun Dicle Vadisi’ne hakim bir konumda yer almasından dolayı vadide bulunan diğer önemli yapı ve kültürel değerlerin de görülebilmesine olanak sağlamaktadır. Bunlar alt rota önerileri kısmında ayrıca belirtilmiştir.

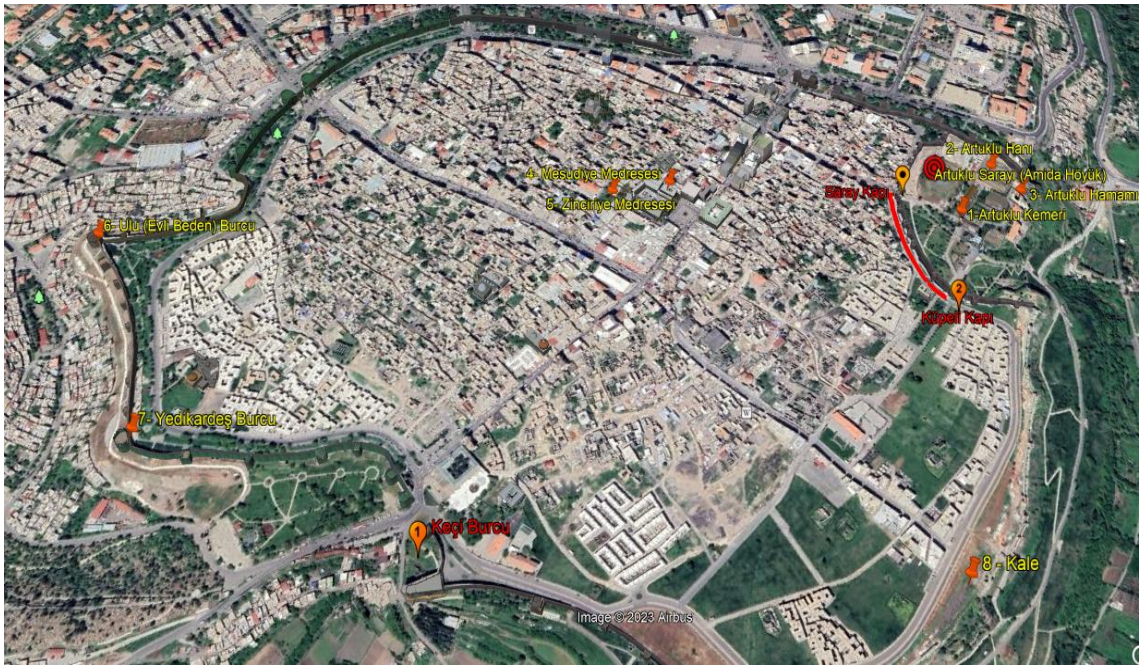
Araçla rotaya devam edilir. Keçiburcu’ndan hareket ederek Dicle nehrine paralel kale surları boyunca yola devam edilir ve kale duvarları gözlemlenir. Küpeli Kapı’ya gelindiğinde etap sonlanır ve diğer etap başlar (Şekil 6.14).

Grafik 6. 6. Diyarbakır kalesi 1. etap rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği

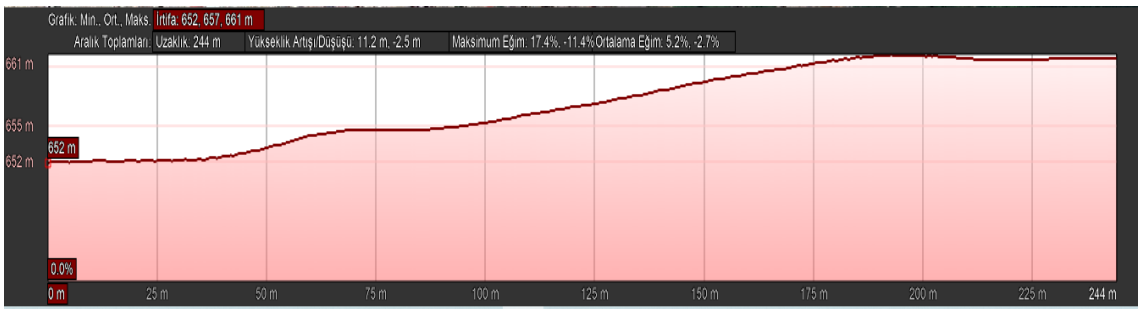
Kale 1. Etap 1.54 km uzunluğundadır. Yükselti farkı azdır (Grafik 6.6). Bu etap Keçiburcu'ndaki duraklamada geçecek sürede yapılacak gezinti ve manzaraların fotoğraflanması gibi değişkenlere bağlı olarak 1 saat olarak önerilmiştir.

6.1.9.2. Kale 2. etap: Küpeli kapı – Saray kapı

Şekil 6. 15. Diyarbakır kalesi 2. etap rotası: Küpeli kapı – Saray kapı

Daha önce İç Kale'de deneyimlenen ilk 4 rota ile aslında burası deneyimlenmiş oldu. Bundan dolayı surlara tekrar çıkmaya gerek olmadığından Küpeli Kapı'dan başlayan etapta İç kale'nin dış surları boyunca yol yürünür ve surlar dışarıdan gözlemlenir. Saray Kapı'da etap sonlanır ve diğer etaba geçilir (Şekil 6.15).

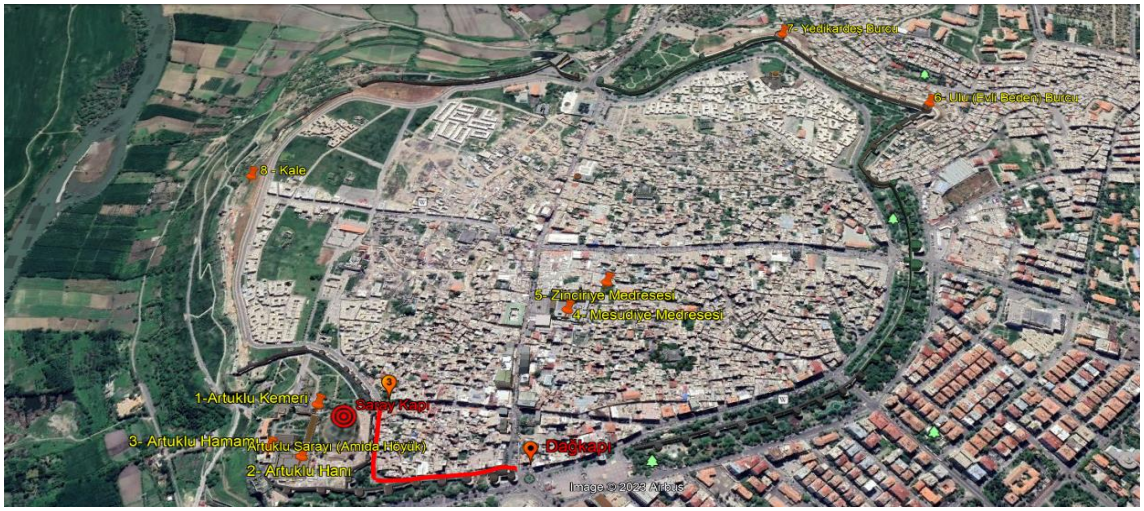

Grafik 6. 7. Diyarbakır kalesi 2. etap rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği

Yükselti farkı 10 m'yi bulan etabın uzunluğu 244 m olup hafif yokuş yukarı yürünerek deneyimlenmesi önerilmiştir (Grafik 6.7).

Gezinti süresi kısa bir yürüyüş ile olacağından dolayı 30 dk. olarak önerilmiştir.

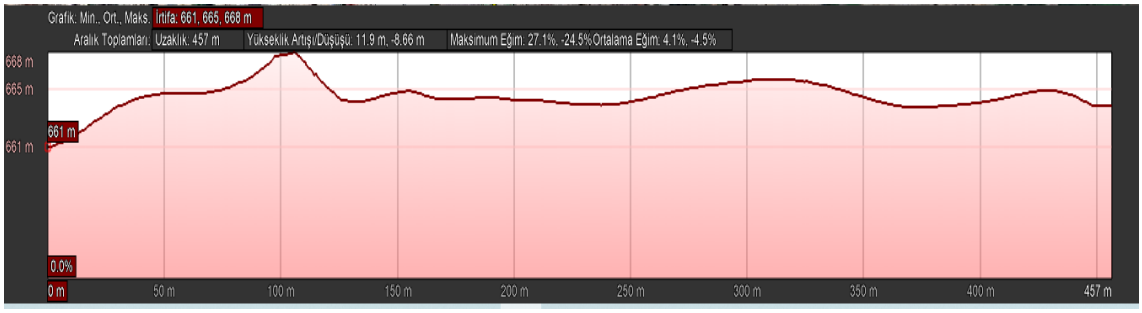
6.1.9.3. Kale 3. etap: Saray kapı - Dağ kapı

Şekil 6. 16. Diyarbakır kalesi 3. etap rotası: Saray kapı – Dağkapı

Saray Kapı'dan başlayan etap İç Kale duvarının bitiminden sonra sola dönülerek devam edilir. Dağkapı Mervani Camisine varıldığında etap sonlanır ve diğer etaba geçilir (Şekil 6.16).

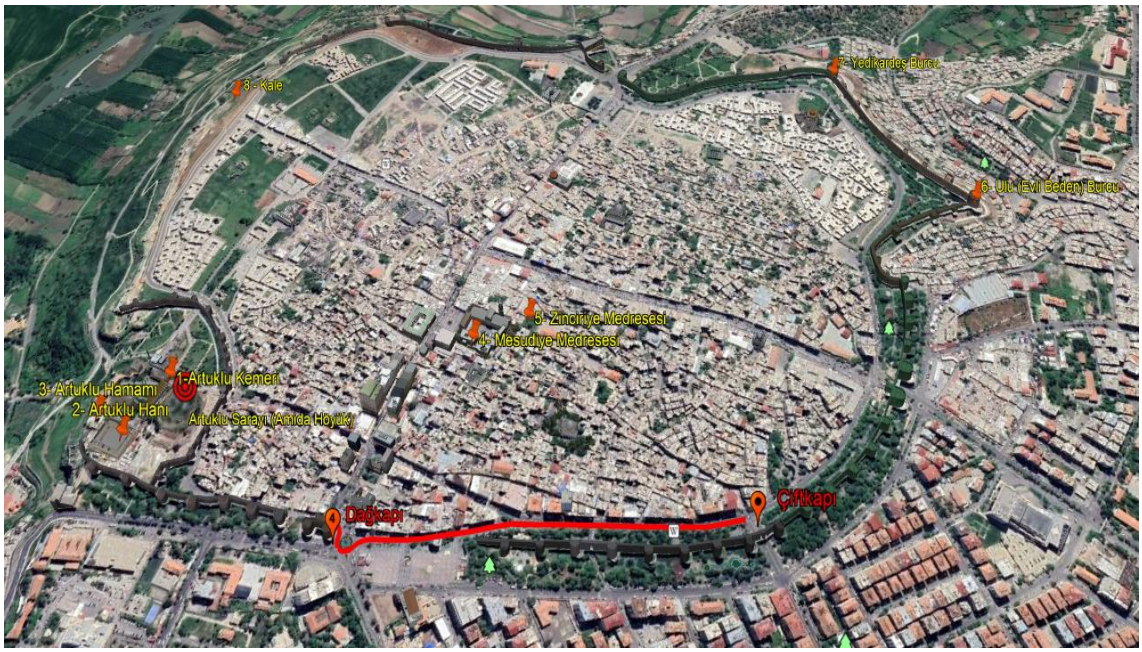
Bu etap da kısa bir yürüyüş ile tamamlanacaktır ve gezinti süresi 30 dk. olarak önerilmiştir.

Grafik 6. 8. Diyarbakır kalesi 3. etap rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği

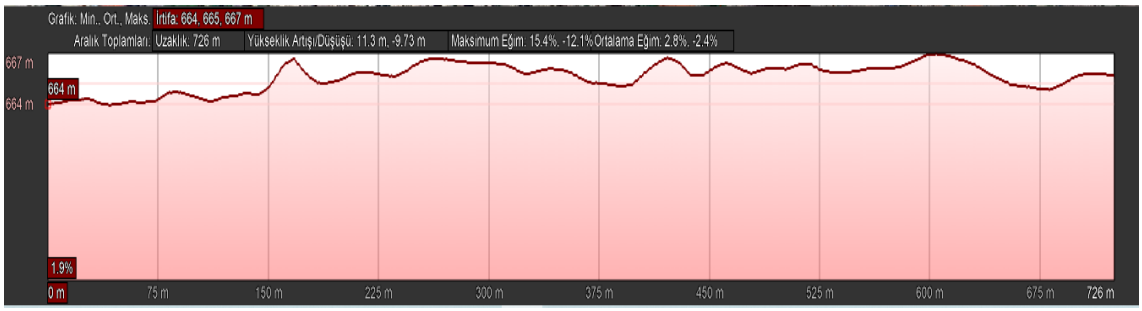
Bu etabın uzunluğu 457 m olup bir önceki etap gibi kısa olduğundan dolayı yürünerek deneyimlenmesi önerilmiştir (Grafik 6.8).

6.1.9.4. Kale 4. etap: Dağ kapı - Çift kapı

Şekil 6. 17. Diyarbakır kalesi 4. etap rotası: Dağ kapı - Çift kapı

Etap Dağ Kapı'dan başlayıp dönemeci dönerek soldan devam eder. Yol boyunca kısa bir mesafede kale duvarı olmadığı için bir açıklık mevcuttur. Surlar gözlemlenir ve etabın sonu olan Çift Kapı'ya varılır. Çift Kapı bölgesinde kale gözlemlendikten sonra bir sonraki etaba geçilir (Şekil 6.17).

Grafik 6. 9. Diyarbakır kalesi 4. etap rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği

Bu etabın uzunluğu 726 m'dir. Kısa bir etap denebilir ancak araçla deneyimlenmesi önerilmiştir (Grafik 6.9). Gezinti süresi kısa bir araç turu ile 15 dk. olarak önerilmiştir.

6.1.9.5. Kale 5. etap: Çift kapı – Urfa kapı

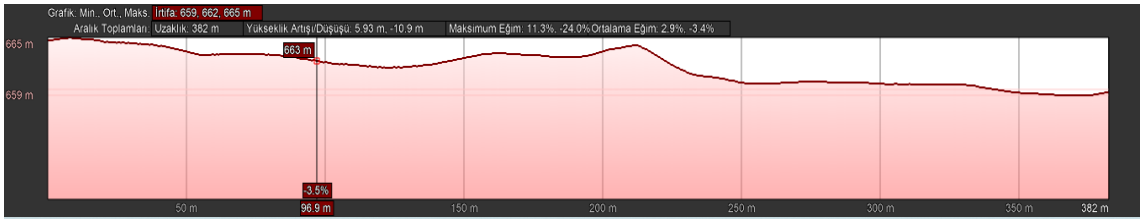

Şekil 6. 18. Diyarbakır kalesi 5. etap rotası: Çift kapı – Urfa kapı

Etab Çift Kapı ile Urfa Kapı arasını kapsamaktadır. Kale duvarı boyunca yürüyerek hem kale içinden hem kale dışından surların deneyimlenmesi ziyaretçiler için tarihi bir deneyim olacaktır (Şekil 6.18).

Rum Kapısı olarak da bilinen Urfa Kapı, Diyarbakır Kalesi'nin batı kapısıdır ve Artuklu Hükümdarı Karaarslan Artukoğlu Muhammed tarafından inşa edilmiştir. Yaklaşık olarak 1183 ile 1184 yılları arasında yapıldığı tahmin edilen bu anıtsal kapı, iki devasa burç arasında yer alır ve taş oymalarıyla süslenmiş insan ve hayvan kabartmalarıyla göz kamaştırır. Tarih meraklıları Osmanlı döneminde saltanat kapısı olarak da kullanılan Urfa Kapı'nın kartal, ejder ve boğa kabartmalarını yakından görme fırsatı elde edeceklerdir.

Urfa kapı'da biten etap, Urfa Kapı bölgesinde bulunan tarihi kale duvarları ve ihtişamlı kapıların gözlemlenmesinden sonra yerini son etaba bırakır.

Grafik 6. 10. Diyarbakır kalesi 5. etap rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği

Etabın uzunluğu 392 m'dir. Kısa olduğundan dolayı yürüyerek deneyimlenmesi önerilmiştir. Aradaki mesafenin kısa olmasından dolayı gezinti süresi 30 dk. olarak önerilmiştir (Grafik 6.10).

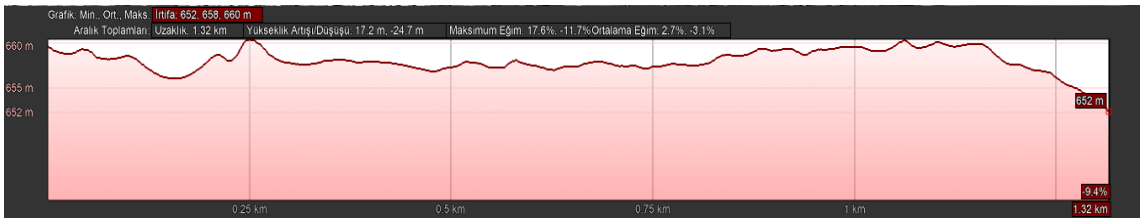
6.1.9.6. Kale 6. etap: Urfa kapı – Mardin kapı

Şekil 6. 19. Diyarbakır kalesi 6. etap rotası: Urfa kapı – Mardin kapı

Bu etap için kısa bir not vermek gerekiyor. Daha önce yukarıda söz edilen alt rotalardan 2 tanesi olan Ulu-Evli Beden Burcu ile Yedikardeş Burcu bu etap üzerinde yer almaktadır (Şekil 6.19). Bu alt rotalar deneyimlenirken aslında kalenin bu burçlar arasındaki kısımları da deneyimlenmiş oldu. Bu yüzden 6. etaba araçla devam etmek önerilmiştir.

Urfa Kapı'da başlayan etap önce Ulu-Evli Beden Burcu'na uğramakta daha sonra Yedikardeş Burcu'na uğramaktadır. Etap bundan sonra kale rotasının başlangıç kısmı olan Keçiburcu karşısında bulunan Mardin Kapı'da bitip "Diyarbakır Kalesi Rotası"nı da sonlandırmaktadır.

Grafik 6. 11. Diyarbakır kalesi 6. etap rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği

Son etap gezinti süresi yol uzun (1.032 m) olmasına rağmen araçla devam edileceğinden 30 dk. olarak önerilmiştir (Grafik 6.11).

Bkz. EK 3: Diyarbakır Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotası Panoramaları (1. gün)

(Diyarbakır merkez rotaları bittikten sonra bir diğer rota olan Meyyafarikin'e geçmeden önce Diyarbakır'da 1 gece konaklama önerilmiştir.)

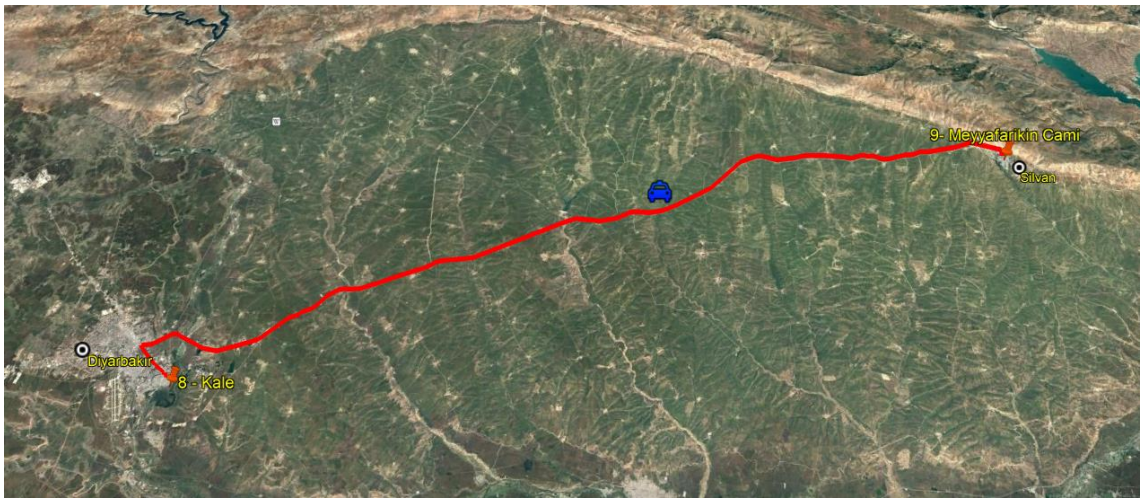
İkinci gün

Tablo 6. 4. Diyarbakır Meyafarikin ve Malabadi rotaları genel çerçeve

MEYAFARİKİN CAMİ VE MALABADİ KÖPRÜSÜ **BAŞLANGIÇ: MEYAFARİKİN CAMİİ** → **BİTİŞ: MALABADİ KÖPRÜSÜ**			
Rotalar	**Rota Deneyimleme Türü**	**Rota Uzunluğu**	**Süre**
Diyarbakır Artuklu Sarayı'ndan Meyafarikin'e (Silvan) Varış **82.5 km (Araçla 1 saat)**			
9. **Alt Merkez Rota: Meyafarikin Camii**	Yürüyüş + Araç	281 m	1 saat
Meyafarikin'den (Silvan) Malabadi Köprüsü'ne Varış **20 km (Araçla 30 dk.)**			
10. **Alt Merkez Rota: Malabadi Köprüsü**	Yürüyüş + Araç	1.25 km	2 saat 30 dk.
Malabadi Köprüsü'nden Batman'a Varış **32.7 km (Araçla 40 dk)**			
Toplamlar (merkezler arası mesafeler ve yol süreleri ile beraber)		**136 km 731 m**	**5 saat 40 dk.**
BATMAN MERKEZDE 1 GECE KONAKLAMA **(Batman tercih edilmediğinde aynı gün yola çıkılıp Hasankeyf'te de konaklama yapılabilir)**			

6.1.10. Diyarbakır 9. alt merkez rota rota: Meyyafarikin (Ulu) cami

Diyarbakır'daki 1 gece konaklamadan sonra rota 2. gün Meyyafarikin (Silvan) camisine doğru devam edecektir.

Şekil 6. 20. Diyarbakır ile 9. alt merkez rota (Meyyafarikin Ulu cami) arası yol

Diyarbakırdan sonra Artuklu Mimari Rotası şehrin ilçesi olan Silvan'a doğru devam edecektir. Rota Artuklu Saray kapısından başlayıp Silvan Meyyfarikin (Ulu) Camisinde sonlanacaktır. Araçla yaklaşık 82.5 km sürecek 1 saatlik yolculuktan sonra Silvan Ulu Camii'ne varılır (Şekil 6.20, 6.21).

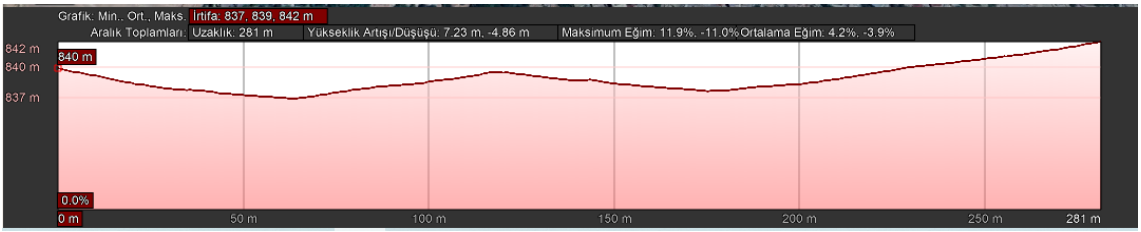
Şekil 6. 21. Silvan ilçe girişinden Meyyafarikin camisine gidiş

Silvan Meyyafarikin (Ulu) Cami ilçe meydanında bulunan Silvan Belediye binasına varmadan hemen önce sağ yola girdikten sonra 1 km ilerde yer almaktadır (Şekil 6.22).

Şekil 6. 22. Silvan (Meyafarikin) cami rotası

Silvan ilçesinin etkileyici yapılarından biri olan Selahaddin Eyyübi Camii, halk arasında Silvan Ulu Camii olarak da bilinmektedir. Ünlü Eyyübi hükümdarı Selahaddin Eyyübi'den ismini alan bu cami, 1152 ile 1157 yılları arasında yapılmıştır ve Diyarbakır'ın en büyük ve en eski camilerinden biridir. Dikdörtgen planlı olarak inşa edilen ve çarpıcı taş işçilikleriyle dikkat çeken bu camide, Artuklular, Eyyübiler ve Osmanlılar dönemlerinde yapılan eklemeler de görülebilir. Ayrıca, taş kabartmalarla süslü dört anıtsal kapısı da görülmeye değerdir. Tarihi yapının iç bölümlerindeki dini süslemeleri incelenmeye değerdir.

Grafik 6. 12. Silvan (Meyafarikin) cami rota uzunluğu ve yükselti-eğim grafiği

Rota 281 m kadar olup yükselti çok azdır (Grafik 6.12). Artuklu döneminin önemli mimari yapısı olan Silvan Ulu Cami gezildikten sonra yakınında bulunan başka yapılar da rota kapsamı dışında gezilmeye değerdir. Bunlar alt rotalar bölümünde belirtilmiştir.

Grafik 6. 13. Diyarbakır ana merkez rota (Amida höyük) ile 9. alt merkez rota (Meyyafarikin cami) arası yol uzunluğu ve yükselti-eğim grafiği

Rota Diyarbakır'da bulunan İçkale'deki Saraykapı'dan itibaren 82.5 km olup yükselti farkı Silvana doğru gidildikçe artmaktadır (Grafik 6.13). Meyyafarikin camisinin gezinme süresi için 1 saat önerilmiştir.

6.1.11. Diyarbakır 10. alt merkez rota rota: Malabadi köprüsü

Şekil 6. 23. Silvan ile 10. alt merkez rota (malabadi köprüsü) arası yol

Silvan-Meyyfarikin (Ulu) camisinden sonra rota Malabadi'ye doğru devam edecektir. Rota Silvan Meyyfarikin (Ulu) Camisinden başlayıp Çatakköprü Bucağı Malabadi Köprüsü'nde sonlanacaktır (Şekil 6.23).

Grafik 6. 14. Diyarbakır 9. alt merkez rota (Meyyafarikin cami) ile 10. alt merkez rota (Malabadi köprüsü) arası yol uzunluğu ve yükselti grafiği

1147 yılında tamamlanan ve pek çok türkü, şiir ve efsaneye konu olan Malabadi Köprüsü, Diyarbakır'ın en ünlü simgelerinden biridir. 12. yüzyıl Selçuklu dönemine ait bu çarpıcı köprü, 7 metre genişliğe ve 150 metre uzunluğa sahiptir. Yapımına 883 yılında başlanan ve Artuklular döneminde tamamlanan bu görkemli köprü, Anadolu'da inşa edilen en geniş taş köprülerden biridir.

Köprü üzerindeki el figürleriyle birlikte güneş, insan ve aslan kabartmalarını da görmek mümkün. Özellikle gün batımlarında manzarasıyla göz kamaştıran bu köprü, kartpostalları süsleyen harika fotoğraflar sunar. Tarih ve kültür gezilerinin yanı sıra minibüslerle kolayca ulaşılabile Malabadi Köprüsü, Batman yolunda Diyarbakır'a yaklaşık 96 kilometre uzaklıkta yer almaktadır.

Silva'dan araçla yaklaşık 20-30 dakika sürecek 20 km'lik yolculuktan sonra Malabadi Köprüsü'ne varılır (Grafik 6. 14). Yeni köprü üzerinden karşı tarafa geçildikten hemen sonra sağ tarafta bulunan boş alana araç park edilir (Şekil 6. 24).

Şekil 6. 24. Silvan-Çatakköprü beldesi girişinden Malabadi köprüsüne gidiş

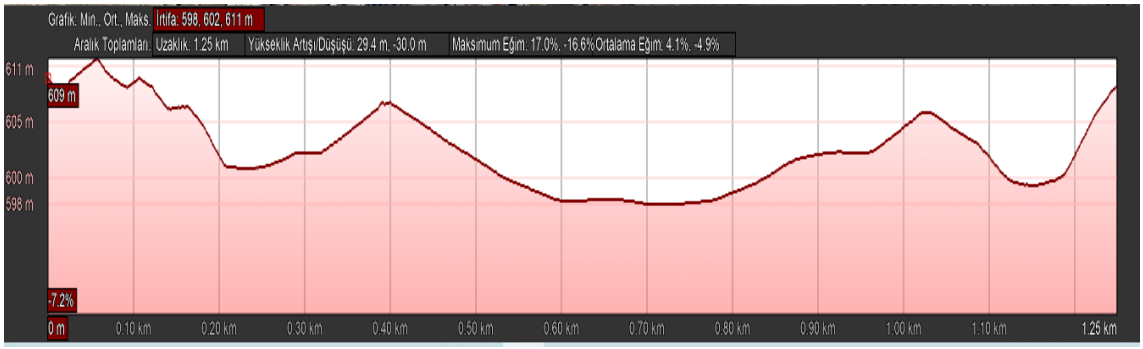
Artuklular döneminin en güzel örneklerinden olan Malabadi Köprüsü'nde biraz fazla kalmak gerekiyor çünkü köprü dünyanın en uzun kemerli köprüsüdür. Köprünün kervanlar için kullanılan dinlenme odalarına (günümüzde pansiyon işlevi gören) bir göz attıktan sonra köprü üzerinde birkaç tur atıp Dicle nehrine akan Batman Çayının akıntısını seyretmek büyük keyif verecektir. Daha sonra köprünün karşı kısmında bulunan piknik alanında oturup Artuklu şaheserini biraz uzaktan seyretmek apayrı bir his uyandıracak, adeta insana Artuklu mimarisini hissettirerek yaşatacaktır (Şekil 6.25).

Şekil 6. 25. Malabadi köprüsü rotası

Malabadi köprüsü etrafındaki peyzajlar tamamlandığında ziyaretçiler için çok daha cezbedici bir turistik yer olacaktır.

Daha fazla bilgi için bkz.:(https://www.mucadelegazetesi.com.tr/diyarbakira-sahil-yolu-hizmete-aciliyor).

Grafik 6. 15. Malabadi köprüsü rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği

Malabadi Köprüsü Rotasını içeren gezinme yerleri arasındaki yükselti farkı en fazla 12 m olup yürüyüş için sorun teşkil etmemektedir. Sadece köprü merdivenlerini çıkarken yaşlı ziyaretçiler için küçük çapta bir zorluk çıkabilir (Grafik 6.15).

Rota uzunluğu 1.250 m'dir. Gezinti süresi 2 saat olarak önerilmiştir.

Malabadi Köprüsü Diyarbakır Artuklu Mimari Mirası Rotası kapsamındaki son rotadır.

Bkz: EK 4: Diyarbakır Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotası Panoramaları (2. gün).

Şekil 6. 26. Diyarbakır kale ve içkale genel rotaları

Şekil 6. 27. Diyarbakır rotalarını içeren merkezler

6.1.12. Diyarbakır alt rota önerileri

1. Alt Rota: İç kale diğer tarihi yerler

- ✓ Tematik Alan (Tarihi jandarma binası)
- ✓ Atatürk Müzesi
- ✓ Arkeoloji Müzesi
- ✓ Eski Valilik Makamı Binası
- ✓ İnce ve Arap Türbesi
- ✓ Eski Defterdarlık Binası
- ✓ Halvet Baba Türbesi

- ✓ Sahabeler Türbesi
- ✓ Hz. Süleyman Camisi olarak sıralanabilir (Şekil 6. 28).

Artuklu mimari mirası rotası dışında gezilmek istendiğinde bu yapılar için gezinti süresi 2 saat olarak önerilmiştir.

Şekil 6. 28. Diyarbakır 1. alt rota önerilen yerler

2. Alt Rota: Dicle vadisi tarihi mekanlar

- ✓ Dicle Vadisi
- ✓ Gazi köşkü
- ✓ Erdebil köşkü
- ✓ On Gözlü Köprü'dür (Şekil 6. 29).

Artuklu mimari mirası rotası dışında gezilmek istendiğinde bu yapılar için gezinti süresi 2 saat olarak önerilmiştir.

Şekil 6. 29. Diyarbakır 2. alt rota önerilen yerler

3. Alt Rota: Silvan merkez tarihi mekanlar

- ✓ Kara Behlül Bey Camii
- ✓ Altıbulak Çeşmesi
- ✓ Mervani Çeşmesi
- ✓ Hatip Bey Konağı
- ✓ Ali Ağa Konağı
- ✓ Şeyh Halil Türbesi
- ✓ Silvan Kalesi olarak sıralanabilir (Şekil 6. 30).

Şekil 6. 30. Diyarbakır 3. alt rota önerilen yerler

Artuklu mimari mirası rotası dışında gezilmek istendiğinde bu yapılar için gezinti süresi 3 saat olarak önerilmiştir.

6.1.13. Konaklama, yeme-içme

Diyarbakır Artuklu Rotası gezisi için konaklama, yeme-içme, alışveriş vb. ihtiyaçlar açısından şehir merkezi oldukça zengin sayılır. Diyarbakır kent merkezinde kalenin içerisinde ve etrafında rotalar gezindikten sonra ya da rotalara ara verilmek istenildiğinde her türlü yöresel yeme-içme alanlarının olduğu çok sayıda restoran veya kafe mevcuttur. Yeme-içme etkinlikleri için yöresel lezzetlerin bol olduğu bu kent yoğun içerikli bir mutfağa sahiptir.

Diyarbakır merkezde konaklama durumunda her türlü yer mevcuttur. Konaklama yapılacak otel, pansiyon gibi yerler ana rota başlangıcına ve diğer rotalara çok yakın konumda yer almaktadır (1. gün Diyarbakır merkezde bulunan rotalar deneyimlendikten sonra, Meyaffarikin (Silvan)'e yol almadan önce Diyarbakır'da bir gece konaklama yapılması tavsiye edilmişti).

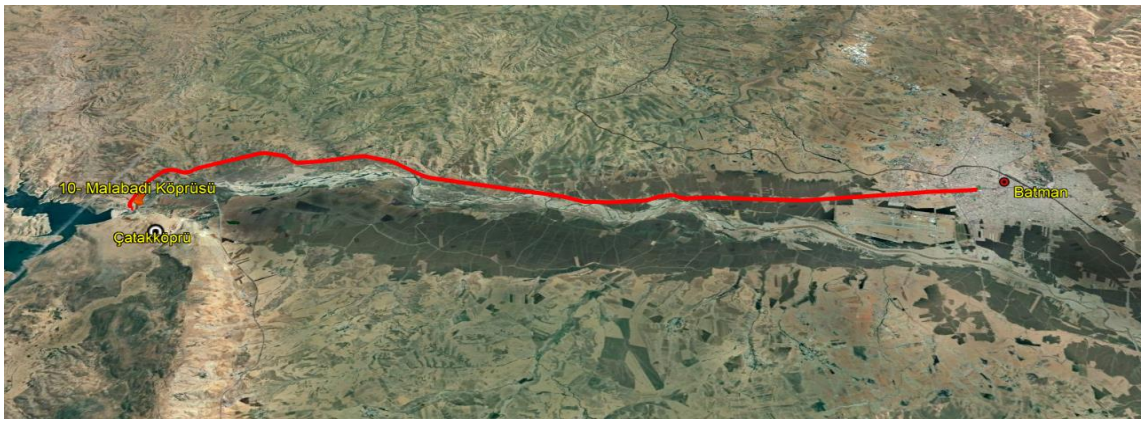
Üçüncü gün

Tablo 6. 5. Batman-Hasankeyf rotaları genel çerçeve

HASANKEYF MERKEZ VE HASANKEYF KALESİ BAŞLANGIÇ: ARTUKLU HAMAMI — BİTİŞ: HASANKEYF KALESİ			
Rotalar	**Rota Deneyimleme Türü**	**Rota Uzunluğu**	**Süre**
Batman Merkezden Hasankeyf'e Varış 37.2 km (Araçla 40 dk.)			
Ana Merkez Rota: Artuklu Hamamı	Yürüyüş	290 m	1 saat
1. Alt Merkez Rota: Abdullah Bey Zaviyesi	Yürüyüş	471 m	1 saat
Artuklu Hamamı'ndan Hasankeyf Kalesi'ne Varış 14.8 km (Araçla 30 dk.)			
2. Alt Merkez Rota: Hasankeyf Kalesi	Yürüyüş	2.05 km	3 saat
KONAKLAMA İÇİN AYNI GÜN MARDİN'E YOLA ÇIKILACAKTIR Hasankeyf Kalesi'nden Midyat Üzerinden Mardin'e Varış 114,8 km (Araçla 2 saat)			
Toplamlar (merkezler arası mesafeler ve yol süreleri ile beraber)		**169 km 611 m**	**8 saat 10 dk.**

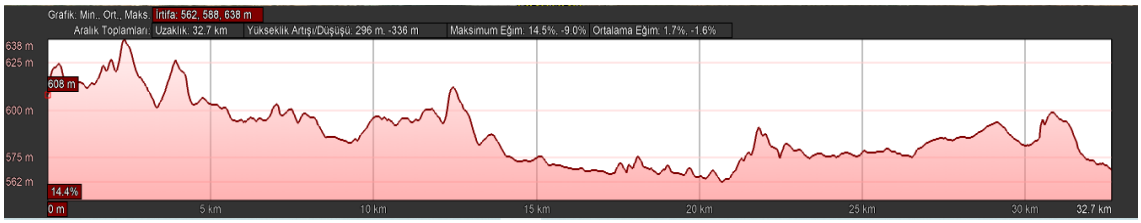
6.2. Batman-Hasankeyf Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotası

Rota, Malabadi Köprüsünden sonra 3. gün Hasankeyf Rotası üzerinde bulunan Batman şehir merkezine doğru devam edecektir.

Şekil 6. 31. Malabadi köprüsü Batman merkez arası yol

Malabadi Köprüsünden gezisinden sonra aynı gün (2. gün) sonra rotaya devam edilir ve 32.7 km, yaklaşık 40 dakika sonra Batman il merkezine varılmış olur (Şekil 6.31).

Grafik 6. 16. Malabadi köprüsü - Batman merkez arası yol uzunluğu ve yükselti-eğim grafiği

Araçla yapılacak olan bu yolculukta yükselti farkının çok hissedilmediğini belirtmek gerekiyor (Grafik 6.16). Rahat geçecek olan yolculukta Batman şehir merkezine kadar yol Dicle nehrinin bir kolu olan Batman çayına paralel devam etmektedir. Bu anlamda şehir merkzine varana kadar Batman çayı ve etrafındaki tarım alanları gözlemlenebilir.

Batman şehir merkezi konaklama, alışveriş vb. ihtiyaçlar için durak noktası olarak kullanılacaktır. Artuklu kültürü deneyimlenirken rota güzergahları olan yerlerde özellikle yöresel yemeklerin tadına bakılması belki de gezi rotasına faklı bir güzellik katacaktır.

Bu kapsamda Hasankeyf'e yola çıkmadan önce çok sayıda yöresel lezzetlerin bulunduğu restoranlarda Batman'ın yerel mutfağının tadına bakılması kesinlikle tavsiye edilir. (Tavsiye kitap: Batman Mutfağı - İlker Aksoy)

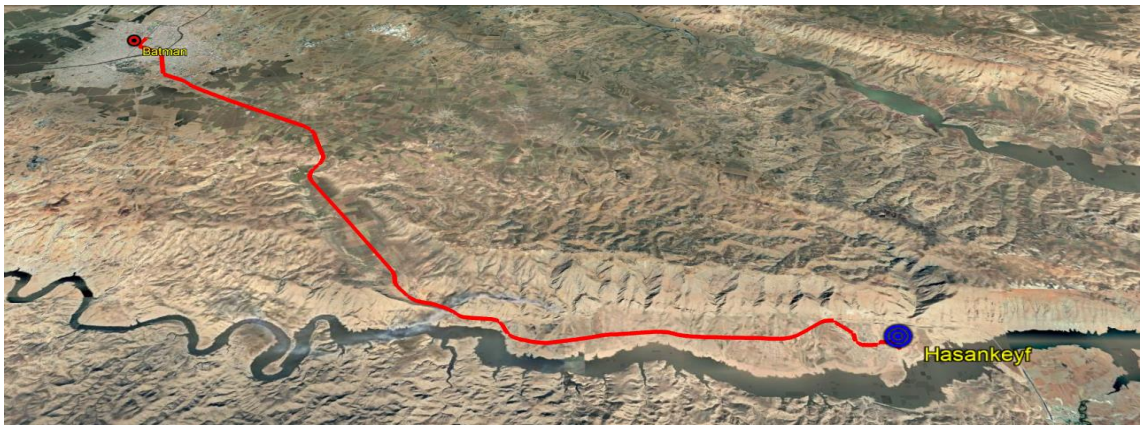
Konaklama açısından Batman şehir merkezi zengin sayılır. Şehir merkezinde 3, 4 ve 5 yıldızlı otel ve pansiyonlar mevcttur. Buna ek olarak şehrin tam göbeğinde ana cadde üzerinde içinde restoran, kafe, düğün salonu, kuaför ve çay bahçeleri bulunan modern bir öğretmenevi de konaklama ve diğer ihtiyaçlar için ideal bir yerdir.

Bunun yanında 2 adet AVM ve çok sayıda alışveriş mekanları şehir merkezinde yer almaktadır.

Konaklama, yeme-içme ve alışveriş için aşağıdaki liste önerilebilir.

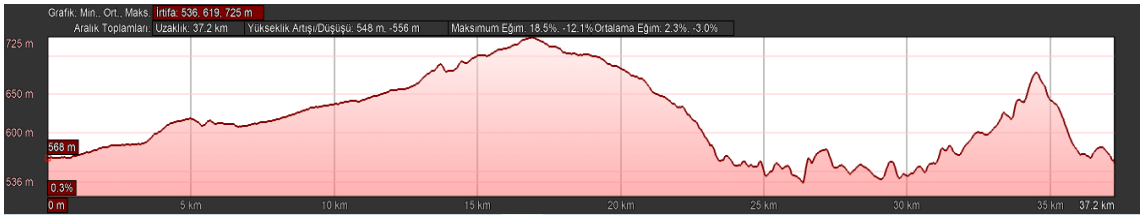
- Ramada Otel
- Real Konak Otel
- Grand Hasankeyf Otel
- Otel Atlıhan Park
- Çömçe Lokantası
- Ziyade Lokantası
- Xalo Heyran Ciğercisi
- Çavuş Ciğercisi
- Petrol City AVM
- Batman Park AVM

Batman kent merkezi konaklama ve diğer ihtiyaçlar için durak noktası olarak önerilmişti ancak istenildiğinde Batman'da konaklama yapmadan da rotaya aynı gün devam edilebilir çünkü Hasankeyf ilçesi de konaklama için uygun yerlere sahiptir.

Şekil 6. 32. Batman merkez - Hasankeyf arası yol

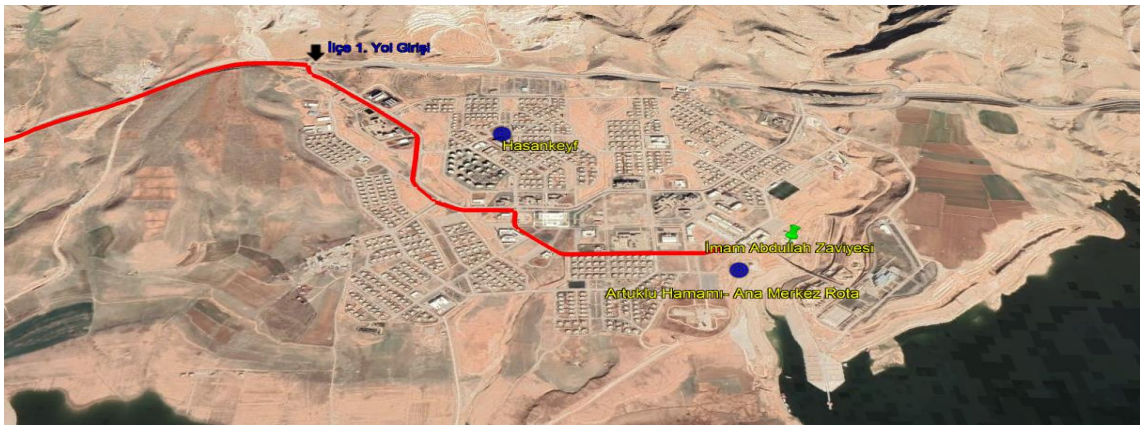
Hasankeyf ilçesi bağlı olduğu Batman iline 37.2 kilometre mesafe uzaklıktadır. Kara yolu ile yaklaşık 30-40 dakikalık bir yolculuktan sonra Hasankeyf'e varılır (Şekil 6. 32) .

Grafik 6. 17. Batman merkez ile Hasankeyf arası yol uzunluğu ve yükselti-eğim grafiği

Yükselti farkının az hissedildiği bu yolda (Grafik 6.17) yolculuk süresince Batman şehir merkezi çıkışında yer alan Raman dağında bulunan petrol kuyuları dikkat çekmektedir. Bunun yanında Dicle nehrinin de yolun uzun bir bölümünde yolculuğa eşlik ettiğini de belirtmek gerekir. İlç merkezine yaklaşıldığınıda nehrin karşı tarafında bulunan uzaktaki mağara yerleşimleri ve Hasankeyf kalesi hemen göze çarpar.

Hasankeyf ilçesine iki yerden giriş yapılabilir. 1. yol ilçe çevre yolunun girişi ile olandır. Yol ilçe merkezinden geçmektedir. Bu yoldan ilçeye giriş yapıldığında Şekil 6. 33'te yer alan rota ile Artuklu merkez rotasına varılmaktadır. İlçenin girişinden itibaren Ana Merkez Rota'ya uzaklığı 2,5 km'dir.

Şekil 6. 33. Hasankeyf ilçe girişinden Hasankeyf ana merkez rotaya (Artuklu hamamı) gidiş: 1. yol

Rotanın 2. yolu ise aynı doğrultuda doğuya doğru 2.25 km sonra ilçenin çıkış noktasında olan dönel kavşak kullanılarak sağa girilerek yapılır (Şekil 6. 34). Bu yol Artuklu merkez rotasına daha rahat ulaşmayı sağlayacaktır. İlçenin girişinden itibaren Merkez rotaya uzaklığı 1,5 km dir. Her iki yol da araçlar için otoparka çıkmaktadır.

Şekil 6. 34. Hasankeyf ilçe girişinden Hasankeyf ana merkez rotaya (Artuklu hamamı) gidiş: 1. ve 2. yol

Rota Hasankeyf merkezde yer alan Sinniboğaz deresi'nde yer alan Artuklu Hamamından başlamakta ve Hasankeyf kalesinde son bulmaktadır. Hasanketf Artuklu Mimari Mirası Rotası'nın toplam uzunluğu 169 km 611 m'dir.

Daha önce bahsedildiği gibi Hasankeyf'teki Artuklu mirasının bazı kısımları sular altında kalmıştı. Hasankeyf'te Artuklulardan kalan Artuklu Hamamı ve Abullah Bey Zaviyesi de olağan yerlerinden yeni Hasankeyf'e taşınmıştı. Artuklu mimari eserleri olan bu yapılar tarihi olmalarının yanında nasıl taşındıkları da ilgi çekmektedir. İleri teknoloji kullanılarak yaklaşık 37 milyon tl'ye mal olan taşıma işlemi dikkate değerdir.

Artuklu hamamı ve Abullah Bey Zaviyesi Yeni Hasankeyf'in Sinniboğaz Deresi bölgesinde yer alan Arkeopark'ta konumlandırılmış ve statik açıdan tehlike arz eden bölümleri gerekli eklemeler yapılarak desteklenmiş ve yerlerine oturtulmuştur.

Şekil 6. 35. Artuklu hamamı ve Abullah Bey zaviyesinin Arkeopark'taki yeni konumları

Bu yapılar birbirine oldukça yakındır. Aralarındaki mesafe 138 metre kadar olup her yaştan ziyaretçinin ister yürüyerek ister araçla rahatlıkla Artuklu mimarisini deneyimleyebileceği bir konumda yer alıyor (Şekil 6.35).

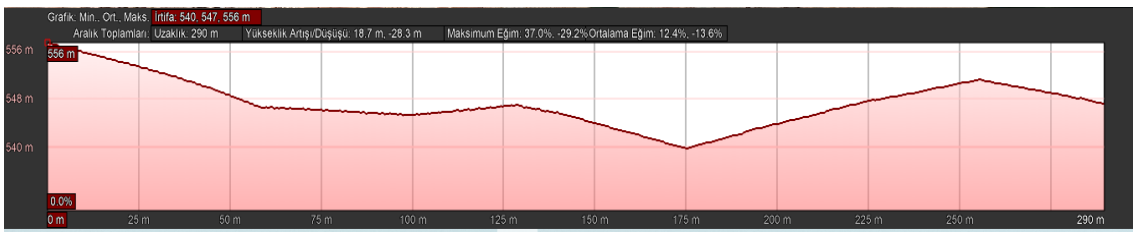
6.2.1. Hasankeyf ana merkez rota: Artuklu hamamı

Şekil 6. 36. Hasankeyf Artuklu hamamı rotası

Artuklu hamamı Sinniboğaz deresi vadisinde köprünün güneyinde konumlandırılmıştır. Artuklu hamamına yürüyen merdiven ya da basamaklı merdiven kullanılarak iki vadi arasına yapılan köprü hizasına gelindiğinde sağa dönülerek ulaşılır.

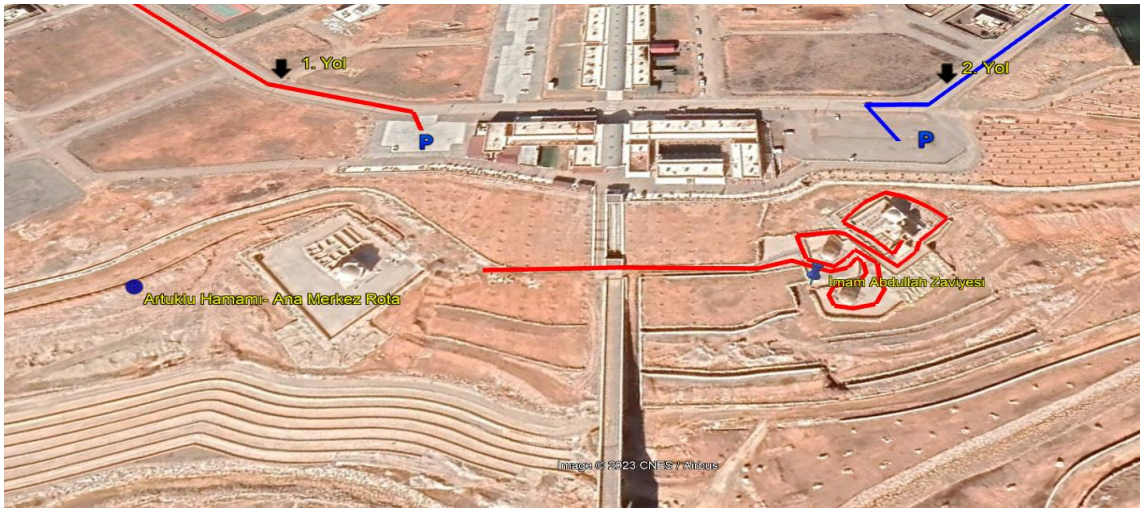
Burada hamamın girişinden itibaren önce hamamın bahçesinde bir tur atılır. Daha sonra hamamın cehennemlik bölümü gezilir ve ardından soyunmalık bölümüne geçilir. İçerisi gezildikten sonra fotoğraf meraklıları için hamamın bahçesinden hem hamam hem de vadinin karşısında bulunan diğer medeniyetlere ait yapılar kadraja alınabilir (Şekil 6.36).

Grafik 6. 18. Hasankeyf Artuklu hamamı rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği

Rotayı içeren gezinme yerleri arasındaki yükselti farkı en fazla 16 m olup yürüyüş için sorun teşkil etmemektedir. Artuklu hamamı rota uzunluğu 290 m'dir. Gezinti süresi 1 saat olarak önerilmiştir (Grafik 6.18).

6.2.2. Hasankeyf 1. alt merkez rota: İmam Abdullah zaviyesi

Şekil 6. 37. Hasankeyf İmam Abdullah zaviyesi rotası

Rota Artuklu hamamından sonra 200 m kuzeyde bulunan İmam Abdullah bey zaviyesine ilerlemektedir.

Ilısu Barajı suları altında kalmaması için yapıldığı konumundan 1 kilometre uzak bir yere taşınan İmam Abdullah Türbesi, Hasankeyf'in en popüler kutsal mekanlarından biri olan kültür ve inanç turlarının vazgeçilmez duraklarından biridir. M.S. 638 yılında, Bizans hakimiyetinde bulunan Hasankeyf Kalesi'nin Müslümanlara geçişi sırasında büyük kahramanlık göstererek şehit olan ve Hz. Muhammed'in soyundan gelen İmam Abdullah için yapılmış etkileyici bir türbedir. Dikdörtgen bir avlu etrafında kare planlı olarak inşa edilmiştir.

Ahşap ve taş oymalarıyla dikkat çeken bu türbe, 14. yüzyıl döneminin en güzel türbe örneklerinden biri olarak kabul edilir. Anıtsal kapısının mutlaka incelenmesi önerilir. Her yıl haziran ayının ilk haftasında İmam Abdullah anma törenleri düzenlenir ve yıl boyunca binlerce kişi tarafından ziyaret edilir.

İmam Abdullah zaviyesine önce imitasyonları yapılan iki kubbe ile başlanır. Bunlar türbenin çok az aşağı kısmında inşa edilmiştir. Kubbeler gezildikten sonra kubbelerden türbeye çıkan merdiven kullanılarak yukarıya çıkılır ve türbenin etrafında

bulunan mezarlık gezilir. Ardından türbenin içine girilir ve türbe gezilir. Zaviye tamamen gezildikten sonra hamamda olduğu gibi bahçeden eşsiz manzaraları fotoğraflamak kalıyor (Şekil 6. 37).

Türbenin rota uzunluğu merkez rota girişinden 471 m olup gezinti süresi 1 saat olarak önerilmiştir.

Grafik 6. 19. Hasankeyf İmam Abdullah zaviyesi rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği

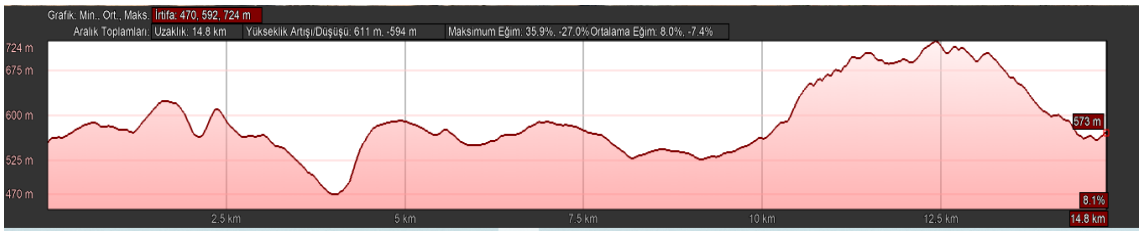
Rotayı içeren gezinme yerleri arasındaki yükselti farkı en fazla 22 m olup yürüyüş için sorun oluşturmamaktadır (Grafik 6.19).

6.2.3. Hasankeyf 2. alt merkez rota: Hasankeyf kalesi

Şekil 6. 38. Yeni Hasankeyf'ten Hasankeyf kalesine giden yol

Ana merkez ve 1. alt merkez rota gezildikten sonra 2. alt merkez rota olan Hasankeyf Kalesi'ne araçla devam edilir. Hasankeyf kalesine ana merkez rotanın başlangıç kısmı olan Artuklu hamamı ile İmam Abdullah Zaviyesi'nden çıkılır. Rotaya Hasankeyf 2. Yol girişi olan yoldan sağa doğru devam edilir. 6 km sonra dicle nehri üzerinde kurulan yeni köprüden geçilerek tünele varmadan eski yoldan sağa sapılır (Şekil 6. 38).

Grafik 6. 20. Yeni Hasankeyf ile Hasankeyf kalesi arası yolu uzunluk ve yükselti-eğim grafiği

Hasankeyf-Batman eski karayolunun bir bölümü gidildikten sonra 8.5'inci km'de sola kaleye doğru çıkan yeni yola girilir. Yola kaleye varılana kadar devam edilir ve vadinin içinden biraz geçilerek peyzaj alanlarına girmeden önceki bir noktada araç park edilir. Buraya kadar toplam yol uzunluğu araçla 14.8 km olup, bundan sonraki rota yürüyüş ile devam edilecektir (Grafik 6. 20).

Dicle Nehri'ne hakim olan 200 metre yüksekliğindeki bir tepe üzerine inşa edilen Hasankeyf Kalesi, bölgedeki en popüler tarihi hazinelerimizden biridir. M.S. 363 yılında Süryaniler tarafından dini bir merkez olarak tasarlanan bu etkileyici yapı, zor ele geçirilebilir konumuyla uzun yıllar boyunca birçok farklı medeniyet tarafından kale olarak kullanılmıştır. Anadolu'da inşa edilen en sağlam kalelerden biri olarak kabul edilen Hasankeyf Kalesi, Abbasi, Mervani, Hamdani, Artuklu, Selçuklu ve Osmanlılar dönemlerinde çeşitli eklemelerle geliştirilmiştir.

Ziyaretçiler rota kapsamında kaledeki mağara sığınaklarını ve tünelleri keşfedebilir, yaşam odaları ve mabetlerde muhteşem fotoğraflar çekebilir ve duvarlardaki kitabeleri, taş oymaları ve süslemeleri inceleyebilirler. Ayrıca, kalede bulunduğu konumdan Dicle Nehri ve Hasankeyf'in panoramik manzaralarını izleyebilirler.

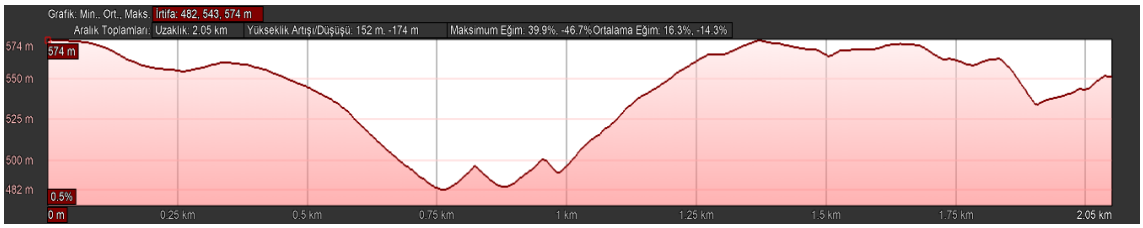
Şekil 6. 39. Hasankeyf kale rotası

Rotaya içeriği doldurulan ve belli bir kota ulaşan Hasankeyf Şap vadisinden devam edilir. Vadi boyunca yapılan peyzaj alanları ve mağaralar gözlenir.

Rota peyzaj alanlarının sonuna çıkar ve burası kaleyi deneyimleme için ilk durak noktasıdır. Öncelikle küçük saray ve çevresi gezilir. Ardından yukarı doğru çıkılarak tabelalar takip edilir. İlk karşılaşılan tabela Büyük Saraya ait olandır. Burada büyük saraya iki türlü yoldan çıkılmaktadır. İlki yürüyüş yolunun solundan talimhaneye doğru ve daha sonra caminin aşağısıdan çıkılırken diğer yol ise yine yürüyüş yolunun sağından direk ve daha kısa çıkılan yoldur. Sol yoldaki tabelalar talimhane, büyük saray, yusuf ağa köşkü ve ulu camii ye çıkar. Sağ yol ise sadece büyük saraya giden tabelaya sahiptir. Tercihen yürüyüş yolunun solundan rotaya devam edilir. Tarihi merdivenlerden yukarı doğru ara sıra mağara evler de gözlenerek rotaya devam edilir. Tepe noktaya varıldığında talimhane karşımıza çıkar. Talimhaneden eski kaleiçi yerleşim yerleri rahatlıkla gözlenir. Talimhaneden sonra hemen karşıda Ulu camii yer almaktadır. Caminin kapısı Dicle nehrine bakan konumdadır. Ulu camii iç mekanı ve dışarda bulunan tarihi tuvaletleri gezildikten sonra etrafındaki mezarlık gözlenerek ya da gezilerek rotaya devam edilir.

Camiden sonra caminin arkasında yer alan Yusuf Ağa Köşkü'ne doğru devam edilir. Köşk kısmen yıkık bir şekilde günümüze ulaşabilmiştir. Rota Yusuf Ağa Köşkü'ünden sonra aşağı doğru Büyük Saraya çıkar. Karşımıza önce büyük bir boş alan çıkar. Buradan Hasankeyf'in yeni yerleşim yerini seyretmek oldukça keyifli olacaktır. Ziyaretçiler burada harika gündoğumu ve günbatımı manzaraları ile karşılaşacaktır. Kanyona paralel şekilde dar yolda devam edilir ve saray kulesi ile karşılaşılır. Kule etrafı seyirlik cam ile kapatılmıştır. Rotaya devam edilir ve az ilerden sağa doğru yukarı çıkılarak sarayın kapısına varılır. İçeri girildiğiinde önce büyük bir avlu karşımıza çıkar. Büyük saray arkeolojik kazılarla ortaya çıkarıldıktan sonra zayıf kalan bazı noktaları malzemelerle desteklenerek yıkılması veya çökmesi engellenmiştir.

Büyük saray gezildikten sonra ziyaretçiler serbest zaman dilimi olarak mağara yerleşimleri gezer ve kalenin her tarafından izlenebilen sayısız ve eşsiz güzellikteki manzaraları fotoğraflayıp o anları ölümsüzleştirerek Hasankeyf Artuklu mimari mirasını deneyimlemiş olup hayatlarında özel bir yerde saklayacaklardır (Şekil 6.39).

Grafik 6. 21. Hasankeyf kale rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği

Kale rotası toplamda 2.050 m uzunlukta ve yükselti farkı 90 m'ye kadar çıkabiliyor (Grafik 6.21). Bu durum her yaştan ziyaretçi için kolay bir gezinti olmadığını gösteriyor. Daha çok genç ve yetişkin ziyaretçiler için idealdir. Ancak çocuk ve yaşlı ziyaretçiler de sık molalar vererek rotayı rahatça gezebilir. Tüm ziyaretçilerin rota uzunluğundan dolayı yanlarında mevsimine göre su ve atıştırmalık taşımaları önerilir. Yaz mevsiminde gezinti yapılacaksa güneşten korunmak için güneş gözlüğü ve şapka tavsiye edilir. Kalenin etrafı korkuluklarla çevrili olduğu için güvenlik anlamında bir sorun söz konusu değildir. Rota için 3 saat gezinti süresi önerilmiştir.

Bkz: EK 5: Batman-Hasankeyf Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotası Panoramaları (3. gün)

Hasankeyf Artuklu Mimari Rotası'nın temel hedefi bu bölgede Artuklu mimari miras öğelerini deneyimlemektir. Diğer bir deyişle, Hasankeyf Rotası çerçevesinde ziyeret edilen 2 eser ve kale ile Artuklu mimarisi deneyimlenmiş olur ancak vadideki diğer yapıları bütüncül bir şekilde deneyimlemek ve az zamanda daha çok mimari yapı görmek adına alt rotalar önerilmiştir çünkü Arkeopark'a taşınan mimari değerler o kadar güzel bir projeyle taşınmış ve konumlandırılmıştır ki gelen ziyaretçiler kendilerini sadece Artuklu yapıları ile değil aynı zamanda Eyyubiler, Mervaniler, Akkoyunlular gibi bu bölgede hüküm sürmüş başka medeniyetlere ait mimari değerleri de kolayca görme ve deneyimleme fırsatı bulmaktadır. Çünkü tüm bu yukarıda sıralanan Er-rızk Cami, Orta kapı, Koç cami, Zeynel Bey Türbesi, Kızlar Camii, Süleyman Han Camii ve Artuklu yapıları hem birbirine çok yakın konumdalar hem de görsel açıdan keyif verecek nitelikte manzaralara sahiptirler. Bu çalışmanın yazıldığı tarihte devam eden peyzaj projeleri tamamlandığında Hasankeyf yerli-yabancı turistlerin akınına uğrayacak. Bu kültürel alanları görenler, Hasankeyf'e hayranlık duyacaktır.

Hasankyef projeleri ile ilgili bkz: (https://www.youtube.com/watch?v=EZWlCBoKPRU&list=PPSV)

Rotanın rahat deneyimlenmesini sağlayan unsurlar aşağıdaki şekilde belirtilmiştir:

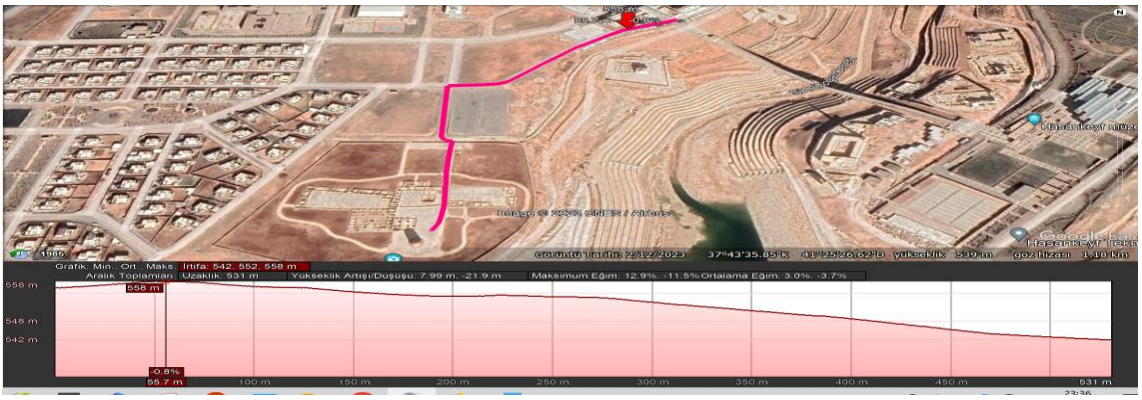
Yapıların birbirine çok yakın konumda olması: Bu özellik rotayı herhangi bir araç kullanmaya gerek kalmadan yürüyüş türü gezi ile deneyimlemelerine imkan sağlar.
Yapılar arası mesafenin kısa olması: Her yaştan ziyaretçinin (genç, çocuk, yetişkin, yaşlı) rotayı çok yorulmadan ve aynı zamanda çok kısa sürede pek çok tarihi öğeyi görmelerine imkan vermektedir.
Arkeoparktaki peyzajın araç trafiğine de uygun olması: Bu durum kalabalık aile grupları veya turist kafilelerinin her noktaya rahatça ulaşması açısından önemlidir. Doğal çevreye uyumlu yürüyüş platformları ile çevre düzenlemesi yapılmış olup rota üzerinde güvenli bir deneyim sağlanmaya çalışılmıştır.
İki yaka arasında köprü ve yürüyen merdiven bulunması: Vadide bulunan köprü ve yürüyen merdiven sayesinde yürüme engelli ziyaretçiler bile tekerlekli sandalye ile çok rahat bir şekilde gezinti yapıp Artuklu mimarisini deneyimleyebilir. Bu yönüyle her anlamda ziyaretçilere kolaylık sağlayacak bir peyzaja sahip olması ile kendisine hayranlık uyandıran bir kültür rotasıdır Hasankeyf-Artuklu. Burada dezavantajlı ziyaretçilerin Hasankeyf-Artuklu kültür rotasını rahatça deneyimlemeleri ayrı bir önem taşımaktadır.

6.2.4. Hasankeyf alt rota önerileri

Diyarbakır ve Mardin alt rotaları önerilirken rota planlarına yer verilmemiştir. Bunun nedeni bu merkezlerde bulunan alt rotalara ait yapıların merkez rotalarla beraber deneyimlenmesinin oluşturacağı karışıklığı önlemektir.

Hasankeyf Rotası için alt rotalar önerilirken rota planı oluşturmanın nedeni ise buradaki diğer medeniyerlere ait yapıların Artuklu rotası ile beraber rahatça deneyimlenebilmesinden kaynaklanıyor. Hasankeyf'teki Ana merkez ve alt merkez rotalarla beraber diğer medeniyetlere airt alt rotalar karışıklığa neden olmadan rahatça gezilebilecektir. Bu sebeple, Hasankeyf için alt rotalar önerilirken rota planlarına da yer verilmiştir ve rota ile yükselti grafikleri birlikte verilmiştir.

6.2.4.1. Hasankeyf 1. alt rota: Zeynel Bey türbesi

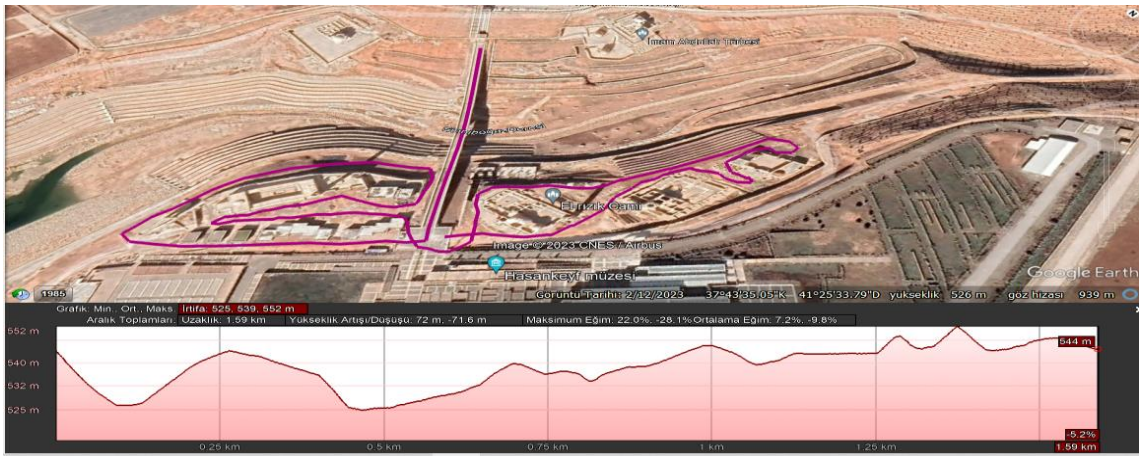

Şekil 6. 40. Hasankeyf 1. alt rota (Zeynel Bey türbesi) ve yükselti grafiği

Bu rota merkez rotanın güneyinde bulunan Zeynel Bey Türbesine çıkmaktadır. Rotanın merkezinden güneye doğru yürüyüş ile yapılacak gezi ile Zeynel Bey Türbesi yeni taşınan yerinde imitasyon çevre düzenlemesiyle ziyaretçilere eşsiz manzalalar sunacaktır.

Rotanın toplam uzunluğu merkez rota girişinden ititbaren 531 m'dir. Rotayı içeren gezinme yerleri arasındaki yükselti farkı en fazla 16 m olup yürüyüş için sorun oluşturmamaktadır (Şekil 6.40). Gezinti süresi 1 saat olarak önerilmiştir.

6.2.4.2. Hasankeyf 2. alt rota: Diğer medeniyetlere ait yapılar

Şekil 6. 41. Hasankeyf 2. alt rota (diğer medeniyetlere ait yapılar) ve yükselti grafiği

Ziyaretçiler Artuklu hamamı ve Abullah Bey Zaviyesi'nin bulunduğu bölgenin tam karşı tarafına konumlandırılmış olan Akkoyunlular, Hamdaniler, Mervaniler, Eyyubiler gibi başka medeniyetlerden kalma mimari yapıları da deneyimleme imkanı bulabilirler.

Bunlar;

- ✓ Orta Kapı
- ✓ Er-Rızık Cami
- ✓ Süleyman Han Cami
- ✓ Koç Camisi
- ✓ Eyyubi (Kızlar) Camisi olarak sıralanabilir.

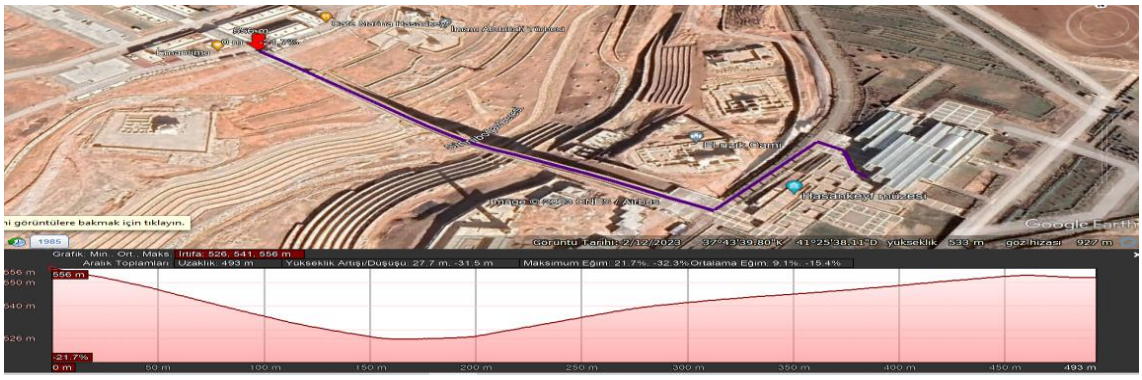
Bu yapılar da Artuklu yapıları gibi asıl yerlerinden alınıp bu bölgede konumlandırılmıştır. Bunlar Artuklu hamamı ve İmam Abdullah Zaviyeleri ile birlikte Hasankeyf'te en çok dikkat çeken yapılardır.

2. alt rota, Artuklu hamamı ve İmam Abdullah Bey türbesi gezildikten sonra kültür köprüsü üzerinden vadinin karşı tarafına yürüyüş şeklinde gerçekleşir. Köprü kullanılarak karşıya geçilir ve önce güneyde bulunan Orta Kapı'ya varılır. Yeni yerine konumlandırılan kapı gözlemlenerek içeri girilir ve sonra yanında bulunan Er-Rızık camisine devam edilir. Er-Rızık camisi gezildikten sonra köprünün karşı tarafında sırasıyla Süleyman Han Cami, Koç Cami ve Eyyubi (Kızlar Cami) gezilir ve rota tamamlanır.

Bu yapılar bulundukları konum nedeniyle harika manzaralar sunmakta ve ziyaretçilere eşsiz bir tarih deneyimi gözleme fırsatı vermektedir.

Rotanın toplam uzunluğu merkez rota girişinden itibaren 1.59 km'dir. Rota bazı ziyaretçiler için uzun gelebileceğinden mevsimine göre yanlarında su vb. temel birkaç ihtiyaçları yanlarında taşımaları önerilir. Rotayı içeren gezinme yerleri arasındaki yükselti farkı en fazla 17 m olup yürüyüş için sorun oluşturmamaktadır (Şekil 6.41). Gezinti süresi 1,5 saat olarak önerilmiştir.

6.2.4.3. Hasankeyf 3. alt rota: Hasankeyf kültür park ve müzesi

Şekil 6. 42. Hasankeyf 3. alt rota (Hasankeyf müzesi) ve yükselti grafiği

3. alt rotaya bağlı olarak Hasankeyf Kültür Park ve Müzesi ziyaret etmeyi içermektedir. Diğer medeniyetlere ait yapıların hemen arkasında bulunan Hasankeyf Kültür Park ve Müzesi, tarihi dokuyu hissettirecek eşsiz balmumu heykelleri, maket yapılar, sikkeler, bilgi panolarıyla ziyeretçileri çok fazla etkileyecek bir içeriğe sahiptir.

Rotanın toplam uzunluğu merkez rota girişinden ititbaren 493 m'dir. Rotayı içeren gezinme yerleri arasındaki yükselti farkı en fazla 30 m olup yürüyüş için sorun oluşturmamaktadır (Şekil 6.42). Gezinti süresi müzenin içerik bakımından zengin olması da düşünülerek 2 saat olarak önerilmiştir.

6.2.4.4. Hasankeyf 4. alt rota: Tekne turu rotası

Şekil 6. 43. Hasankeyf 4. alt rota (tekne turu rotası) uzunluğu ve yükselti grafiği

Rotanın yorgunluğunu aza indirmek için liman denilen yerde tekne turu yapmak ayrı bir keyif verecektir. 4. Alt rotayı oluşturan tekne turu ile dicle nehri üzerinden Hasankeyf kalesi istikametine doğru yola çıkılır. Kalenin dibi boyunca tekne turu devam eder ve tekrar limana dönülerek alt rota son bulur.

Şekil 6. 44. Hasankeyf tekne turu rotası

Rotayı içeren gezinme yerleri arasındaki yükselti farkı en fazla 55 m olup yürüyüş için sorun oluşturmamaktadır. Rotanın toplam uzunluğu merkez rota girişinden itibaren limana kadar 972 m'dir (Şekil 6.43).

Limandan sonraki rota tekne ile devam edecektir ve tekne turu toplamda 5 km kadar sürecektir (Şekil 6.44). Gezinti süresi 2 saat olarak önerilmiştir.

Hasankeyf rotası son durum haritaları

Şekil 6. 45. Hasankeyf merkez rotaları, kale rotası ve alt rotalar genel görünüm

6.2.5. Konaklama, yeme-içme

Temel ihtiyaçlar için Artuklu hamamı ile Abdullah Bey Zaviyesinin olduğu bölgenin hemen yukarısında yeme içme için restoran, kafe, hediyelik eşya dükkanları ve bunların yanında "Hasankeyf Kapalı Çarşı" bulunmaktadır. Bu mekanların bulunduğu bölgeden Arkeopark'ta bulunan mimari miras öğelerini seyretmek bile ayrı bir keyif veriyor. Zira bu mekanlarda oturmak seyirlik teras hissi uyandırmakta ve tüm miras öğelerini gözlemleyip ziyaretçilere eşi benzeri olmayan manzaralar sunmakta ve fotoğraf tutkunları için ideal karelere sahne olmaktadır.

Hasankeyf merkezde konaklamak isteyen ziyaretçiler için 2 türlü yer mevcuttur. Birincisi Batman Üniversitesine bağlı Hasankeyf Uygulama Oteli, diğeri de yeni yapılan Mervan Apart Otelidir. Hasankeyf Uygulama Oteli rota güzergahı olan Arkepark'ın hemen yukarısında yürüyüş mesafesindedir. Yeni açılan Mervan Apart otel ise Arkeopark'ın biraz aşağı kısmında yine yürüyüş mesafesindedir. Yine sağlık ihtiyaçları için pratisyen ve uzman doktor çalışanları ve diğer personeli ile Hasankeyf

Devlet Hastanesi, Hasankeyf Uygulama Oteli'nin arka çaprazında yürüyüş mesafesinde yer almaktadır.

Rota bundan sonra Mardin'e devam edecektir. Hasankeyf rotası bittikten sonra istenildiğinde Midyat'ta biraz gezinme tavsiye edilir. Ancak konaklama için aynı gün (3. Gün) Mardin'e gidilip burada gecelemek tavsiye edilmiştir.

Bunun sebebi ise Mardin ile Hasankeyf arası mesafenin biraz fazla olmasından dolayı eğer konaklama için Mardin seçilirse konaklamanın sabahından itibaren Mardin rotasının daha rahat ve süre sıkıntısı yaşanmadan deneyimlenebileceğinden dolayıdır.

Dördüncü gün

Tablo 6. 6. Mardin rotaları genel çerçeve

MARDİN MERKEZ **BAŞLANGIÇ: MARDİN MÜZESİ** → **BİTİŞ: KASIMİYE MEDRESESİ**				
Hasankeyf'ten Mardin'e Varış Hasankeyf-Midyat 46,6 km – 45 dk. Midyat-Mardin 68,2 km – 1 saat				
MARDİN'DE 1 GECE KONAKLAMADAN SONRAKİ SABAH				
Rotalar	**Rota Deneyimleme Türü**	**Ana Merkez Rotaya Olan Uzaklık**	**Rota Uzunluğu**	**Süre**
Ana Merkez Rota: Mardin Arkeoloji ve Etnoğrafya Müzesi (Başlangıç n.)	Yürüyüş	-	72 m	45 dk.
1. Alt Merkez Rota: Latifiye Cami	Yürüyüş	150 m	151 m	30 dk.
2. Alt Merkez Rota: Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi	Yürüyüş	530 m	109 m	1 saat
3. Alt Merkez Rota: Ulu Cami ve Hamamı	Yürüyüş	500 m	151 m	45 dk.
4. Alt Merkez Rota: Şehidiye Camii	Yürüyüş	850 m	57 m	30 dk.
5. Alt Merkez Rota: Melik Mahmut Camii	Araç + Yürüyüş	1.3 km	45 m	15 dk.
6. Alt Merkez Rota: Bab-ı Sor Hamamı	Yürüyüş	1.3 km	125 m	15 dk.
7. Alt Merkez Rota: Hatuniye (Sitti Radviyye) Medresesi	Yürüyüş	1.3 km	185 m	30 dk.
8. Alt Merkez Rota: Artuklu Kervansarayı	Yürüyüş	1.3 km	50 m	30 dk.
9. Alt Merkez Rota: Firdevs Köşkü	Araç + Yürüyüş	1.70 km	50 m	30 dk.
10. Alt Merkez Rota: Necmeddin Külliyesi	Araç + Yürüyüş	6.50 km	137 m	30 dk.
11. Alt Merkez Rota: Emineddin Küliyesi	Araç + Yürüyüş	6.50 km	159 m	30 dk.
12. Alt Merkez Rota: Kasımiye Medresesi (Bitiş noktası)	Araç + Yürüyüş	8 km	32 m	1 saat
Toplamlar (ana rotaya olan uzaklıkları ile beraber)		**9 km 323 m**		**7 saat 30 dk.**

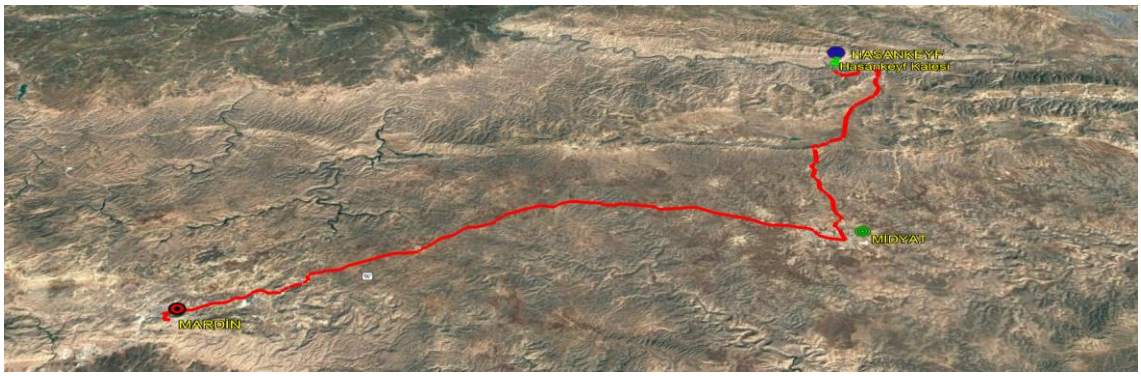
6.3. Mardin Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotası

Diyarbakır ve Hasankeyf rotalarından sonra ana rota Mardin'e devam edecektir. Diyarbakır ve Hasankeyf rotaları oluşturulurken Ana Merkez, Alt Merkez ve Alt Rotalar oluşturulmuştu. Mardin rotaları oluşturulurken mimari miras öğelerinin konumları ve birbirlerine uzaklıkları göz önünde bulundurularak Diyarbakır ve Hasankeyf'ten farklı olarak bir ana aks üzerinden rotalara yer verilecektir. Mardin rotası için ana aks ifadesine yer verilmesinin başlıca nedeni deneyimlenecek olan mimari miras değerlerinin birbirlerine yakın ve aynı yatay çizgide ya da çizgiye yakın konumda bulunmalarından dolayıdır.

Ana aks üzerinde bulunan mimari değerler şunlardır:

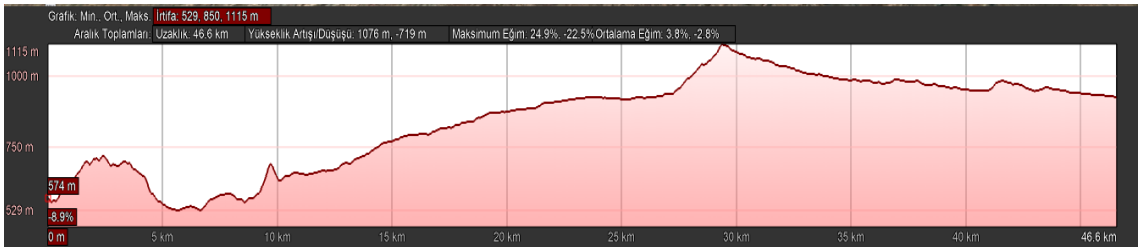
- Mardin Arkeoloji ve Etnoğrafya Müzesi (Başlangıç noktası)
- Latifiye Cami
- Zinciriye Medresesi
- Ulu Cami ve Hamamı
- Şehidiye Camii
- Melik Mahmut Cami
- Bab-ı Sor Hamamı
- Hatuniye (Sitti Radviyye) Medresesi
- Artuklu Kervansarayı
- Firdevs Köşkü
- Necmeddin Cami
- Emineddin Külliyesi
- Kasımiye Medresesi

Konaklama: 3. gün Hasankeyf rotası gezisinden sonra Mardin önerilmişti.

Şekil 6. 46. Hasankeyf – Mardin arası yol

Hasankeyf Kalesi'nden çıkılıp Midyat üzerinden yaklaşık 2 saatlik bir yolculuktan sonra medeniyetin beşiği olan Mardin uzakta görünen kalesiyle karşımıza çıkar (Şekil 6. 46).

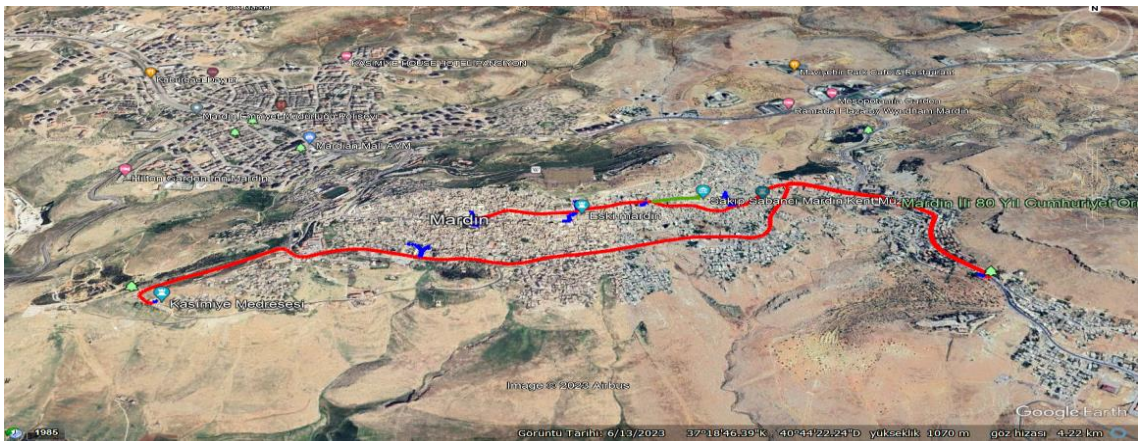
Grafik 6. 22. Hasankeyf – Midyat arası yol uzunluğu ve yükselti-eğim grafiği

Hasankeyf-Midyat arası yol uzunluğu 46,6 km olup ortalama 45 dk. sürmektedir. Batman'ın Gercüş ilçesinin çıkışında kısa bir rampa dışında çok fazla yükselti zorluklarına rastlanmaz (Grafik 6.22).

Grafik 6. 23. Midyat – Mardin arası yol uzunluğu ve yükselti-eğim grafiği

Midyat-Mardin arası yol 68,2 km olup yaklaşık 1 saat sürmektedir. Mardin'e 8 km kala aşağı doğru bir yokuş gözlenmekte ve bu nedenle burada araçla rampa aşağı inerken süratin düşük olması önerilmiştir (Grafik 6.23).

Şekil 6. 47. Mardin rotası ana aks

Mardin merkeze ait tüm rotalar bir ana aks üzerinde sıralı bir şekilde gösterilmiştir (Şekil 6.47). Başlangıç noktası olan Mardin müzesinden itibaren her bir sonraki rotanın başlangıç noktasına yani müzeye olan uzaklıkları da hesaplanmış ve rotanın kendi uzunluğuyla beraber çalışmaya aktarılmıştır. Örneğin, bir X rotasının gezinti uzunluğu 120 m iken ana rotaya olan uzaklığı 400 m'dir. Bu iki mesafe birlikte değelendirilerek süre atanmıştır.

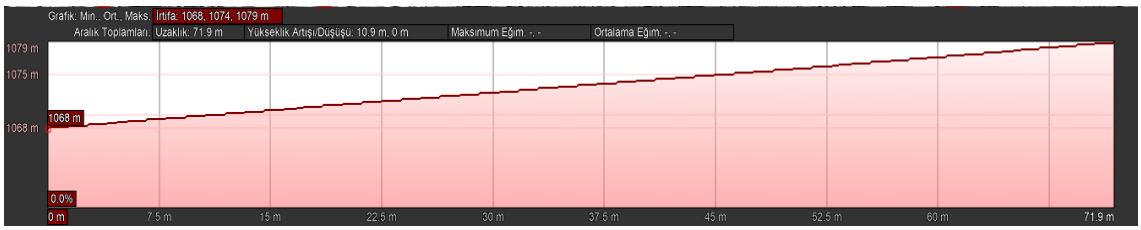
6.3.1. Mardin ana merkez rota: Arkeoloji ve etnoğrafya müzesi

Şekil 6. 48. Mardin ana merkez rota: Arkeoloji ve etnoğrafya müzesi

Ana aks üzerinde Mardin Arkeoloji ve Etnoğrafya Müzesi başlangıç noktası olarak temel alınmıştır (Şekil 6.48).

Ziyaretçiler Mardin'de bulunan tarihi ve mimari miras değerlerinin özetini Mardin Arkeoloji ve Etnoğrafya Müzesi'nde görebilme şansına sahip olabileceklerdir. Müze Mardin'de kentin en yoğun ve turistik yolu olan 1. Cadde üzerinde Cumhuriyet Meydanı'nın kuzeyinde yer almaktadır. Müzeye gitmek içi sadece birkaç merdiven basamağı yukarı çıkılacaktır. Bu da yürüme için bir sorun oluşturmamaktadır.

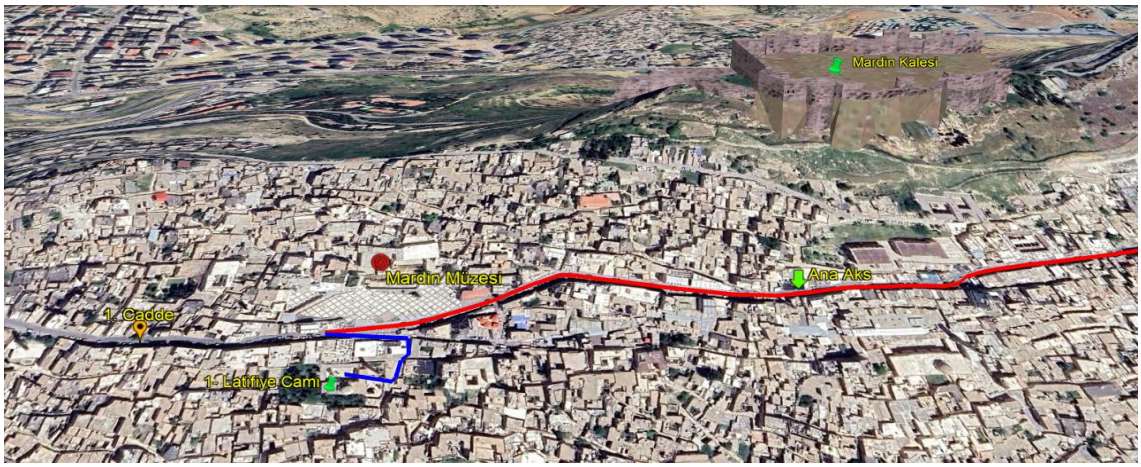

Grafik 6. 24. Mardin ana merkez rota: Arkeoloji ve etnoğrafya müzesi uzunluk ve yükselti-eğim grafiği

Rota uzunluğu yaklaşık 72 m'dir. Gezinti süresi 45 dk. olarak önerilmiştir.

(Not: Türkiye'de müzeler Pazartesi günleri kapalıdır. Diğer günler açıktır.)

6.3.2. Mardin 1. rota: Latifiye cami

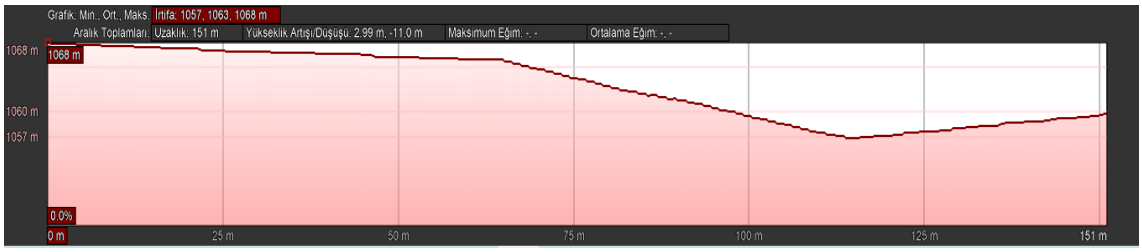
Şekil 6. 49. Mardin 1. rota: Latifiye camii

Müze gezildikten sonra rotaya Latifiye Cami üzerinden devam edilir. Latifiye cami ana aksın aşağısında, başlangıç noktası olan Mardin Arkeoloji ve Etnoğrafya Müzesi'nden 150 metre uzaklıkta yer alır (Şekil 6.49). 1371 yılında Artuklular döneminde inşa edilen ve Mardin Cumhuriyet Meydanı üzerinde bulunan Latifiye Camii'ni ziyaret etmek oldukça kolaydır.

Birici Cadde üzerinden hemen sağ tarafta yer alan alt sokağa girilir. 65 metre düz yürüdükten sonra soldaki sokağa girilir ve aşağı doğru 50 metre yürüdükten sonra camiye varılır. Caminin dış kapısından avluya giriş yapılır. Avluda bir şadırvan bulunmaktadır.

Bu camii, bölgedeki en önemli kutsal mekanlardan biridir ve pek çok sembolik yapıya ev sahipliği yapar. Halk arasında Abdüllatif Camii olarak da bilinen bu tarihi yapı, büyüleyici taş oymaları, kenarlı portalları ve iç mekanını süsleyen geometrik ve yıldız desenleriyle ziyaretçilerini etkiler.

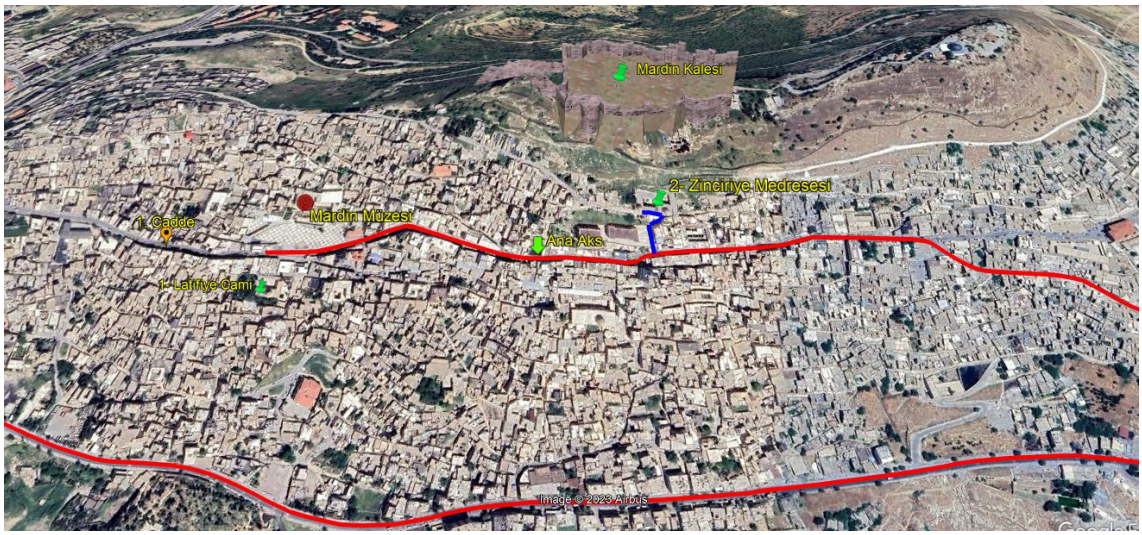
El yapımı ahşap süslemeleri ve taş kabartmalarıyla dikkat çeken devasa kapısı da görülmeye değer güzelliktedir. 2010 yılında aslına uygun olarak restore edilen Latifiye Camii, bölgedeki en güzel camilerden biri olarak kabul edilir. Asırlık çınar ağaçları arasında yükselen güzel mimarisiyle ziyaretçiler bu mekanda ruhlarını dinlendirebilir.

Grafik 6. 25. Mardin 1. rota: Latifiye camii rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği

Toplamda 151 m kadar olan bu rota yürüyüş için sorun oluşturmamaktadır (Grafik 6.25). Gezinti süresi 30 dk. olarak önerilmiştir.

6.3.3. Mardin 2. rota: Zinciriye (Sultan İsa) medresesi

Şekil 6. 50. Mardin 2. rota: Zinciriye (Sultan İsa) medresesi

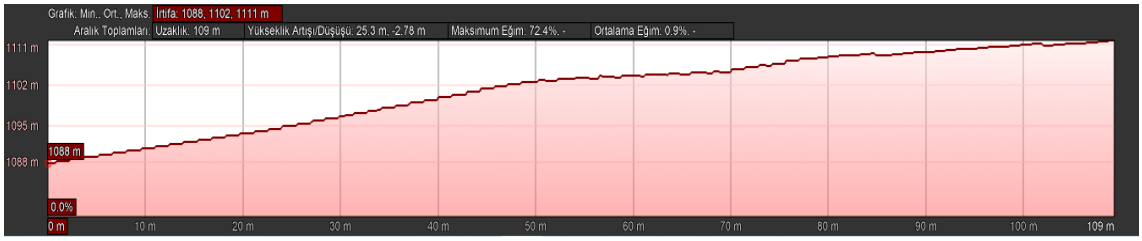
Rota başlangıç noktasının 530 m ilerisinde ana aksın yukarısında yer alır. 530 m yürüyüş biraz yorucu gelebilir ancak birinci cadde üzerindeki canlılık ve diğer yapıları görme şansı düşünüldüğünde fark edilmeyecek kadar kısa gelecektir.

Merdiven kullanılarak 100 m kadar yukarı çıkılır ve medresenin giriş kapısına varılır. Burada sadece eğim biraz fazladır ancak mesafe ana aksa yakın olduğu ve merdivenler kullanılacağı için yürüyüş için sorun teşkil etmeyecektir (Şekil 6.50).

Mardin'in merkezindeki görkemli Zinciriye Medresesi, Artuklu döneminden günümüze kalan nadir mimari eserlerden biridir. Şehrin en popüler tarihi yerlerinden biri olan bu medrese, 1385 yılında son Artuklu sultanı tarafından dönemin önde gelen mimarlarına yaptırılmıştır. Büyük bir avlu etrafında dikdörtgen planlı olarak tasarlanmıştır.

Uzun yıllar boyunca dini eğitimlerin verildiği bu önemli eğitim kurumunda, cami, türbe, eğitim odaları ve etkileyici taş oymalarla süslenmiş avluda çarpıcı bir manzara ile karşılaşma fırsatı elde edilecektir. Midyat taşlarıyla yapılmış olan bu etkileyici mimari, ilginç kubbeleri ve sağlam yapısıyla günümüze kadar korunmuş olan Zinciriye Medresesi Türkiye'nin en güzel Artuklu dönemi yapılarından biri olarak kabul edilmiştir.

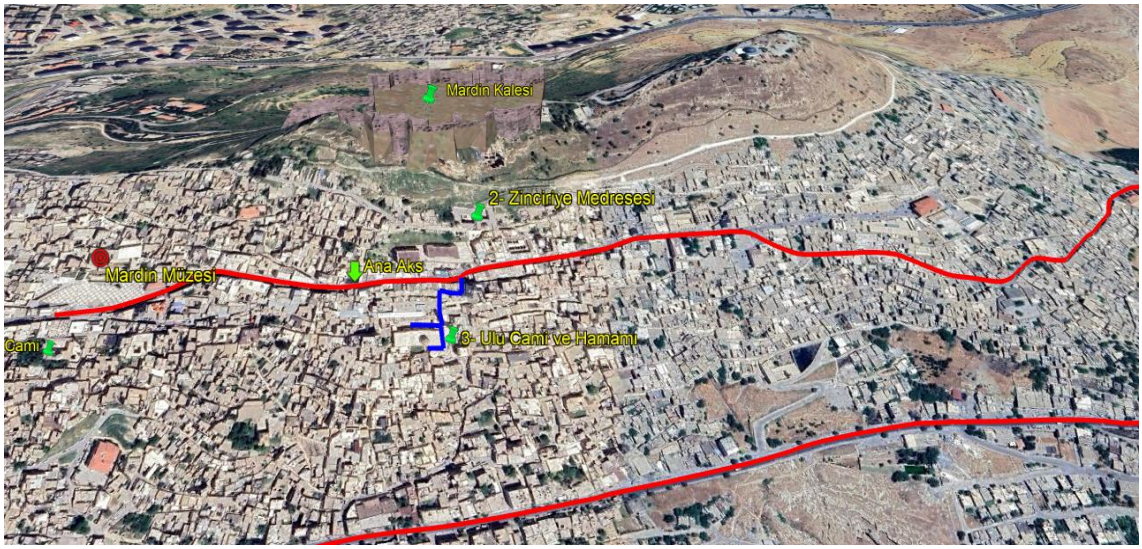
Zinciriye medresesi manzara seyri ve fotoğraf çekimi için olağanüstü bir konumda yer alıyor. Avludan itibaren aşağı kat ve yukarı kat ile teras gezilebilir.

Grafik 6. 26. Mardin 2. rota: Zinciriye (Sultan İsa) medresesi rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği

Rota uzunluğu bir önceki rotadan itibaren 630 m'dir (Grafik 6.26). Medrese'de 109 m'lik bir rota gezintisi oluşmuş ve gezinti süresi 1 saat olarak önerilmiştir.

6.3.4. Mardin 3. rota: Ulu cami ve hamamı

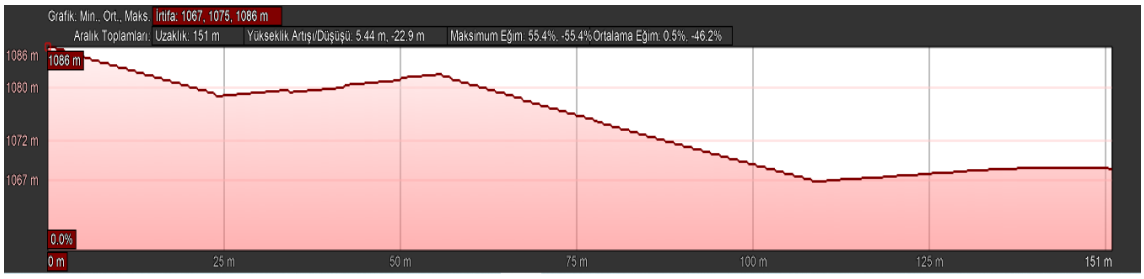

Şekil 6. 51. Mardin 3. rota: Ulu cami ve hamamı

Ana aks üzerinde 3. rota Ulu Cami ve hamamına çıkacaktır. Başlangıç noktasından 500 m yürüyüş yaptıktan sonra Ulu Cami hizasına varılmış olur. Cami ana aksın aşağısında yer alır. Gazipaşa ilkokulu hizasındaki sokaktan aşağı doğru 25 m yürüdükten sonra sağa dönülür ve 30 m yürünür. Tekrar aşağı doğru 50 m yürüdükten sonra camiye varılır (Şekil 6.51).

Mardin şehrinin sembol yapılarından biri olan ve 1176 yılından daha eski olduğu düşünülen Mardin Ulu Cami tarih ve inanç turlarıyla ya da bireysel ziyaret edilen yapılardan biridir. Artuklular tarafından inşa edilen ve sağlam mimarisiyle günümüze kadar ulaşmış olan bu devasa cami, her köşesindeki güzel taş oymalarıyla dikkat çekmektedir. 12. yüzyılda inşa edilmiş olan bu cami, bir dönem kilise olarak da kullanılmıştır.

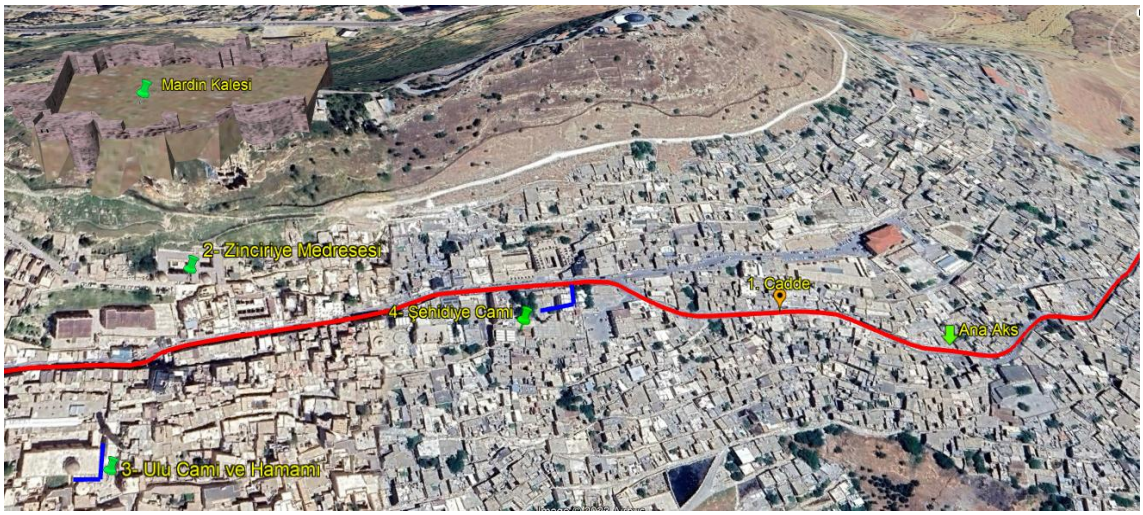
Mardin Ulu Camii'nin görülmeye değer kubbeleri, taş kabartmaları, ahşap oymaları ve dini süslemeleriyle ziyaretçilerini etkilemektedir. Binlerce kişinin her yıl ziyaret ettiği bu camide, dini turizm kapsamında ziyaretçiler çarpıcı manzaraları inceleyerek harika fotoğraflar çekebilirler. Camii Kebir olarak da adlandırılan ve yüzlerce yıldır hizmet veren bu devasa caminin avlusundaki Artuklu Çeşmesi ve Müslüman, Süryani, Ermeni ustalar tarafından yapılan etkileyici taş kabartmalarla süslü minare görülmeye değerdir.

Grafik 6. 27. Mardin 3. rota: Ulu cami ve hamamı rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği

Caminin giriş kapısından itibaren aşağı doğru 30 m ilerde hamam yer alır. Hamam caminin güneydoğusundaki köşe tarafında yer alır. Cami ve hamamın yürüyüş yolu yükselti farkı en fazla 20 m'dir ve yürüyüş için sorun olmayacaktır. Rota uzunluğu 151 m'dir (Grafik 6.27). Gezinti süresi 45 dk. olarak önerilmiştir.

6.3.5. Mardin 4. rota: Şehidiye cami

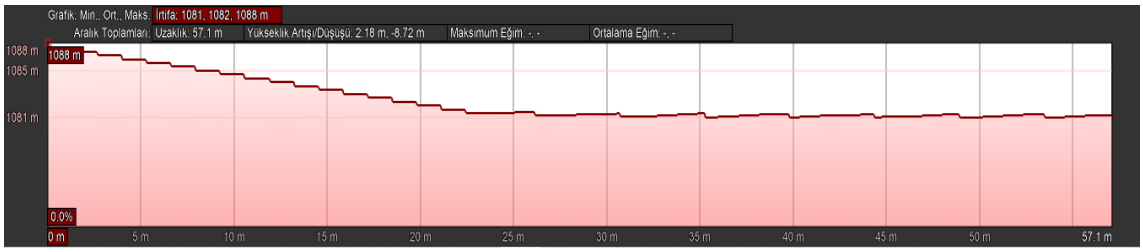

Şekil 6. 52. Mardin 4. rota: Şehidiye cami

Rota, başlangıç noktasından 850 m sonra Şehidiye camisine çıkar. Cami hizasına gelindiğinde sağa dönülür ve merdivenlerden inildiğinde 20 m sonra solda caminin kapısı görünür. Ana kapıdan içeriye gidildiğinde avlu karşımıza çıkar. Cami ana aksa sıfırdır ve yürüme için çok uygundur (Şekil 6. 52).

Mardin merkezinde keşfedilmeyi bekleyen bir diğer büyüleyici mimari yapı, 10. yüzyıldan günümüze kadar varlığını sürdüren Şehidiye Camii ve Medresesidir. Artuklu dönemine ait bu etkileyici yapı, 1224 yılında inşa edilmiş olup cami, türbe ve şadırvan gibi farklı bölümleri içermektedir. El işi taş kabartmalarla süslenmiş her köşesiyle dikkat çeken bu yapı, geniş bir alana yayılmaktadır.

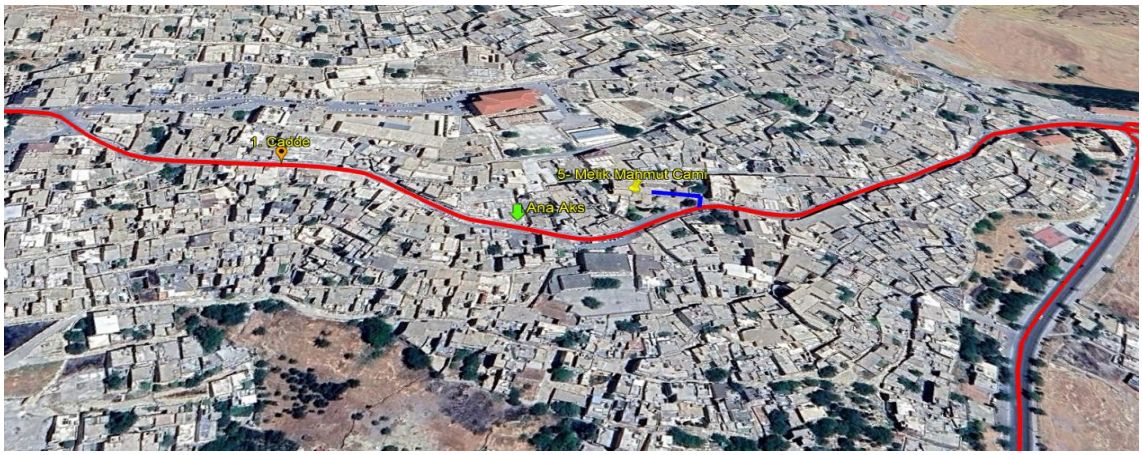
Şehidiye Camii'nin devasa minaresi, iki nefli mescidi ve dini motiflerle süslenmiş iç mekanları, göz alıcı manzaralar sunmaktadır. Şehir merkezinden kısa bir yürüyüşle ulaşılabilen bu cami, özellikle gün batımlarında taş yapının güzelliğini en iyi şekilde yansıtmaktadır.

Grafik 6. 28. Mardin 4. rota: Şehidiye camii rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği

Rota uzunluğu 57 m'dir (Grafik 6.28). Gezinti süresi 30 dk. olarak önerilmiştir.

6.3.6. Mardin 5. rota: Melik Mahmut cami

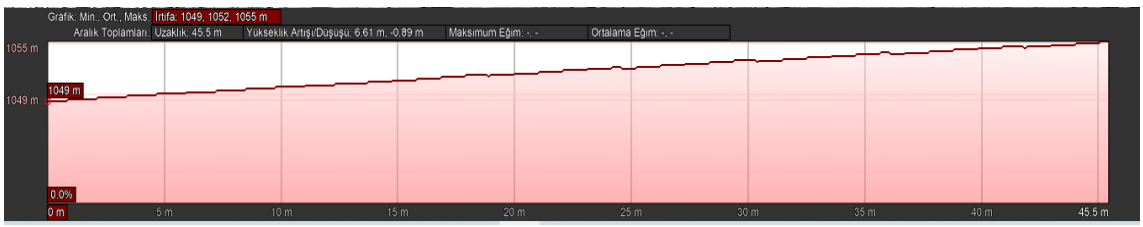

Şekil 6. 53. Mardin 5. rota: Melik Mahmut cami

Başlangıç noktasından 1.3 km sonra 6. yapı Melik Mahmut Camisidir. Cami ana aks üzerinde yukarı tarafta yer alır. Caddenin solundan yukarı doğru 14 m sonra giriş kapısına varılmış olur (Şekil 6.53). Rotaya araçla gidilecektir.

Mardin'in en güzel camilerinden biri olan Melik Mahmut Camii, şehir merkezinde bulunan 1. Cadde üzerinde yer alıyor. Her yıl binlerce kişiyi kendine çeken bu etkileyici cami, ünlü Artuklu Sultanı Melik Salih tarafından inşa edilmiş ve ismini buradan almış.

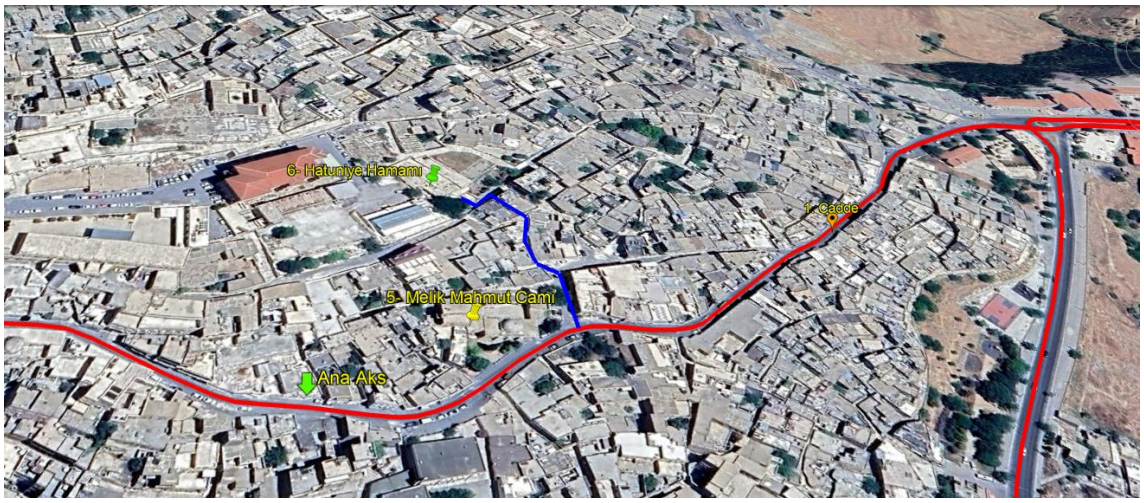
Klasik Artuklu dönemi mimari özelliklerini yansıtan Melik Mahmut Camii, etkileyici taş kabartmaları, oymaları ve dini motifleriyle sanat tutkunlarının da ilgisini çekmektedir. 1362 yılından beri sağlam mimarisiyle ayakta kalmayı başaran bu tarihi cami, aslına uygun olarak restore edilmiş ve günümüzde de hizmet vermeye devam ediyor. Ziyaretçiler caminin çarpıcı dış mimarisini inceledikten sonra iç mekanlarındaki birbirinden güzel dini motiflerle süslü detayları da keşfedebilir.

Grafik 6. 29. Mardin 5. rota: Melik Mahmut cami rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği

Rota uzunluğu 45 m'dir (Grafik 6.29). Gezinti süresi 15 dk. olarak önerilmiştir.

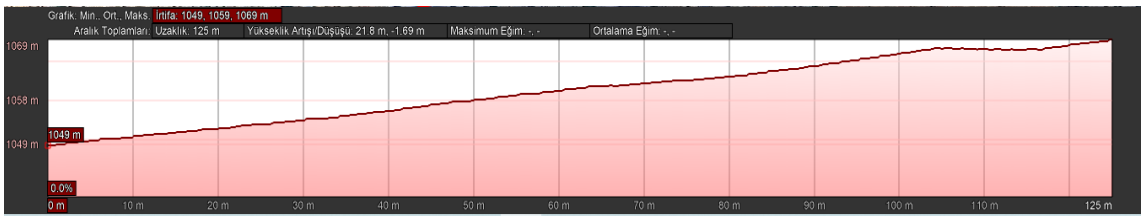
6.3.7. Mardin 6. rota: Hatuniye (Sitti Radviyye / Bab-ı Sor) hamamı

Şekil 6. 54. Mardin 6. rota: Hatuniye (Sitti Radviyye - Bab-ı Sor) hamamı

Başlangıç noktasından 1.3 km sonra bir önceki rota olan Melik Mahmut Camisi yukarısında yer alan Bab-ı Sor Hamamı karşımıza çıkar. Caddenin solundan bir önceki rotadan itibaren 125 m yukarı doğru ara sokaklardan çıkılarak hamama varılır (Şekil 6.54).

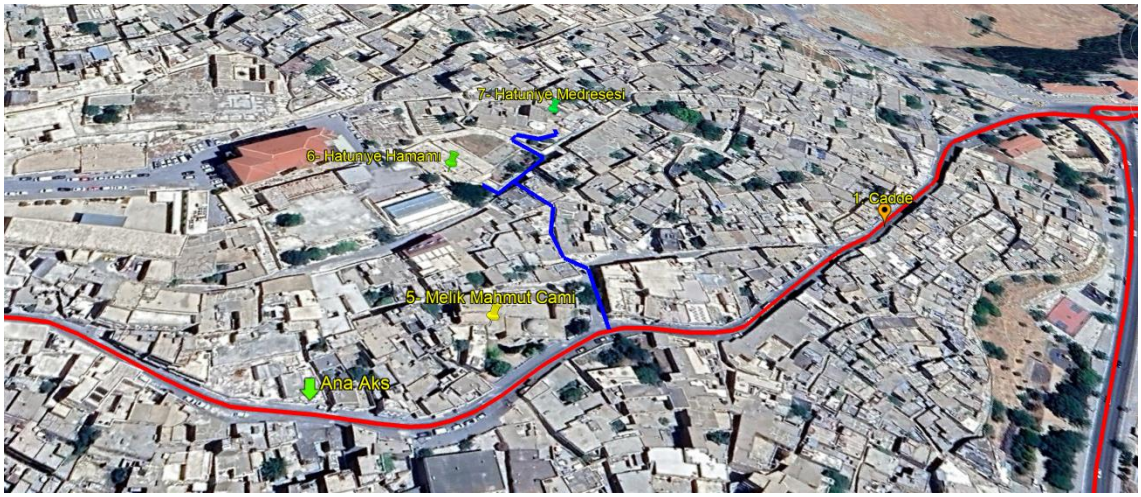
Mardin'in önemli tarihi hazinelerinden biri olan Hatuniye Medresesi'nin yanında yer alan tarihi Savurkapı Hamamı, Mardin merkezindeki mimari şaheserler keşfedilirken uğranması gereken popüler yerlerden biridir. 1176 yılında inşa edilen ve uzun yıllar boyunca aktif olarak kullanılan bu tarihi hamam, günümüzde hala hizmet vermeye devam etmektedir. Ziyaretçiler gezi esnasında, hamamın otantik atmosferinde dinlenerek, sıcak sularında tüm yorgunluklarını atabilir. Saat 12:00 ile 17:00 arası kadınlara, 18:00 ile 22:00 arası ise erkeklere hizmet veren bu ünlü hamamda etkileyici taş işçiliklerini de kendini göstermektedir.

Grafik 6. 30. Mardin 6. rota: Hatuniye (Sitti Radviyye - Bab-ı Sor) hamamı rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği

Burada eğim fazla değildir ve mesafe ana aksa 125 m uzaklıktadır. Ana aksa yakın sayılır ve merdivenler kullanılacağı için yürüyüş için sorun teşkil etmeyecektir (Grafik 6.30). Gezinti süresi 15 dk. olarak önerilmiştir.

6.3.8. Mardin 7. rota: Hatuniye (Sitti Radviyye) medresesi

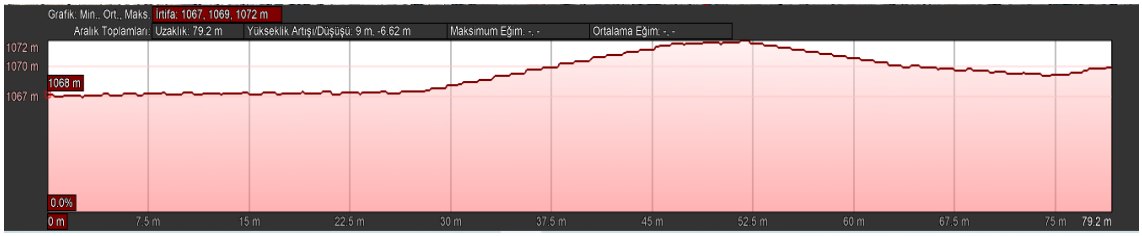
Şekil 6. 55. Mardin 7. rota: Hatuniye (Sitti Radviyye) medresesi

Hatuniye (Sitti Radviyye) Medresesi Rotası, Bab-ı Sor Hamamı ile aynı yöndedir. Sadece hamamın aşağı bahçesine varıldığında 105. m'de sağa dönülerek devam edilir. 105. m'den itibaren 79.2 m daha gidilir ve medreseye varılmış olur (Şekil 6. 55).

Mardin ve Midyat gibi Mezopotamya'nın antik çağlardaki önemli dini eğitim merkezlerinden olan şehirlerde her köşede farklı ve etkileyici medreselerle karşılaşmak mümkündür. Bu medreselerden biri olan Hatuniye Medresesi, tarih, kültür ve inanç turlarının vazgeçilmez duraklarından biridir. 1176 ile 1184 yılları arasında Artuklu döneminde inşa edilen medrese, döneminin en büyük ve ünlü eğitim merkezlerinden biri olarak bilinir.

Hatuniye Medresesi, geniş bir avlu etrafına dikdörtgen olarak tasarlanmıştır ve iki eyvanlı, revaklı ve 2 katlı bir yapıya sahiptir. Ayrıca, medresenin mimarisindeki büyüleyici taş işçiliği, Artuklu döneminin öne çıkan özelliklerinden biridir. Medresenin günümüze kadar sağlam kalmış olan taş odaları arasında dolaşırken ziyaretçiler, inanç turizmi kapsamında Hz. Muhammed'in ayak izlerinin sergilendiği cam bir alanı da ziyaret etme şansına sahip olacaklardır. Hatuniye Medresesi, bölgenin kültürel ve

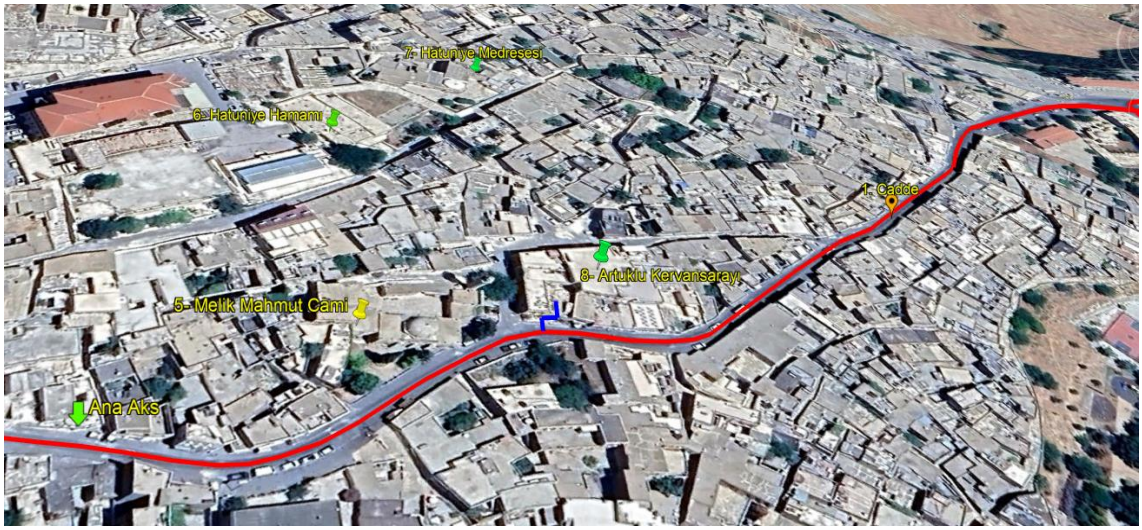
mimari mirasının önemli bir parçası olarak günümüze ulaşmıştır ve ziyaretçilere geçmişin izlerini sürme fırsatı sunmaktadır.

Grafik 6. 31. Mardin 7. rota: Hatuniye (Sitti Radviyye) medresesi rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği

Eğim fazla değildir ve mesafe ana aksa 185 m uzaklıktadır. Ana aksa yakın sayılır ve merdivenler kullanılacağı için yürüyüş için sorun oluşturmayacaktır (Grafik 6.31). Gezinti süresi 30 dk. olarak önerilmiştir.

6.3.9. Mardin 8. rota: Artuklu kervansarayı

Şekil 6. 56. Mardin 8. rota: Artuklu kervansarayı

Başlangıç noktasından 1.3 km sonraki rota Artuklu Kervansarayı'dır. Saray ana aksın tam üzerinde yer alır. Caddenin solundan yukarı direk giriş kapısına varılmış olur. Konum itibarıyle Melik Mahmut camisi ile aynı yerde yer alır (Şekil 6. 56).

Artuklular döneminden günümüze kalan etkileyici yapılar arasında bulunan Artuklu Kervansarayı, Mardin ve çevresinde uzun süre hüküm süren Artuklu Beyliği'nin ticaret yolları üzerinde önemli bir konaklama ve ticaret merkezi olarak kullanılan yapılarından biridir. 1275 yılında Mardin merkezinde, ünlü Melik Mahmut Cami'nin

yanı başında inşa edilen bu kervansaray, yüzlerce yıl boyunca ticaretin merkezi olmuş ve zengin ticaret tarihine tanıklık etmiştir.

Artuklu Kervansarayı, büyüleyici taş mimarisi ve geniş avlusuyla dikkat çeker. Otantik dekorasyonlu odalarıyla da öne çıkan bu yapı, günümüzde turistik bir gezi alanı olarak ziyaretçilerini ağırlamaktadır. Cumhuriyet döneminde bir süre okul olarak da kullanılan kervansaray, 2003 yılında aslına uygun bir şekilde restore edilmiş ve günümüzde otel, hediyelik eşya dükkanları ve restoranlarla hizmet vermektedir.

Artuklu Kervansarayı'nı gezen ziyaretçiler, yapının büyüleyici taş mimarisini inceleyebilir ve tarihi atmosferini hissedebilirler. Ayrıca, burada geleneksel Mardin lezzetlerini tadarak romantik bir akşam geçirebilirler. Bu tarihi yapı, ziyaretçilere geçmişin izlerini sürme ve geleneksel dokuya tanıklık etme fırsatı sunar.

Yükselti farkı söz konusu olmadığı için rota rahat ve kısa sürede tamamlanır. Gezinti için önerilen süre 30 dk’dır.

6.3.10. Mardin 9. rota: Firdevs köşkü

Şekil 6. 57. Mardin 8. rota: Firdevs köşkü

Ana aksın 1.70. km’sinden sonra 1. Cadde üzerinde bulunan mimari değerlere ait rotalar tamamlanır ve rota bundan sonra Nusaybin Caddesi üzerinden araçla devam eder. Başlangıç noktasından itibaren Nusaybin Caddesi’nde bulunan 9. yapı olan Firdevs Köşküne ana aksın 3. km’sinde varılır. Köşk ana aksa sıfırdır (Şekil 6. 57).

Firdevs Köşkü, rota kapsamında görülmeye değer bir yapıdır. Nusaybin'e oldukça yakın bir konumda bulunan bu görkemli köşk, Mezopotamya Ovası'nın büyüleyici manzaralarını sunacak muhteşem bir noktada yer almaktadır. Çiçeklerle

süslü yemyeşil bahçeler içinde yükselen tarihi köşk, avlusu ve kemerli kapılarıyla ziyaretçilerini büyülemektedir.

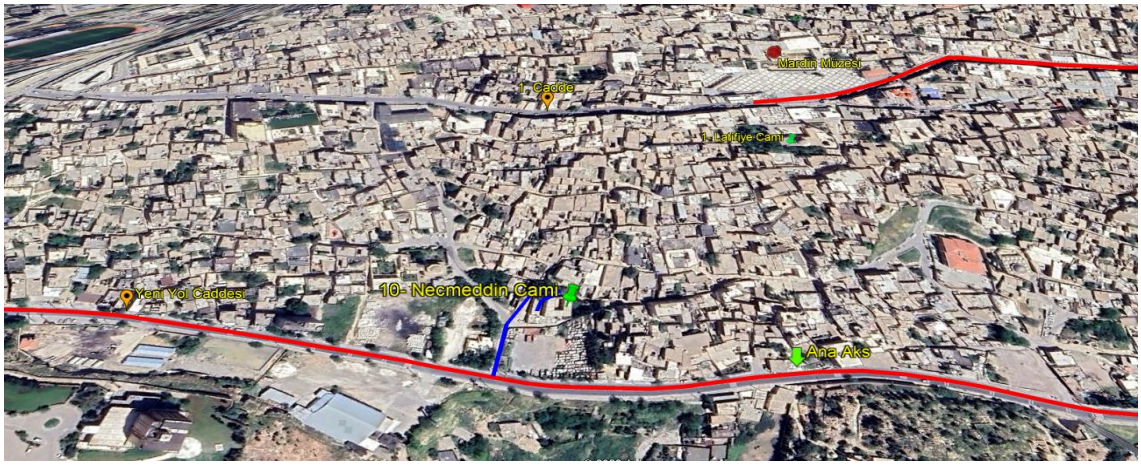
Firdevs Köşkü, Artuklu sultanları için inşa edilmiş ve rüzgar alan bir konumda bulunması sebebiyle sultanların yazlık olarak kullandığı bir köşktür. Sağlam mimarisi sayesinde günümüze kadar korunmuş olan bu etkileyici yapı, kültür ve tarih meraklılarının yanı sıra mimari tutkunlarının da ilgisini çekmektedir.

Mimari yapı meraklıları ve manzara tutkunları bu muhteşem yapıyı keşfederken çevresindeki doğal güzelliklerin tadını çıkarabilir ve unutulmaz bir deneyim yaşayabilirler.

Firdevs Köşkü Eski Mardin'e bakan ve kaleye de oldukça hakim bir konumda olmasından dolayı muhteşem manzaralar sunmaktadır. Anı ölümsüzleştirmek için fotoğraf çekmek ve ana aks üzerinde yer alan önceki mimari yapıların bazılarını buradan seyretmek isteyen ziyaretçiler burası oldukça keyif verecektir.

Rota uzunluğu 50 m'dir. Gezinti süresi 30 dk. olarak önerilmiştir.

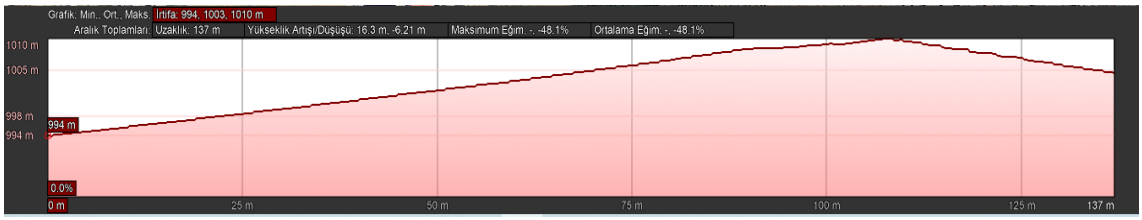
6.3.11. Mardin 10. rota: Necmeddin külliyesi

Şekil 6. 58. Mardin 10. rota: Necmeddin külliyesi

Firdevs Köşkü gezisinden sonra rota Necmeddin ve Emineddin Külliyeleri'ne doğru devam eder.

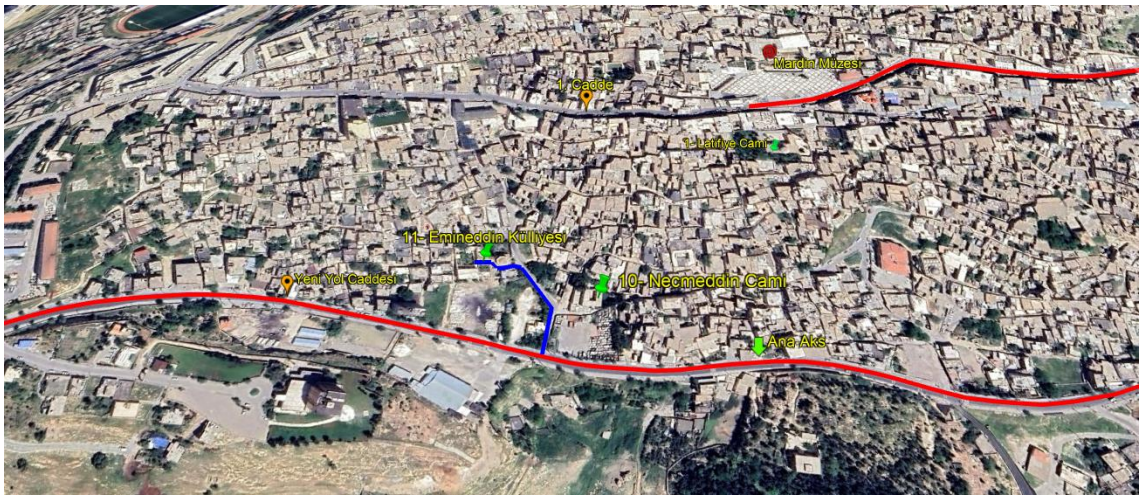
İlk olarak Firdevs Köşkü'nden sonra U dönüşü yapılarak Mardin-Midyat-Nusaybin dönemecine varılır. Dönemeçten sola Yeni Yol Caddesi'ne sapılarak devam edilir. Ana aksın 6.50 km'sinde hedefe varılmış olur (Şekil 6. 58).

Grafik 6. 32. Mardin 10. rota: Necmeddin külliyesi rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği

Rota uzunluğu 137 m'dir (Grafik 6.32). Gezinti süresi 30 dk. olarak önerilmiştir.

6.3.12. Mardin 11. rota: Emineddin küliyesi

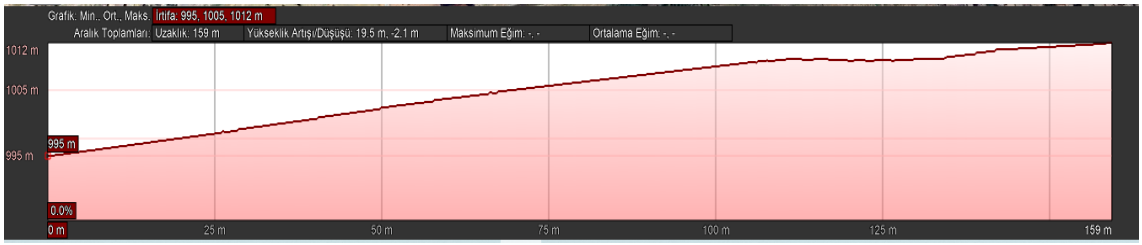
Şekil 6. 59. Mardin 11. rota: Emineddin külliyesi

Rota ana aks üzerinde Necmeddin Külliyesi ile aynı yöndedir (Şekil 6.59). Emineddin Külliyesi, Mardin gezisini renklendirecek çarpıcı mimari yapılar arasında yer alıyor. Ünlü Artuklu Sultanı Necmeddin İlgazi'nin kardeşi Eminüddin ile birlikte yaptırılan ve ismini bu kardeşten alan külliye, 1123 yılında inşa edilmiştir. Bölgedeki en eski yapılar arasında gösterilen bu muhteşem yapı kompleksi, Artuklu döneminin en güzel taş ve ahşap süslemelerine ev sahipliği yapmaktadır.

Emineddin Külliyesi, günümüze kadar sağlam bir şekilde ulaşmış önemli tarihi yapılar arasındadır. Bu nedenle her yıl yüzlerce kültür, tarih ve mimari meraklısını kendine çekmektedir. Külliye içerisinde sarı kesme taşlarla inşa edilmiş olan cami, medrese, hamam ve şifahane gibi bölümleri keşfetmek mümkündür.

Bu etkileyici külliye, Mardin'in tarihi ve kültürel zenginliğini keşfetmek isteyen ziyaretçiler için önemli bir durak noktasıdır. Ziyaretçiler yapının mimari detaylarını inceleyerek geçmişe doğru bir yolculuğa çıkabilir ve o dönemin atmosferini

hissedebilirler. Emineddin Külliyesi, Mardin'deki gezide unutulmaz bir deneyim sunacak ve ziyaretçileri etkileyici bir yolculuğa çıkaracaktır.

Grafik 6. 33. Mardin 11. rota: Emineddin külliyesi rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği

Rota uzunluğu 159 m'dir (Grafik 6.33). Gezinti süresi 30 dk. olarak önerilmiştir.

6.3.13. Mardin 12. rota: Kasımiye medresesi

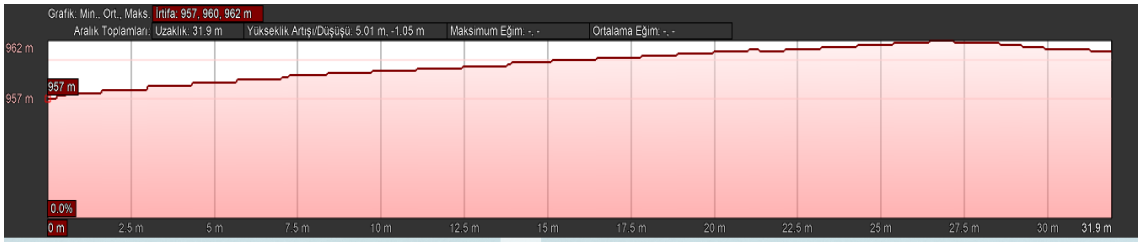
Şekil 6. 60. Mardin 12. rota: Kasımiye medresesi

Rotanın son kısmını oluşturan Kasımiye Medresesi ana aksın sonunda, 8. km'sinde yer alır. Ana aksın 7. km'sine varıldığında Mardin Trafo Merkezi'nden sola sapılarak aşağı doğru devam edilir. Buradan itibaren 1 km sonra medreseye varılmış olur (Şekil 6. 60).

Kasımiye Medresesi, rota kapsamında görülmesi gereken etkileyici bir tarihi yapıdır. Artuklu döneminde Mardin'de inşa edilen en önemli medreselerden biri olan Kasımiye Medresesi, mezopotamyaya hakim bir konumda bulunmaktadır. Bu ünlü yapıyı yakından görmek, Artuklu döneminin önemli eserlerinden birini keşfetmek için harika bir fırsattır.

Devasa yapının yapımına Artuklu döneminde başlanmış olup, tamamlanması uzun bir süre almıştır. Akkoyunlular döneminde tamamlanan Kasımiye Medresesi, geniş avlusu etrafında sıralanan odalarıyla açık medrese tipinin en güzel örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. İki katlı ve tek eyvanlı olarak tasarlanan yapı, büyüleyici taş ve ahşap işçilikleriyle süslenmiştir. Dini motiflerle bezeli iç bölümleri, ziyaretçilerini büyülemektedir.

Medreseye ek olarak yapılan cami, türbe, çeşme ve süs havuzları da Kasımiye Medresesi'nin görkemini tamamlamaktadır. Bu tarihi yapının fotoğraflarını çekmek ve bembeyaz karlarla kaplanan kubbelerinin manzarasını izlemek, unutulmaz bir deneyim sunacaktır. Yüzlerce yıldır ayakta kalmayı başarmış bu mimari şaheseri yakından incelemek, Mardin'in zengin tarihini ve kültürünü daha yakından tanımak için harika bir fırsattır.

Grafik 6. 34. Mardin 12. rota: Kasımiye medresesi rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği

Rota uzunluğu yakşaşık 32 m'dir (Grafik 6.34). Gezinti süresi 1 saat olarak önerilmiştir.

Diyarbakır Amida Höyük'ten (Artuklu Sarayı) başlayan Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotası, Kasımiye Medresesi ile böylece tamamlanmış olur.

Bkz. EK 6: Mardin Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotası Panoramaları (4. Gün)

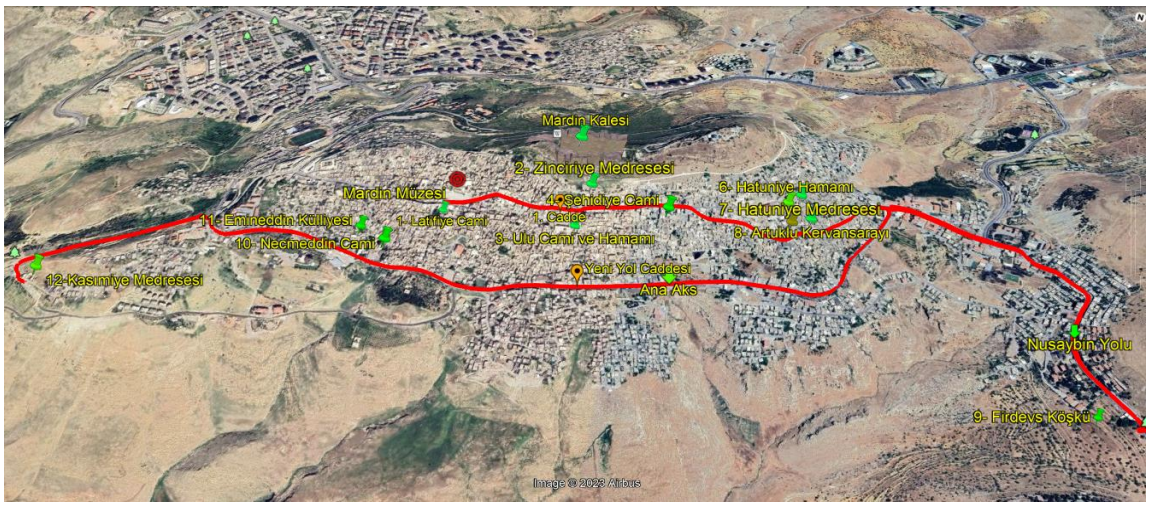
6.3.14. Mardin alt rota önerileri

- 1. Alt Rota: Cihangir Bey Zaviyesi
- 2. Alt Rota: Mor Mihail Kilisesi
- 3. Alt Rota: Mor Efrem Kilisesi
- 4. Alt Rota: Şeyh Çabuk Camii
- 5. Alt Rota: Mor Behnam Kırklar Kilisesi
- 6. Alt Rota: Mor Yuhanna Kilisesi

- 7. Alt Rota: Surur Hanı
- 8. Alt Rota: Reyhaniye Camii
- 9. Alt Rota: Mardin Halkevi Binası
- 10. Alt Rota: Mardin Postane Binası
- 11. Alt Rota: Hamidiye Camii
- 12. Alt Rota: Sakıp Sabancı Kent Müzesi
- 13. Alt Rota: Eski Hükümet Konağı
- 14. Alt Rota: Abbaralar
- 15. Alt Rota: Hamza-i Kebir Camii
- 16. Alt Rota: Bab-ı Sor Çeşmesi
- 17. Alt Rota: Sultan Hamza Türbesi
- 18. Alt Rota: Mor Cercis Kilisesi
- 19. Alt Rota: Deyrulzafaran Manastırı
- 20. Alt Rota: Mor İliyo Kilisesi

Önerilen Mardin alt rotalarının sayıları fazladır bu yüzden gezinti süreleri değişkenlik göstereceğinden süre önerisi yapılmamıştır.

Mardin rotası son durum haritaları

Şekil 6. 61. Mardin merkez genel rotası

Grafik 6. 35. Mardin merkez genel rotası uzunluk ve yükselti-eğim grafiği

6.3.15. Konaklama, yeme-içme

Oldukça zengin bir mutfağa sahip olan Mardin gözde yemeklerin kentidir. Her türlü yemeğin bulunduğu restoran ve kafe mevcuttur.

Bunun yanında konaklama, alışveriş vb. ihtiyaçlar açısından şehir merkezi oldukça zengin sayılır. 1. Cadde üzerinde çok sayıda yeme içme yeri ve konaklama içinçok sayıda otel, pansiyon vb. mevcuttur.

Ana aksa çok yakın konumda yer alan kafe ve restoranlarda Mardin manzaraları ve Mezopotamya ovasına karşı yemek yemek oldukça keyifli olacaktır.

6.4. Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotası Son Durum Haritası

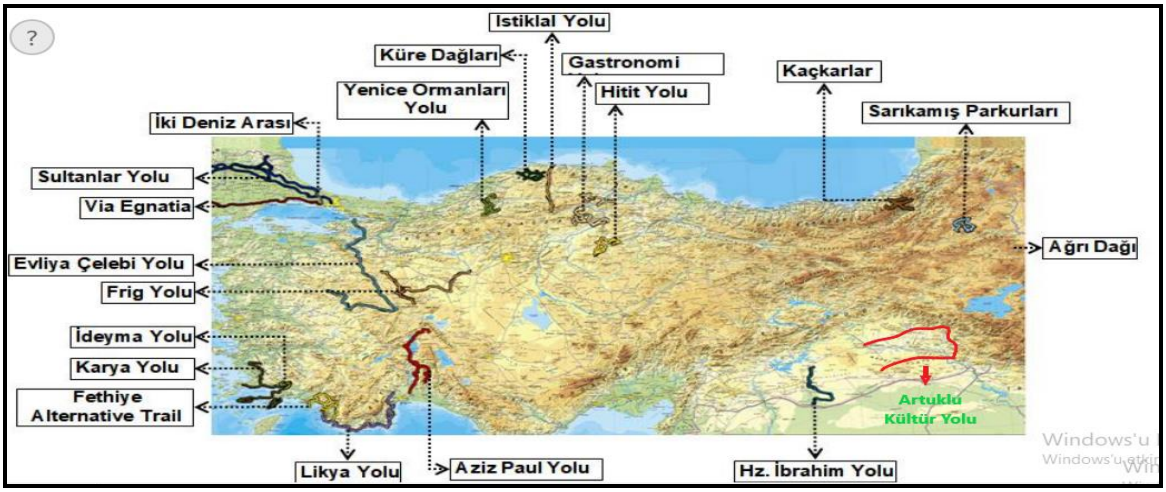

Şekil 6. 62. Artuklu mimari mirası kültür rotası

Şekil 6. 63. Artuklu kentleri arası mesafeler

6.5. Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotası ve Türkiye Kültür Rotaları Derneği

Şekil 6. 64. Artuklu mimari mirası kültür rotasının Türkiye kültür rotaları derneği haritasındaki olası konumu

Şekil 6. 65. Artuklu mimari mirası kültür rotasının kültür rotaları derneği haritasındaki olası logosu

Türkiye Kültür Rotaları Derneği tarafından benimsenmesi durumunda Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotası'nın muhtemel konumu ve logosu Şekil 6.64 ve 6.65'te yer almaktadır.

7. ARAŞTIRMA SONUÇLARI VE TARTIŞMA

Uygarlıklar, tarih boyunca yaşadıkları bölgelerde kendilerine has, tarihî öneme sahip kültürel miras izleri bırakmışlardır. Kültürel miras, eski zamanlardan günümüze kadar uzanan, insanlar ve çevreleri arasındaki etkileşimin bir sonucu olarak ortaya çıkan, sürekli değişen inançlar, örf-adetler ve tarihi eserler gibi varlıkları içerir. Bu nedenle, korunmalı ve gelecek nesillere aktarılmalıdır ancak günümüzde birçok tarihi ve kültürel mirasımız pek çok nedenden dolayı çeşitli risklerle karşı karşıyadır. Doğal afetler, plansız şehirleşme, çevre kirliliği, madencilik faaliyetleri ve kaçak kazılar gibi insan etkileri kültürel varlıklarımızı tehdit etmektedir. Bu değerlerin gelecekte korunması ve aktarılmasında kültür rotaları, farklı dönemlere ait mirasları birleştiren önemli bir araçtır.

Kültür rotalarının evrimi 1960 yıllarındaki Avrupa Konseyinin çalışmalarına kadar gitmektedir. 1987'de Santiago de Compostela'nın Avrupa'da ilk tescil kazanmasıyla kültür rotaları önem kazanmıştır ve aynı sene Avrupa Kültürel Rotalar Programı başlatılmıştır. Avrupa Kültürel Rotalar Enstitüsü'nün (EICR) kurulması, Genişletilmiş Kısmi Antlaşma (EPA), Dünya Mirası Sözleşmesi ve Venedik tüzüğü ile Icomos ve Unesco'nun Dünya Miras Komitesi, Kültürel Rotalar Tüzüğü gibi çalışmaları kültür rotalarının sağlam temellere oturtulmasını sağlamış ve Avrupa'da ve dünyada kültürel rotalara dikkat çekilmesine vesile olmuştur. Ülkemizde de ilk defa 1999 yılında Likya Yolu'nun oluşturulması ile kültürel rota kavramı ile tanışılmıştır. Daha sonra 2012'de Kültür Rotaları Derneği kurulmuş ve 2015'te ise Çekül vakfı aracılığıyla Kültür Rotaları Planlama Rehberi yayımlanarak kültür rotası oluşturmanın ve yürütmenin tüm aşamaları detaylandırılmıştır.

Dünyada ve ülkemizde kültür rotalarına dair yukarıda bahsedilen gelişmeler önem arz etmektedir. Ancak, Türkiye'nin zengin kültürel mirasına ve çok sayıda kültür rotasına sahip olmasına rağmen, bu rotaların korunması ve düzenlenmesiyle ilgili yasal bir mevzuat bulunmaması Türkiye'deki kültür rotalarının tescili, bakımı, tanıtımı ve sürdürülebilirliği gibi konularda önemli eksiklikler olduğunu göstermektedir. Bu durum, kültürel rotaların korunmasında karşılaşılan en büyük zorluklardan biridir.

Türkiye, doğal güzellikleri, geleneksel kırsal yapısı ve zengin kültürel miras değerleriyle büyük bir potansiyele sahiptir. Ülkenin dört bir yanında yer alan doğal parklar, dağlar, nehirler ve sahiller, doğa severler için benzersiz deneyimler sunar.

Ayrıca, köyler ve kasabalardaki geleneksel yaşam tarzı, misafirperverlik ve yerel el sanatları, kültürel turizmi canlandıran unsurlar arasında yer alır.

Türkiye'nin tarihi zenginlikleri de dikkat çekicidir. Antik kentler, anıtlar, müzeler ve tarihi camiler, hem yerli hem de yabancı turistlerin ilgisini çeker. Özellikle UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer alan pek çok tarihi ve kültürel alan, Türkiye'nin tarih boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yaptığını gösterir. Bu çeşitlilik, Türkiye'yi kültürel ve tarihi turizm açısından cazip bir destinasyon haline getirir ve turizmde önemli bir potansiyel sunar. Bu potansiyelin değerlendirilmesi ve sürdürülebilir turizm politikalarının geliştirilmesi, Türkiye'nin turizm sektöründe daha da büyümesine katkı sağlayacaktır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi de, birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olması nedeniyle Türkiye turizminde önemli bir yere sahiptir. Tarih boyunca pek çok medeniyetin hakimiyet kurduğu bu bölge, özellikle Artuklu Medeniyeti'ne ait turistik varlıklarla büyük bir mimari miras barındırmaktadır. Ancak, bu çekiciliklere yönelik kapsamlı bir potansiyel değerlendirmenin yapılmadığı gözlemlenmiştir. Bu nedenle, bu çalışma, mimari mirasa dayalı bir kültür rotası oluşturarak bölgenin turizm potansiyelini açığa çıkarmayı hedeflemektedir. Çalışma kapsamında, bölgenin Artuklu Medeniyeti'ne ait kültür turizmi potansiyeli tespit edilmiş, turizm rotaları planlanarak uygun yolların belirlenmiş ve güzergahlar oluşturularak elde edilen rotalar Google Earth-Pro programı kullanılarak haritalandırılmış ve çalışmaya aktarılmıştır.

Geçmişi geleceğe taşımada araç olan kültür rotaları vasıtasıyla Artuklu başkentlerindeki mevcut turizm varlıkları ile turizm potansiyelini değerlendirmek ve Artuklu Medeniyeti'nin izlerini taşıyan kentlerde "Artuklu Kültür Rotası" oluşturma çabasını ortaya koymak bu araştırmanın odak noktasıdır. Bu kapsamda elde edilen sonuçlar, bölgenin kültürel zenginlikleriyle turizm açısından büyük bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Araştırma, Artuklu başkentlerindeki mimari turizm varlıklarını ayrıntılı bir şekilde inceleyerek, bölgenin zengin tarihi, kültürel ve mimari mirasına ışık tutmuştur. Mimari yapılar, tarihi kalıntılar ve kültürel öğeler, turizm açısından büyük bir çekim merkezi oluşturmaktadır. Bu varlıkların çeşitliliği, bölgedeki turizm potansiyelinin zengin ve çeşitli olduğunu göstermektedir.

Artuklu medeniyetinin izlerini taşıyan kentlerde bir Artuklu Kültür Rotası oluşturma çabasını vurgulayan bu araştırmanın, bölgedeki önemli turistik bölgeleri birbirine bağlayarak ziyaretçilere kapsamlı bir deneyim sunacağı öngörülmektedir. Bununla beraber Artuklu Kültür Rotası'nın bütünlüğünü temsil eden varlıklar, özellikle

Artuklu Medeniyeti'ne ait tarihi ve kültürel unsurları içermektedir. Bu unsurlar, rotanın ana çekiciliğini oluşturarak turistlere benzersiz bir deneyim sunma potansiyeline sahiptir. Artuklu mimarisinden sanatına, yaşam tarzından geleneksel zanaatlarına kadar çeşitli tematik varlıklar, rotayı zenginleştirmektedir.

Araştırma, sadece Artuklu Medeniyeti ile sınırlı kalmayarak rotaya eklenen diğer medeniyetlere ait tarihi ve kültürel alanları da vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, bölgenin tarihi geçmişindeki çeşitliliği ve medeniyetler arası etkileşimi vurgulayarak turistlere kapsamlı bir perspektif sunmaktadır. Bu alanlar, farklı medeniyetlerin izlerini taşıyarak bölgeyi daha çekici kılmaktadır.

Rotaya eklenen diğer medeniyetlere ait alanların, bölgesel ve kültürel çeşitliliği vurgulayarak turistlere geniş bir perspektif sunmasıyla sadece Artuklu Medeniyeti'ne değil, aynı zamanda bu bölgede hüküm sürmüş olan Mervani, Akkoyunlu, Osmanlı, Bizans, Selçuklu gibi diğer toplumlara ait izleri keşfetme fırsatı da tanımaktadır. Böylece, turistler farklı dönemlere ait tarihi ve kültürel mirası bir arada deneyimleme şansını elde edeceklerdir. Rota bu yönüyle bölgenin bütünsel olarak deneyimlenmesine olanak sağlamaktadır. Bu bütünlük, rotanın çekiciliğini artırarak turistlerin ilgisini çekmekte ve bölgeye olan turistik potansiyeli yükseltmektedir. Bu yaklaşım, turizmin bölgeye daha uzun vadeli katkı sağlaması ve kültürel mirasın korunmasını güvence altına alması açısından önemlidir.

Artuklu Kültür Rotası'nın oluşturulması, bölgede turizm gelirinin artırılması anlamına gelmektedir. Turistlerin çeşitli bölgeleri gezmeleri, konaklama, yeme-içme ve alışveriş gibi alanlarda harcama yapmaları yerel ekonomiye önemli bir katkı sağlayabilir. Bu durum, bölgedeki işletmelerin canlanmasına ve istihdamın artmasına olanak tanıyabilir.

Araştırma ayrıca Artuklu Kültür Rotası'nın oluşturulmasında yerel halkın katılımının önemine de vurgu yapmıştır. Yerel halkın bu süreçte aktif rol alması, turizmin sürdürülebilirliğini sağlamak adına kritik bir faktördür. Ayrıca, yerel halkın kültürel mirasa ve turizme yönelik bilinçlendirilmesi, bölgedeki turizm faaliyetlerinin daha sağlıklı ve sürdürülebilir bir şekilde yürütülmesine olanak tanıyabilir.

Sonuç olarak Artuklu Kültür Rotası, sadece turistik bir deneyim sunmakla kalmayıp aynı zamanda bölgedeki kültürel mirasın korunmasını da amaçlamaktadır. Sürdürülebilir yönetim stratejilerinin benimsenmesi, çevresel etkilerin azaltılması ve tarihi alanların korunması açısından kritik öneme sahip olan bu rota Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde turizmin gelişmesinde önemli bir rol oynayacaktır.

8. ÖNERİLER

Artuklu Kültür Rotası ortaya koymak amacıyla yapılan bu çalışmanın elbette sürdürülebilirliği önemlidir. Bunun için öncelikle rota planları oluştururken finansman sağlamak ve elde edilen finansmanı etik bir şekilde kullanmak oldukça önemlidir, özellikle de kültürel rotalarda. Kültürel rotalar genellikle tarihi ve kültürel miras yerlerini içerir, bu da genellikle koruma, restorasyon ve sürdürülebilir bir şekilde yönetme ihtiyacını doğurur, yani maddi destekle sürekli beslenmeyi gerektirir. Finansman sağlamak, bu rotaların başarılı bir şekilde uygulanmasını ve kültürel mirasın uzun vadeli korunmasını destekleyebilir.

Rotayı oluşturan değerler Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde olduğundan dolayı bu kapsamda DİKA, GAP gibi Kalkınma Ajanslarının yanısıra , Kültür ve Turizm ile Çevre ve Şehircilik Bakanlıkları, Üniversiteler, Belediyeler, Sivil Toplum Kuruluşları ve çeşitli vakıfların sağlayacağı maddi destekler, hazırlanan rota planlarının başarılı uygulanması ve kültürel mirasın sürdürülebilir korunması açısından kritik bir rol oynar. Bu finansman kaynakları, öncelikle kültürel rotalardaki tarihi ve kültürel miras alanlarının korunması, restorasyonu ve sürdürülebilir yönetimi için kullanılabilir. Ayrıca, bu kaynaklar sayesinde eğitim ve bilinçlendirme projeleri desteklenerek, yerel topluluklara ve ziyaretçilere kültürel mirasın önemi anlatılabilir. Finansman aynı zamanda altyapı geliştirmelerine yönlendirilerek, rota üzerindeki alanlarda ziyaretçi akışı yönetilebilir ve kültürel miras daha geniş kitlelere erişilebilir hale getirilebilir. Yerel ekonomiye katkı sağlamak adına turizmin teşvik edilmesiyle elde edilen finansman, bölgedeki işletmeleri canlandırabilir. İşbirliği ve ortaklıkların kurulması için de finansman önemli bir araçtır, çeşitli paydaşlar arasında etkili stratejilerin oluşturulmasına katkıda bulunabilir. Son olarak, finansmanın turizm geliri üzerindeki etkisi, kültürel rotalara yönelik turist akışını artırarak bu geliri kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilirliği için kullanma olanağı sağlar. Dolayısıyla, doğru yönetilen finansman, kültürel mirasın uzun vadeli korunması ve toplumlar arası kültürel anlayışın geliştirilmesine önemli katkılarda bulunabilir.

Rota güzergahları üzerinde tanıtım yapılmalı ve rota planının etkili bir şekilde iletilip bölgeye özgü bir kimlik oluşturulması için uygun ve yönlendirici bilgilendirme levhaları ve rotanın logosunu içeren yer işaretleri gerekli görülen yerlere yerleştirilmelidir. Bu unsurlar, ziyaretçilerin ilgisini çekmeye yönelik olmalı ve ziyaretçilere rota üzerindeki önemli noktaları ve bilgileri sunarak rotanın etkili bir

şekilde keşfedilmesini sağlamalıdır. Kültürel ve doğal zenginliği sağlayarak ziyaretçilere rehberlik edecek olan bu işaret ve levhalar rota boyunca önemli noktalara vurgu yapacaktır.

Buna ek olarak, ICOMOS Planlama Modeli'nde de yer alan bölgede yaşayan yerel halkın katılımı ve desteği de oldukça önemlidir. Sosyo-kültürel zenginlik oluşturacak konaklama, yeme-içme ve diğer aktiviteler için yerel halkın üretimine ve katkısına vurgu yapılmalıdır. Halk, bu turistik faaliyetlerden ekonomik olarak fayda sağlamalı ve bu, bölgenin genel gelişimine olumlu bir katkı yapmalıdır. Bilgilendirme kampanyaları ve işbirliği projeleri aracılığıyla yerel halk, turistik potansiyeli değerlendirme konusunda bilinçlendirilmelidir.

Ayrıca, denetim mekanizmaları kurularak yasal olarak denetimler yapılmalıdır. Bu, kültürel rotanın sürdürülebilirliğini ve bütünlüğünü korumak adına önemlidir. Denetim mekanizmaları, çevresel etkileri azaltmak, tarihi ve kültürel alanları korumak ve rota üzerindeki faaliyetleri düzenlemek amacıyla uygulanan standartları güvence altına almalıdır. Bu sayede, kültürel rota kurgusuna zarar verebilecek durumlar önlenebilir ve bölgedeki kültürel mirasın uzun vadeli korunması sağlanabilir.

Rotaların etkili yönetimi için, konaklama yerleri düzenli olarak denetlenmeli ve güvenlik, bakım çalışmaları sürekli olarak yapılmalıdır. Konaklama tesislerinde konfor şartları sağlanarak ziyaretçilere olumlu bir deneyim sunulmalıdır. Ayrıca, bu tesislerin belirlenen standartlara uygunluğunu kontrol etmek için etkili denetim mekanizmaları oluşturulmalıdır.

Kültürel rotaların sürdürülebilirliği için eylem planları büyük önem taşır. Bu eylem planları, bölgedeki kültürel mirasın korunması, turizmin sürdürülebilirliği ve yerel ekonominin gelişimi gibi hedefleri içermelidir. Paydaşlar arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlayacak bu eylem planları, uzun vadeli sürdürülebilirlik için kritik bir rol oynamalıdır.

Sonuç olarak, Artuklu başkentlerindeki turizm potansiyeli, oluşturulan Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotası'nın geniş perspektifi ile daha etkili bir şekilde değerlendirilebilir. Ancak, bu sürecin başarılı olabilmesi için yerel halkın katılımı, sürdürülebilir yönetim stratejileri ve turizm geliri yönetimi gibi faktörlerin dikkate alınması gerekmektedir. Gelecekteki çalışmalarda, bu stratejilerin uygulanması ve geliştirilmesi için daha fazla araştırma yapılması önerilmekte ayrıca rotaların etkili bir şekilde yönetilmesi için konaklama yerlerinin denetimi, güvenlik, bakım çalışmaları ve

standartlara uygun tanıtımının yapılması önemlidir. Bu, turizmin bölgeye olumlu etkilerini artırarak kültürel mirasın uzun vadeli korunmasına katkı sağlar.

KAYNAKLAR

Açıcı, F. K., Ertaş, Ş. ve Sönmez, E., 2017, Sürdürülebilir Turizm: Kültür Turizmi ve Kültürel Miras. *Akademia Disiplinlerarası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 52-66.

Aksoy, E., 2022, Erzurum Tabyaları Kültür Rotası Önerisi ve Kültür Turizmi Olanakları. *Turcology Research, 73*, 84-96.

Alican, M., 2013, Artuklular Döneminde Meyyâfârikîn (Silvan). *HistoryStudies, International Journal Of History,* 5 (5), 1-17.

Altun, A., 1971, Mardin'de Türk Devri Mimarisi. *İstanbul: Gün Matbaası.*

Altuntop, V., 2019, Kültür Turizmi Çalışmalarının Bibliyometrik Analiz Tekniği ile İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

Arslan, H., 2019, Artuklular Döneminde Mardin, Yüksek Lisans Tezi, *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

Ateş, H., 2016, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Turizm Algısı ve Turizmin Geliştirilmesi Stratejileri. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 111-140.

Avcı, N. ve Coşkun, B., 2023, Kültürel Rota Geliştirilmesi: Evliya Çelebi'nin İzinde İzmir. *Millî Folklor,* 18 (137), 111-122.

Aytemir, Ş., 2023, İnanç Turizmi: Sufi Yolu Rotası, Yüksek Lisans Tezi, *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm Rehberliği Ana Bilim Dalı.*

Babacan, Z., 2020, Adıyaman İlinin Kültür Turizmi Potansiyeli ve Alternatif Kültür Rota Önerisi, Yüksek Lisans Tezi, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı.*

Badem, D., 2020, Arkeolojik Alanların Korunmasında Etkin Bir Yöntem Önerisi: Kültür Rotaları.

Bandeoğlu, Z., 2016, Türkiye'de Kültür Turizmi Potansiyeli Üzerine Bir Değerlendirme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 5 (2), 155-168.

Bedirhanoğlu, H. E., 2019, Artuklular'ın Siyasi, Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı, Doktora Tezi, *Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.*

Berti, E., 2015, Defining the Cultural Routes of the Council of Europe. Cultural Routes Management: from theory to practice, Step-by-step guide to the Council of Europe Cultural Routes, *Council of Europe Publishing*, 14-23.

Berti, E., 2015, How to create a Cultural Route: project phases and criteria. Cultural Routes Management: from theory to practice, Step-by-step guide to the Council of Europe Cultural Routes, *Council Of Europe Publishing*, 35.

Büyük, Ö. ve Can, E., 2020, Zeytinyağı Kültürel Rotalarının Turizm Potansiyeli Açısından Değeri ve Uygulanabilirliği. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi,* 23 (1), 191-210.

Chairatomdokul, S., (2008). "Cultural Routes as Heritage in Thailand: Case Studies of King Narai's Royal Procession Route and Buddha's Footprint Pilgrimage Route", Thesis of Doctor of Philosophy. Graduate School: Silpakorn University, 2008.

Creswell, J., 2020, Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni Nitel Araştırma Yöntemleri. Çev. Ed. Demir, S. B., Bütün, M., *Siyasal Yayın Dağıtım,* 98-99.

Çekül, 2014, Çukurova Mekansal Planlama Rehberi Kültürel Rotalar Sistemi - Kültür Öncelikli Bölgesel Yol Haritaları, 1-75.

Çekül, 2014, Gaziantep Kültürel Rotalar Sistemi Mekansal Planlama Rehberi - Kültür Öncelikli Bölgesel Yol Haritaları, 1-77.

Çekül, 2014, Kelkit Havzası Mekansal Planlama Rehberi Kültürel Rotalar Sistemi - Kültür Öncelikli Bölgesel Yol Haritaları, 1-92.

Çekül, 2014, Niksar ve Çevresi Kültürel Rotalar Sistemi Kısa Erimli Uygulama Önerileri - Kültür Öncelikli Bölgesel Yol Haritaları, 1-45.

Çekül, 2014, Yeşilırmak Havzası Mekansal Planlama Rehberi Kültürel Rotalar Sistemi - Kültür Öncelikli Bölgesel Yol Haritaları, 1-92.

Çekül, 2015, Kültür Rotaları Planlama Rehberi, *Tarihi Kentler Birliği Yayınları Kılavuz Kitapçıklar Dizisi 3.*

Çevik, N., 2020, *Kültür Rotaları Rehberi.* Antalya: Kültür Rotaları Derneği.

Demirtaş, N., 2017, Kültürel Turizm Konusunda Bir Araştırma: Beypazarı Örneği, Doktora Tezi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı.*

Denu, P., 2015, Aims and philosophy of the Council of Europe Cultural Routes. Cultural Routes Management: from theory to practice, Step-by-step guide to the Council of Europe Cultural Routes, *Council Of Europe Publishing*, 10.

Denu, P., 2015, The evolution of the Council of Europe Cultural Routes programme. Cultural Routes Management: from theory to practice, Step-by-step guide to the Council of Europe Cultural Routes, *Council of Europe Publishing*, 7-9.

Durusoy, E., 2013, Tarihi Yoldan Kültürel Rotaya: Milas ve Labraunda Arasındaki Yolun Korunması ve Yönetimi, Yüksek Lisans Tezi, *Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Restorasyon Yüksek Lisans Programı, Mimarlık Bölümü.*

Emekli, G., 2007, Coğrafya, Kültür ve Turizm: Kültürel Turizm. *Ege Coğrafya Dergisi*, 51-59.

Eriçok, A. K., 2019, Van Gölü Havzası'nda Kültür Rotası Önerisi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(45), 173-199.

Eryurt, H., ve Clow, K. 2020, *Kültür Rotaları Rehberi.* Antalya: Kültür Rotaları Derneği.

Gökdemir, S. ve Güvenç , A., 2020, Şehir Turu Güzergahı Olarak Çanakkale Şehri Kültür Rotası Önerisi. *Uluslararası Akademik Araştırmalar Kongresi,* 201-223.

Gravari-Barbas, M., 2015, The Scientific Dimension of Cultural Routes: Scientific Boards and Networks of Knowledge. Cultural Routes Management: from theory to practice, Step-by-step guide to the Council of Europe Cultural Routes, *Council Of Europe Publishing*, 54.

Gül, S. ve Yılmaz, A., 2020, Yerel Kalkınmanın Bir Aracı Olarak Kültür Turizmi ve Kültür Rotaları: Vezirköprü Yöresi Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies,* 8 (3), 1855-1879.

Güngör, Ş., 2022, Kapadokya Kültür Yolunun Alternatif Turizm Rotası Bağlamında Değerlendirilmesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 12 (3), 1784-1802.

Güvenç, B., 2011, İnsan ve Kültür, Boyut Yayıncılık ve Tic. A.Ş.

Halaç, H. H. ve Benzer, M., 2019, Küçük Yerleşim Yerlerinin Turizme Açılmasında Kültürel Mirasın Rota İle Kurgulanması. *Geomatik Dergisi,* 4 (1), 23-29.

Halaç, H. H., Çoban, Z. ve Sarıaydın, E., 2022, Büyükada'daki Hafıza Mekanlarının Korunması ve Canlanması İçin Kültür Rotası Önerisi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (56), 11-27.

Işık, M. ve Balcı, U. (2023). Mezarlık turizmi bağlamında yazar mezarları: bir rota önerisi. *Journal of Current Debates in Social Sciences,* 6 (Special Issue-1), s. 1-19.

Karataş, E., 2011, Kültürel Miras Korumasında Kültürel Rota Planlamasının Rolü Merkezi Likya Örneği, Yüksek Lisans Tezi, *Ortadoğu Teknik Üniversitesi Restorasyon, Mimarlık Bölümü*.

Karataş, İ. ve Şengel, Ü., 2022, Anadolu'da Antik Turizm: Bithynia Bölgesi için Bir Tur Rotası Önerisi. *20. Geleneksel Turizm Sempozyumu Bildiriler Kitabı Sakarya: Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,* 40-48.

Kavak, M., 2019, Frig Yolu'nun Turizm ve Kültür Rotası Açısından Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, *İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.*

Kozbe, G. ve Güngör, A., 2022, Mardin İli Kültür Envanteri, Cilt 1, Ed: Kozbe, G. ve Güngör, A., *T.C. Mardin Valiliği Mardin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü*.

Köse, S., Tetik , S. ve Ercan , C., 2001, Örgüt Kültürünü Oluşturan Faktörler. *Yönetim ve Ekonomi*, 220-239.

Kroeber, A. ve Kluckhohn, C., 1952, Kültür: Kavram ve Tanımların Eleştirel Bir Değerlendirmesi, 47, *Harvard Üniversitesi.*

Kuruç, T., 2018, Kültürel Mirasın Korunmasında Araç Olarak Kültürel Rota Oluşturma Rehberi, Yüksek Lisans Tezi, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.*

Nasıroğlu Aydın, M. 2022, XVIII. Yüzyılda Osmanlı'da Bir Eğitim Kurumu: Diyarbakır Mesudiye Medresesi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (29), 268-286.

Oers, R. V., 2004, "Unesco Missions To Chinese Section Of The Silk Road, A Systematic Approach Towards World Heritage Nomination", August 2003 And July 2004, Paris, p. 1-54

Özbey, V., 2022, Büyük Taarruz Kültürel Mirası Üzerine Bir Değerlendirme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 24 (100. Yılında Kocatepe-Büyük Taarruz Özel Sayısı), 74-85.

Özdemir, E., 2023, Aeneas Avrupa Kültür Rotası'nın Turizm Açısından Değerlendirilmesi: Paydaş Görüşleri, Yüksek Lisans Tezi, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm Rehberliği Anabilim Dalı.*

Özdemir, Y., 2022, Türkiye'deki Kültür Rotalarının Kültürel Mirasın Korunmasına Katkısı; Karia Yolu Örneği, Yüksek Lisans Tezi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kültürel Miras ve Kültür Yönetimi Anabilim Dalı.*

Özer, E., 2018, Kültürel Mirasa Katkı Sağlayan Kültür Rotalarında Yerelin Katılımı ve Sosyo-Ekonomik Kalkınması Üzerine Bir Yaklaşım Önerisi, Yüksek Lisans Tezi, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.*

Özocak, D. N., 2021, Evliya Çelebi'nin İzinde: Halep'teki Kültürel Mirasın Tanıtımı ve Canlandırılması Amaçlı Kültür Rotası Önerileri, Yüksek Lisans Tezi, *16. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Mimari Koruma - Restorasyon Programı.*

Öztürk, S., Işınkaralar, Ö., Yılmaz, D. ve İhtiyar, M., 2020, Koruma Yaklaşımı Olarak Tarihi Bir Güzergahın Kültür rotasına Dönüştürülmesi: Kastamonu Örneği. *Turizm ve Arastırma Dergisi,* 9 (2), 144-159.

Pekin, F., 2011, Çözüm: Kültür Turizmi, Çev. Ed. Koçak, K., *İletişim Yayınları*.

Saçılık, M. Y. ve Toptaş, A., 2017, Kültür Turizmi ve Etkileri Konusunda Turizm Öğrencilerinin Algılarının Belirlenmesi. *Turizm Akademik Dergisi,* 4 (2), 107-119.

Tanrısever, C., 2016, Turizmin Çeşitlendirilmesinde Kültür Rotaları. *İpek Yolu Turizm Ve Ticaretinin Avrasya Ülkelerinin Kalkınmasındaki Yeri İsimli II. Uluslararası Türk Dünyası Turizm Sempozyumu Programı,* Kazakistan Cumhuriyeti Bilim ve Eğitim Bakanlığı Yabancı Diller ve Mesleki Kariyer Üniversitesi, Almatı.

Tapan, İ., 2022, Malatya İlinde Bulunan Kültürel Miras Kalıntıları ile Bu Kalıntıların Kültürel Turizm ve Sürdürülebilir Kırsal Kalkınmayla Olan İlişkisi. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 449-480.

Timothy, D. J., 2011, Cultural Heritage and Tourism. Routledge.

Tuğalan, E., 2020, Harran ve Çevresinde Kültürel Mirasın Korunması Amacıyla Kültürel Rota Oluşturmanın Gerekliliği ve Önerisi. *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.*

Turan, B., 2023, Doğal ve Kültürel Mirasın Korunmasında Bir Araç Olarak Kültürel Rotaların Van Gölü Havzası Örneğinde İrdelenmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı.*

Ulaş Asmadili, V. ve Eser, E., 2020, Sultan Alparslan'ın Anadolu Fetih Güzergâhı Üzerinden Bir Kültür Rotası Önerisi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi,* 7 (4), 2386-2408.

Uluçam, A., 2021, Arkeolojik Kazılar Işığında Hasankeyf, Cilt 1, Ed: Ali Boran, Çev. Ed: A. Satı ve G. Özdoğru, *Ege Yayınları.*

UNWTO, 2015, Global Report on Cultural Routes and Itineraries Affiliate Members Report: Volume 12. Madrid: *World Tourism Organization, 51.*

Usta, A., 2000, Artuklular, *Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi*. 6, 471-481.

Uygur, S. M. ve Baykan, E., 2007, Kültür Turizmi ve Kültürel Varlıklar Üzerindeki Etkileri. *Ticaret ve Turizm Egitim Fakültesi Dergisi*, 30-49.

Yaman, G., 2019, Doğal ve Kültürel Mirasın Korunmasında Bir Araç Olarak Kültürel Rotaların İzmir İli Selçuk İlçesi Örneğinde İrdelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, *İzmir: Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*.

İNTERNET KAYNAKLARI

Altun, A., 2023, Abdüllatif Cami, https://islamansiklopedisi.org.tr/abdullatif-camii, [Erişim Tarihi: 9 Haziran 2023].

Altun, A., 2023, Hatuniye Medresesi, https://islamansiklopedisi.org.tr/hatuniye-medresesi--mardin, [Erişim Tarihi: 9 Haziran 2023].

Altun, A. ve Alptekin, C., 2024, Artuklular, İslam Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/artuklular, [Erişim Tarihi: 20 Mart 2023].

Anonim, 1991, 14 Kasım 1991 Tarihli Avrupa Kültür Ağları İle İlgili Konsey'de Bir Araraya Gelen Konsey ve Kültür Bakanları'nın İlke Kararları (91/C 314/01), https://kumid.net/euproject/1640/41991X1205.pdf, [Erişim Tarihi: 4 Ağustos 2023].

Anonim, 2012, About the Society, https://cultureroutesinturkey.com/about-society/, [Erişim Tarihi: 2 Eylül 2023].

Anonim, 2012, Türkiye'deki Kültürel Yürüyüş Rotaları, Culture Routes Society, https://cultureroutesinturkey.com/all-routes/, [Erişim Tarihi: 14 Eylül 2023].

Anonim, 2018, 650 yıllık tarihi Artuklu Hamamı taşındı, https://www.ntv.com.tr/galeri/sanat/650-yillik-tarihi-artuklu-hamami-tasindi,7lSmR2vFEki2llSASAVfnw/dHFuoPBlkkKgTsDHRuFlOg, [Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2023].

Anonim, 2018, Ekolojik ve Yavaş Yaşam Deneyimleri, https://ecodiurnal.com/kulturel-miras-nedir/, [Erişim Tarihi: 5 Haziran 2023].

Anonim, 2019, European Regions For Competitive And Sustainable Tourism, https://necstour.eu/who-we-are, [Erişim Tarihi: 10 Eylül 2023].

Anonim, 2019, Hasankeyf'te İmam Abdullah'ın naaşı yeni yerine taşındı, https://www.indyturk.com/node/84926/haber/hasankeyf%E2%80%99te-imam-abdullah%C4%B1n-naa%C5%9F%C4%B1-yeni-yerine-ta%C5%9F%C4%B1nd%C4%B1, [Erişim Tarihi: 4 Mayıs 2023].

Anonim, 2023, Avrasya Yolu Hakkında, http://www.viaeurasia.org/ana-sayfa/, [Erişim Tarihi: 20 Kasım 2023].

Anonim, 2020, Geçmişten Günümüze Mardin Hamamları, https://mardinhaber.com.tr/haber/9614032/gecmisten-gunumuze-mardin-hamamlari, [Erişim Tarihi: 4 Haziran 2023].

Anonim, 2021, Türkiye'deki Kültür ve Yürüyüş Yolları 5 The Eco Trails Bisiklet ve Yürüyüş Rotası, https://turkeyoutdoor.org/2021/09/08/turkiyedeki-kultur-ve-yuruyus-yollari-5-the-eco-trails-bisiklet-ve-yuruyus-rotasi/, [Erişim Tarihi: 12 Kasım 2023].

Anonim, 2023, Mardin ve Harput Artukluları. Tarihi Olaylar, https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/mardin-ve-harput-artuklulari-751, [Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2023].

Anonim, 2023, Zinciriye (Sincariye) Medresesi (Diyarbakır). Kısa Özet, https://www.kisa-ozet.org/zinciriye-medresesi-sincariye-diyarbakir/, [Erişim Tarihi: 25 Nisan 2023].

Anonim, 2023, Artemea Yolu, https://tr.wikiloc.com/gezi-yuruyus-rotalari/artemea-yolu-65848496, [Erişim Tarihi: 10 Kasım 2023].

Anonim, 2023, Hoşgörü Yolu Tolerance Way, https://tr.wikiloc.com/gezi-yuruyus-rotalari/hosgoru-yolu-tolerance-way-25500409, [Erişim Tarihi: 1 Kasım 2023].

Anonim, 2023, Kommagene Nemrut Koruma Geliştirme Programı, http://nemrut.org.tr/, [Erişim Tarihi: 7 Ağustos 2023].

Anonim, 2023, Mesudiye Medresesi, https://bendiyarbakirim.com/kesfet/mesudiye-medresesi, [Erişim Tarihi: 20 Nisan 2023].

Anonim, 2023, Sur Kapıları ve Burçları, https://bendiyarbakirim.com/kesfet/sur-kapilari-ve-burclari, [Erişim Tarihi: 25 Nisan 2023].

Anonim, 2023, Trans Mysia 6 Etap (Misi 60 Km), https://tr.wikiloc.com/gezi-yuruyus-rotalari/trans-mysia-6-etap-misi-60-km-53282163, [Erişim Tarihi: 4 Kasım 2023].

Anonim, 2023, Troya Kültür Rotası, https://www.troyculturereroute.com/tr/rota/, [Erişim Tarihi: 1 Kasım 2023].

Anonim, 2023, Yürüyüs ve Bisiklet Rotaları Kayseri Rotaları. https://ersindemirel.blogspot.com/2014/10/kayseri-rotalari.html, [Erişim Tarihi: 18 Kasım 2023].

Anonim, 2023, Zinciriye Medresesi, https://bendiyarbakirim.com/kesfet/zinciriye-medresesi, [Erişim Tarihi: 20 Nisan 2023].

Anonymous, 2023, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/ea/Saint_Martin_travel_map.png, [Erişim Tarihi: 9 Ekim 2023].

Anonymous, 2023, https://www.hauteroute.org/images/uploads/general/Pyrenees-2014-General_Map.jpg, [Erişim Tarihi: 26 Ekim 2023].

Anonymous, 2023, https://www.legadoandalusi.es/wp-content/uploads/2020/02/Mapa-9-Rutas-con-nombre-scaled.jpg, [Erişim Tarihi: 4 Ekim 2023].

Anonymous, 2023, https://www.researchgate.net/profile/Greg-Richards-2/publication/323758037/figure/fig7/AS:613889750355968@1523374130078/Phoenician-trade-routes.png, [Erişim Tarihi: 17 Eylül 2023].

Anonymous, 2023, https://www.visittuscany.com/shared/visittuscany/immagini/francigena-map.png?__scale=w:780, [Erişim Tarihi: 1 Ekim 2023].

Anonymous, 2023, https://www.walkyourcamino.com/images/1-SpainMapWithROUTESsmaller.jpg, [Erişim Tarihi: 17 Eylül 2023].

Anonymous, 2023, https://xacopedia.com/img/entries/via-regia.jpg, [Erişim Tarihi: 20 Eylül 2023].

Anonymous, 2023, https://turismo-zamora.com/imagenes/articulos/images/actualidad/2018/zamora-ruta-transromanica.jpg, [Erişim Tarihi: 15 Ekim 2023].

Anonymous, 2023, http://www.abbeywalks.co.uk/walks/stbernardsway, [Erişim Tarihi: 10 Ekim 2023].

Anonymous, 2023, https://www.surlespasdeshuguenots.eu/charte/carte-inter_2.jpg, [Erişim Tarihi: 1 Ekim 2023].

Anonymous, 2023, https://www.atriumroute.eu/heritage/sites, [Erişim Tarihi: 18 Eylül 2023].

Anonymous, 2023, https://www.artnouveau-net.eu/, [Erişim Tarihi: 26 Ekim 2023].

Anonymous, 2023, https://rota.yarimadaizmir.com/Content/img/tr/gezirotalari.jpg, [Erişim Tarihi: 2 Kasım 2023].

Anonymous, 2023, https://umap.openstreetmap.fr/en/map/karia-yolu-carian-trail-hotels-camps_268213#8/37.176/28.575, [Erişim Tarihi: 13 Kasım 2023].

Anonymous, 2023, https://images.slideplayer.com/19/5883573/slides/slide_4.jpg, [Erişim Tarihi: 25 Eylül 2023].

Anonymous, 2005, Cultural Corrıdors Of South East Europe Common Past And Shared Herıtage - A Key To Future Partnershıp A Regıonal Forum, Varna Declaratıon. https://seecorridors.eu/filebank/file_77.pdf, [Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2023].

Anonymous, 2005, Regional Forum, Varna, May 2005, https://seecorridors.eu/index.php?w_p=66&w_l=2, [Erişim Tarihi: 4 Ağustos 2023].

Anonymous, 2006, Map of the way of St James In Europe, https://tr.wikipedia.org/wiki/Camino_de_Santiago#/media/Dosya:Stjacquescompostelle1.png, [Erişim Tarihi: 20 Ekim 2023].

Anonymous, 2023, St. Olav Ways through Sweden Map, https://www.acsow.org/map/, [Erişim Tarihi: 4 Ekim 2023].

Anonymous, 2023, A road is a way of transferring and connecting people, tradesware, art and ideas, https://www.viaegnatiafoundation.eu/, [Erişim Tarihi: 4 Kasım 2023].

Anonymous, 2023, Abraham's Path Maps, https://cultureroutesinturkey.com/abraham-path/maps/, [Erişim Tarihi: 13 Kasım 2023].

Anonymous, 2023, Avrupa'daki Megalitik Kültür, https://megalithicroutes.eu/de/ueber-megalithkultur/, [Erişim Tarihi: 16 Ekim 2023].

Anonymous, 2023, Between Two Seas, https://cultureroutesinturkey.com/between-two-seas/maps-gps/, [Erişim Tarihi: 21 Kasım 2023].

Anonymous, 2023, Environment and Trade: Viking Age, https://www.khanacademy.org/humanities/world-history/medieval-times/environment-and-trade/a/environment-and-trade-viking-age, [Erişim Tarihi: 10 Ekim 2023].

Anonymous, 2023, european cemeteries route, https://ar-tour.com/images/temp/bg/european-cemeteries-route.jpg, [Erişim Tarihi: 8 Ekim 2023].

Anonymous, 2023, European Mozart Ways, https://www.salzburg.info/en/travel-info/infos/european-mozart-ways_az_6128, [Erişim Tarihi: 18 Eylül 2023].

Anonymous, 2023, European Route Of Industrıal Herıtage, https://www.erih.net/, [Erişim Tarihi: 14 Ekim 2023].

Anonymous, 2023, Evliya Çelebi Way, https://cultureroutesinturkey.com/evliya-celebi-way/, [Erişim Tarihi: 28 Kasım 2023].

Anonymous, 2023, Fethiye Alternative Trails, https://cultureroutesinturkey.com/fethiye-alternative-trails/, [Erişim Tarihi: 20 Kasım 2023].

Anonymous, 2023, Hittite Trail, https://cultureroutesinturkey.com/hittite-trail/, [Erişim Tarihi: 22 Kasım 2023].

Anonymous, 2023, Idyma Way Maps & Routes, https://cultureroutesinturkey.com/idyma-way/maps-routes/, [Erişim Tarihi: 20 Kasım 2023].

Anonymous, 2023, Independence Trail, https://cultureroutesinturkey.com/independence-trail/, [Erişim Tarihi: 11 Kasım 2023].

Anonymous, 2023, Küre Mountains Trail, https://cultureroutesinturkey.com/kure-mountains-trail/, [Erişim Tarihi: 3 Kasım 2023].

Anonymous, 2023, Lycian Way, https://cultureroutesinturkey.com/the-lycian-way/, [Erişim Tarihi: 7 Kasım 2023].

Anonymous, 2023, Mount Ararat Book, Maps, GPS and Routes, https://cultureroutesinturkey.com/agri-dag/book-maps-gps-and-routes/, [Erişim Tarihi: 15 Kasım 2023].

Anonymous, 2023, Phrygian Way, https://cultureroutesinturkey.com/phrygian-way/ [Erişim Tarihi: 14 Kasım 2023].

Anonymous, 2023, Réseau Impressionisms Routes, https://www.impressionismsroutes.com/lassociation/impressionisms-routes/, [Erişim Tarihi: 9 Ekim 2023].

Anonymous, 2023, Sarıkamış Trails, https://cultureroutesinturkey.com/kars-sarikamis-trails/, [Erişim Tarihi: 16 Kasım 2023].

Anonymous, 2023, St Paul Trail, https://cultureroutesinturkey.com/st-paul-trail/, [Erişim Tarihi: 18 Kasım 2023].

Anonymous, 2023, The Cultural Routes Programme Of The Council Of Europe, https://seecorridors.eu/filebank/file_73.pdf, [Erişim Tarihi: 5 Temmuz 2023].

Anonymous, 2023, The Kaçkar, https://cultureroutesinturkey.com/the-kackar/, [Erişim Tarihi: 7 Kasım 2023].

Anonymous, 2023, The Stevenson Way Route, https://www.stevensonway.org.uk/index.php/1-the-way/overview, [Erişim Tarihi: 15 Ekim 2023].

Anonymous, 2023, Travel to the Sources of Europe, https://historicthermaltowns.eu/, [Erişim Tarihi: 26 Ekim 2023].

Anonymous, 2023, Via Charlemagne: Avrupa kültürünün çimentosu, https://mouvement-europeen.eu/via-charlemagne-ciment-de-culture-europeenne/, [Erişim Tarihi: 2 Ekim 2023].

Anonymous, 2023, Yürüyüs ve Bisiklet Rotaları, https://ersindemirel.blogspot.com/2011/01/yenice-ormanlari.html, [Erişim Tarihi: 13 Kasım 2023].

Anonymous, 2023, Yürüyüs ve Bisiklet Rotaları, https://ersindemirel.blogspot.com/2012/01/gastronomi-yolu.html, [Erişim Tarihi: 1 Kasım 2023].

Artuklu Kaymakamlığı, 2023, Camii ve Medreseler, http://www.artuklu.gov.tr/camii-ve-medreseler, [Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2023].

Artuklu Üniversitesi, 2023, Üniversitemiz Hasankeyf Kazılarına Devam Ediyor, https://www.artuklu.edu.tr/tr/haberler/universitemiz-hasankeyf-kazilarina-devam-ediyor, [Erişim Tarihi: 8 Mart 2023].

Batman Belediyesi, 2023, Artuklu Hamamı, https://www.batman.bel.tr/Haberler-19-bb-117.aspx?vid=60d, [Erişim Tarihi: 8 Mayıs 2023].

Batman İl Kültür Envanteri, 2023, Hasankeyf Kalesi, http://batmankulturenvanteri.org/Haberler-92-hasankeyf_kalesi-140.aspx?vid=597, [Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2023].

Batman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023, Hasankeyf Kalesi, https://batman.ktb.gov.tr/TR-56621/hasankeyf-kalesi.html, [Erişim Tarihi: 8 Mayıs 2023].

Batman İli Kültür Envanteri, 2023, Hasankeyf Kalesı Ulu Cami, http://batmankulturenvanteri.org/Lightbox-113-camiler-24-1.aspx, [Erişim Tarihi: 4 Maysı 2023].

Batman Valiliği, 2023, Malabadi Köprüsü, http://www.batman.gov.tr/malabadi-koprusu, [Erişim Tarihi: 17 Nisan 2023].

Bilgipedia, 2023, Artuklu Beyliği, https://www.bilgipedia.com.tr/artuklu-beyligi/, [Erişim Tarihi: 10 Mart 2023].

Blair, S., 2001, Making Tracks. From point to pathway: the heritage of routes and journeys, http://www.aicomos.com/wp-content/uploads/Making-Tracks-From-point-to-pathway-the-heritage-of-routes-and-journeys.pdf, [Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2023].

Buran, H., 2021, Tarih Portalı - Artuklular Kısa Özet, https://tarihportali.net/artuklular-kisa-ozet, [Erişim Tarihi: 10 Mart 2023].

Cambridge Dictionary, 2023, heritage, https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-turkish/heritage, [Erişim Tarihi: 23 Haziran 2023].

Canthelou, P., 2014, https://www.behance.net/gallery/14763235/Via-Habsburg-site-applications-mobiles, [Erişim Tarihi: 25 Ekim 2023].

Capp, S., 2001, The European Institute of Cultural Routes, https://www.kul.pl/files/602/w02_capp.pdf, [Erişim Tarihi: 1 Temmuz 2023].

Carreno, A. M., 2003, Cultural routes: Tangible and intangible dimensions of cultural heritage. In: 14th ICOMOS General Assembly and International Symposium: ‘Place, memory, meaning: preserving intangible values in monuments and sites, https://openarchive.icomos.org/id/eprint/473/1/A1-5_-_Martorell.pdf, [Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2023].

Carreno, A. M., 2005, The Route Of Santiago In Spain (Camıno Frances) As Whs: Its Conservatıon And Management, https://openarchive.icomos.org/id/eprint/450/, [Erişim Tarihi: Temmuz].

Council Of Europe, 2023, European Route of Jewish Heritage, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/the-european-route-of-jewish-heritage, [Erişim Tarihi: 11 Ekim 2023].

Council Of Europe, 2023, European Institute of Cultural Routes, https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/european-institute-of-cultural-routes, [Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2023].

Council Of Europe, 2023, Cultural Routes of the Council of Europe programme, https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/home, [Erişim Tarihi: 12 Temmuz 2023].

Council of Europe, 1954, Avrupa Kültür Sözleşmesi (ETS No. 018), https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=018, [Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2023].

Council Of Europe, 1987, Santiago de Compostela Hac Yolları. https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/the-santiago-de-compostela-pilgrim-routes, [Erişim Tarihi: 18 Ağustos 2023].

Council Of Europe, 2010, The Enlarged Partial Agreement on Cultural Routes of the Council of Europe, https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/about-the-epa, [Erişim Tarihi: 2 Eylül 2023].

Council Of Europe, 2018, Turkey, 31st member State of the Enlarged Partial Agreement on Cultural Routes, https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/-/turkey-31th-member-state-of-the-enlarged-partial-agreement-on-cultural-routes, [Erişim Tarihi: 2 Eylül 2023].

Council Of Europe, 2023, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/the-santiago-de-compostela-pilgrim-routes, [Erişim Tarihi: 9 Ekim 2023].

Council Of Europe, 2023, "European Route of Industrial Heritage" Association, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/-/-european-route-of-industrial-heritage-association, [Erişim Tarihi: 3 Ekim 2023].

Council Of Europe, 2023, Aeneas Route, https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/aeneas-route-4, [Erişim Tarihi: 23 Ekim 2023].

Council Of Europe, 2023, Alvar Aalto Route – 20th Century Architecture and Design, https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/alvar-aalto-route, [Erişim Tarihi: 2 Ekim 2023].

Council Of Europe, 2023, Atrıum - Architecture of Totalitarian Regimes of the 20th Century In Europe's Urban Memory, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/atrium-architecture-of-totalitarian-regimes-of-the-20th-century, [Erişim Tarihi: 19 Eylül 2023].

Council Of Europe, 2023, Cluniac Sites in Europe, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/the-cluniac-sites-in-europe, [Erişim Tarihi: 2 Ekim 2023].

Council Of Europe, 2023, Cyril and Methodius Route, https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/cyril-and-methodius-route, [Erişim Tarihi: 23 Ekim 2023].

Council Of Europe, 2023, Destination Napoleon, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/destination-napoleon, [Erişim Tarihi: 18 Eylül 2023].

Council Of Europe, 2023, European Cemeteries Route, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/the-european-cemeteries-route, [Erişim Tarihi: 2 Kasım 2023].

Council Of Europe, 2023, European Fairy Tale Route, https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/european-fairy-tale-route, [Erişim Tarihi: 14 Ekim 2023].

Council Of Europe, 2023, European Mozart Ways, https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/european-mozart-ways, [Erişim Tarihi: 19 Ekim 2023].

Council Of Europe, 2023, European Route d'Artagnan, https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/european-route-d-artagnan, [Erişim Tarihi: 8 Ekim 2023].

Council Of Europe, 2023, European Route of Ceramics, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/the-european-route-of-ceramics, [Erişim Tarihi: 4 Ekim 2023].

Council Of Europe, 2023, European Route of Historic Gardens, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/european-route-of-historic-gardens2, [Erişim Tarihi: 18 Eylül 2023].

Council Of Europe, 2023, European Route of Megalithic Culture, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/the-european-route-of-megalithic-culture, [Erişim Tarihi: 1 Kasım 2023].

Council Of Europe, 2023, European Routes of Emperor Charles V., https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/the-european-routes-of-emperor-charles-v, [Erişim Tarihi: 25 Ekim 2023].

Council Of Europe, 2023, Fortified Towns of the Grande Region, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/fortified-towns-of-the-grande-region, [Erişim Tarihi: 21 Ekim 2023].

Council Of Europe, 2023, Hansa, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/the-hansa, [Erişim Tarihi: 24 Eylül 2023].

Council Of Europe, 2023, Historic Cafés Route, https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/historic-cafes-route, [Erişim Tarihi: 16 Eylül 2023]

Council Of Europe, 2023, Huguenot and Waldensian Trail, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/the-huguenot-and-waldensian-trail, [Erişim Tarihi: 21 Ekim 2023].

Council Of Europe, 2023, Impressionisms Routes, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/impressionisms-routes, [Erişim Tarihi: 3 Ekim 2023].

Council Of Europe, 2023, In the Footsteps of Robert Louis Stevenson, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/in-the-footsteps-of-robert-louis-stevenson, [Erişim Tarihi: 2 Kasım 2023].

Council Of Europe, 2023, Iron Age Danube Route, https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/iron-age-danube-route, [Erişim Tarihi: 21 Ekim 2023].

Council Of Europe, 2023, Iron Curtain Trail – EuroVelo 13, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/iron-curtain-trail, [Erişim Tarihi: 15 Eylül 2023].

Council Of Europe, 2023, Iron Route in the Pyrenees, https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/the-pyrenean-iron-route, [Erişim Tarihi: 22 Eylül 2023].

Council Of Europe, 2023, Iter Vitis Route, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/the-iter-vitis-route, [Erişim Tarihi: 19 Ekim 2023].

Council Of Europe, 2023, Le Corbusier Destinations: Architectural Promenades, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/le-corbusier-destinations-architectural-promenades, [Erişim Tarihi: 3 Kasım 2023].

Council Of Europe, 2023, Liberation Route Europe, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/liberation-route-europe, [Erişim Tarihi: 10 Ekim 2023].

Council Of Europe, 2023, Phoenicians' Route, https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/the-phoenicians-route, [Erişim Tarihi: 23 Ekim 2023].

Council Of Europe, 2023, Prehistoric Rock Art Trails, https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/prehistoric-rock-art-trails, [Erişim Tarihi: 19 Eylül 2023].

Council Of Europe, 2023, Prehistoric Rock Art Trails, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/european-route-of-historic-thermal-towns, [Erişim Tarihi: 24 Eylül 2023].

Council Of Europe, 2023, Réseau Art Nouveau Network, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/reseau-art-nouveau-network, [Erişim Tarihi: 1 Kasım 2023].

Council Of Europe, 2023, Roman Emperors and Danube Wine Route, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/the-roman-emperors-and-danube-wine-route, [Erişim Tarihi: 25 Ekim 2023].

Council of Europe, 2023, Route of Saint Olav Ways, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/the-route-of-saint-olav-ways, [Erişim Tarihi: 15 Ekim 2023].

Council Of Europe, 2023, Routes of El legado andalusí, https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/the-routes-of-el-legado-andalusi, [Erişim Tarihi: 19 Ekim 2023].

Council Of Europe, 2023, Routes of Reformation, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/routes-of-reformation, [Erişim Tarihi: 11 Ekim 2023].

Council Of Europe, 2023, Routes of the Olive Tree, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/the-routes-of-the-olive-tree, [Erişim Tarihi: 26 Ekim 2023].

Council Of Europe, 2023, Saint Martin of Tours Route, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/the-saint-martin-of-tours-route, [Erişim Tarihi: 8 Ekim 2023].

Council Of Europe, 2023, Transhumance trails, https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/transhumance-trails, [Erişim Tarihi: 15 Ekim 2023].

Council Of Europe, 2023, Transromanıca - The Romanesque Routes of European Heritage, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/transromanica-the-romanesque-routes-of-european-heritage, [Erişim Tarihi: 2 Kasım 2023].

Council Of Europe, 2023, Via Francigena, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/the-via-francigena, [Erişim Tarihi: 21 Ekim 2023].

Council Of Europe, 2023, Via Habsburg, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/via-habsburg, [Erişim Tarihi: 23 Ekim 2023].

Council Of Europe, 2023, Via Regia, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/via-regia, [Erişim Tarihi: 21 Eylül 2023].

Council Of Europe, 2023, Via Romea Germanica, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/via-romea-germanica, [Erişim Tarihi: 23 Ekim 2023].

Council Of Europe, 2023, Viking Route, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/the-viking-routes, [Erişim Tarihi: 19 Ekim 2023].

Council Of Europe, 2023, Women Writers Route, https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/women-writers-route, [Erişim Tarihi: 3 Kasım 2023].

Council Of Europe, 2023, "Cultural Routes of the Council of Europe", https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/certification1, [Erişim Tarihi: 5 Eylül 2023].

Council Of Europe, 2023, Cultural Routes of the Council of Europe programme, https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/about, [Erişim Tarihi: 15 Temmuz 2023].

Council Of Europe, 2023, Cultural Routes of the Council of Europe programme, https://www.coe.int/en/web/cultural-routes, [Erişim Tarihi: 18 Eylül 2023].

Council Of Europe, 2023, Explore all Cultural Routes by theme, https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/by-theme, [Erişim Tarihi: 14 Eylül 2023].

Council Of Europe, 2023, The European Institute of Cultural Routes (Luxembourg), https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/about-the-eicr, [Erişim Tarihi: 15 Ağustos 2023].

Council Of Europe, 2023, Transromanıca-Avrupa Mirası Romanesk Rotaları, https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/transromanica-the-romanesque-routes-of%20european-heritage, [Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2023].

Council Of Europe, 2023, Application for certification (2016-2017 cycle), https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/candidate-newtorks-2016-2017-cycle-, [Erişim Tarihi: 18 Ağustos 2023]

Council Of Europe, 2023, Cultural Routes, https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/all-cultural-routes, [Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2023].

Çekül, 2012, Doğa ve Kültür Öncelikli Bölgesel Yol Haritaları, https://www.cekulvakfi.org.tr/proje/doga-ve-kultur-oncelikli-bolgesel-yol-haritalari, [Erişim Tarihi: 4 Eylül 2023].

Çekül, 2012, Hakkımızda Geçmişten Bugüne, Bugünden Geleceğe Uzanmak, https://www.cekulvakfi.org.tr/hakkimizda, [Erişim Tarihi: 4 Eylül 2023].

Çekül, 2012, Kültür Rotaları Planlama Rehberi çıktı! https://www.cekulvakfi.org.tr/haber/kultur-rotalari-planlama-rehberi-cikti, [Erişim Tarihi: 3 Eylül 2023].

Çekül, 2023, ÇEKÜL'ün Kültürel Miras Anlayışı, https://www.cekulvakfi.org.tr/proje/cekulun-kulturel-miras-anlayisi, [Erişim Tarihi: 20 Haziran 2023].

Dani, A. H., Khakimov, A., KUmkeit, H.-J., & Yingsheng, L.,1997, Integral Study Of The Silk Roads, Roads Of Dialogue, https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000159291, [Erişim Tarihi: 17 Ağustos 2023].

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, 2022, Yedikardeş Burcu'ndan sonra Ulu Beden Burcu da ışıl ışıl oldu, https://www.diyarbakir.bel.tr/haberler/5349-sur-restorasyon.html, [Erişim Tarihi: 3 Nisan 2023].

Diyarbakır Büyükşehir Bld. Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Bşk., 2022, Ulu Beden Burcu (Ben-U Sen Burcu), https://diyarbakir.org.tr/mekan/ulu-beden-burcu-ben-u-sen-burcu/, [Erişim Tarihi: 29 Nisan 2023].

Diyarbakır Büyükşehir Bld. Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Bşk., 2022, Yedi Kardeş Burcu, https://diyarbakir.org.tr/mekan/yedi-kardes-burcu/, [Erişim Tarihi: 13 Nisan 2023].

Diyarbakır Büyükşehir Bld. Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Bşk., 2022, Zinciriye Medresesi, https://diyarbakir.org.tr/mekan/zinciriye-medresesi/, [Erişim Tarihi: 5 Nisan 2023].

Diyarbakır Valiliği, 2017, Artuklular Dönemi, https://diyarbakirkulturturizm.org/Yapit/Details/MEDENIYETLER/45/Artuklular-Donemi/245, [Erişim Tarihi: 18 Mart 2023].

Diyarbakır Valiliği, 2017, Eski Cezaevi, https://diyarbakirkulturturizm.org/Yapit/Details/IC-KALE/20/Eski-Cezaevi/198, [Erişim Tarihi: 5 Nisan 2023].

Diyarbakir Valiliği Kültür Turizm Birimi, 2017, Silvan Ulu Cami, https://diyarbakirkulturturizm.org/Yapit/Details/ILCELER/44/Silvan-Ulu-Cami/281, [Erişim Tarihi: 10 Nisan 2023].

Diyarbakır Valiliği, 2017, Yedi Kardeş Burcu, https://www.diyarbakirkulturturizm.org/Yapit/Details/SURLAR/43/Yedi-Kardes-Burcu/289, [Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2023].

Edirne İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023, Sultans Trail, https://edirne.ktb.gov.tr/TR-90120/sultans-trail.html, [Erişim Tarihi: 2 Kasım 2023].

Ertuğrul, E., 2016, Arkeoloji ve Doğayı Birleştiren Pisidya Yürüyüş Yolu Hazırlanıyor, https://arkeofili.com/arkeoloji-ve-dogayi-birlestiren-pisidya-yuruyus-yolu-hazirlaniyor/, [Erişim Tarihi: 21 Kasım 2023].

Ertuğrul, Ö., 2023, Firdevs Köşkü, https://islamansiklopedisi.org.tr/firdevs-kosku, [Erişim Tarihi: 4 Haziran 2023].

Franchi, E., 2023, Khan Academy, https://tr.khanacademy.org/humanities/special-topics-art-history/arches-at-risk-cultural-heritage-education-series/arches-beginners-guide/a/what-is-cultural-heritage, [Erişim Tarihi: 28 Haziran 2023].

Gülel, H., 2012, Kültür Kelimesinin Anlamı, https://www.edebiyatdefteri.com/95333-kultur-kelimesinin-anlami/, [Erişim Tarihi: 2 Haziran 2023].

Güngör, H. F., 2006, Avrupa Konseyi Toplum İçin Kültürel Mirasın Değeri Çerçeve Sözleşmesi, Idealonline, https://www.idealonline.com.tr/IdealOnline/lookAtPublications/paperDetail.xhtml?uId=86077&, [Erişim Tarihi: 11 Temmuz 2023].

Hasankeyf Kaymakamlığı, 2019, Tarihi Eserler, http://www.hasankeyf.gov.tr/tarihi-eserler, [Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2023]

Hasankeyf Kaymakamlığı, 2023, Hasankeyf Tarihi, http://www.hasankeyf.gov.tr/hasankeyf-tarihi, [Erişim Tarihi: 25 Mart 2023]

Icomos, 1931, Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi Türkiye Milli Komitesi, The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments, http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_en0660984001536681682.pdf, [Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2023].

Icomos, 1964, Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi Türkiye Milli Komitesi, Internatıonal Charter For The Conservatıon And Restoratıon Of Monuments And Sıtes (The Venıce Charter 1964), http://www.İcomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_en0243704001536681730.pdf, [Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2023].

Icomos, 1975, Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi Türkiye Milli Komitesi, The Declaration of Amsterdam – 1975, http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_en0458431001536681780.pdf, [Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2023].

Icomos, 1982, Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi Türkiye Milli Komitesi, Charter for the preservation of Quebec's Heritage (Deschambault Declaration) – 1982, http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_en0278064001542192555.pdf, [Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2023].

Icomos, 1987, Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi Türkiye Milli Komitesi, First Brazilian Seminar about the Preservation and Revitalization of Historic Centers; Itaipava – 1987, http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_en0383453001542192483.pdf, [Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2023].

Icomos, 1990, Uluslaarası Anıtlar ve Sitler Konseyi Türkiye Milli Komitesi, ICOMOS Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü 1990, http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0574229001536913919.pdf, [Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2023].

Icomos, 1999, Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi Türkiye Milli Komitesi, Uluslararası Kültürel Turizm Tüzüğü, http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0300983001536913522.pdf, [Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2023].

Icomos, 2008, International Council on Monuments and Sites, The Icomos Charter On Cultural Routes, http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_en0623812001536913379.pdf, [Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2023].

Icomos, 2013, Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi Türkiye Milli Komitesi, Duyuru, http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0213316001536915270.pdf, [Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2023].

Icomos, 2013, Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi Türkiye Milli Komitesi, Icomos Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi "2013", http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0784192001542192602.pdf, [Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2023].

Köseoğlu, M., 2023, Kültürel Rotalar Nasıl Sınıflandırılabilir? 1 (2), 85-96, https://mdag.com.tr/files/76/manuscript/manuscript_3774/mdag-3774-manuscript-215207.pdf, [Erişim Tarihi: 4 Eylül 2023].

Kültür Envanteri, 2021, Necmeddin Külliyesi, Mardin, https://kulturenvanteri.com/tr/yer/necmeddin-kulliyesi-mardin/#16/37.311153/40.732651, [Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2023].

Kültür Envanteri, 2023, Diyarbakır Kalesi, https://kulturenvanteri.com/tr/yer/diyarbakir-kalesi/#16/37.912827/40.228127, [Erişim Tarihi: 4 Nisan 2023].

Kültür Envanteri, 2023, Ulu Beden Burcu, https://kulturenvanteri.com/tr/yer/ulu-beden-burcu/#17.1/37.906673/40.226532, [Erişim Tarihi: 3 Nisan 2023].

Kültür Envanteri, 2023, Yedi Kardeşler Burcu, https://kulturenvanteri.com/tr/yer/yedi-kardesler-burcu/#17.1/37.904499/40.2304, [Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2023].

Kültür Envanteri, 2023, Zinciriye Medresesi, Diyarbakır, https://kulturenvanteri.com/tr/yer/zinciriye-medresesi-diyarbakir/#17.1/37.912254/40.23505, [Erişim Tarihi: 24 Nisan 2023].

Kültür Envanteri, 2023, Amida, https://kulturenvanteri.com/tr/arastir/d/?_ara=amida, [Erişim Tarihi: 17 Nisan 2023].

Kültür Envanteri, 2023, Artuklu, https://kulturenvanteri.com/tr/kultur/artuklu/, [Erişim Tarihi: 29 Nisan 2023].

Kültür Envanteri, 2023, Diyarbakır Kültür Envanteri, https://kulturenvanteri.com/tr/bolge/turkiye/guneydogu-anadolu-bolgesi/diyarbakir/, [Erişim Tarihi: 20 Mart 2023].

Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007, Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı 2007-2013, Turizm Gelişim Koridorları, *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.*

Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018, Tarihi Artuklu Hamamı Taşındı, https://basin.ktb.gov.tr/TR-215023/tarihi-artuklu-hamami-tasindi.html, [Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2023].

Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021, Saint George Kilisesi – Diyarbakır, Türkiye Kültür Portalı, https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/diyarbakir/gezilecekyer/saint-george-klses, [Erişim Tarihi: 4 Nisan 2023].

Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023, Türk Kültür Tarihi, https://www.ktb.gov.tr/TR-96254/kultur.html, [Erişim Tarihi: 2 Haziran 2023].

Lumsdon, L., Weston , R., McGrath, P., & Pieter, P., 2012, The European Cycle Route Network: EuroVelo, https://www.researchgate.net/figure/Map-of-the-planned-Iron-Curtain-Trail_fig19_262099932, [Erişim Tarihi: 24 Ekim 2023].

Mardin Büyükşehir Belediyesi, 2021, Emir Hamamı, http://www.mardin.bel.tr/emir-hamami, [Erişim Tarihi: 3 Haziran 2023].

Mardin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023, Emineddin Külliyesi, https://mardin.ktb.gov.tr/TR-318620/emineddin-kulliyesi.html, [Erişim Tarihi: 28 Mayıs 2023].

Mardin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023, Kasımiye Medresesi, https://mardin.ktb.gov.tr/TR-311570/kasimiye-medresesi.html, [Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2023].

Mardin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023, Zinciriye (İsa Bey) Medresesi, https://mardin.ktb.gov.tr/TR-311691/zinciriye-isa-bey-medresesi.html, [Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2023].

Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Tesisler İşletme Müdürlüğü, 2023, Camiler, https://www.artuklu.edu.tr/sosyal-tesisler/camiler, [Erişim Tarihi: 5 Haziran].

Mardin Valiği, 2023, Artuklu, http://www.mardin.gov.tr/artuklu, [Erişim Tarihi: 15 Mart 2023].

Mardin Valiliği, 2019, Camiler, http://www.mardin.gov.tr/yeni-camiler, [Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2023].

Mardin Valiliği, 2021, Kasımiye Medresesi, http://www.mardin.gov.tr/yeni-medreseler, [Erişim Tarihi: 27 Mayıs 2023].

Mardin Valiliği, 2021, Medreseler, http://www.mardin.gov.tr/yeni-medreseler, [Erişim Tarihi: 2 Haziran 2023].

Mardin Valiliği, 2023, Sitti Radviyye Medresesi, https://mardin.ktb.gov.tr/Eklenti/6691,hatuniyemedresesipdf.pdf?0, [Erişim Tarihi: 4 Haziran 2023].

Merriam Webster, 2023, heritage, https://www.merriam-webster.com/dictionary/heritage, [Erişim Tarihi: 24 Haziran 2023].

Namlı, H., 2018, Tarihi İmam Abdullah Zaviyesi yeni yerine taşındı, https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/tarihi-imam-abdullah-zaviyesi-yeni-yerine-tasindi/1250797, [Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2023].

Osmaneli Belediyesi, 2023, https://www.osmaneli.bel.tr/guncel/sufi-yolu-gezginleri-baskanimiz-munur-sahini-ziyaret-etti.html, [Erişim Tarihi: 18 kasım 2023].

Oxford Learner's Dictionaries, 2023, heritage, https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/heritage?q=heritage, [Erişim Tarihi: 20 Haziran 2023].

Silvan Belediyesi, 2022, Artukluların Şah Eseri Malabadi Köprüsü, https://www.silvan.bel.tr/artuklularin-sah-eseri-malabadi-koprusu, [Erişim Tarihi: 8 Nisan 2023].

Silvan Belediyesi, 2022, Selahaddin-i Eyyubi Camii, https://www.silvan.bel.tr/selahaddin-i-eyyubi-camii, [Erişim Tarihi: 4 Nisan 2023].

Silvan Kaymakamlığı, 2023, Malabadi Köprüsü, http://www.silvan.gov.tr/malabadi-koprusu, [Erişim Tarihi: 2 Nisan 2023].

Tezer, E., 2023, Bodrum Yarımadası Tarihi Leleg Yolu, https://www.emrahtezer.com/lelegyolu, [Erişim Tarihi: 4 Kasım 2023].

Tunçer, M., 2017, Kültürel Miras ve Önemi, https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=2867, [Erişim Tarihi: 10 Haziran 2023].

TDK, 2023, kültür, https://sozluk.gov.tr/, [Erişim Tarihi: 21 Haziran 2023].

TDK, 2023, rota, https://sozluk.gov.tr/, [Erişim Tarihi: 28 Temmuz 2023].

TDK, 2023, miras, https://sozluk.gov.tr/, [Erişim Tarihi: 23 Haziran 2023].

TDK, 2023, yürümek, https://sozluk.gov.tr/, [Erişim Tarihi: 23 Haziran 2023].

Türkiye Kültür Portalı, 2020, Hatuniye Medresesi – Mardin, https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mardin/gezilecekyer/hatuniye-medresesi670935, [Erişim Tarihi: 4 Haziran 2023].

Türkiye Kültür Portalı, 2020, Mesudiye Medreresi – Diyarbakır, https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/diyarbakir/gezilecekyer/mesudye-medreses, [Erişim Tarihi: 7 Nisan 2023].

Türkiye Kültür Portalı, 2021, Firdevs Köşkü – Mardin, https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mardin/gezilecekyer/firdevs-kosku, [Erişim Tarihi: 5 Haziran 2023].

Türkiye Kültür Portalı, 2021, Hasankeyf Kalesi – Batman, https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/batman/gezilecekyer/hasankeyf-kalesi, [Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2023].

Türkiye Kültür Portalı, 2023, Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri, https://www.kulturportali.gov.tr/portal/diyarbakirkalesivehevselbahceleri, [Erişim Tarihi: 9 Nisan 2023].

Unesco, 1972, Dünya Kültürel Ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme, https://www.unesco.org.tr/Pages/161/177, [Erişim Tarihi: 30 Haziran 2023].

Unesco, 1982, World Conference On Cultural Polıcıes, https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000052505, [Erişim Tarihi: 3 Haziran 2023].

Unesco, 1993, Conventıon Concernıng The Protectıon Of The World Cultural And Natural Herıtage, World Herıtage Commıttee, https://whc.unesco.org/archive/repcom93.htm#669, [Erişim Tarihi: 3 Ağustos 2023].

Unesco, 1994, Conventıon Concernıng The Protectıon Of The World Cultural And Natural Herıtage World Herıtage Commıttee, Report on the Expert Meeting on Routes as a Part of our Cultural Heritage (Madrid, Spain, November 1994), https://whc.unesco.org/archive/routes94.htm, [Erişim Tarihi: 3 Ağustos 2023].

Unesco, 2005, Regional Forum "Cultural Corridors in South-East Europe, Common Past and Shared Heritage: a Key to Future Partnership", https://seecorridors.eu/filebank/file_78.pdf, [Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2023].

Unesco, 2012, The Colmar Declaration 25 years of Council of Europe cultural routes, https://whc.unesco.org/en/news/986, [Erişim Tarihi: 14 Eylül 2023].

Unesco, 2023, The Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, World Herıtage Centre. https://whc.unesco.org/en/guidelines/, [Erişim Tarihi: 9 Ağustos 2023].

Unesco, 2023, Unesco celebrates 35 years of dialogue along the Silk Roads, https://www.unesco.org/en/articles/unesco-celebrates-35-years-dialogue-along-silk-roads, [Erişim Tarihi: 7 Ağustos 2023].

Unesco, 2022, Doğa Bilimleri İhtisas Komitesi, https://www.unesco.org.tr/Pages/149/44, [Erişim Tarihi: 12 Eylül 2023].

Unesco Türkiye Millî Komisyonu, 1972, UNESCO Dünya Mirası Listesi, https://www.unesco.org.tr/Pages/125/122/UNESCO-D%C3%BCnya-Miras%C4%B1-Listesi, [Erişim Tarihi: 25 Haziran 2023].

Unesco Türkiye Millî Komisyonu, 2003, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi Paris, 17 Ekim 2003, https://www.unesco.org.tr/Pages/181/177/, [Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2023].

UNWTO, 2017, Tourısm And Culture, https://www.unwto.org/tourism-and-culture, [Erişim Tarihi: 24 Temmuz 2023].

Vikipedia, 2023, Hasankeyf, https://tr.wikipedia.org/wiki/Hasankeyf#:~:text=%C4%B0l%C3%A7enin%20tarihi%2C%2012.000%20y%C4%B1l%20%C3%B6ncesine,May%C4%B1s%20ay%

C4%B1nda%20sular%20alt%C4%B1nda%20kalm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r.%20(Eri%C5%9Fim%20Tarihi:%2006.01.2023), [Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2023].

Vikipedia, 2023, rota, https://tr.wikipedia.org/wiki/Rota, [Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2023].

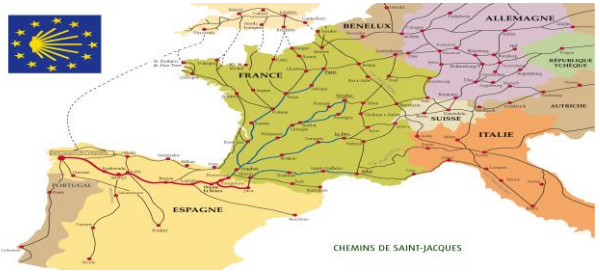
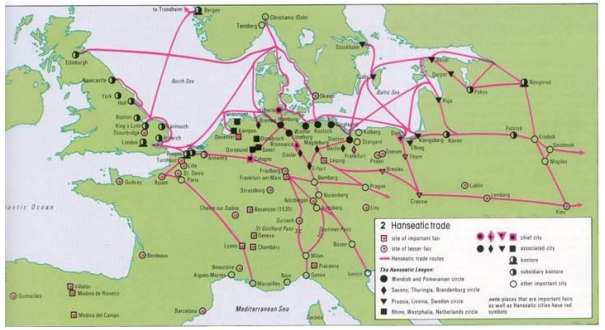
Vouıllon, J.-C., 2019, Cluniac bölgeleri Avrupa tarafından "Kültür Rotası" sertifikasına sahip, https://www.lejsl.com/edition-macon/2019/05/21/les-sites-clunisiens-certifies-itineraire-culturel-par-l-europe, [Erişim Tarihi: 14 Ekim 2023].

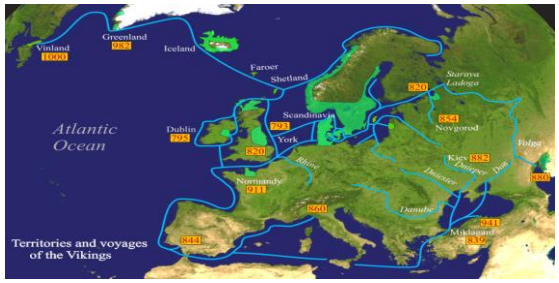
Welsch, R. L., & Vivanco , L., 2023, Oxford University Press. Cultural Antropology: https://global.oup.com/us/companion.websites/9780199925728/stud/ch2/outline/, [Erişim Tarihi: 1 Haziran 2023].

EKLER

Dünya'daki Kültür Rotaları

EK 1: Dünya Kültür Rotaları Genel Çerçeve

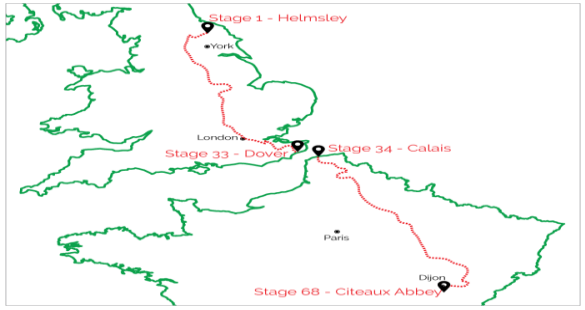
ROTA ADI- LOGO	GEÇTİĞİ ÜLKELER	TESCİL YILI VE TEMASI	ROTA PLANLARI / GÖRSELLERİ
Santiago De Compostela (Council Of Europe, 2023)	Belçika, Fransa, İtalya, Litvanya, Hollanda, Polonya, Portekiz, İspanya	1987 Kültürel ve tarihi	 (Anonymous, 2006)
Hansa (Council Of Europe, 2023)	Almanya, Letonya, Hollanda, Polonya, RusyaFederasyonu, İsveç, Birleşik Krallık	1991 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Anonymous, 2023)

Viking Rotası (Council Of Europe, 2023)	Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, İzlanda, İrlanda, Letonya, Hollanda,Norveç, Polonya, İspanya,İsveç, Birleşik Krallık	1993 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Anonymous, 2023)
Via Francigena (Council Of Europe, 2023)	Fransa, İtalya, İsviçre, Birleşik Krallık	1994 Kültürel, ve tarihi miras yolu	 (Anonymous, 2023)
Endülüs El LegadoYolları (Council Of Europe, 2023)	Mısır, İtalya, Ürdün, Lübnan, Portekiz, İspanya	1997 Kültürel, miras yolu	 (Anonymous, 2023)

Fenikeliler Rotası LA ROTTA DEI FENICI (Council Of Europe, 2023)	Arnavutluk, Belçika, Hırvatistan, Kıbrıs, Fransa, Yunanistan, İtalya, Lübnan, Malta, İspanya, Tunus	2003 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Anonymous, 2023)
Pireneler Demir Rotası Ruta del Hierro en los Pirineos Ruta del Ferro als Pirineus Iron Route in the Pyrenees Route du Fer dans les Pyrénées Pirinioetako Burdinaren Bidea (Council Of Europe, 2023)	Andora, Fransa, İspanya	2003 Kültürel, ve tarihi miras yolu	 (Anonymous, 2023)
Avrupa Mozart Yolu MOZART WAYS VIE DI MOZART VOIES DE MOZART MOZART WEGE (Council Of Europe, 2023)	Avusturya, Belçika, A.B.D. Çek Cumhuriyeti, Almanya, Yunanistan, İtalya, İsviçre, Ukrayna, Birleşik Krallık,	2004 Kültürel, miras yolu	 (Anonymous, 2023)

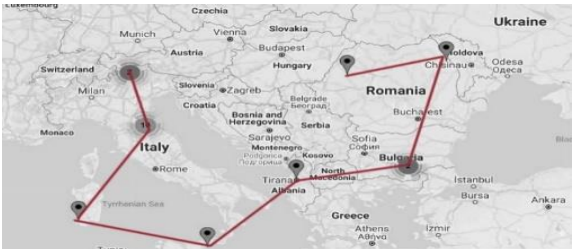
Yahudi Mirası Rotası aepj (Council O Europe, 2023)	Avusturya, Fransa, Azerbaycan, Belçika, Bosna Hersek, Gürcistan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Almanya, İtalya, Litvanya,Polonya, Portekiz, Belarus, Romanya,Sırbistan, İspanya,Türkiye, Birleşik Krallık	2004 Kültürel, miras yolu	 (Tuğalan, 2020, s. 201)
Aziz Martin Rotası VIA SANCTI MARTINI FÉDÉRATION EUROPÉENNE CENTRE CULTUREL SAINT MARTIN (Council Of Europe, 2023)	Belçika, Avusturya Hırvatistan, Fransa, Almanya, Macaristan, İtalya Lüksemburg, Hollanda, Slovakya, Slovenya,	2005 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Anonymous, 2023)
Avrupa Cluniac Siteleri Rotası Sites Clunisiens Fédération Européenne (Council Of Europe, 2023)	Fransa, Almanya, İtalya, Polonya, İspanya, İsviçre, Birleşik Krallık	2005 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Vouıllon, 2019)

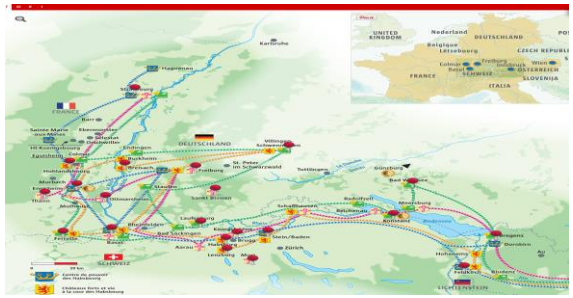
Zeytin Ağacı Rotası (Council Of Europe, 2023)	Arnavutluk, Cezayir, Türkiye Hırvatistan, Fransa, Slovenya, Yunanistan, İtalya, Lübnan, Karadağ, Fas, Portekiz, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti, İspanya, Tubus,	2005 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Anonymous, 2023)
Via Regia (Council Of Europe, 2023)	Beyaz Rusya Cumhuriyeti, Fransa, Almanya, Polonya, Ukrayna	2005 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Anonymous, 2023)
Transromanica (Council Of Europe, 2023)	Avusturya, Fransa, Almanya, İtalya, Portekiz, Romanya, Sırbistan, Slovakya, İspanya	2007 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Anonymous, 2023)

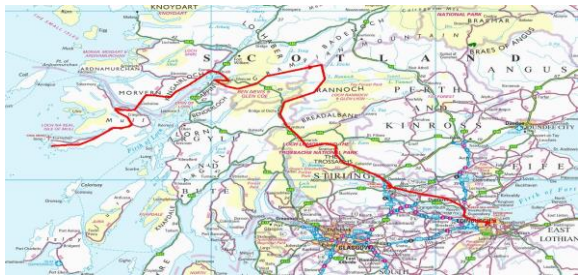
Iter Vitis Rotası (Council Of Europe, 2023)	Ermenistan, Rusya Azerbaycan, Hırvatistan, Kıbrıs, Fransa, Gürcistan, Yunanistan, İsrail, İtalya, Tunus, Lüksemburg, Karadağ, Portekiz, Moldova Cumhuriyeti, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti, Romanya, Federasyonu, Slovenya, İspanya, Birleşik Krallık	2009 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Tuğalan, 2020, s. 204)
Avrupa Manastırlar Güzergahı (TUĞALAN, 2020, s. 204)	Belçika, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Polonya, Portekiz, İspanya, İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık	2010 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Anonymous, 2023)

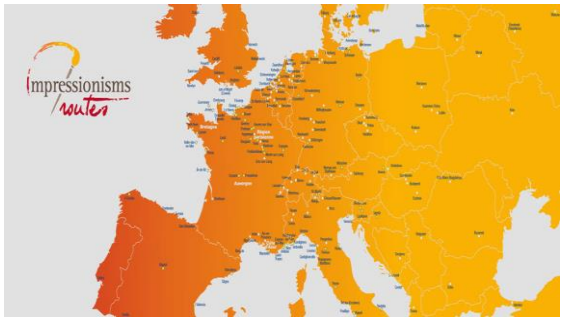
Avrupa MezarlıklarRotası (Council Of Europe, 2023)	Avusturya, Bosna Hersek, Almanya Hırvatistan, Danimarka, Estonya, Fransa, , Yunanistan, Macaristan, İrlanda, Hollanda, Norveç, Polonya, Litvanya, Polonya, Portekiz, İtalya, Romanya, İspanya, Sırbistan, Slovenya, Birleşik Krallık	2010 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Anonymous, 2023)
Tarih Öncesi KayaSanatı Rotası (Council Of Europe, 2023)	Azerbaycan, Finlandiya, Fransa, Gürcistan, İtalya, Norveç, Portekiz, İspanya	2010 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Council Of Europe, 2023)

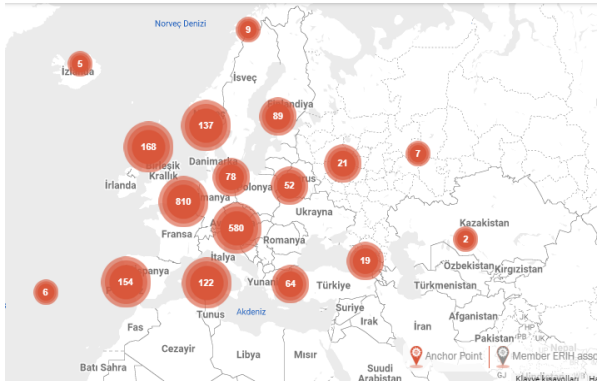
Avrupa Tarihi TermalKentler Rotası (Council Of Europe, 2023)	Avusturya, Azerbaycan, Belçika, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Fransa, Gürcistan, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Polonya, Portekiz, İspanya, Türkiye, Birleşik Krallık	2010 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Anonymous, 2023)
Aziz Olav Yolları Rotası (Council of Europe, 2023)	Danimarka, Finlandiya, Norveç, İsveç	2010 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Anonymous, 2023)
Avrupa Seramik Rotası (Council Of Europe, 2023)	Avusturya, Azerbaycan, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, İspanya, Türkiye	2012 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Tuğalan, 2020, s. 207)

Avrupa MegalitikKültürü Rotası (Council Of Europe, 2023)	Danimarka, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, İspanya, İsveç, Birleşik Krallık	2013 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Anonymous, 2023)
Huguenot ve Waldensian Yolu (Council Of Europe, 2023)	Fransa, Almanya, İtalya, İsviçre	2013 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Anonymous, 2023)
Atrium, 20. yüzyılınTotaliter Rejimleri Mimarisi (Council Of Europe, 2023)	Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, İtalya, Romanya	2014 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Anonymous, 2023)

Réseau Art Nouveau Ağı (Council Of Europe, 2023)	Avusturya, Belçika, Küba, Fransa, Almanya, Macaristan, İtalya, Litvanya, Norveç, Portekiz, Romanya, İsviçre Sırbistan, Slovenya, İspanya,	2014 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Anonymous, 2023)
Via Habsburg (Council Of Europe, 2023)	Avusturya, Fransa, Almanya, İsviçre	2014 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Canthelou, 2014)
Roma İmparatorları veTuna Şarap Rotası (Council Of Europe, 2023)	Bulgaristan, Hırvatistan, Macaristan, Romanya, Sırbistan	2015 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Tuğalan, 2020, s. 210)

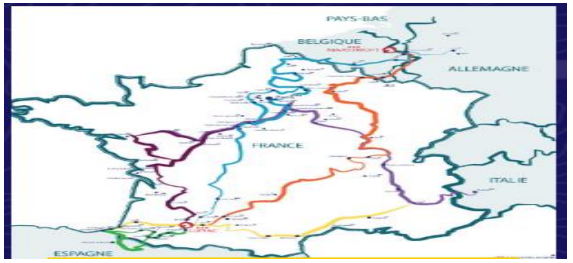
İmparator Charles V'inAvrupa Güzergahları (Council Of Europe, 2023)	Cezayir, Belçika, Fransa, Almanya, İtalya, Fas, Hollanda, Panama, Portekiz, İspanya, Tunus	2015 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Tuğalan, 2020, s. 210)
Napolyon Rotası (Council Of Europe, 2023)	Belçika, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Fransa, Almanya, Yunanistan, İtalya, Polonya, Portekiz, İspanya	2015 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Tuğalan, 2020, s. 211)
Robert Louis Stevenson'un AyakİzindeSur les traces de Robert Louis Stevenson In the footsteps of Réseau Européen - European Network (Council Of Europe, 2023)	Fransa, Almanya, Birleşik Krallık	2015 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Anonymous, 2023)

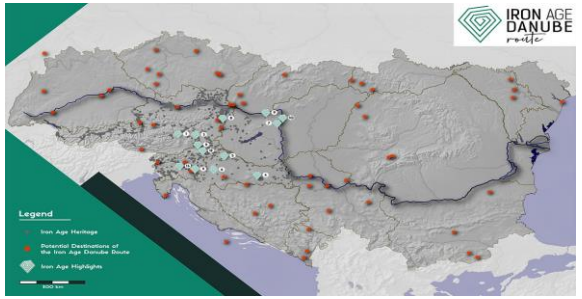
Grande Bölgesi Rotası (Council Of Europe, 2023)	Fransa, Almanya, Lüksemburg	2016 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Council Of Europe, 2023)
Empresyonizm Rotası (Council Of Europe, 2023)	Belçika, Fransa, Hırvatistan, Danimarka, Finlandiya, Almanya, Yunanistan, Macaristan, Litvanya, Hollanda, Polonya, Rusya Federasyonu, Slovenya, İspanya	2018 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Anonymous, 2023)
Via Charlemegne (Council Of Europe, 2023)	Belçika, Fransa, Almanya, İtalya, Lüksemburg, İspanya, İsviçre	2018 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Anonymous, 2023)

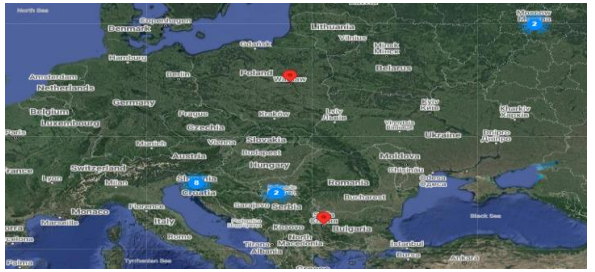
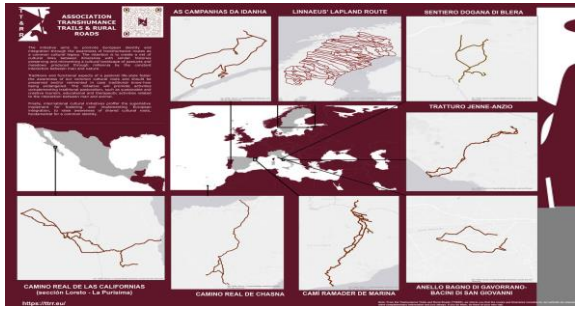
Avrupa EndüstriyelMiras Rotası European Route of Industrial Heritage (Council Of Europe, 2023)	Avusturya,Belçika, İtalya, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, Litvanya, Lihtenştayn, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya,Sırbistan, Slovenya, İspanya, İsveç, Türkiye, Ukrayna, Birleşik Krallık	2019 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Anonymous, 2023)
Demir Perde İzi (Council Of europe, 2023)	Avusturya, Belçika, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Yunanistan, Macaristan, Litvanya, Sırbistan, Slovakya, Türkiye	2019 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Lumsdon vd. 2023)

Le Corbusier Varış Yeri:Mimari Promentlar Architectural Promenades DESTINATIONS LE CORBUSIER Promenades architecturales (Council Of Europe, 2023)	Arjantin, Belçika, Fransa, Almanya, Japonya, İsviçre	2019 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Council Of Europe, 2023)
Avrupa Kurtuluş Rotası Liberation Route Europe (Council Of Europe, 2023)	Belçika, Çek Cumhuriyeti, Fransa, Almanya, Lüksemburg, Hollanda, Birleşik Krallık, A.B.D.	2019 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Council Of Europe, 2023)
Reform Rotaları Routes of Reformation (Council Of Europe, 2023)	Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Macaristan, İtalya, Polonya, Slovenya, İsviçre	2019 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Tuğalan, 2020, S. 215)

Avrupa Tarihi BahçelerRotası European Route of Historic Gardens Itinerario Europeo dei Giardini Storici Itinerario Europeo de Jardines Históricos Itinéraire Européen des Jardins Historiques (Council Of Europe, 2023)	Gürcistan, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İtalya, Polonya, Portekiz, İspanya	2020 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Council Of Europe, 2023)
Via Romea Germenica VIA ROMEA GERMANICA (Council Of Europe, 2023)	Avusturya, Almanya, İtalya	2020 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Council Of Europe, 2023)
Aeneas Rotası AENEAS ROUTE Associazione Rotta di Enea Aeneas Route Association (Council Of Europe, 2023)	Cezayir, Yunanistan, İtalya, Tunus, Türkiye	2021 Kültürel, doğal ve tarihi miras yolu	 (Council Of Europe, 2023)

Alvar Aalto Rotası ALVAR AALTO ROUTE 20th Century Architecture and Design (Council Of Europe, 2023)	Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya	2021	 (Council Of Europe, 2023)
Cyril ve MethodiusRotası Cyril and Methodius Route (Council Of Europe, 2023)	Bulgaristan, Çek cumhuriyeti, Yunanistan, Macaristan, Slovakya, Slovenya	2021	 (Council Of Europe, 2023)
Avrupa d'ArtagnanRotası Route d'Artagnan Association Européenne (Council Of Europe, 2023)	Belçika, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, İspanya	2021	 (Council Of Europe, 2023)

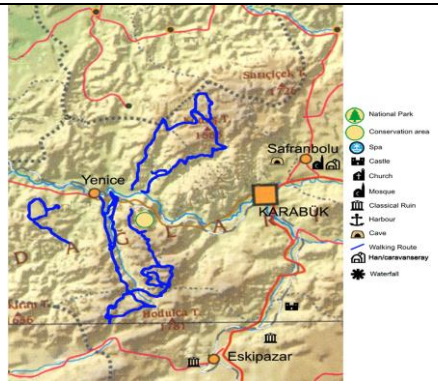
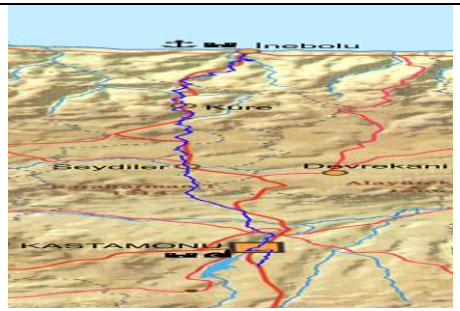
Demir Çağ DanubeRotası (Council Of Europe, 2023)	Avusturya, Bosna Hersek, Hırvatistan, Almanya, Macaristan, Slovenya	2021	 (Council Of Europe, 2023)
Tarihi Kafeler Rotası (Council Of Europe, 2023)	Avusturya Belçika, Türkiye Çek Cumhuriyeti Danimarka Fransa, Yunanistan Macaristan İtalya, Malta Romanya Slovakya, İspanya İsviçre	2022	 (Council Of Europe, 2023)
Avrupa Peri Masalı Rotası (Council Of Europe, 2023)	Hırvatistan Kıbrıs Almanya Yunanistan İtalya İrlanda Litvanya İsviçre	2022	 (Council Of Europe, 2023)

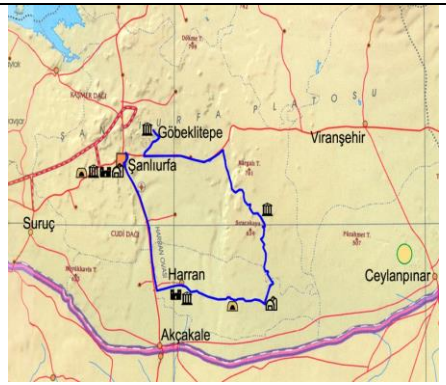
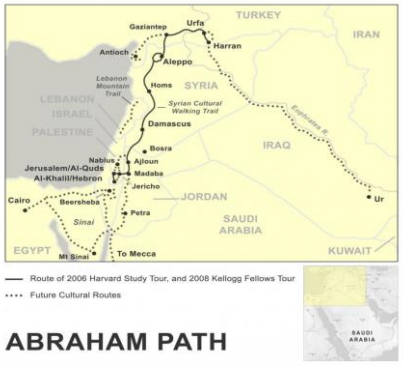
Kadın Yazarlar Rotası Women Writers Route (Council Of Europe, 2023)	Bulgaristan Hırvatistan Karadağ Polonya Portekiz Sırbistan Slovenya	2022	 (Council Of Europe, 2023)
Yaylacılık Rotaları Transhumance Trails (Council Of Europe, 2023)	Arnavutluk Avusturya Fransa Yunanistan Guatemala İtalya, Meksika Portekiz Romanya, İspanya, İsveç	2023	 (Council Of Europe, 2023)

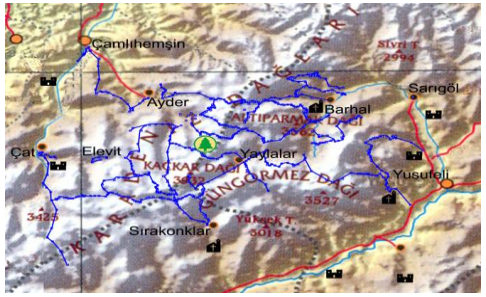
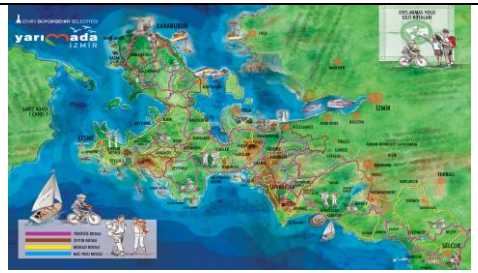
Türkiye Kültür Rotaları

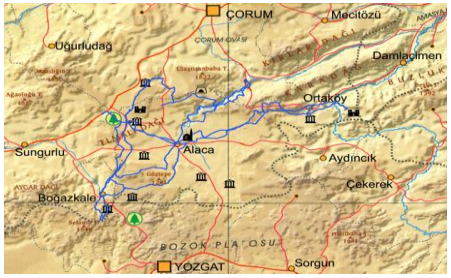
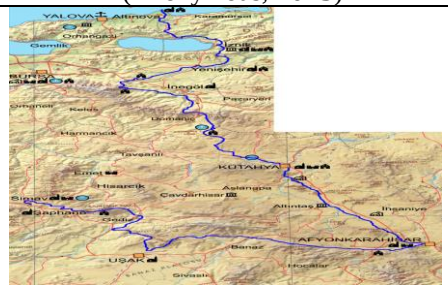
EK 2: Türkiye Kültür Rotaları Genel Çerçeve

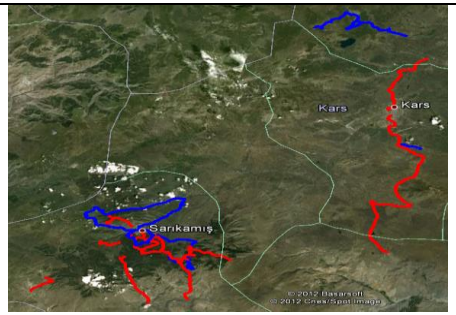
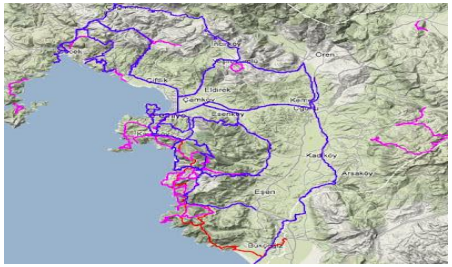
ROTANIN ADI	Rota planı	TÜRÜ	TEMA	GEÇTİĞİ BÖLGE	UZUNLUĞU YA DA ROTA SAYISI	OLUŞTURMA YILI
Likya Yolu 	 (Anonymous, 2023)	Yürüyüş	Tarih, Doğa	Fethiye -Antalya arası (Teke Yarımadası)	540 km (29 günlük)	1999
Aziz Paul Yolu 	 (Anonymous, 2023)	Yürüyüş, Binicilik	Tarih, Doğa, Din	Antalya- Isparta	500 km	2004

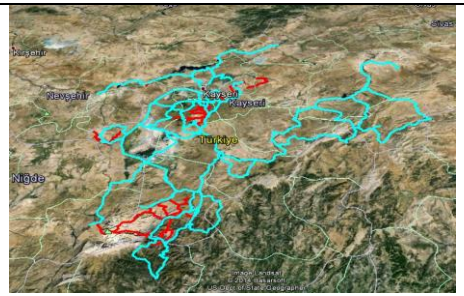
Yenice OrmanYolları	 (Anonymous, 2023)	Yürüyüş, Bisiklet	Doğa	Yenice, Karabük	210 km 21 parkur	2007
İstiklal Yolu	 (Anonymous, 2023)	Yürüyüş, Bisiklet	Tarih, Doğa	İnebolu – Kastamonu Merkez	105 km	2007

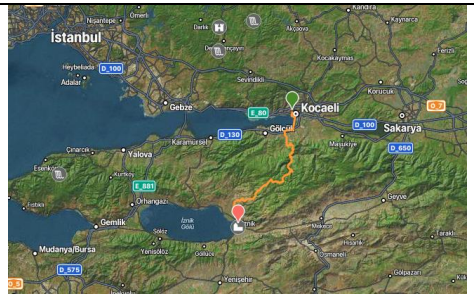
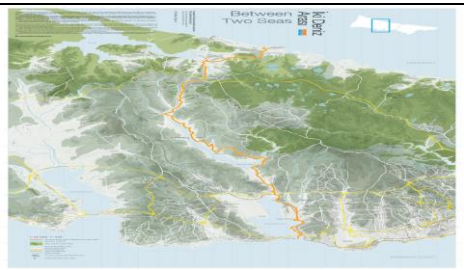
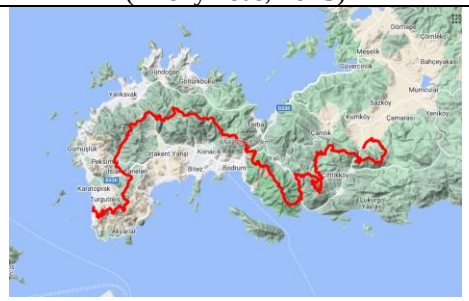
Hz. İbrahim Yolu	 Türkiye Bölümü (Anonymous, 2023)	Yürüyüş	Tarih, İnanç	Şanlıurfa	170 km	2008

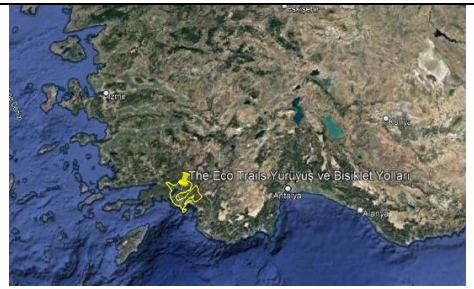
Kaçkarlar 	 (Anonymous, 2023)	Yürüyüş, Tırmanış	Doğa	Artvin, Rize ve Erzurum	40 Rota (30 günlük)	2008
Sultanlar Yolu 	 (Edirne İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023)	Yürüyüş	Tarih, Doğa	Trakya Bölgesi	285 km	2009
Efes – Mimas Yolu 	 (Anonymous, 2023)	Yürüyüş, Bisiklet	Tarih, Doğa, Kültür	İzmir	709 km yürüyüş, 773 km bisiklet yolu	2009

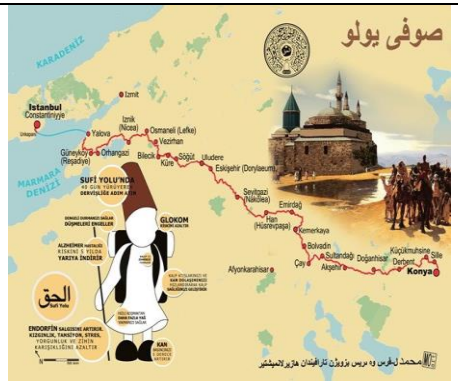
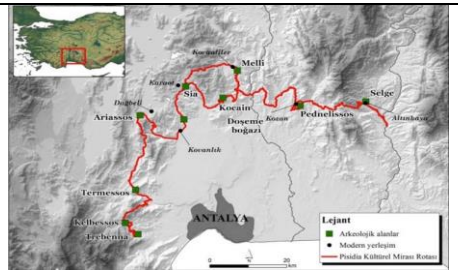
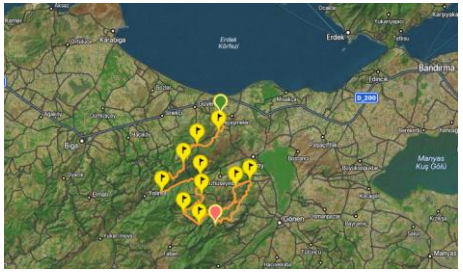
Küre Dağları 	 (Anonymous, 2023)	Yürüyüş, Bisiklet	Doğa	Küre Dağları Milli Parkı (Kastamonu – Bartın)	762 km yürüyüş. 828 km bisikleti parkurları 36 parkur	2010
Hitit Yolu 	 (Anonymous, 2023)	Yürüyüş, Bisiklet	Tarih	Boğazköy (Çorum)	-385 km yürüyüş -405 km (Bisiklet) -17 parkur	2010
Evliya Çelebi Yolu 	 (Anonymous, 2023)	At Binme, Yürüyüş, Bisiklet	Tarih	Hersek (Yalova) – İznik- Kütahya-Uşak-Simav	650 km	2011

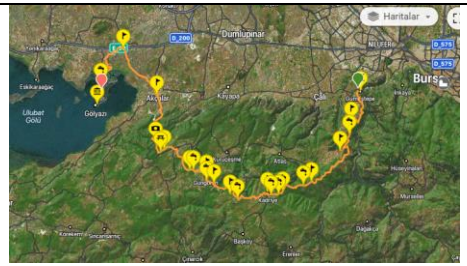
Sarıkamış Parkurları	 (Anonymous, 2023)	Yürüyüş, Bisiklet	Doğa	Erzurum, Sarıkamış (Kars), Ağrı	256 km yürüyüş, 356 km bisiklet 21 parkur	2012
Kızılırmak Havzası Gastronomi ve Yürüyüş Yolu	 (Anonymous, 2023)	Yürüyüş, Bisiklet	Tarih, Kültür	Kızılırmak Havzası (Çorum)	305 km yürüyüş, 606 km Bisiklet	2012
Fethiye Yürüyüş Parkurları	 (Anonymous, 2023)	Yürüyüş, Bisiklet	Doğa, Tarih	Fethiye, Seydikemer İlçeleri (Muğla)	320 km yürüyüş, 689 km bisiklet	2013

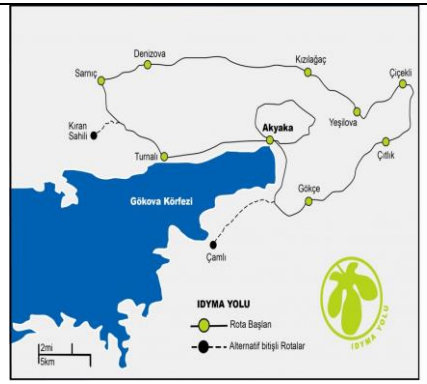
Karia Yolu	 (Anonymous, 2023)	Yürüyüş	Tarih, Doğa	Muğla, Aydın	820 km 46 parkur	2013
Frig Yolu	 (Anonymous, 2023)	Yürüyüş, Bisiklet	Tarih	Polatlı (Ankara) Eskişehir, Kütahya veAfyon	506	2013
Kayseri Rotaları	 (Anonim, 2023)	Yürüyüş, Bisiklet	Doğa, Tarih	Kayseri İl Sınırları	919 km (işaretsiz) , 2376 km bisiklet	2014

Hoşgörü Yolu	 (Anonim, 2023)	Yürüyüş, Bisiklet	Tarih, Doğa	İznik (Bursa) – İzmit	125 km	2017
İki Deniz Arası	 (Anonymous, 2023)	Yürüyüş	Tarih	İstanbul	60 km 4 parkur	2017
Leleg Yolu	 (Tezer, 2023)	Yürüyüş, Bisiklet	Tarih, Doğa	Bodrum Yarımadası (Muğla)	183 km	2017

Avrasya Yolu(Via Eurasia)	 (Anonim, 2023)	Yürüyüş, Bisiklet ve At Binme	Tarih, Doğa	Sultanlar Yolu, Höşgörü Yolu, Mysia Yolları, Evliya Çelebi Yolu, Frig Yolu, Aziz Paul Yolu ve Likya Yolu	3.900 km (toplam)	2017
Eco Trails	 (Anonim, 2023)	Yürüyüş, Bisiklet	Doğa, Tarih	Köyceğiz-Ortaca-Dalaman İlçeleri (Muğla)	470 km yürüyüş, 740 km bisiklet	2018
Troya Kültür Yolu	 (Anonim, 2023)	Yürüyüş, Bisiklet	Tarih, Doğa	Troya – Assos Arası (Çanakkale)	120 km	2018

Sufi yolu	 (Osmaneli Belediyesi, 2023)	Yürüyüş, Bisiklet	İnanç, Tarih	İstanbul – Yalova – İznik – Bilecik-Eskişehir – Emirdağ – Akşehir - Konya	801 km	2019
Pisidia Yolu	 (Ertuğrul, 2016)	Yürüyüş	Tarih, Doğa	Pisidia Antik Bölgesi (Göller Bölgesi)	350 km	2019
Artemea Yolu	 (Anonim, 2023)	Yürüyüş	Doğa	Gönen İlçesi (Balıkesir)	276 km	2021

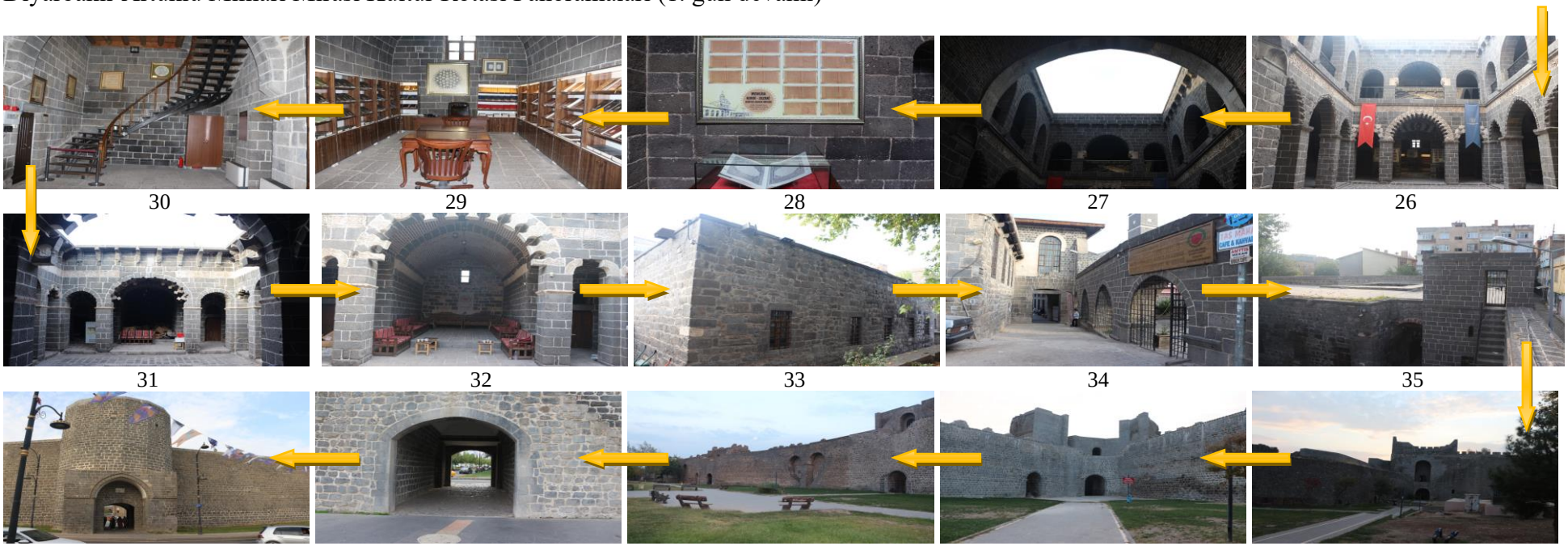
Mysia Yolu	 (Anonim, 2023)	Yürüyüş, Bisiklet, At Binme	Doğa, Tarih	Nilüfer, Mustafakemalpaşa, Karacabey, Mudanya ve Orhaneli İlçeleri(Bursa)	301 km yürüyüş,518 km Bisiklet ,38 km Atlı Yürüyüş	2021
Via Egnatia Yolu (Tarihi Roma Yolu)	 (Anonymous, 2023)	Yürüyüş	kültür	Roma'dan İstanbul'a kadar	475 km	
Ağrı Dağı (Ararat) Yolu	 (Anonymous, 2023)	yürüyüş ve tırmanış		Ağrı	5137 metre	2004?

Idyma Yolu	 (Anonymous, 2023)			Muğla/ Gökova	10 parkur	1988

EK 3: Diyarbakır Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotası Panoramaları (1. gün)

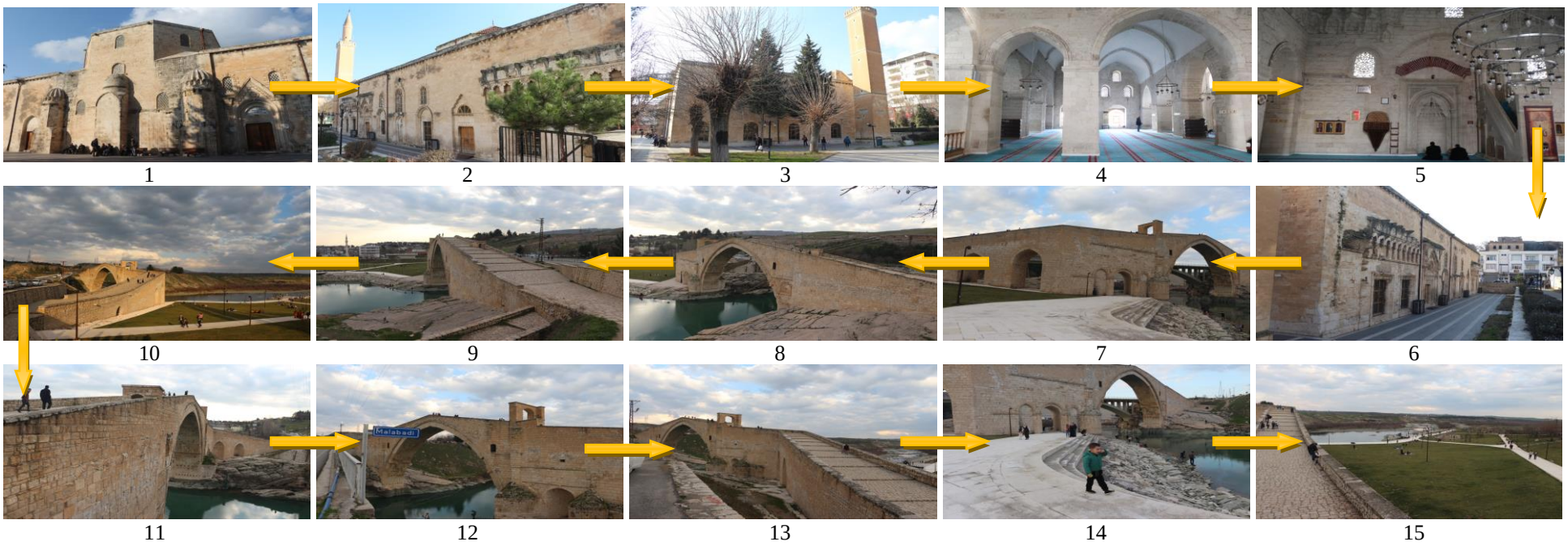

Diyarbakır Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotası Panoramaları (1. gün devamı)

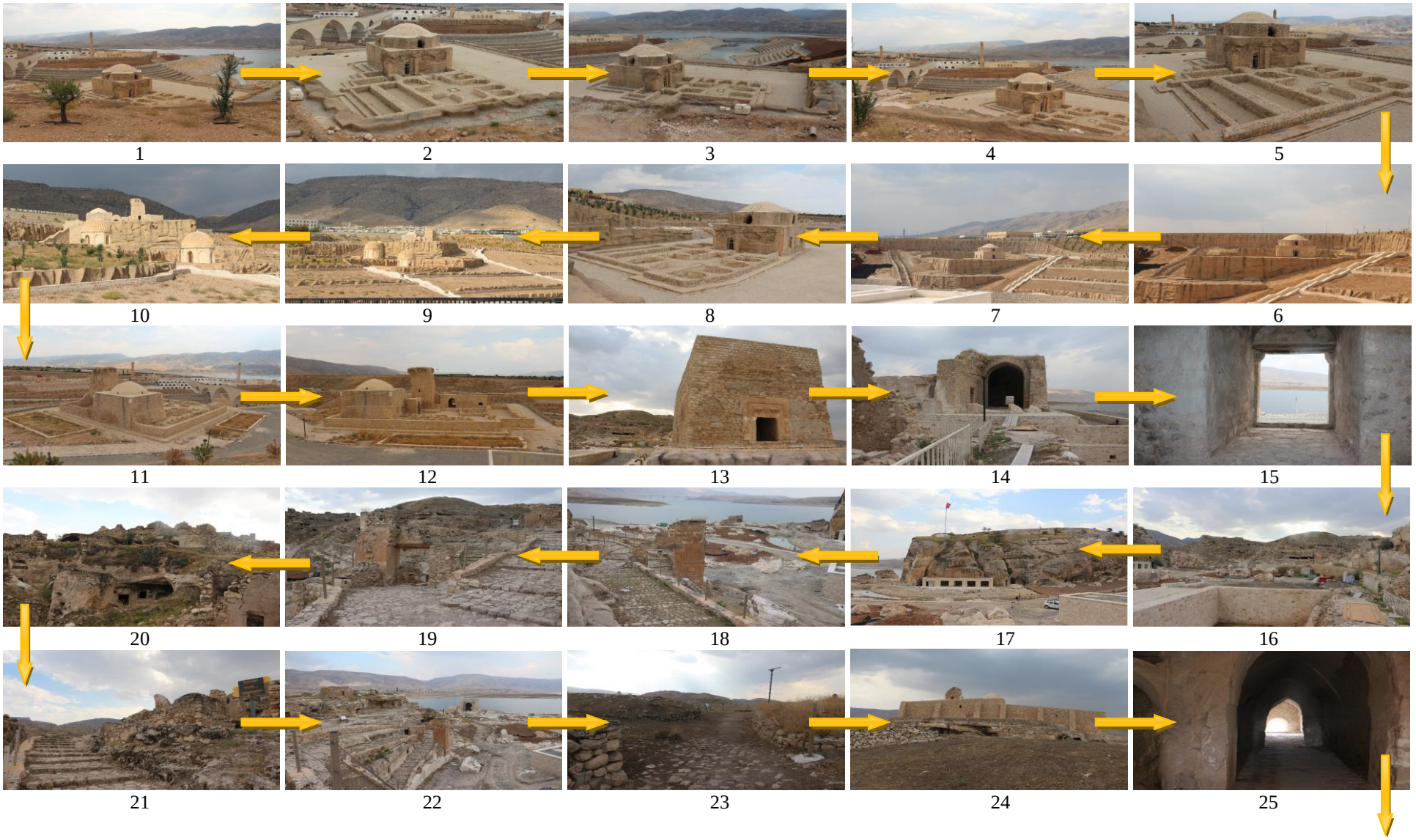
1- Artuklu Sarayı
2- Artuklu Kemeri
3- Artuklu Kemeri
4- Artuklu Hanı
5- Artuklu Hanı
6- Artuklu Hanı
7- Artuklu Hamamı
8- Sur Odaları
9- Surlardan Artuklu Sarayı
10- Surlar
11- Kale duvarlarından Sur ilçesi
12- Kale duvarlarından Sur ilçesi
13- Surlar
14- Surlardan Artuklu Sarayı
15- Surlardan Dicle Üniversitesi
16- Surlardan Artuklu Sarayı ve Hz. Süleyman Cami
17- Surlardan Arkeoloji Müzesi
18- İçkale duvarları
19- İçkale duvarları
20- Surlardan Dicle Üniversitesi
21- Mesudiye Medresesi avlusu
22- Mesudiye Medresesi avlusu
23- Mesudiye Medresesi giriş kapısı
24- Mesudiye Medresesi arka tarafı
25- Mesudiye Medresesi ve Ulu cami avlusu
26- Mesudiye Medresesi
27- Mesudiye Medresesi
28- Mesudiye Medresesi Kürtçe-Zazaca mevlit
29- Mesudiye Medresesi kitap bölümü
30- Mesudiye Medresesi yukarı kat merdivenleri
31- Zinciriye Medresesi avlusu
32- Zinciriye Medresesi avlusu
33- Zinciriye Medresesi dışarıdan görünüm
34- Zinciriye Medresesi giriş kapısı
35- Zinciriye Medresesi terası
36- Ulu-Evli beden burcu
37- Yedikardeş burcu
38- Yedikardeş burcu
39- Küpeli kapı
40- Küpeli kapı

EK 4: Diyarbakır Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotası Panoramaları (2. gün)

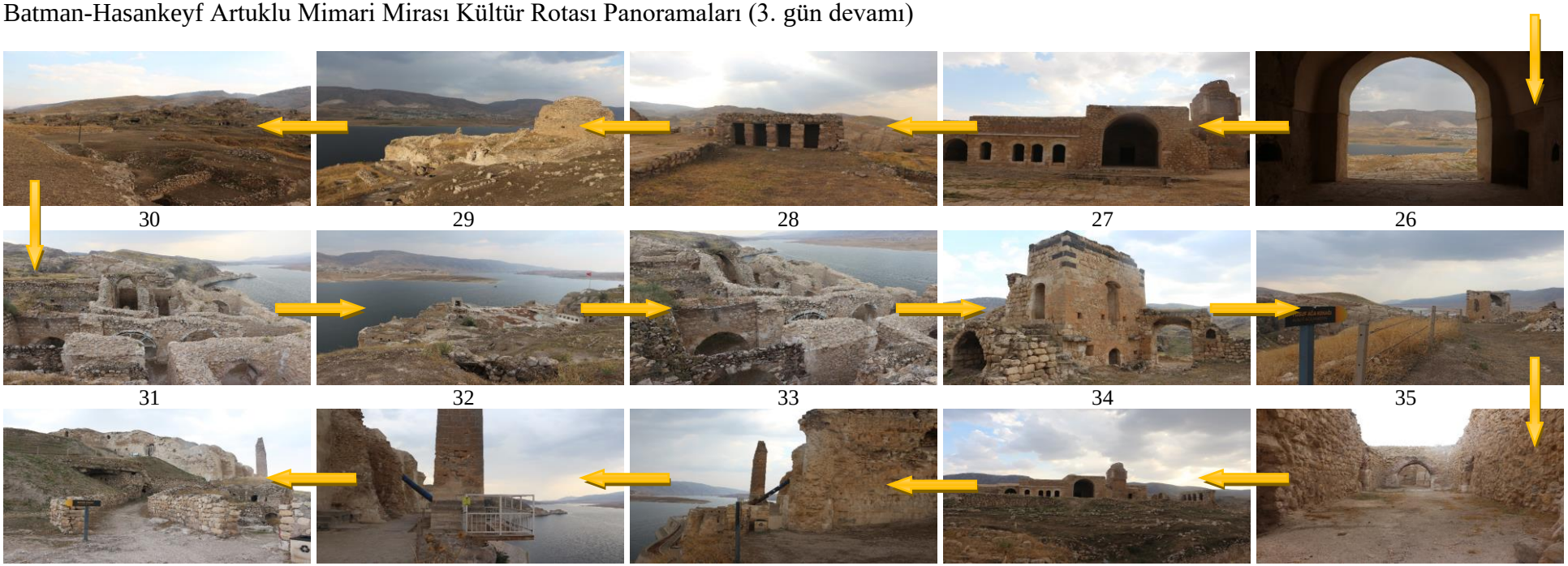

1- Silvan-Meyyafarikin (Ulu) Camii Girişi
2- Silvan-Meyyafarikin (Ulu) Camii Arkası ve Minaresi
3- Silvan-Meyyafarikin (Ulu) Camii
4- Silvan-Meyyafarikin (Ulu) Camii İçi
5- Silvan-Meyyafarikin (Ulu) Camii İçi
6- Silvan-Meyyafarikin (Ulu) Camii Arkası
7- Malabadi Köprüsü Peyzaj Alanları
8- Malabadi Köprüsü
9- Malabadi Köprüsü
10- Malabadi Köprüsü
11- Malabadi Köprüsü
12- Malabadi Köprüsü Kemeri
13- Malabadi Köprüsü
14- Malabadi Köprüsü Peyzaj Alanları
15- Malabadi Köprüsü Peyzaj Alanları

EK 5: Batman-Hasankeyf Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotası Panoramaları (3. gün)

Batman-Hasankeyf Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotası Panoramaları (3. gün devamı)

1- Artuklu hamamı
2- Artuklu Hamamı
3- Artuklu Hamamı ve Dicle Nehri
4- Artuklu Hamamı
5- Artuklu Hamamı
6- Artuklu Hamamının Sinniboğazı Deresi Köprüsünden Görünümü
7- Artuklu Hamamı Sinniboğazı Deresi Köprüsünden Görünümü
8- Artuklu Hamamı
9- İmam Abdullah Zaviyesi Sinniboğazı Deresi Köprüsünden Görünümü
10- İmam Abdullah Zaviyesi Sinniboğazı Deresi Köprüsünden Görünümü
11- İmam Abdullah Zaviyesi'nden Sinniboğaz Köprüsü
12- İmam Abdullah Zaviyesi
13- Hasankeyf Kalesi Küçük Saray
14- Hasankeyf Kalesi Küçük Saray
15- Hasankeyf Kalesi Küçük Saray Penceresinden Dicle
16- Hasankeyf Kalesi Küçük Saray'dan Mağara Yerleşimleri
17- Hasankeyf Kalesi Peyzaj Alanları
18- Hasankeyf Kalesi Yukarı Kapı
19- Hasankeyf Kalesi Merdivenleri
20- Hasankeyf Kalesi Mağara Yerleşimleri
21- Hasankeyf Kalesi Merdivenleri
22- Hasankeyf Kalesi Yukarı Kapı ve Küçük Saray
23- Hasankeyf Kalesi Talimhane Yolu
24- Hasankeyf Kalesi Ulu Camii Arkası
25- Hasankeyf Kalesi Ulu Camii İçi
26- Hasankeyf Kalesi Ulu Camii İçinden Yeni Hasankeyf ve Dicle

27- Hasankeyf Kalesi Ulu Cami Girişi
28- Hasankeyf Kalesi Ulu Cami Tuvaletleri
29- Hasankeyf Kalesi Ulu Cami'den Yeni Hasankeyf ve Dicle
30- Hasankeyf Kalesi Ulu Cami'den Talimhane Alanı ve Mağara Yerleşimler
31- Hasankeyf Kalesi Büyük Saray
32- Hasankeyf Kalesi Büyük Saray
33- Hasankeyf Kalesi Büyük Saray
34- Hasankeyf Kalesi Yusuf Ağa Köşkü
35- Hasankeyf Kalesi Yusuf Ağa Köşkü Yolu
36- Hasankeyf Kalesi Büyük Saray Avlusu
37- Hasankeyf Kalesi Büyük Saray'dan Ulu Camii
38- Hasankeyf Kalesi Büyük Saray ve Kule
39- Hasankeyf Kalesi Büyük Saray ve Kule
40- Hasankeyf Kalesi Büyük Saray

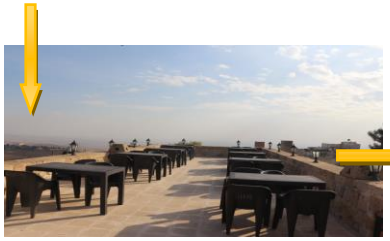
EK 6: Mardin Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotası Panoramaları (4. Gün)

Mardin Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotası Panoramaları (4. gün devamı)

Mardin Artuklu Mimari Mirası Kültür Rotası Panoramaları (4. gün devamı)

51

52

53

54

55

60

59

58

57

56

61

62

63

64

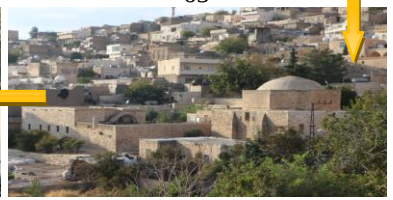

65

70

69

68

67

66

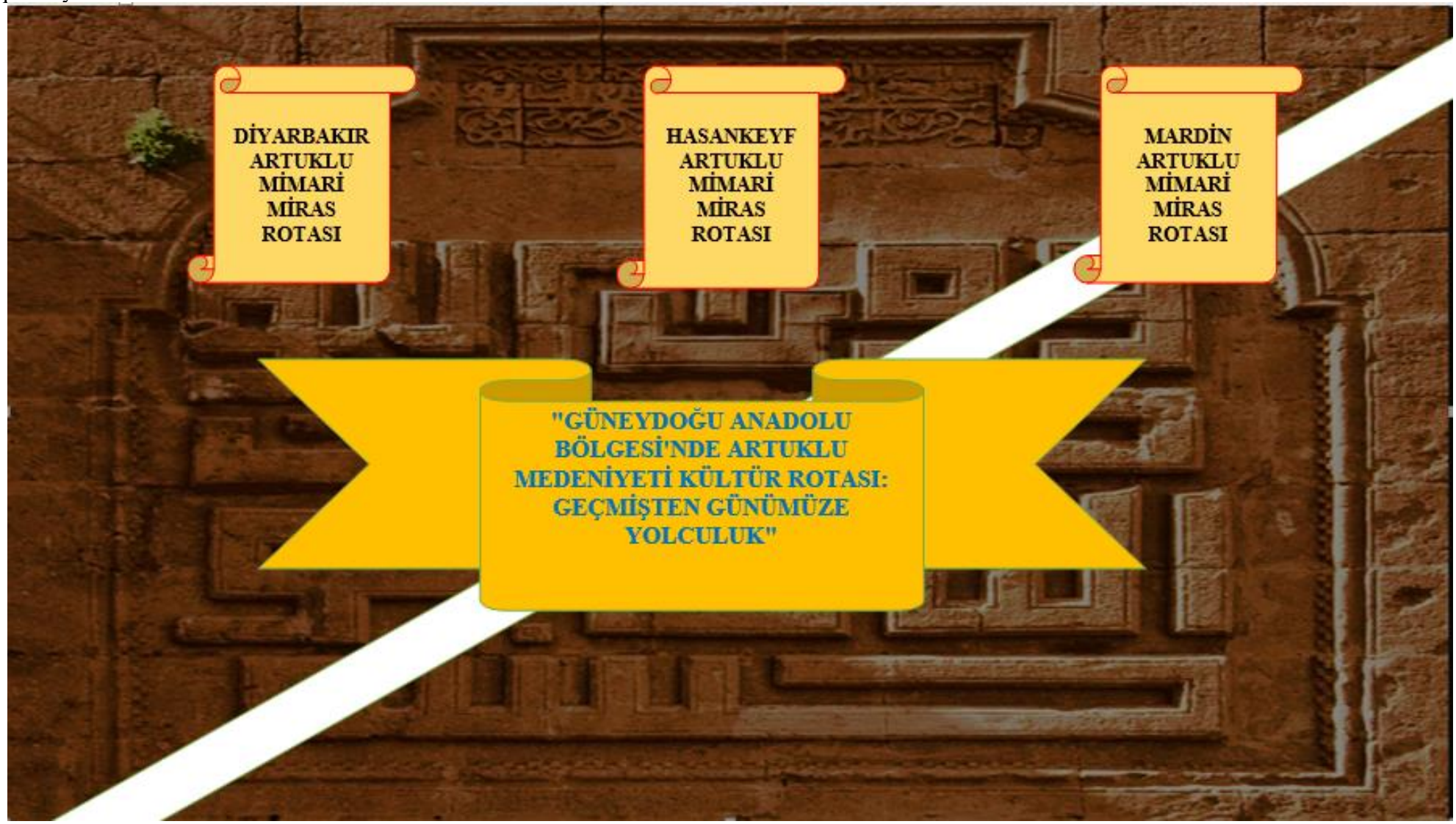

71

72

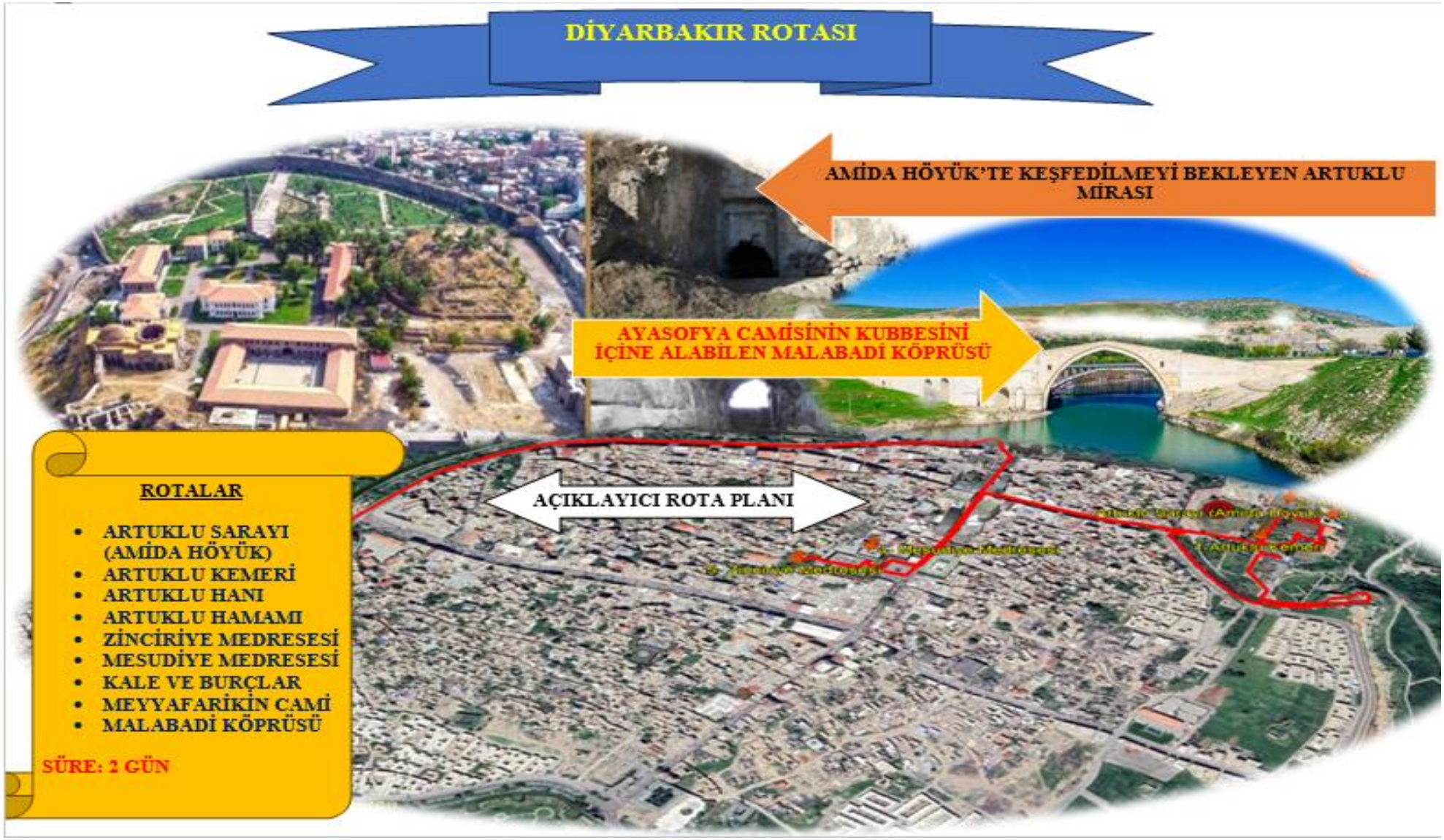
1- Mardin Latifiye Cami
2- Mardin Latifiye Cami ana Giriş Kapısı
3- Mardin Latifiye Cami Şadırvanı
4- Mardin Latifiye Cami'nden Mardin Kalesi
5- Mardin Latifiye Cami Çeşmesi
6- Mardin Latifiye Cami Arka Avlusu
7- Mardin Latifiye Cami İçi
8- Mardin Latifiye Cami Minaresi
9- Mardin Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi
10- Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi Ana Giriş Kapısı
11- Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi havuzu
12- Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi Avlusu
13- Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi Sultan İsa Türbesi Kapısı
14- Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi Sultan İsa Kabri
15- Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi İçi
16- Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi'nden Ulu Camii Minaresi
17- Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi Doğu Kubbesi
18- Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi Avlusundan Mardin Kalesi
19- Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi İki Kubbe Arası Yapı
20- Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi üst kat
21- Mardin Ulu Cami Giriş Kapısı
22- Mardin Ulu Cami Kubbesi
23- Mardin Ulu Cami Minaresi
24- Mardin Ulu Cami Avlu ve Minaresi
25- Mardin Ulu Cami Avlusu
26- Mardin Ulu Cami İçi Peygamber'imizin Sakal-ı Şerifi
27- Mardin Ulu Cami İçi
28- Mardin Ulu Cami İçi
29- Mardin Ulu Cami Hamamı
30- Mardin Ulu Cami Hamamı Kubbesi
31- Mardin Şehidiye Camii Ana Girişi
32- Mardin Şehidiye Cami Avlu Havuzu ve çeşmesi
33- Mardin Şehidiye Camii Avlusu
34- Mardin Şehidiye Cami'nden Mardin Kalesi
35- Mardin Şehidiye Camii İçi
36- Mardin Melik Mahmut Cami Girişi
37- Mardin Melik Mahmut Cami çeşmesi
38- Mardin Melik Mahmut Cami Avlusu
39- Mardin Melik Mahmut Camii Avlusu
40- Melik Mahmut Camii Minaresi
41- Mardin Hatuniye (Sitti Radviyye - Bab-ı Sor) Hamamı Girişi
42- Mardin Hatuniye (Sitti Radviyye - Bab-ı Sor) Hamamı Yan Tarafı
43- Mardin Hatuniye (Sitti Radviyye - Bab-ı Sor) Hamamı Kubbesi
44- Mardin Hatuniye (Sitti Radviyye) Medresesi Önü
45- Hatuniye (Sitti Radviyye) Medresesi Girişi
46- Hatuniye (Sitti Radviyye) Medresesi avlusu
47- Hatuniye (Sitti Radviyye) Medresesi Sitti Raviyye ve Kudbettin İlgazi Kabri
48- Hatuniye (Sitti Radviyye) Medresesi Hz.Peygamberimiz (S.A.V.)'in Ayak İzi
49- Mardin Artuklu Kervansarayı Önü
50- Mardin Artuklu Kervansarayı Oturma Yeri
51- Mardin Artuklu Kervansarayı Terası
52- Mardin Artuklu Kervansarayı Terası
53- Mardin Artuklu Kervansarayı Terasından Mardin Kalesi
54- Mardin Firdevs Köşkü Havuzu
55- Mardin Firdevs Köşkü Yan Görünüm
56- Mardin Firdevs Köşkü Yolüstü Görünüm
57- Mardin Firdevs Köşkü Bahçesi
58- Mardin Necmeddin Külliyesi
59- Mardin Necmeddin Külliyesi Giriş Kapısı
60- Mardin Necmeddin Külliyesi İç Avlu
61- Mardin Necmeddin Külliyesi İçi
62- Mardin Necmeddin Külliyesi Minaresi ve Mardin Evleri
63- Mardin Emineddin Külliyesi
64- Mardin Emineddin Hamamı
65- Mardin Emineddin Hamamı
66- Mardin Emineddin Külliyesi
67- Mardin Emineddin Çeşmesi
68- Mardin Kasımiye Medresesi

69- Mardin Kasımiye Medresesi
70- Mardin Kasımiye Medresesi Ana Giriş Kapısı
71- Mardin Kasımiye Medresesi Çeşmesi
72- Mardin Kasımiye Medresesi'nden Mezopotamya Ovası

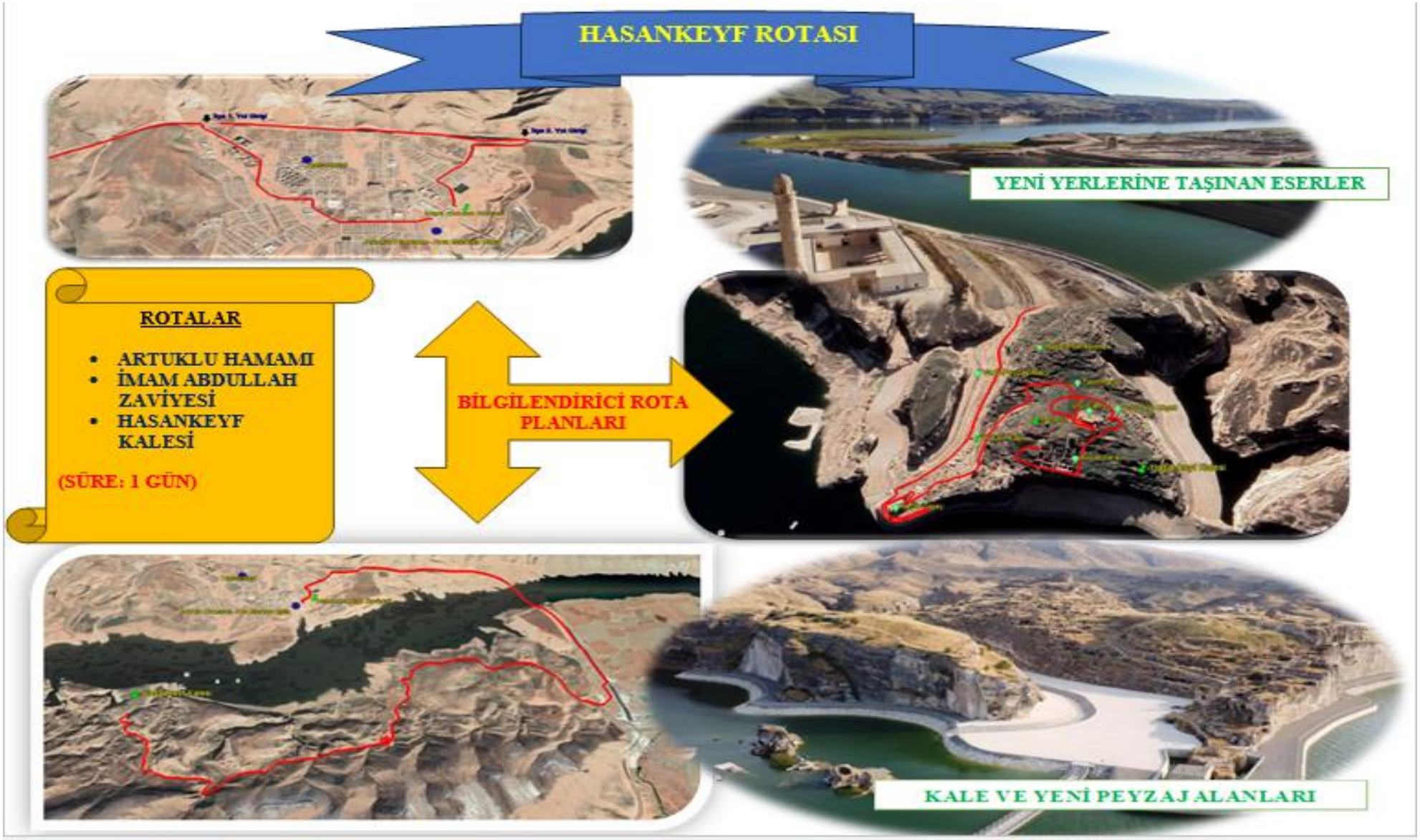
EK 7: Artuklu Kültür Rotası Tanıtım Broşürü
Kapak sayfası

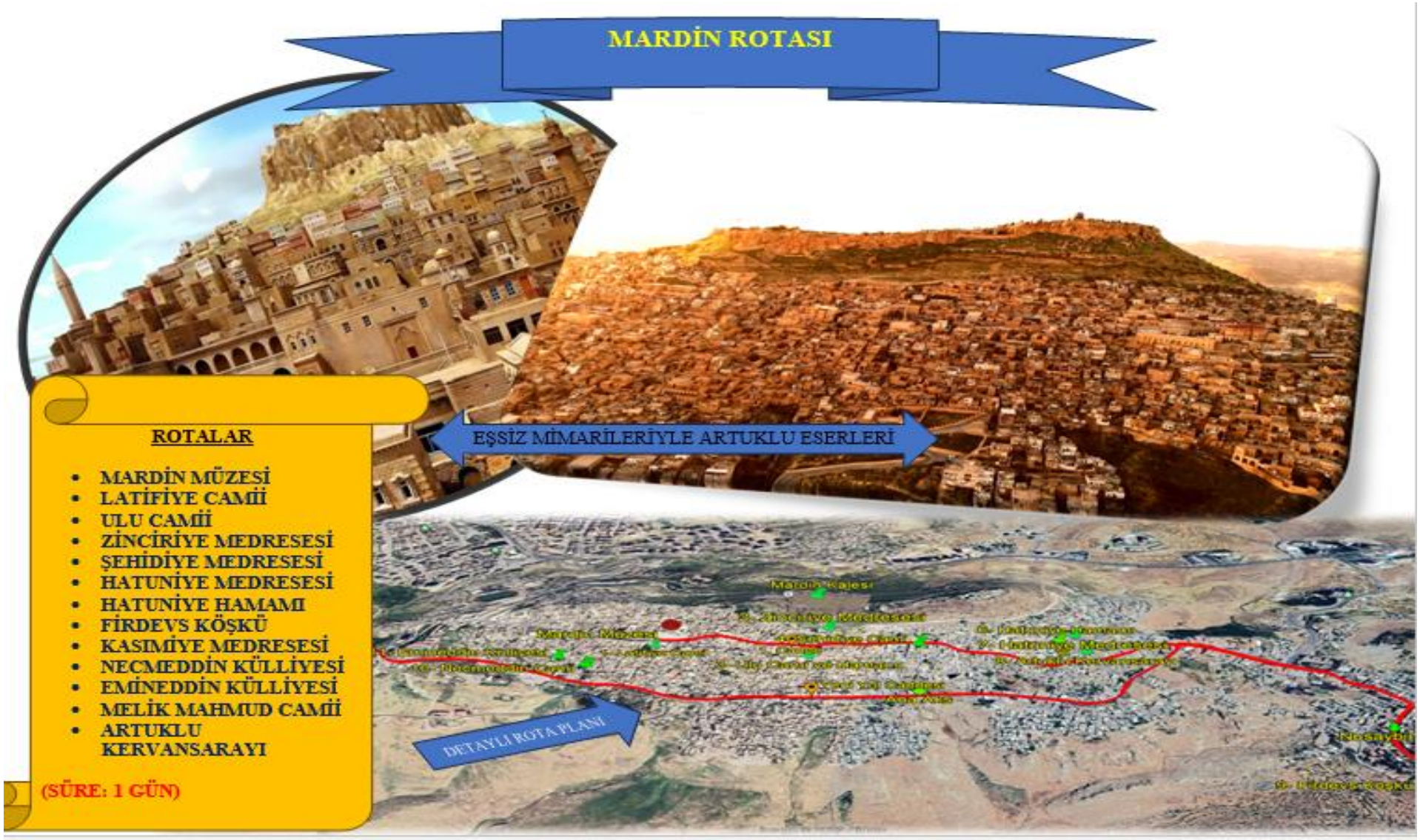
Artuklu Kültür Rotası Tanıtım Broşürü – 1. sayfa

Artuklu Kültür Rotası Tanıtım Broşürü – 2. sayfa

Artuklu Kültür Rotası Tanıtım Broşürü – 3. sayfa

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı **:** Murat IŞIK
Uyruğu **:** T.C.

EĞİTİM

Derece	**Adı, İlçe, İl**	**Bitirme Yılı**
Üniversite :	Anadolu Üniversitesi, Eskişehir	2010
Yüksek Lisans :	Ahmed Yesevi Üniversitesi (Tezsiz), Türkistan	2020
Yüksek Lisans :	Batman Üniversitesi (Tezli) Batman	2024

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	**Kurum**	**Görevi**
2011-2012	Batman Hürriyet Ortaokulu	İng. Öğrt.
2011-2012	Batman Basut Koleji	İng. Öğrt.
2012-2015	Hakkari Milli Eğitim Vakfı Ortaokulu	İng. Öğrt.
2015-2024	Batman Petrol Ortaokulu	İng. Öğrt.

UZMANLIK ALANI

İngiliz Dili Eğitimi ve Turizm

YABANCI DİLLER

İngilizce

YAYINLAR

Işık, M. ve Balcı, U., 2023, Mezarlık Turizmi Bağlamında Yazar Mezarları: Bir Rota Önerisi, Journal of Current Debates in Social Sciences, 6 (Special Issue-1), 1-19.